

PDF Compressor Free Version

АКАДЕМИК

АКАДЕМИК
БОБОЧОН ҒАФУРОВ

АХРОР МУХТОРОВ

PDF Compressor Free Version

АКАДЕМИК
БОБОЧОН ҒАФУРОВ

ДУШАНБЕ
«ИРФОН»
1998

БОРОН НОҒОН

PDF Compressor Free Version

19/02/1	БОРОН НОҒОН АКАДЕМИЯ
---------	-------------------------

НАИЗБИТИ
«ИПҚОН»

100 + 1000

АКАДЕМИЯ

БОРОН НОҒОН

ФАРМОН

ДАР БОРАИ БА ГАФУРОВ Б. ДОДАНИ УНВОНИ «КАҲРАМОНИ ТОҶИКИСТОН»

*Барои хизматҳои бузург ва фидокориҳои дар
полеҳои истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикист-
тон, фаъолияти хирадмандонаи давлатдорӣ,
инкишофи тамаддун ва худшиносии миллӣ му-
тобиқи моддаи 69 Конститутсияи Ҷумҳурии
Тоҷикистон фармон медиҳам:*

*Ба фарзанди бошарафи халқи тоҷик Бобо-
ҷон Гафуров унвони олии «Каҳрамони Тоҷи-
кистон» дода шавад.*

**Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Рах-
монов. ш. Душанбе, 8 сентябри соли 1997.**

Мухаррирон: *Олимов Раҳим,
Алиев Маҳмадназар*

Мухторов А

М—72 Академик Бобочон Гафуров — Душанбе: «Ирфон», 1998,
184 сах.

Китоб ба 90-солагии фарзанди барӯмадаи халқи тоҷик, шарқшинос маъруф, ҳодими намоёни партиявӣ ва ҷамъиятӣ, академики АИ СССР, Қаҳрамони Тоҷикистон Бобочон Гафуров бахшида шудааст.

Пас аз тасвири марҳалаҳои асосии зиндагии, шириҳои на сарҳи ӯ дар қорҳои давлатию партиявӣ ва илмӣ Тоҷикистон, Ҷамоати Б. Гафуров дар вазифаи директори Институти шарқшиносии АИ СССР таҳлиқи мегардад. Муаллиф ба сарҳи хизматҳои Б. Гафуров дар амниши шарқшиносии ширҳи, роҳи ӯ дар вусъати робитаҳои байналхалқии ҳаваршиносии мамлазату, маҳсусан хиссаи кай ба сирати явсаи комиити советии лондан ЮНЕСКО «Шарқи Гарб» ва президенти Ассоциатсияи байналхалқии омд ба омӯхтани тамаздуни Особи Маркази тавачҷи маҳсус мегардад.

Дар рисолаи эсари муҳташимаи Б. Гафуров «Тоҷикон» ва дигар таҳқиқотҳои омили таҳлиқи мешавад. Инчунин дар китоб дар бораи ширҳи халқии Б. Гафуров, тасвири сирҳи ӯ дар адабиети бадеи маълумотҳои ширҳидагтаи оварда шудааст. Китоб ба омили асоси ҷамъадагони ишқани мегардад.

0503020912—015

М — 501 (12)—98

М 501 (12)—98

ББК. 63. 3 (2 Тоҷик)

© «Ирфон», 1998.

ISBN 5—667—00902—0

ПЕШГУФТОР

На танҳо таърихи халки тоҷик, балки илми шарқшиносии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҷаҳонро бе номи Бобочои Гафуров тасаввур кардан номумкин аст. У бештар аз бист сол за-зифаи директори Институти шарқшиносии Академияи илмҳои СССР-ро ба ўҳда дошт. Тахти роҳбарии академик Б. Гафуров илми шарқшиносии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ба поин ба-ланди тараққиёт расида, соҳаҳои гуногуни таърихи мадания-ти бисёр давлатҳои ҷаҳонро мавриди таҳқиқу тадқиқ қарор дод. Асарҳои олимони собиқи Шӯравӣ доир ба таърихи фи-лология, маданияту санъати мамлакатҳои Шарқ машҳури ҷа-ҳон гардиданд ва барои мустаҳкам шудани дӯстии давлатҳои мутараққии Осиё ва Африқо ҳиссаи арзанда гузоштанд. Дар ин роҳ, инчунин дар ташвиқи тарғиби муваффақиятҳои илми пешқадам ҳиссаи Б. Гафуров калон аст. У ҳамчун олими на-моён ба бисёр мамлакатҳои Шарқу Ғарб сафар кардааст. Хушбахтона, ба ман муяссар шуда буд, ки дар якҷанд конфе-ренсия ва конгрессҳои илмии умумиттифоқӣ ва байналхалқӣ ҳамроҳи Б. Гафуров иштирок намоям ва якҷоя ба хориҷа са-фар кунам, дар сӯҳбати ин олими забардаст бо арбобони дав-лат ва олимони намоёни ҷаҳон ҳозир бошам. Дар сӯҳбатҳои, ки чи дар қасри илмҳои Дехли, чи дар музеи Кобул, чи дар меҳмонхонаҳо, чи ҳангоми зиёфатҳои расмӣю ғайрирасмӣ дар зери ҷодарҳои рангоранги зебои шоҳонаи хиндӣ ё дар муас-сисаҳои илмиву ҷамъиятӣ баргузор мегардиданд, меҳру му-ҳаббат ва эҳтирому боварии олимони мамлакатҳои гуногунро нисбат ба Б. Гафуров борҳо мушоҳида намудаам. Дар ин сӯҳ-батҳо бештар дар атрофи масъалаҳои гуногуни сиёсӣ ва ил-мӣ баҳсу мунозира барпо мегардид. Аксари ҳамсӯҳбатон аз ин кас бисёр масъалаҳои илмиро пурсида мегиританд, дар бораи ҳамкориҳои оянда масъала мегузоштанд, ба донишқада ва муассисаҳои илмии худ даъват намуда меҳостанд, ки Б. Га-фуров дар назди донишҷӯён ва устодонашон баромад кунад.

Ҳанӯз ҳамаи паҳлуҳои ҳаёт ва фаъолияти Б. Гафуров ба таври бояду шояд омӯхта нашудааст. Ман чанд сол инҷониб

кӯшиш доштам, ки хотираи рафиқону ҳамкорои устодро ҳам дар ватани ӯ — Тоҷикистон, ҳам дар ҳудуди собиқ Иттиҳоди Шуравӣ, ҳам аз забони дӯстони хориҷии ӯ гирд оварам. Муғассифона **PDF Compressor Free Version** ни ин кор пурра ба анҷом нарасид. Ба қароре омадам, ки аввало хотираҳои худро ба тартиби хронологӣ баён намоям. Ман боварин қомил дорам, ки хотираҳои онди ҳаёт ва фаъолияти академик Бобочон Ғафуров барои хонандагон, махсусан ҷавонони имруза, аз аҳамият ҳолӣ нахоҳанд буд.

Умедворам шахсони дигаре, ки бо ин марди наҷибу пурдон ҳамкорӣ ё суҳбатҳо доштаанд, хотираҳои худро дарег надишта, ба суроғи камини равои мекунанд.

Баъд аз ду соли вафоти Бобочон Ғафуров 70-солагиашонро қайд намудем. Ба ин муносибат ман китобчае навиштам. Ҷамъияти «Дониш»-и Чумхури оғро ба ду забон — тоҷикӣ ва русӣ, бо номи «Академик Бобочон Ғафуров» дар ҳаҷми ду ҷузъи ҷопи нашр кард. Хонандагон оғро бо хушнуди қабул карданд.

Фикру ақидаҳои хонандагон маро водор намуд, ки китоби ҳаҷман қалонтаре бинависам. Китоби дуввум соли 1983 дар ҳаҷми панҷ ҷузъи ҷопи ба таъъ расид. Ин китоб бо хуруфоти арабӣ ва ба забони русӣ низ ҷоп шуд.

Соли 1989 мебоист 80-солагии Бобочон Ғафуров ҷаши гирифта шавад. Ба ин муносибат зарурати ҷопи тозаи китоб пеш омад. Дар ин муддат онди устода азиз маводҳои тоза дастрас гашта буд. Бинобар ин китоби панҷум дар ҳаҷми ин одзми наҷиб дар ҳаҷми 8 ҷузъи ҷопи нашр шуд. (Ҳамроҳи Ш. Шарифов).

Китоби охирии муаллифи ин сатрҳо — хотираҳо бо номи «Бобочон Ғафуров» ба забони тоҷикӣ соли 1992 дастраси хонандагон гашт.

Ба муносибати ҷаши 90-солагии Бобочон Ғафуров, ки соли 1998 қайд карда мешавад ва ба уивони олии — Қаҳрамони Тоҷикистон кадр шудани ӯ, мо аз ду китоб — ҷопи соли 1989 ва ҷопи соли 1992, як китоб сохта бо иловаҳои манзури хонандагон гардонидем. Ҷопи маъмур аз тарафи ҳукумати Чумхури дидаи шудааст.

МАРҲАЛАҲОИ ҲАЁТ ВА ФАЪОЛИЯТ

Академик Бобочон Ғафуров зиндагии начibu дурахшон ва ибратомӯз ба сар бурда, номи вай дар таърихи илми ҷаҳонӣ абадӣ сабт ёфтааст.

Ӯ дар замоне зиндагӣ кардааст, ки дар мамлакати мо дигаргуниҳои бузурги иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маданӣ ба амал меомаданд, ҷумҳурии мо — Тоҷикистон низ бо суръат тараққӣ мекард ва симои худро тағйир меод. Бобочон Ғафуров иштирокчи бевосита ва шохиди ин дигаргунсозиҳо буд, ки ӯро ташаккул доданд, дар рӯзгор ва шахсияти ӯ осори худро гузоштаанд, дар ӯ хислати фахмиши васеъ ва дарки моҳияти ҳақиқии воқеахоро тарбия намуданд. Дар мисоли ҳаёт ва роҳи тайёмудан Бобочон Ғафуров мо таҷассуми зиндаи он дигаргуниҳои бузурги иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маданиро мебинем, ки Октябри Аъзам ба мамлакати бузургу сермиллати мо, аз ҷумла ба халқи тоҷик овард.

Фаъолияти илмӣ ва ҷамъиятию сиёсии Бобочон Ғафуров қисми таркибии таърихи сохтмони сотсиализм дар Тоҷикистон, ташаккули одами нав, таърихи инкишофи илм, маданияти ҷумҳурӣ ва таърихи илми шарқшиносӣ шурӯъ аст.

Бобочон Ғафуров яке аз аввалин сарбозони инкилоби маданӣ, яке аз ташкилотчиёни илму ирфон дар Тоҷикистон, яке аз арбобони намоёни партиявӣ ва давлатии Тоҷикистон, яке аз муассисон ва аз ҷумлаи нахустин академикҳои Академияи Илмҳои Тоҷикистон буда, сахми ӯ дар тараққиёти иқтисодиёт ва маданияти Тоҷикистон хеле бузург аст.

Ба қалами ин донишманди маъруф ва олими сермаҳсул зиёда аз ҷаҳорсад рисолаву мақолаҳои илмӣ тааллуқ дорад, ки онҳо ба тадқиқи таърих ва таърихи маданияти тоҷикон, муҳимтарин масъалаҳои ҳаракати миллӣ-озодихоҳии халқҳои Осиё ва Африқо, роли Октябри Кабир дар худшиносӣ миллӣ халқҳои Шарқ, сиёсати миллӣ ленинӣ ва дигаргунсозиҳои сотсиалистӣ дар Шарқи советӣ ва таъсири он ба Шарқи хориҷа, рол ва мавқеи маданияти қадимаи халқҳои Осиёи Миёна дар тамаддуви ҷаҳонӣ, алоқаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва маданӣ халқҳои Осиёи Марказӣ бахшида шудаанд.

Бобочон Гафуров 31 декабри соли 1909 дар деҳаи Исфисори уезди Хучанди вилояти Самарқанд (ҳоло шаҳри Хучанди вилояти Ленинободи Тоҷикистон) таваллуд ёфтааст. падари ӯ Гафур Сағинов, ки аслан касби боғбонӣ дошт, дар даргоҳи бойхон **PDF Compressor Free Version** кард ва муддате чанд коргари роҳи оҳан низ будааст.

Чуни қисмати вазнин — муздурӣ бар дӯши Бобочони хурдсол низ афтод. Аз синни 8-солагӣ ӯ хидмати яке аз бойхон маҳаллиро ба ҷо меовард.

Рузноманигор, хохари Б. Гафуров Тоҷинисо Гафурова дар хотираҳои худ чуни менигорад: «Падари мо хеле дардмаанд буда, музди кори ночизи ӯ оилаи моро таъмин карда наметавонист. Мо дар оила шаш фарзанд будем. Бинобар ин вазифаи гамхорӣ ва сардорӣи оилаи калон ба уҳдаи фарзанди нахустине Бобочон гузошта шуда буд. Вақти таваллуди ман вай даҳсола бошад ҳам, илакай хизмати дари боёиро мекард. Ҳамин, ки ман ақламо шинохтам, дар қатори падару модар ӯро чуни сардори оила, шахси бозғабдор, маслиҳатгари хурду калон донистам. Чуни одами ботамкин, дурандеш вай ба ҳаман мо хонданро таъкид мекард ва худ меخوانд»¹.

Дар ташаккули ҳислат ва симои Бобочон Гафуров ҳамчун арбоби сиёсӣ ва дошманди маъруфи оянда муҳит ва вазъи сиёсӣ, ки дар шимоли Тоҷикистон дар фосилаи миёни ду революция чараён дошт, нақши муҳим гузоштааст.

Шаҳри Хучанд бо анбанаҳои революционии худ машҳур буд. Пас аз истилои Осии Миёна аз тарафи мутлақияти Русия аз миёни тоҷикон хучандиён яке аз аввалинҳо шуда бо намоёндогони пешқадам ва рӯхияи инқилоби доштан рус алоқа пайдо намуда, тамоюл ва афкори мутараққӣ ва ғояҳои, ки ҳамзамон бо революцияи рус дар ҷаҳон асри XX меафзуд, қабул намуданд. Хучандиён, ки аз як тараф зулму истибдоди ҳокимони маҳаллӣ ва талхӣ тартиботи мустамлиқдориро меҷашиданд, аз тарафи дигар бо маданият ва пролетариати Русия воҳурда бо афкори тараққиҳоқ фаро гирифта шуданд. Оқибатҳои ғуриштилоғи муносибатҳои иқтисодӣ, иқтисодӣ дараҷири онҳо ҳисси ғуризию нисбат ба мустамлиқчиёни ва нафратро нисбат ба тартиботи мавҷуда бедор карда, қувваи муқобилиятро дучанд меамуд ва ҳаракату афкори пешқадам дар муборизаи оштинопазир ба онҳо рӯзу илҳом мебахшид.

Аз миёни касбҳои ва ҳунармандони Хучанд пайдо шудани шахсони равшанфикру бонарифт ҳақиқати тасодуфӣ набуд.

¹ Гафурова Т. Бародар ва маслиҳатгар. — «Занони Тоҷикистон», 1979, № 12, с. 10.

Шоир ва маорифпарвари намоёни тоҷик Тошхӯҷаи Асирӣ (1869—1915) аз ҷумлаи чунин шахсиятҳост, ки бо фаъолияти худ дар таърихи афкори пешқадами халқи тоҷик накши бузурге гузоштааст. Т. Асирӣ тавонист, ки аз ҳама бештар ва беҳтар зулм ва ситами дутарафа — мансабдорони маҳаллӣ ва Русияи подшоҳиро, ки дар Осиёи Миёна ҳукмфармо буд, бо далелҳои боэътимод нишон диҳад. Ин нукта низ муҳим аст, ки аввалин хурӯҷе, ки сароғози шӯриши бузурги халқии соли 1916 дар Осиёи Миёна гардид, маҳз дар Хучанд ба вукӯъ пайваستاаст.

Чунин муҳити зиндагӣ ба ташаккули характер ва ҷаҳонбинии фарзанди камбағал Ғафур Сангинов — Бобочони хурдсол бе таъсир намонд.

Пас аз чанд сол Б. Ғафуров воқеаҳои ин давраи пурҷӯшу хурӯши диёри азизи хешро дар повести тарҷуман ҳоли худ «Маҳмуд» ба қалам овардааст.

Бобочон Ғафуров дар шарҳи ҳоли худ чунин менигорад, ки ӯ то соли 1917 ҳамроҳи волидайнӣ худ мезист ва бо сабаби номусоид будани вазъи моддии аҳли оилашон аз синни 8-солагӣ маҷбур шудааст, ки дар даргоҳи сарватмандони деҳаи Исфисор муздурӣ намояд¹.

Дар рушду камол ва пешрафти маънавии хеш Бобочон Ғафуров ҳамчунон ки худ иқрор дорад, пеш аз ҳама, аз модараш сипосгузор аст. Духтари Усто Боймат Розия Озод (1893—1957) дорои маънавиёти бои ботинӣ ва истеъдоди фитрии шоирӣ буда, шахси равшанзамире буд. ӯ ки худ мусибату азият ва маҳрумиятҳоро аз сар гузаронида дар даргоҳи бойҳо хизмат мекард, тавонист, ки фарзандони худро ба воя расонад, тарбияи солим намояд ва дар сиришту замири онҳо ахлоқи инсонӣ меҳнатқаринро парварад ва ба роҳи инсондӯстию нақӯкорӣ хидоят кунад. Дар солҳои Ҳокимияти Советӣ Розия Озод ҳамчун шоираи тоҷик шӯҳрат пайдо кардааст.

Дар бораи модари худ Б. Ғафуров ҳамеша бо як ҳисси эҳтироми басо самимӣ ва муҳаббати бепоён ёдовар мешуд. Аз ҷумла маҳз ӯ ба писари худ ҳисси муҳаббат ба меҳнат, муҳаббат ба илму дониш ва муҳаббат ба адабиёти бои классикии тоҷикро, ки Бобочон Ғафуров яке аз донандагони мумтоз ва маъруфи он буд, талқин намудааст.

«Бародарамон,— нақл мекунад Т. Ғафурова,— аз муваффақиятҳои эҷодии модар беҳад шод мешуд, ҳамроҳ шеърҳои ӯро таҳлил мекард, мавзӯҳои нав пешниҳод менамуд. Умуман ӯ тамоми умр шахсони соҳибистеъдодро ҷустуҷӯ мекард ва бо одамони соҳибистеъдоди халқи худ ифтихор менамуд».

¹ Повести «Маҳмуд» бо ҳикояҳои муаллиф, бо номи «Тайна минарега кишлака Себзор» соли 1989 дар нашриёти «Адиб» ба русӣ нашр шудааст.

Дар сарнавишт ва тақдир минбаъдан Б. Ғафуров тарбиятгарон, муаллимон ва устодони минбаъдан ӯ низ роли калон бозидаанд. Онҳо дар нахустин қадамҳои ӯ дар шоҳроҳи зиндагӣ ва илм кӯмак ва мададро дарег надоштаанд, ӯро даст ба даст ба пеш ҳодот ва муваффақият. Яке аз нахустин омӯзгорони олимпиада, муаллими кӯҳансол, фарзанди халқи чуваш Матвеев буд. Муаллим шогирдони худро бо осори бадеии адабиёти рус ошно намудааст. Дар бораи устоди аввалини худ Б. Ғафуров чунин ёдовар шудааст: «Матвеев дар мактаби назди станицаи роҳи оҳани Хучзид дарс мегуфт. Садҳо нафар шахсоне, ки бештари онҳо ходимони намоёни илм, маданият, арбобони давлатӣ гардиданд аз ӯ таълим омӯхтаанд».

Дар бораи шахси пешқадами рус, ки барои беҳбудии мардуми маҳаллӣ ёрии бегаразонаи худро дарег надоштаанд, Б. Ғафуров чунин навишта буд: «Хар як сокини Осиеи Миёна ва Қазоқистон дар қалби худ хотираи неки бисёр одамони ҷасур ва боматонати русро нигоҳ медоранд. Шахсан ман мисли тамоми сокинони деҳаи азизам Исфисор ҳеҷ гоҳ духтур Василий Николаевич Мачадловскийро аз хотир фаромӯш намекунам. Ӯ дар солҳои ҷанги граждани ба ҷойҳои мо омада, зиёда аз панҷоҳ сол, яъне то охири ҳаёти худ ба ҳеҷ кучо нарафт ва баҳри мифиати ҳамдиёрони ман дар деҳа зиндагӣ ва меҳнат мекард. Ин марди начиб одамони зиёдеро аз ҷанголи марг раҳой доддааст».

Дар бораи дӯсти ва рафокати Бобоҷони ҷавон бо муаллими забони русӣ Матвеев ва табиби рус В. Н. Мачадловский Тоҷинисо Ғафурова чунин нақл менамояд: «Муаллими рус ва бародарам дӯсти наздик буданд».

Дар ёд дорам, ки ӯ ва духтури ягонаи деҳаи Қистакӯз Мачадловский дар хонаи мо зуд-зуд меҳмон мешуданд. Маълум буд, ки ба ҷавони худ нигоҳ накарда, бародари мо дар назди дӯстони калонсоли худ ба ҳурмату эҳтироми самимӣ сазовор буд.

Ӯ ханӯз дар синни ҷавонӣ то ба қадом дарача муҳим будани забони русиро фаҳмида, ману хоҳарамро ба мактабе дода буд, ки он ҷо танҳо бачагони рус — фарзандони хидматчиёни станицаи роҳи оҳан таҳсил мекарданд. Мо ягон калима забони русиро наемдонистем, вале бародарам ба мо забони русиро омӯхт ва тамоми умр аҳамияти бузурги онро қайд мекард. Падарамон ҳам ба забони русӣ нағз гуфтутӯ мекард. Ӯ ҳеле вақт дар байни қоргарони руси роҳи оҳан хидмат ва зиндагӣ карда буд»¹.

Ғафурова Т. Бародар ва маслиҳатгар. — «Занони Тоҷикистон», 1979, № 12, с. 10.

Муаллимон ва коркунони партиявӣ дар ӯ ҳислатҳои инсоли ҳақиқӣ ва фидокорино инсбат ба қорн чамъият тарбия наму-
данд. Аз ҷи намоён ӯзбек Гафуров Гулом шавқи Б. Гафу-
ровро ба рӯзномашигори бедор карда сабабгори ба журналис-
тика меҳр пайдо кардани ӯ гардидааст. Солҳои таҳсил дар Ин-
ститути Умумитифоқии журналистикани шаҳри Москва бол-
шевикони ботачриба, ҳодимони барҷастан партиявӣ Е. Ярославский ва П. Н. Поспелов устодони ӯ буданд. Хангоми таҳсил
дар аспирантураи Институти таърихи Академияи Илмҳои СССР
олими намоён — арабиншос ва исломшинос Е. А. Беляев, ҳи-
душиноси маъруф И. М. Рейснер машваратчи ва ҳидоятгари ӯ
буданд. Мураббин меҳрубон ва устоди хирадманди Б. Гафу-
ров пайгузори адабиёти советии тоҷик, донишманди забардаст
таърих ва адабиёти классикии тоҷик устод С. Айни буд.

Револютсияи Октябр таърихи таърихии халқи тоҷикро ба
қулаи тағйир дод. Барои Бобочон инз даврони зиндагии тоза
огоз гардид. Инқилоб ба рӯи фарзандони тӯдаҳои захматкани
дари илму маърифатро боз кард. Бобочон Гафуров ҳам ба ма-
нанди садҳо ҳамсолони худ собитқадамона сабақ меомӯхт ва
муттасил меҳнат мекард, ба қорҳои чамъияти, фаъолони шир-
кат мезарид.

Шогирди мактаби ибтидоӣ, тарбиягирандаи хонаи бачагон,
қорманди фаъоли қомсомол — чуқини аст тарҷуман ҳол ва иб-
тидоӣ фаъолияти бештарики бачагони соҳибистеъдод дар сол-
ҳои аввали Ҳокимияти Шӯравӣ. Роҳе, ки Бобочон Гафуров тай
кардааст, аз ин силсила истисно нест. Дар ибтидо Бобочонро
хонаи бачагон ба оғуши худ гирифт. Солҳои 1922—1924 ӯ дар
парваршигоҳи бачагони деҳаи Қистакӯз зиндагӣ ва таҳсил на-
муд, соҳиби маълумоти ибтидоӣ гардид. Дар ин чо Бобочон
бори аввал ба қорҳои чамъияти ширкат варзида, соли 1922 ба
сафи қомсомолони ленини аъло гардид. Солҳои 1926—1928 Б. Га-
фуров таҳмили худро дар мактаби назди стансияи роҳи оҳани
Хучанд идома доддааст, сипас фаъолияти меҳнатии худро оғоз
менамояд. Дар синни 18-солаги ӯ қорманди фаъоли қомсомол
гардид: аввал ба ҳайси мудири бюрои бачагон, сипас ба сифа-
ти мудири шӯъбаи маданияти қомсомолони район қор
кард. Охири соли 1928 ӯ бо роҳхати қомсомол барои таҳсил
дар қурҳои оливи ҳуқуқшиноси ба шаҳри Самарқанд фиристо-
да шуд. Пас аз хатми он ба иктиёри ҚМ ПК(б) Тоҷикистон ба
шаҳри Сталинобод фиристода мешавад. Аз моҳи январӣ соли
1930 мӯддате ӯ дар қомиссарияти халқии адлия ба сифати ёр-
дамчи қомиссар ва баъдтар қун мудири шӯъбаи қомиссарият
қор кардааст.

Дар ин солҳо Бобочон Гафуров худро қун рӯзномашигори

болаёқат ва часур нишон дода дар кори матбуот фаъолна иштирок мекард. Дар мақолаҳои ӯ кирдори ношоҷа баъзе аз намояндагони бою мулло, боқимондаҳои чамъияти феодалӣ, нуқсонҳои кори баъзе органҳои ҳокимияти ҷавони советҳо саҳт танқид карда мешуданд.

Яке аз ветеранҳои матбуоти тоҷик, журналисти хизматнишондодан Тоҷикистон Э. Мӯҳсинзода дар хотироти худ нигоштааст: «...Матбуоти ҷопии Хучанд соли 1930 дар давраи коллективонидани хоҷагии қишлоқ ташкил ёфта, дар мубориза бар зидди кулакҳо ва думравони онҳо роли махсусан калон бозид. Душманони соҳти колхозӣ ба мухбирони шаҳру қишлоқҳо, ки никоби онҳоро берӯбинӣ кушода мепартофтанд, таҳдид мекарданд, дар ҳақи онҳо бӯхтонҳо менамуданд ва ҳатто мекуштанд.

...Вақте ки аввалин мухбири фаъол Бобочон Ғафуровро бо мақсади куштан кофтуков мекарданд, вай ҳар шаб ҷои худро иваз мекард, коммунистон бошанд ӯро муҳофизат карда, бар зидди ҷинояткорон қатъӣ мубориза мекунанд. Ҳамин тавр Бобочон Ғафуров зиндаву саломат монд.

Оре, Бобочон Ғафуров дар қишлоқи Исфисор мухбири қаламаш бурро ва часур ба шумор мерафт. Вай фелетон ва мақолаҳои бисёре навишта бо суҳанони нисбат ба душманон тегу тунди худ башараи ҳақиқии онҳоро нишон медод.

Ин таҳдидҳою бӯхтонҳо ва кушторҳои ваҳшиёна иродан мухбирон ва коркунони матбуотро ҳаргиз суст накарданд. Онҳо бо имзою таҳаллуҳои гуногун фаъолияти худро давом медоданд, кружокҳои мухбиронро ташкил намуда, сафи худро зиёд карданд»¹.

Роҳи аввалин мухбирони коргару деҳқон пурмашаққат ва пурхатар буд. Вале эҳтиром ва муҳаббати самимии халқ нисбат ба онҳо бузург буд. Аз рӯи услуби нигоиш деҳқонон ва коргарон муаллифи мақола ё фелетонро, бо вучуди он ки ӯ имзон мустаор мегузошт ё материали худро бидуни имзо ҷоп мекард зуд мешинохтанд.

Ҳамон солҳо,— ба ёд меорад Тоҷинисо Ғафурова,— дар газетаю журналҳо мақола, хабар ва фелетонҳои Бобочон Ғафуров зуд-зуд ҷоп мешуданд. Ӯ дар зерини материалҳои худ «Бобочонҷӯлок» имзо мегузошт.

Дар хотир дорам, ки он солҳо ман духтарчаи хурдсол будам, ҷои хӯрок, ҷои истироҳат ва ҷои кори мо як ҷо — гирди сандалӣ буд. Бародарам дар рӯ ба рӯи ман нишаста ба коғаз

¹ Э. Мӯҳсинзода. Аввалин мухбирони фаъол: аз хотираҳои журналист.— «Ҳақиқати Ленинобод», 1967, 4 май.

чизе менавишт, гоҳо сарашро бардошта, ба рӯи ман чаид фур-
сат чашм духта, ба фикру хаёл фуру мерафт. «Ха?» мегуфтам
ман, ҳар боре ба рӯи ӯ нигоҳ карда, вале ӯ ҳамон лаҳза боз
ба болои коғаз ҳам мешуду боз тез-тез менавишт.

PDF Compressor Free Version

Ба хотир овардани воқеаҳои он солҳо ҳатто имрӯз маро ба
ваҳму ҳарос меораид. Он вақт ҳаёти Бобочои Ғафуров ҳар рӯ-
зу ҳар соат дар зери ҳатар буд. Вале таъкибу таҳдидҳои душ-
манони синфӣ фаъолияти муҳбирии ӯро ягон лаҳза ҳам боз
дошта наметавонист. Як шаби пурташвиш ҳеч аз хотирам наме-
равад. Ними шаб садон тир ҳамаи аъзон оилаи моро аз хоб бе-
дор кард. Падарам чаҳида хесту беруи баромад. Пас аз фур-
сате ҳамроҳи бародарам баргашт. Модарам ҷароғи керосиниро
фурузон кард. Хама хомӯш будем. Зеро бидуни ҳеч як шарҳу
баён фаҳмидем, ки воқеа чист. Дар зери ҳатар будани ҳаёти
бародарамро медонистем ва доимо дар таҳлука будем. Ала
ин шаб ҳам душман суиқасд кард, вале хушбахтона тираш ҳок
хурда буд! Албатта, душманро ҷустуҷу мекарданд. Комитет-
и комсомолӣ барои бехатарии ҳаёти бародарам қарор баро-
вард, ки ӯ шабро дар стансияи роҳи оҳан, дар шӯъбаи милит-
сия гузаронад¹.

Шавқу рағбати Б. Ғафуров нисбат ба рӯзноманигори, қоби-
лият ва истеъдоди публицистӣ, ҷасорату ғайрат ва андешаро-
ниҳои амиқи ӯ дар саҳифаҳои рӯзномаҳо аз назар ниҳон на-
мондаанд. Аз моҳи апрели соли 1930 бо тавсияи КМ ПК (6) То-
ҷикистон ӯ барои кор ба идораи газетани республикавии «Ки-
зил Тоҷикистон» фиристода шуд. Дар ин ҷо вай ҳамчун мудри
шӯъба ва баъд ба ҳаёси ҷонишини муҳаррир кор кард.

Пас аз як сол (1931) Б. Ғафуровро барои таҳсил ба Москва
фиристоданд. Солҳои 1931—1935 Бобочои Ғафуров дар Инсти-
туту Умумитифоқии Коммунистии журналистика, ки дар он
ҷо ходимони намоёни партиявӣ, публицистони ботаҷриба, му-
таҳассисони шинохтаи илм ва маданияти советӣ дарс мегуф-
танд, таҳсил кард. Дар ин ҷо ӯ лексияҳои «правдачнени» короз-
муда, мубаллиғони мактаби болшевикиро шунидааст ва ҳамчун
дониишҷӯи пешқадам ва ҷамоъатҷӯи фаъол соли 1932 ба сафи
партияи болшевикӣ қабул гардид.

Баъд аз хатми таҳсил соли 1935 ӯ ба Тоҷикистон баргашт.
Бобочои Ғафуров аз байни тоҷикон яке аз аввали журналис-
тоне буд, ки соҳиби маълумоти олии касбӣ гардида буд.

Аз моҳи феврари соли 1935 Б. Ғафуров ҷонишини муҳаррир

¹ Ғафурова Т. Бародар ва маслиҳатгар. — «Заҳои Тоҷикистон», 1979, № 12,
с. 11.

ва баъдан муҳаррири рӯномаи «Кизил Тоҷикистон» буд. Аз моҳи октябри соли 1936 ӯро ба аппарати Комитети Марказии ЦК(б) Тоҷикистон ба кор мегиранд. Ҷ дар ин чо аввал дар шуъбаи пропаганда ва агитатсия ба сифати инструктор онд ба корхонҳои маданийи шуъбаи нашриёт ва матбуот, ҷонишини мудирӣ шуъбаи пропаганда ва агитатсия, мудирӣ сектори муассисаҳои маданий-равшаннамони шуъбаи пропаганда ва агитатсия буд. Бо иштироки фаъолонан у рӯномаҳои республикаан дар қорн мубориза баҳри сохтмони ҳаёти нав ба ташкилоти партияан Тоҷикистон кӯмак мерасониданд.

Бобоҷон Ғафуров қорн бузурги партияан-ташкилотчангӣ ва ҷамъиятан-сиёсиро ба қорн илмӣ-публицистӣ ва фаъолияти тадқиқотчангӣ пайваста пеш мебурд.

Ҳанӯз дар солҳои 30-юм мазлуъҳои асосии тадқиқотӣ, ки мннбаъд қорн тамоми ҳаёти олим гардиданд, муқаррар шуда буданд. Проблемаҳои таърих ва таърихи маданияти тоҷикон, таърихи ислом, таърихи маданияти халқҳои Оснён Миёна ва ҳарқати милли-озодихонии халқҳои Шарқ тамоми фаъолияти ҷонднн олимро дар даҳсолаҳои мннбаъда фаро гирифтанд. Баробари иҷрои вазифаҳои партияанӣ ва давлатӣ Б. Ғафуров ба ҳалли масъалаҳои актуалии илмҳои ҷамъиятӣ машғул шуда, дар мақола, рисола ва китобҳои худ сарвати ганҷинани маданияти миллиро тавсиф намуда, моҳияти илмҳои идеологиянн миаллатгароиро фаш менамуд, ба муборизани суботқорона ва оштинонадир даъват мекард.

Соли 1940 рисолаи Б. Ғафуров «Фаранҷи ва хурофоти диниро барҳам диҳем» аз ҷоп баромад, ки яке аз аввалин тадқиқотҳои муҳнннн таърихи олим буда ба пайдошнн фаранҷи бахшида шудааст. Худи ҳамон сол тадқиқоти иҷтимоӣ у бо Н. Прохорова бо номи «Сарнагушннани аморати Бухоро. Бахшида ба 20-солагии революцияннн советӣ дар Бухоро (1920—1940)» нашр гардид. Ин асар дар асоси муқоисани волеҳи вазъияти тоҷикон то инқилоб, ки гирифтори истисморнн бераҳмона, зиндагии ҳақиқонаю бехуқуқ буданд, аҳмияти таблиғотӣ ва илмиро соҳиб буд.

Истезоди муҳаққикӣ ва қобилияти ҷаадагии Б. Ғафуровро ба илобат гирифта КМ ЦК(б) Тоҷикистон соли 1941 ӯро ба Берлин баланд бардоштани савнннн илмннн ба Москва мефиристад. Дар муҳлати ин ҷандон тӯлонӣ — аз моҳи сентябри соли 1940 то моҳи апрели соли 1941 у дар аспирантураи Институти таърихи Академияи Илмҳои СССР таҳсил намуда таҳти роҳбарии шароҳиносии намодннн советӣ, олимнн исломшинос Е. А. Белая дар мақоли «Таърихи мазҳабнн исмонднн аз ибтидои асри XIX то оғози ҷанги ҷаҳоннн икверналистӣ» бонуварфақият рисо-

дан номзадӣ дифоъ кард. Б. Гафуров яке аз нахустин муҳаққиқони таърихи мазҳаби исмоилия буд, ки дар Тоҷикистон пайравони ӯ зиёде дошт. Омӯхтани таърихи ин ҷараён, инчунин фаъолияти роҳбарони он барои такмили тадбирҳои амали бахри ҷалбу ҷазби ӯро ба роҳбарии ин мазҳаб дар соҳтмони ҳаёти нав аҳамияти бузургӣ илмиву амалиро молик буд.

Пас аз хатми аспирантура Б. Гафуров моҳи марти соли 1941 узви Бюрои КМ ПК (б) Тоҷикистон ва котиби КМ ПК (б) Тоҷикистон оид ба пропаганда ва агитатсия ва аз моҳи мзи соли 1945 котиби дуюми КМ ПК (б) Тоҷикистон интихоб гардид.

Ханӯз дар соли 1938 дар съезди IV ПК (б) Тоҷикистон Б. Гафуров узви КМ ПК (б) Тоҷикистон интихоб шуда буд. Дар ҳади ҳамон сол меҳнаткашони райони Панҷакент ӯро ба депутати Шӯрои Олии Тоҷикистон пешбари намуданд.

Дар солҳои душвор ва вазнини Ҷанги Бузургӣ Ватани Б. Гафуров ҳамчун яке аз роҳбарони ташкилоти партиявии республика дар қори сафарбар кардани меҳнаткашон ба мубориза бар зидди истилогарони фашистӣ фаъолияти беандоза зоҳир кард. Ба сифати котиби КМ ПК (б) Тоҷикистон оид ба пропаганда ва агитатсия ӯ яке аз самтҳои мушқил ва асосии қори партиявиро сарвари мекард. Қордонӣ, серталабӣ нисбат ба худ, ҷидду ҷаҳди ҳастагинионазир, робитаи доимӣ бо пропагандистон, агитаторон, лекторҳо, кормандони муассисаҳои маданияву равшаннамон, ходимони илм, адабиёт, санъат — ҷунин буд ҳислат ва тартиби қори ҳаррузаи ӯ. Дар баробари қори масъулиятиҳои партиявӣ Б. Гафуров ҳамчун таърихшинос ба тадқиқ ва таълифи асарҳои илмӣ ва илмию оммавӣ шугл дошт, ки дар онҳо таърихи муборизаи халқи тоҷик бар зидди истилогарони аҷнаби ва ситамгарони дохилӣ инъикос ёфта буд. Дар замоне, ки мамлақати мо бар зидди урдуи фашисти меҷангид, гулаштии қаҳрамононаи халқро эҳё намудан, мардумро дар рӯи мардонагӣ ва ватанпарастӣ тарбия кардан вазифаи басо муҳим буд.

Соли 1942 китоби «Қори мо ҳақ аст, душман торумор хоҳад шуд» аз ҷои баромад, ки дар он мақолае ба унвони «Муборизаи халқи тоҷик бар зидди истилогарон ва асоратгарони аҷнаби» ба қалами Б. Гафуров ва Н. Прохоров мансуб аст.

Б. Гафуров минбаъд тадқиқи ин мавзӯро идома дода, ҳудуди ҷустуҷӯҳои илмӣ худро васеътар кард. Соли 1944 ӯ бо ҳамқорини Н. Прохоров асари қалони «Халқи тоҷик дар мубориза барои озодӣ ва истиқлолияти Ватани худ»-ро таълиф намуд. Фасли маҳсули ин китоб ба қорнамоӣ ва қаҳрамониҳои ҷанговарони тоҷик ва соқинони Тоҷикистон дар майдонҳои ҳарбу зарби Ҷанги Бузургӣ Ватани бахшида шудааст. Дар айни за-

мон дар ни китоб бори нахуст як силсила мулоҳизаҳои прин-
сипал навб илмӣ пешниҳод ва асоснок карда шуда буданд.

Худи ҳамон сол тадқиқоти дигари Б. Гафуров «Ташкилоти
партиявӣ ва масъалаҳои маданият» аз ҷои баромад, ки дар он
проблемаҳои иқтисодӣ ва таъмили маълумоти ибтидоӣ ва миё-
на, беҳтарсозии кори таълиму тарбия дар мактабҳо, тайёр кар-
дани мутахассисон, баланд бардоштани маданият дар респуб-
лика мавриди таҳқиқ қарор ёфта буданд. Осори илмие, ки хи-
мон солҳо олим ба майдони истифода гузошт, дар кори омӯзи-
ши таърихи халқи тоҷик аҳамияти муҳим доштанд.

Истеъдоди ғавқулӯда ва нодири ташкилотчиё ва при-
сипнокии амиқи партиявӣ, қобилият ва маҳорати қор қарда
тавонистан бо мардум дар симои Б. Гафуров ҳангоми котиби
якуми ҚМ ПК (6) Тоҷикистон интиҳоб гардидаанш ба таври бар-
ҷаста зоҳир гардид. Ба ин вазифаи масъул Б. Гафуров моҳи
июни соли 1946 интиҳоб гардид ва бештар аз даҳ сол (1946—
1956) сарвари ташкилоти партиявӣи Тоҷикистон буд. Дар ҷа-
раёни адои ин вазифа Б. Гафуров барои раёнаку иқтисодии
иқтисодиёт, илм ва маданияти республика хизмати босазое на-
муд ва ҳамчун сарбони садоқатманди партия ҳамеша ва бо
тамоми ҳастӣ баҳри тантанан ғояҳои Ленинӣ мубориза мебуд,
ҳамчун фарзанди бовафои партия ва халқ сазовори эҳтиром ва
муҳаббати умум гардид. Ӯ сазое кушиш менамуд, ки дар ғаз-
олияти аппарати партиявӣ ва давлати услуби қор ва роҳбарии
коллективони қор гардад. Б. Гафуров муттасил ба ноҳияҳо ва
маҳалҳои гуногуни республика сафар карда, аз вазъи ҳолати
қор огоҳ мешуд. Вай бо як хунари қордонӣу қоршиносӣ ба
таваҷҷуҳи ба худ ҳос бо ғазолияти мӯҳимнаҳо, қорҳои соҳаҳо
оширо гардида ба моҳияти масъалаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ,
маданӣ басо хуб ва амиқ сарғалм мерафт. Ӯ ҳамчун роҳбари
оқилу дурандеш ва дорон маданияти баланду ахлоқи ҳамеша
дар тарбияи ҳисси ғазолиятмандӣ ва масъудиятшиносии қор-
қушони зинаҳои аввали партиявӣи ҳисси қорон метузошт, дар
замири оқило ҳисси ғамқор ва меҳрубон буданро нисбат ба мар-
думи эҳматқаш менамарида. Б. Гафуров ҳамеша бо ветераноҳо
ва ғазолиони соҳти қорҳои, қорқорон ва қорқорчиён, қорон ва
қорқорони бригадаҳо, муаллимон, ақли қорар, навсандогои,
оқимон, доғиҷиён ҳамсӯзат шуда, масъалаҳои соҳтмони ҳо-
ҷагӣ ва маданиро муҳимна мекард, бо мардум машварат ме-
кард ва масъалат меғарифт ё худ ба таври дигар гӯем, ӯ ноқо-
ли дар бейни халқ мезист ва аз ғаму шодии мардум огоҳ буд.
Б. Гафуров дар макони оқил ва масъули партиявӣ қорон дошт,
вале ҳамеша шахси қорқору бетақаллуф, меҳрубон, нисони дил-
сӯзу боғлиғот ва нисбат ба оқимон ғамқору ҳасос буд.

Дар ни бора як мисол меорем.

Айёми донишҷӯии худро дар солҳои душвори баъдичангӣ ба ёд оварда, муовини сардори шӯъбаи тибби Вазорати корҳои дохилии **PDF Compressor Free Version** илми тибб, подполковник В. М. Мадумаров чунин нақл мекунад:

«Як воқеа тамоми умр дар хотирам нақш бастааст. Ман бо дӯсти худ Салим аз хиёбони Ленин қадам мезадем. Салим дар назди бинои КМ ПК Тоҷикистон таваққуф намуд ва бо катъият гуфт: «Хозир мо ба назди рафиқ Гафуров мебароем, ӯ хатман кӯмак мекунад». Аз хоначаи телефондор ба номери зарурӣ, ки посбон ба мо гуфт, занг задем. Интизории мо тӯл нақашид. Аз зина нарма-нарма ва андаке лангида шахсе бо чашмони калон-калони андешаманд поин фаромад.

— Шумо маро дидан мехостед, бачаҳо? — пурсид ӯ. — Ман Шуморо гуш мекунам.

— Рафиқ котиби якум, мо — донишҷӯён. — оғоз намуд Салим, вале ногаҳон рангу рӯяш сафед шуд ва ба фарш фуру нишаст.

Гафуров бо тези ба навбатдор чизе гуфт, баъди як лаҳза дар воридгоҳ тозон духтур пайдо шуд. Ӯ ҷавони беҳуш хобидаро зуд аз назар гузаронид ва гуфт: «Мадхушӣ аз касрати гурӯснаги».

Пас аз чанд лаҳза мо дар پاسи мизи хурдакаке нишаста нону панирро бо чои хушбӯй тановул мекардем ва бо тамоми ҷаҳду ҷаҳл кушиш менамудем, ки худро босавлат ва бовикор нишон диҳем.

— Хайр ҳеч боқе нест бачаҳо. — гуфт Гафуров. — Ҷанг аз бисёр касон ҷонашонро рабуд, аз Шумо давраи муқаррарии баҷагишонро рабуд. Вале мо ба наздикӣ аз ин душворихо ҳалос мекушем. Хамааш хуб мешавад. Боз каме тоқат кунед ва бояд ҳамон тавре ки лозим аст хонед, республика ба табиибонӣ хуб эҳтиёҷ дорад. Ман бошам аз ҷониби худ кушиш мекунам, ки барои донишҷӯёни институти Шумо ягон коре бикунам.

Субҳи дигар табиибонӣ ояндаро тухфаи ногаҳонӣ интизор буд. Ва онҳо талонҳои бебули хуроки семаҳзла тақсим намулданд.

— Котиби якуми КМ ПК Тоҷикистон аз ҳисоби қадом захираҳо тавонист, ки ин кӯмакро ба мо расонад, то ҳол барои ман муаммост. Вале суханони рафиқ Гафуров ҳақ баромаданд, дере нагузашта зиндагӣ ба кулӣ тағйир ёфт ва рӯ ба беҳбудӣ ниҳод»¹.

¹ Александров П. Энтузиаст. — «Вечерний Душанбе», 1983, 23 январ.

Маҳз ҳамин гуна сифатҳо ба Б. Гафуров имкон медоданд, ки ӯ кори партизаниро давлати, хочаги, маданияро ба ҳам бинайвандад бо мardумони одди, захираҳои иртиботи мустақкам пайдо карда ба дустони самими онҳо сазовор гардад.

Дар натиҷаи фаъолияти пурсамар ва роҳбарии оқилонаи Ҷумҳурии Коммунистии Тоҷикистон ва Ҳукумати он, республика ҷароҳатҳои ҷангро бо теъни таъбиқат менамуд, саноат, зироатпарварӣ тараққӣ меёфт. Чунин як назари хирадмандона ба меҳнати эҷодкоронаи халқ, дастгирии навобарихон соҳаи агротехникаи пахтакори имкон дод, ки Тоҷикистон аз лиҳози ҳосилнокии пахта дар мамлакат ба сафи пеш барояд. Дар республика илм, санъат ва адабиёт инкишоф ёфт, барои таъсиси университет ва Академияи илмҳо шароит фароҳам омад.

Б. Гафуров дар кори таъсиси Университети Давлатии Тоҷикистон (1948) ва ташкили Академияи Илмҳои Тоҷикистон (1951) сазо кӯшиши зиёде ба харҷ дод.

Рӯзҳои аввали таъсиси университетро ба ёд оварда, яке аз ветеранҳои сохтмони маданияи республика, академики АИ Тоҷикистон, муаррихи намоён, аввали ректори Университети Давлатии Тоҷикистон З. Ш. Раҷабов чунин нақл менамояд:

«...Мо ҳамсафон ва дустони академик Б. Гафуров ӯро ҳамчун коммунисти шуълавар, олим ва ташкилотчи соҳибистеъдод мешинохтем.

Соли 1948 бо дархости котиби якуми КМ ҶК(б) Тоҷикистон Б. Гафуров ба раиси Совети Вазирони республика Ч. Расулов Совети Вазирони СССР дар бораи таъсиси Университети Давлатии Тоҷикистон қарор қабул намуд.

Дар муддати кӯтоҳ мо кори муҳими таъбири ифтихои университетро анҷом додем. Дар роҳи мо мушкилоти гуногун дучор омаданд, дилин буд як организм мураттаби хочаги ташкил дода шавад.

Мо бояд барои довиҷӯси хобгоҳ, лабораторияҳо ва кабинетҳо, устухонаи тармики насонти илмию тадқиқотӣ ва таълимӣ, китобхона, кафедраҳо, боғи ботаникӣ, ошхона барои меҳкарем, зарур буд, ки масъалаи бо маънаи таъмини қардақи муаллимони университет ҳал карда шавад. Дар ҳалли ин вазифаҳои муҳим ба мо ташкилотҳои партизани ва совети кӯмаки зиёд кардаанд ва тамоми ин корҳо бо иштироки бевоситаи Б. Гафуров ва Ч. Расулов ба амал татбиқ мешуданд. Онҳо аз нағзи қорҳои мо пурсон мешуданд ва ба мо ҳарчониба ёри мерасониданд. Б. Гафуров маро чун ректори университет дар қорҳои худ қабул намуд, аз рафти қорҳои таъбири қушодани довиҷӯкада пурсон шуд. Бо дастури ӯ бисёр масъалаҳои хочаги ҳал гардаданд. Кӯмаки вай дар кори иштироки мутахассисон низ

ҳис карда мешуд. Алалхусус ӯ ба масъалаи тадқиқотҳои ояндаи илмии кормандони УДТ таваҷҷӯҳи ҷиддӣ зоҳир менамуд. 31 август дар толори театри академии опера ва балет маҷлиси бошукӯҳ ба ифтихори ифтитоҳи УДТ барпо гардид»¹.

Фаъолияти партиявӣю давлатӣ ва идеологии Б. Ғафуров дар маърузаҳои ҳисоботии вай дар съездҳои ПК Тоҷикистон, дар нутқу гузоришҳо ва мақолаҳои дар саҳифаҳои матбуоти интишор намудааш инъикос ёфтаанд. Аз ҷумла дар: «Аз таҷрибаи кори таблиғотӣ ва ташвиқотӣ дар Тоҷикистон», «Дар бораи тарбияи кадрҳо», «Ташкилоти партиявӣ ва масъалаҳои маданият», «Ходими партиявӣ ва советӣ бояд чӣ гуна бошад?», «Қорҳои идеологӣ дар ташкилоти партиявӣю Тоҷикистон», «Ташкилоти партиявӣю Тоҷикистон дар мубориза барои вусъаги минбаъдаи пахтакорӣ», «Дар бораи тафтиши иҷро», «Аз таърихи маданияти халқи тоҷик» ва ғайра масъалаҳои муҳими иқтисодиёт ва маданияти республика мавриди муҳокима қарор гирифтаанд. Ин таълифот дар навбати худ дар инкишофи тадқиқотҳои таърихӣю партиявӣ сахми арзандае мебошанд.

Тамоми фаъолияти партиявӣ, давлатӣ ва тадқиқотҳои илмию сммавӣю Б. Ғафуров рӯҳияи интернационализми пролетарӣ дошта, оштинопазирӣ нисбат ба ҳар гуна падидаҳои идеологияи буржуазӣ, аз ҷумла хурофотҳои боию феодалӣ, зуҷуроти миллатгарой ва маҳалпарастӣ хоси қору амали ӯ буд. Дар асарҳо ва мақолаҳои худ ӯ кӯшиши баъзе аз тоифаеро, ки мехостанд мансубияти миллӣ ва диниро айният диҳанд, фаш намуда, миллатгарой ва шовинизмро саҳт маҳкум месозад ва мардумро дар рӯҳияи дӯстӣ ва интернационализм тарбия мекунад.

Меҳнати пурмахсули Б. Ғафуров дар мақоми котиби якуми ҚМ ПК Тоҷикистон бо фаъолияти пурҷӯшу хурӯши давлатӣ ва ҷамъиятӣ вай пайваста буд. Б. Ғафуров муддати 20 сол (1938—1958) депутати Совети Олии РСФСР Тоҷикистон, депутати Совети Олии СССР даъватҳои дуюм, сеюм, чаҳорум, панҷум ва ҳафтум буд. Дар съездҳои XIX ва XX КПСС (1952—1961) Б. Ғафуров узви ҚМ КПСС интихоб шудааст.

Барои сахми арзанда ва хизматҳои шоиста дар таъмини комёбиҳои халқи тоҷик дар соҳаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маданият Б. Ғафуров шаш қарат бо мукофоти олии Ватан — ордени Ленин тақдир шудааст.

Б. Ғафуров дар баробари фаъолияти партиявӣю давлатӣ қорҳои илмию худро пеш мебард, омӯзиш ва тадқиқоти таъри-

¹ Раджабов З. Ш. В дни открытия университета: Страницы воспоминаний. — «Ленинабадская правда», 1980, 8 январь.

Маҳз ҳамин гуна сифатҳо ба Б. Ғафуров имкон медоданд, ки ӯ кори партиавию давлатӣ, хоҷагӣ, маданияро ба ҳам бипайвандад бо мардумони оддӣ, заҳматкӯш иртиботи мустақкам пайдо намуда ба эҳтироми самимии онҳо сазовор гардад.

Дар натиҷаи ғайбонаи пурсамар ва роҳбарии оқилонии Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон ва Ҳукумати он, республика ҷароҳатҳои ҷангро бо тезӣ табобат менамуд, саноат, зироатпарварӣ тараққӣ меёфт. Чуни як назари хирадмандона ба меҳнати эҷодкоронаи халқ, дастгирӣ навоварихон соҳаи агротехникаи пахтакори имкон дод, ки Тоҷикистон аз лиҳози ҳосилнокии пахта дар мамлакат ба сафи пеш барояд. Дар республика илм, санъат ва адабиёт инкишоф ёфт, барои таъсиси университет ва Академияи илмҳо шароит фароҳам омад.

Б. Ғафуров дар қори таъсиси Университети Давлатии Тоҷикистон (1948) ва ташкили Академияи Илмҳои Тоҷикистон (1951) саъю кӯшиши зиёде ба харҷ дод.

Рӯзҳои аввали таъсиси университетро ба ёд оварда, яке аз ветеранҳои соҳтмони маданияи республика, академики АИ Тоҷикистон, музррихи намоён, аввали ректори Университети Давлатии Тоҷикистон З. Ш. Раҷабов чуни нақл менамояд:

«...Мо ҳамсафон ва дӯстони академик Б. Ғафуров ӯро ҳамчун коммунисти шӯълавар, олим ва ташкилотчини соҳибистеъдод мешинохтем.

Соли 1948 бо дархости котиби якуми КМ ПК (б) Тоҷикистон Б. Ғафуров ва раиси Совети Вазирони республика Ҷ. Расулов Совети Вазирони СССР дар бораи таъсиси Университети Давлатии Тоҷикистон қарор қабул намуд.

Дар муддати кӯтоҳ мо қори муҳими табирии ифтихои университетро инҷом додем. Дар роҳи мо мушкilotи гуногун дучор омаданд, лозим буд як организми мурағтаби хоҷагӣ ташкил дода швад.

Мо бояд барои дошиҷуён хобгоҳ, лабораторияҳо ва кабинетҳо, устодонаи тарғими васонти илмию тадқиқотӣ ва таълимӣ, китобхона, кафедраҳо, боғи ботаникӣ, ошхона барпо мекардем, зарур буд, ки масъалаи бо манзил таъмини қардаин муаллимони университет ҳал карда швад. Дар ҳалли ин вазифаҳои муҳим ба мо ташкилотҳои партиавӣ ва советӣ кӯмаки зиёд карданд ва тамоми ин корҳо бо иштироки бевоситаи Б. Ғафуров ва Ҷ. Расулов ба амал татбиқ мешуданд. Онҳо аз вазъи қорҳои мо пурсон мешуданд ва ба мо харҷониба ёрӣ мерасониданд. Б. Ғафуров маро чун ректори университет дар қорҳои худ қабул намуд, аз рафти қорҳои табирии қушодани дошиҷада пурсон шуд. Бо дастури ӯ бисёр масъалаҳои хоҷагӣ ҳал гардиданд, кӯмаки ғайбӣ дар қори интиҳоби мутахассисон инд.

хис карда мешуд. Алалхусус ӯ ба масъалаи тадқиқотҳои ояндаи илми кормандони УДТ таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир менамуд. 31 август дар толори театри академи опера ва балет маҷлиси бошӯроӣ PDF Compressor Free Version ғитоҳи УДТ барпо гардид»¹.

Фаъолияти партиявию давлатӣ ва идеологии Б. Гафуров дар маърузаҳои ҳисоботии вай дар съездҳои ПК Тоҷикистон, дар нутқу гузоришҳо ва мақолаҳои дар саҳифаҳои матбуот интишор намудааш инъикос ёфтаанд. Аз ҷумла дар: «Аз таҷрибаи кори таблиғотӣ ва ташвиқотӣ дар Тоҷикистон», «Дар бораи тарбияи кадрҳо», «Ташкилоти партиявӣ ва масъалаҳои маданият», «Ходими партиявӣ ва совети бояд чӣ гуна бошад?», «Қорҳои идеологӣ дар ташкилоти партиявии Тоҷикистон», «Ташкилоти партиявии Тоҷикистон дар мубориза барои вусъати миқдодии пахтакорӣ», «Дар бораи тағтиши иҷро», «Аз таърихи маданияти халқи тоҷик» ва ғайра масъалаҳои муҳими иқтисодӣ ва маданияти республика мавриди муҳокима қарор гирифтаанд. Ин таълифот дар навбати худ дар инкишофи тадқиқотҳои таърихӣ партиявӣ саҳми арзандае мебошанд.

Тамоми фаъолияти партиявӣ, давлатӣ ва тадқиқотҳои илмӣ сммавин Б. Гафуров рӯҳияи интернационализи пролетари дошта, оштинопазирӣ нисбат ба ҳар гуна падидаҳои идеологияи буржуазӣ, аз ҷумла хурофотҳои бошо феодалӣ, зуҳуроти миллатгарой ва маҳалпарастӣ ҳоси қору амали ӯ буд. Дар асарҳо ва мақолаҳои худ ӯ кушиши баъзе аз тоифаҳо, ки мехостаанд мансубияти миллӣ ва диниро айният диҳанд фош намуда, миллатгарой ва шовинизмро саҳт маҳкум месозад ва мардумро дар рӯҳияи дӯстӣ ва интернационализм тарбия мекунад.

Меҳнати пурмахсули Б. Гафуров дар мақоми котиби якуми ҚМ ПК Тоҷикистон бо фаъолияти пурҷӯшу хурӯши давлатӣ ва ҷамъиятии вай пайваста буд. Б. Гафуров муддати 20 сол (1938—1958) депутати Совети Олии РСФС Тоҷикистон, депутати Совети Олии СССР даъватҳои дуюм, сеюм, чаҳорум, панҷум ва ҳафтум буд. Дар съездҳои XIX ва XX КПСС (1952—1961) Б. Гафуров узви ҚМ КПСС интихоб шудааст.

Барои саҳми арзанда ва хизматҳои шоиста дар таъминии қомебиҳои халқи тоҷик дар соҳаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маданият Б. Гафуров шаш қарат бо мукофоти олии Ватан — ордени Лени тақдир шудааст.

Б. Гафуров дар баробари фаъолияти партиявию давлатӣ қорҳои илми худро пеш мебард, омӯзиш ва тадқиқоти таъри-

¹ Радажов Э. Ш. В дни открытия университета: Странички воспоминаний. — «Теннисбадская правда», 1980, 8 январь.

ли халқи тоҷикро, ки аз ҷавони мавриди шавқу ҳавас ва адоқли ӯ таъсир буд, идома меёрад. Ва бешубҳа, маҳз ин майлу рағбат вешироки бевоситаи ӯро дар таҳаввулоти азими инқилобӣ ва ҷаҳонсозӣ пас аз Револютсияи Октябр дар Тоҷикистон таъинат бахшид. Зеро барои татбиқи муваффақиятнокӣ нақшаҳои бузурги ҷаҳонсозӣ дар шаронги Тоҷикистони онрози ва тинҳо дониши фаровон ва маълумотҳои амиқ дар боран ибрузи пурфайз, балки хуб донишгари таърихи гузаштаи он низ зарур буд. Б. Гафуров чун як фарди коммунист ва фарзанди садоқатманди Ватан саъю кӯшиш менамуд, ки дастовард ва натиҷаҳои ҳустуҷӯҳои илмӣ худро роҷеъ ба таърихи фарҳанг ва анъанаҳои бехтарин ва нешқадами мардуми тоҷик баҳри маънавияти бехбудиро ва фардон дурахшони халқи азизаш истифода барад.

Дар баробари корҳои ҷамъиятию сиёсӣ ва тадқиқотӣ Б. Гафуров ба кори педагогӣ низ шӯғл менамуд. Фаъолияти илмӣю педагогӣ ӯ хануз аз солҳои 30-юм шурӯъ мешавад ва Б. Гафуров дар кори тарбияи кадрҳои ҷавон хизматҳои шӯбе кардааст.

Солҳои 1936—1938 ӯ дар Мақтаби олии коммунистӣ иштироқ аз ҷанни иқтисоди сиёсӣ ва солҳои 1939—1940 дар Институту педагогӣ ба номи Т. Г. Шевченко аз ҷанни таърихи халқҳои СССР дарс меғуфт. Солҳои 1942—1948 Б. Гафуров вазифаи мудирӣ сектори Институти таърих, забон ва адабиёти Филиали Тоҷикистони Академияи Илмҳои СССР-ро иҷро ба ӯҳа дошт.

Аз соли 1942 Б. Гафуров роҳбари як гурӯҳ аспирантҳо буд, ки ба тадқиқи даврҳои гуногуни таърихи халқҳои Осии Миёна машғул буданд. Ӯ шогирдонии зиёде тарбия намудааст ва бисёр мутахассисоне, ки дар муассисаҳои илмӣю тадқиқотӣ ва мақтабҳои олии республика ва мамлақати мо турмаҳсул кар мекунанд, академик Б. Гафуровро чун мураббӣ ва устоди гомҳоро худ мешиносанд. Вай ба шогирдонии сершумори худ на танҳо дониш ва таҷрибаи фаровон, балки бехтарин сифатҳои инсонии худ — ҳоксорӣ, меҳнатдӯстӣ, принсипноки, садоқат ба кор, хайрхоҳӣ ва нешбиниро низ меомӯзонд.

Б. Гафуров ба инқилоби илми таърихшиносӣ дар Тоҷикистон аҳамияти муҳим меғод. Ташаккул ва ривоҷи илми таърихшиносӣ дар республика ба номи ӯ сахт марбут аст.

Самти асосии фаъолияти илмӣ Б. Гафуров ба тадқиқи амиқи таърихи қадиман халқи тоҷик ба офаридаҳои таълифи ӯ ҷамъбастикунаанде роҷеъ ба он равона гардида буд. Корӣ бонмаҳсад ва ҳадафгир, фаъолияти муттасилу мавзӯии Б. Гафуров дар роҳи омӯзиши таърихи халқи тоҷик гуногунсоҳа

буданд: чамъоварин материал, ба вучуд овардани архив, таъкили ҳафрийётҳои бостонишиносӣ, таъсиси муассисаҳо ва марказҳои илмӣ, тайёр кардани кадрҳои баландихтисос ва ғайра — чуқури буданд ҷанбаҳои асосии фаъолияти ӯ.

Б. Ғафуров ба хубӣ дарк карда буд, ки очерки таърихӣ на чандон қалони соли 1925 интишор ёфтаи академик В. В. Бартольд «Тоҷикон» ҳамчун ибтидои тадқиқи илмӣ таърихӣ халқи тоҷик аҳамияти бузургро молиқ бошад ҳам, вале дар замони мо талаботи хонандагонро пурра қонеъ қунонида наметавонад. Бар замми ин таърихӣ тоҷикон ва таърихӣ дигар халқҳои соқини Осиёи Миёна аз тарафи олимони буржуазӣ таҳрифу ғалат маънидод карда мешуданд. Тамоми таърихӣ бостонии аҷлодоии тоҷикон — бохтариён, сугдиён, хоразмиён, ки дар гузашта маданияти баланду ба худ ҳосе бунёд намуда ва ин мерос то ба мо расидааст аз ҷониби муаррихони буржуазӣ чун гӯшан дуюмдараҷа, шуморида мешуд. Муборизаи аҷлодоии халқи тоҷик ва дигар халқҳои Осиёи Миёнаро бар зидди истилогарони араб олимони буржуазӣ як лаҳзае аз «таърихӣ араб» меғуфтанд. Хатто дар марҳилае, ки тоҷикон чун ҷавҳари этникӣ бузург ба яке аз давлатҳои пурқуввати Шарқ — Сомониён асос гузоштанд ва дастовардҳои шоёнӣ иқтисодӣ ва фарҳангиро ноил гаштанд, таърихӣ тоҷиконро муаррихони буржуазӣ чун як қисми таърихӣ Эрон ба қалам меоданд. Дар ҷавоби ин ҳама таҳрифҳо, ғалатҳо ва сохтакорӣҳо офаридани таърихӣ ростин ва бегаразонаи халқи тоҷик чӣ гуна аҳамияти илмиву сиёсиро молиқ буд, худ равшан мегардад.

Б. Ғафуров ба қори таҳқиқи тадқиқи таърихӣ халқи тоҷик А. А. Семёнов, А. Ю. Якубовский, В. В. Струве, И. И. Умяков, М. С. Андреев ва дигар донишмандони барҷастаи русро ҷалб намуд. Бо кӯмак ва ҳамкорӣ онҳо нашри «Материалҳои ба таърихӣ тоҷикон ва Тоҷикистон», силсилаи «Шахсиятҳои наҷибӣ халқи тоҷик» шурӯъ мешаванд. Дар ноҳияҳои гуногуни Тоҷикистон ҳафрийёти бостонишиносӣ ба таври мунтазам оғоз гардид.

Б. Ғафуров 24 апрели соли 1944 дар нахустин сессияи илмӣ Филлали Тоҷикистони Академияи Илмҳои СССР даъмавузи «Гузаштаи бон таърихӣ халқи тоҷикро амиктар омӯзем» маъруза кард. ӯ дар бораи вазифаҳои масъуле, ки дар пазии олимони таърихшинос менамояд, муфассал тавассути намуд. Яке аз масъалаҳои муҳим қайд кардааст Б. Ғафуров, омӯхтаи гузаштаи бон таърихӣ халқи тоҷик ва маданияти қадиман он, тадқиқи таҷрибаи муборизаи ҷадинасраи мардуми тоҷик ба муқобили гонатгарон ва истилогарони аҷнабӣ

мебошад, ки бештар аз тарафи олимони буржуазӣ ғалат маънидод карда мешавад.

Дар давраҳои муайяни мавҷудияти таърихӣ худ, халқи тоҷик дар роҳи инкишофи фарҳанг ва тамаддуни қомебиҳои махсусан ҷаҳонро ба даст овардааст. Ин пешрафт ва гул-гулшукӯфии маданияти тоҷик дар аҳди Сомониён басо ҷашмрас буд. Қомебиҳои ин давр, ки дар заминаи маданияти қадимаи халқи тоҷик ба миён омаданд ва имкониятҳои рушду қамози ин фарҳанг, ки дар доираи давлати аз ҳилофати араб соҳибгирӣ берун омадаанд, аҳамияти ҷаҳониро молиқанд. Ин давраҳо, қайд намудааст Б. Гафуров, тадқиқотҳои ҷиддро тақозо мекунанд ва яке аз вазифаҳои муҳимтарини муаррихони мо мебошанд.

Баъдтар ҳуди Б. Гафуров дар ҷумлаи нахустин довишмандон ба тадқиқи таърихи аҳди Сомониён пардохтааст. Солҳои 1957 ӯ дар конгресси XXIV шарқшиносии ҷаҳон дар шаҳри Мюнхен (Германия) дар мавзӯи «Сабабҳои иртиқоӣ ва инкирози Сомониён» маъруза кард. Ин гузориш яке аз аввалҳои кӯшишҳои дар илми шарқшиносии ҷаҳонӣ буд, ки ба тадқиқи назаран инкишофи иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии давлати Сомониён (асрҳои IX—X) — давраи муҳим дар таърихи асриёнагии Осиёи Миёна ва яке аз давлатҳои бузургтарини феодалии Шарқ бахшида шудааст.

Б. Гафуров дар ҳамон маърузаи худ дар сессияи якуми илмии Фидлиали Тоҷикистони АИ СССР қайд намуд, ки ба ҳустуҷӯ ва тадқиқи материалҳои ба таърихи мубориза барои Хокимияти Советӣ дар Тоҷикистон алоқа дошта, материалҳои, ки меҳнати қаҳрамононаи халқи тоҷикро дар заминаи сохтмони сотсиализм тавсиф менамоянд, аҳамияти ҷиддӣ банд дор. Дар назди муаррихон вазифаи меҳнат, ки дар асарҳои худ иштироки халқи тоҷикро дар Ҷанги Бузурги Ватани равшан тавсир намоянд, меҳнати фидокоронаи халқро дар ақибгоҳ ва қорнамонҳои фарзандони диловари тоҷикро дар майдони ҷанг нишон диҳанд. Б. Гафуров қайд намуда буд, ки «барои таҳқиқ ва омӯзиши давраи қадим ва дигар давраҳои таърихи тоҷикон ва Тоҷикистон ҳафтиёти бостоншиносӣ материалҳои Ҷито нурагирини хоҳанд дод». Бозёртҳои бостоншиносии тоҷик дар солҳои минбаъда далели ин пешгӯиҳои ҳақиқатан пайғамбаронаи ӯ гарстанд.

Мо бояд мероси маданияти халқи худро амик омӯзем. — гуфта буд Б. Гафуров. Омӯзиши асарҳои классикони адабиёти форсу тоҷик яке аз вазифаҳои муҳимтарини мо аст, зеро мо ин адабиёти ғани ва тоҷикон баланди инсондӯстонаи онро дар қорни тарбияи ҷаҳонпарастӣ ҳақиқан ба таъри бонду шояд истифода

да намекунем. Вазифаҳои ҳарҷониба азхуд намудани мероси азоби аз мо қорҳои илмию тадқиқотии ҷиддиро талаб менамояд. Дар баробари ин, бояд барои дар байни омма интишор кардани асарҳои классикон қорҳои зиёд бурда шаванд. Сарчашмаҳои таърихию доир ба таърихи тоҷикон нашр намудан зарур аст. Яке аз вазифаҳои басо муҳим, ки дар назди мо меистад, омӯхтани рӯзгори қуҳан ва расму таомулҳои аз миён рафта истода мебошад. Зеро ин соҳа низ дар худ маълумотиҳои пурарзиши илмиро фаро гирифта, барои равшан соختани бисёр лаҳзаҳои таърихи тоҷикон маълумотиҳои ғавқулӯдаи пурқимат медиҳад. Ин қорро ба таъхир андохтан нашоёд, чунки бисёр расму таомулҳои қадима аз байн рафта истодаанд. Ҳамчунин зарур аст, ки барои осорхонаҳои экспонатҳои рӯзгори қуҳан ва намунаҳои асбоби ашён ҳунари мардуми ҷамъовари гарданд¹.

Маърузи Б. Гафуров нақшаи фаъолият ва барномаи тадқиқотҳои мињабада роҷеъ ба таърихи халқи тоҷик гардид. Дар он вазифаҳои асосие, ки дар назди олимони таърихшинос меистад, муайян шуда буд.

Б. Гафуров хуб мефаҳмид, ки ин вазифаҳои таърихию доир ба сурати мавҷуд будани мутахассисони баландихтисос дар соҳаҳои мухталифи илми таърихшиносӣ метавон бомуваффақият ба сомон расонид. Маҳз ҳамин ҳислатҳо — яъне истеъдоди нодири ҳамқорони худро хуб доништан, маҳорати дуруст пай бурдан ва баҳо додан тавонистан ба лаёқати онҳо, истифодаи қобилият ва имконияти бонамӯр ва бонамӯр ҳар шахс дар ҳоли худ ба Б. Гафуров имкон медиҳад, ки вазифаҳои мушкилтаринро низ дар як муддати кӯтоҳ ҳал намояд. Б. Гафуров дар қорро ба миён гузоштани масъалаҳои аз ҳама бештар муҳим ва таъхирнопазир истеъдоди беҳамтои дошт ва бо як маҳорати бепазир аз қатори ин масъалаҳои проблемаҳои хоста мегирифт, ки халқи онҳо барои анҷоми вазифаҳои лавалӣ-дарҷа кӯмак мекарданд.

Ҳадафи пайгириҳои Б. Гафуров таълифи асари яқлухт ва ҷамъбасти он ба таърихи халқи тоҷик буд. Пас инчунин ба мақсад ӯ бо як ҷиду ҳақд ва фаъолияти басо дақиқона ба омӯхтани сарчашмаҳои, дастнависҳои қадимаи шарқӣ, дастовардҳои бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ, асарҳои шарқшиносони тоҷикӣ ва рус, тадқиқотҳои муаррихони советӣ ва ҳориҷӣ шуруъ намуд. Дар қарабни чунин як қорро бурсамар, ҳамқорӣ бо донишмандони бузурги рус дар омӯзиши сарчашма-

¹ Гафуров Б. Глубже изучать богатое историческое прошлое таджикского народа. — «Коммунист Таджикистана», 1944, 10 май.

хон таърихни хатгин Шарқ, натиҷаҳои қорҳои бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ истеъдоди Б. Ғафуров чуи омили таърихшинос ташаккул меёфт ва рӯз аз рӯз ба қамол мерасид. Дӯстӣ ва мулоқотҳои ҷадинсолаи ӯ бо донишманди забардасти адабиёт ва таърихи халқи тоҷик устод Садриддин Айни бисо пурсамар буд. Устод С. Айни доир ба ин ё он масъалаҳои иҷтимоию сиёсӣ ва ё таърихи ба Б. Ғафуров мувоҷиҳат менамуд ва Б. Ғафуров низ дар навбати худ роҷеъ ба масъалаҳои адабиёт ва маънавияҳои қадима бо устод С. Айни машварат мекард.

Робитани дӯстии самимонаи ҷадинсолаи миёни Б. Ғафуров ва шоири халқи Тоҷикистон, Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ, дорандаи ҷоизаҳои Ленини ва Давлатии СССР — Мирзо Турсунзода пойдор буд. М. Турсунзода муддати зиёде вазири раиси Ташкилоти ҳамбастагии халқҳои Осиё ва Африқоро дар ӯҳда дошт ва Б. Ғафуров ҷонишини раиси Комитети советии ҳамбастагии бо кишварҳои Осиё ва Африқо буд.

Хангоми бузургдошти 60-солагии Б. Ғафуров, фарзанди фарзонаи халқи тоҷик, М. Турсунзода дар маҷаллаи «Огонё» (№ 52, 1968) чунин нигошта буд: «Зиндагии Бобоҷон Ғафуров бо таърихи кишвари азизаш Тоҷикистон пайванди ноғусастани дорад... Ман аз ҷониби худ ва дӯстони тоҷики ӯ ба Бобоҷон Ғафуров дар қору фаъолияти пуршараф ва изҷибонаш, ки тамоми ҳаёти худро ба он бахшидааст, қомебиҳои тоза ғаманно дорам».

Андӯхтани захираи дониши бой ва домандор дар соҳаи илми таърих, тақмил ва суфтаи гаштани маҳорати тадқиқотчиӣ ва таҷрибаи илмӣ, амик дар қарда тавонистани моҳияти эҷодии худ ба Б. Ғафуров имконият доданд, ки барои амали кардани орзуи деринааш онд ба офаридани таърихи халқи тоҷик инқилоб намояд. Соли 1947 китоби Б. Ғафуров «Таърихи муҳтасари халқи тоҷик» ба забони тоҷикӣ нашр гардид. Ин асар аввалин тадқиқоти пурра ва ҷамъбасти онд ба таърихи яке аз халқҳои қадимтарини Осиёи Миёна — тоҷикон буд. Муаллиф масъалаҳои моҳиятани муҳим ва асосиро маънидор намуда, тамоми тадқиқотҳои ва маънавияҳои таърихи манҷударо аз нигоҳи танқидӣ таҳлил намудааст ва марҳилаҳои асосии ташаккул ва таракқиёти таърихи халқи тоҷикро нишон додааст.

«Таърихи муҳтасари халқи тоҷик» намунаи чунин қори тадқиқотчиест, ки амалии қулоқбаён бо таҳлили ҷамъбасти баю амик маълумотҳои ғамӣ ва ҷамъбасти ҳулосабарорихҳои пасеъ на фароқи эҷод пайваستاаст. Дар ин китоб манзараи бисо пурдомзаву рангоранги саргузашти халқи тоҷик, рӯз-

гори талху пурфочна ва ҳамчунин зиндагии фараҳбахшу бунёд-коронаи ӯ аз қадимтарин аҳди таърих то ба инқилоби Октябр пеши назари мо чилвагар мешавад. Асари Б. Ғафуров дар байни аҳли илм бо хушнудӣ ва тавачҷӯхӣ зиёд назирӯфта шуд. Донишманди муҷибан таърихи қадими тоҷикон устод С. Айбӣ нахустин шахсе буд, ки ба китоби Б. Ғафуров дар маҷаллаи «Шарқи Сурх» (1948, №№ 3—4) тақризи муфассале навиштааст. Ӯ меҳнати пурзаҳмат ва пураҷиши Б. Ғафуровро қайд намуда, нашр шудани ин китобро як воқеаи муҳими ҳаёти маданияи халқи тоҷик номидааст ва муаллифро ба рои тадқиқотҳои боз ҳам амиқтар ва мукаммалтари таърихи тоҷикон ҳидоят намудааст. Устод С. Айбӣ дар боран аҳамияти «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» сухан ронда, аз ҷумла, ҷуни навишта буд: «Ин китоб онд ба гузаштагии халқи тоҷик як сарчашмаи асосӣ шуда метавонад, инчунин ба таърихи маданият, илм ва фарҳанги тоҷик ҳам як маъбаи кифоиткунанда аст... Хулоса ҷоп шуда баромадани «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» дар давраи пешрафти маданияти советии тоҷик як ҳодисаи бузург аст».

«Таърихи мухтасари халқи тоҷик» даре нагузашта, ба забони русӣ тарҷума ва дар як муддати кӯтоҳ се дафъа, солҳои 1949, 1952, 1955 дар Москва нашр гардид. Аз нашр ба нашр олими дақиқкор асари худро тақмил меод, доираи тадқиқотҳои худро васеътар ва амиқтар менамуд, бозефтҳо ва маълумотҳои навро илова ва хулосаҳои худро пурратар, сахтар менамуд. Ин асар аз тарафи шарқшиносони номӯён А. Якубовский, А. Семёнов, С. Толстов, М. Дьяконов, Н. Кисляков, В. Ромодин баҳон баланд гирифт. Дар тақриз ва мушоҳидаҳои онҳо мураккаби ва амиқии қори муаллиф, кӯшиши ӯ доир ба муайян кардани ҷиҳатҳои баҳсталаби масъала ва тадқиқи таърихи халқи тоҷик бо алоқамандии ҷудонашаванда бо таърихи дигар халқҳои Осонӣ Миёна қайд шудааст. Тақризи навишон қайд кардаанд, ки Б. Ғафуров бисёр масъалаҳои муҳим ва мураккаби таърихи халқи тоҷикро, ки аз тарафи боре аз шарқшиносони буржуазӣ бо дарҳам барҳамӣ, галат ва таҳрифқорӣ маънидор мешуданд, дуруст хал намудааст. Асарҳои таърихшиносони буржуазии Ғарб дар масъалаи тадқиқ ва баррасии сарнавишти халқҳои Шарқ дар заминаи зиндантаърихӣ истода, онҳо дар тасвири тақдирӣ ин халқҳо аз ғастҳои таърихӣ сарфи назар мекардаанд. Муаррихони буржуазӣ ҷомеаҳои халқҳои Шарқро мисли як надидаи тағйирнопазир, қарахту соқит ва қасод тасвир менамуданд. Ба сифати «норуи ҳаракатдиҳандаи таърих» онҳо «истилогарон» ва «фотехони» мулку кишварҳоро ба қалам меоданд ва ба ақиди

зишон исбат ба «караҳтӣ ва ғафлати шарқӣ» нуфуз ва ғолаб омадани онҳо маҳз ғуё бо мақсади ба як муддати кӯтоҳ ба ҷунбиш овардани ин беҳаракатӣ буд ва ғуё «ишғолгарон» ва «фотехон» бо ҳастии худ ин сукунатро ба ҷунбиш меоварданд ва баъд **PDF Compressor Free Version** назъи сукут ва беҳаракатин аввала бармегашт. Бар муқобили табииғоти мазкур Б. Ғафуров дар асоси омӯзиши сарчашмаҳои муътабари таърихӣ исбот намуд, ки таърихӣ халқҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла халқи тоҷик аз ташаккул, тақомул ва баландшавии форматсияҳои ҷамъиявӣ иқтисодӣ мураттаб шудааст. У иншон меидҳад, ки мардуми тоҷик тамаддуни асил ва ба худ хосу нотакрор, анъанаҳои фарҳангӣ ва таърихӣ хешро дорад. Б. Ғафуров исбот намуд, ки боя ва бунёди ташаккули халқи тоҷик бо ҷараёни тақаллят ва тақдими равобити иқтисодӣ ва фарҳангии миёни мавзӯҳои гуногун ва таъсиси давлатҳо ва ҳамҷунин вусъати зиндагии шахрӣ, афзоиши аҳолии шахришин дар шароити феодализми ибтидоӣ саҳт марбут аст. Бинобар ақидаи олим истилои араб болоравии худшиносиву худогоҳии миллатро тасриҳ намуд ва найқори фаъоли тӯдаҳо ва киёмҳои муттасили онҳо бар зидди истилогарони аҷнабӣ ва юғи бандагии бегонагон барои муттаҳид ва мутамарказ шудани халқи тоҷик тақон ва неруи тоза бахшид.

«Таърихӣ мухтасари халқи тоҷик» таҳкурси ва барномаи тадқиқотҳо ва ҷустуҷӯҳои ояндаи на таиҳо худӣ Б. Ғафуров, балки дигар муарриҳои гардид. Дар ин асар бисёр проблемаҳои муҳими мураккаби таърихӣ халқи тоҷик ва дигар халқҳои Осиёи Миёна мавриди баррасӣ қарор гирифта, бархе аз масъалаҳои камтаҳқиқгашта ва ҳалталаб иншон дода шуда буданд. Б. Ғафуров дар китоби худ «Таърихӣ мухтасари халқи тоҷик» назарияи алҳол маъмул ва мақбули марҳилабандии ҷараёни инкишофи таърихи дар Осиёи Марказӣ ва Шарқи Миёна асоснок қарда манзари фароҳу доманадори муборизаи ҷандинасраи халқи тоҷикро барои таъсис ва ташкили давлати миллии худ тасвир менамояд ва тавассути таҳлили амӣки илмӣ, объективона аз нигоҳи методологияи марксист-ленинӣ оқибат ва натиҷаҳои истилои арабро дар тақдирӣ таърихӣ халқҳои Эрон, Афғонистон ва Осиёи Миёна боизгүй мекунад.

Дар боран китоби Б. Ғафуров бостоншинос ва мардумшиносии маъруф профессор С. Толстов ҷунин навишта буд: «Дар дасти мо нахустин асари яқлуҳт ва ҷамъбастананда роҷеъ ба таърихӣ халқи тоҷик аст. Муаллиф таърихӣ халқи тоҷикро аз тақрифҳои шарқшиносии буржуазӣ покиза намудааст ва ин силсила проблемаҳои муҳимро дуруст шарҳ меидҳад.

Асар барои дар асоси методологияи марксистӣ-ленинӣ таҳқиқ намудани таърихи халқҳои Осӣён Миёна тақони ҷидде хоҳад шуд».

«Таърихи мухтасари халқи тоҷик» нитанҳо падидан барҷаъста дар таърихшиносии тоҷик гардид, балки дар илми таърихнигории СССР низ ҳиссаи сазовор ба шумор мерафт. Бинобар ин 25 феврале соли 1952 шӯрон илмӣи Институти таърихи маданияти моддӣи Академияи Илмҳои СССР ба муаллифи «Таърихи мухтасари халқи тоҷик» унвони доктори илми таърихро муносиб дид. Як сол қабл аз ин, соли 1951 Б. Гафуров академики Академияи Илмҳои РСФСР Тоҷикистон интихоб шуда буд.

Тадқиқоти номбурда то ба нашр расидани асари сеҷилдӣи «Таърихи халқи тоҷик» (дар панҷ китоб), ки солҳои 1963 — 1965 бо кушиш ва дастгирии Б. Гафуров дар Маскав ба ҷои расид ва таълифи тадқиқоти ҷамъбастиқунанда, шоҳасари Б. Гафуров «Тоҷикон», асари иғонае ба ҳисоб мерафт, ки таърихи халқи тоҷикро аз замонҳои қадимтарин то қалабаи инқилоби Октябр дар бар гирифтааст. Аз ин лиҳоз олимони хориҷа низ ба ин китоб тавачҷуҳи зиёд зоҳир намудаанд.

Соли 1985 дар нашриии «Илмҳои ҷамъиятшиносии» Рес-публикаи Халқии Хитой китоби Б. Гафуров «Таърихи халқи тоҷик» бо забони хитой нашр гардид. Як нусхаи онро профессори доруафзунии Пекин Ли-Сэн, ки тирамоҳи соли 1986 дар Душанбе меҳмони олимони тоҷик буд, бо соҷдаст ба соҷиқ президенти Академияи Илмҳои Тоҷикистон М. Осимӣ тақдим намуд. Китоби «Таърихи халқи тоҷик» ба забони хитой аз рӯи наشري русии соли 1955 тарҷума шудааст. «Таърихи халқи тоҷик» аз 23 фасл иборат буда, ба забони хитой 19 фасли он тарҷума шудааст. Тарҷумони асар дар пешгуфтори худ қайд кардааст, ки ҳангоми тарҷума ӯ доир ба баъзе ақидаҳои муаллифи китоб шарҳу эзоҳи худро дар қавсаҳои баён кардааст. ӯ менависад, ки аз сабаби мураккабии истилоҳҳо, номҳои одомон ва истилоҳҳои таърихӣю ҷуғрофӣ ва сабуқтар намудани қорӣи хонандагон кушидааст, ки адабиёти хитой, хориҷиро истифода намуда, шарҳу эзоҳи худро илова намояд.

Ҳамҷун доишманди риштан таърих Б. Гафуров ба Институти таърих, археология ва этнографияи АИ РСФСР Тоҷикистон, ба олимону мутахассисони ин муассиса ва ҳоса ба директори институт А. А. Семёнов ҳусни тавачҷуҳ ва тамоили маҳсуе дошт. Миёни онҳо робитаи наздик барқарор буд. А. А. Семёнов дар маориди ҳар гуна масоил ва ҳатто масъалаҳои ҷузъӣ ба Б. Гафуров муроҷиат менамуд. Дар ин бора номаҳои зиёди ӯ ба унвони Б. Гафуров шаҳодати ин матлаб мебошанд. Ма-

салан дар яке аз номаҳои худ аз таърихи 23 октябри соли 1953 А. А. Семёнов нигоштааст: «Аз Шумо барои кӯмаконтон дар кори таъмиру ба тартиб овардани намуди зоҳирии институт бағоят муфид. Ҳамаи корҳо ба зудӣ ва ба хубӣ анҷом пазируфтанд. Алҳол фақат боми харобгаштаи анбор ва гараж боқӣ мондааст. Беҳтарин таманноти маро бипазиред. Бо эҳтироми самимӣ ва сипосгузори Шумо. А. Семёнов».

Миёнаи солҳои 50-ум Б. Ғафуров ба фикри ба вучуд овардани таърихи бисёрчилдаи халқи тоҷик афтод ва соли 1957 бо пешниҳод ва тавсияи ӯ Институти таърих, археология ва этнографияи АИ Тоҷикистон бо сарпарастии таърихшинос ва шарқшиноси барҷаста, донандаи моҳири китобҳои қаламӣ Шарқ профессор А. А. Семёнов ба таълифи ин асари мураккаб оғоз ба кор намуд. «Таърихи халқи тоҷик» дар се ҷилд (иборат аз панҷ китоб) солҳои 1963—1965 ба таъби расид. Б. Ғафуров аз ҷумлаи муҳаррирони масъули асари номбурда буд. Чараҳои таълифу таҳияи ин асар таҳти назорати ӯ буд, вай ҳамеша аз рафти кор огоҳ буд ва вазъияти ҳар ҷилду ҳар китобро муҳокима мекард, ҳисобот ва гузоришоти муаллифон ва муҳарриронро мешунид, ба ҳаллу фасли масъалаҳои умда кӯмак мерасонид. Бо ташаббуси Б. Ғафуров ҳамаи панҷ китоби асари сечилда дар нашрияи «Адабиёти Шарқ» дар Маскав нашр гардид.

Дар он солҳо ҳамчунин бо ташаббус ва ҳамдастии Б. Ғафуров интишори ёдгориҳои таърихӣ ва маданияи халқи тоҷик густариш ёфт. Хизмати Б. Ғафуров дар омӯختан ва тарғиб намудани санъати мусиқии тоҷик ва дурдонаи он «Шашмақом» хеле бузург аст. «Солҳои 1946—1947 зери дастгириву ташаббуси Б. Ғафуров ҳукумати республика барои дар Маскав нашр кардани панҷ ҷилди «Шашмақом» маблағ ҷудо мекунад. Ва ин дар солҳое, ки ханӯз захми ҷанги хонумонсӯз аз тану аз ҷони халқ нарафта буд»¹. Устодони бузурги санъати тоҷик Бобоқул Файзуллоев, Шохназар Соҳибов, Фазлиддин Шаҳобов бо ҳамкориҳои доктори илми санъатшиносӣ, профессори консерваторияи шаҳри Маскав В. М. Беляев, аъзо-корреспонденти АИ СССР Е. Э. Бертельс, адабиётшинос А. Мирзоев, шоир М. Раҳимӣ, мусиқшиносон Я. И. Рогальский ва Н. Ленский матни мусиқии мақомхоро ба нота сабт намуданд. Устод С. Айматӣ низ дар кори омӯзиш ва тарғиби он саҳми бузург гузоштааст. Ва ниҳоят, солҳои 1950—1960 «Шашмақом» иборат аз панҷ ҷилд дар Маскав ба таъби мерасад².

¹ Низомов А. Ганҷро дар дил макон мебояд.— «Тоҷикистони советӣ», 1987, 11 декабр.

² Дар ҳамаи ҷо.

Бобочон Гафуров чун мухлиси «Шашмаком» ва кадршиноси нозуксанҷу борикбини он барои омӯзиши таърих ва табдили он тавачҷӯхи калон зоҳир намудааст. У борҳо дар маҷлису ҷамъаҳои таърихӣ тақрор мекард, ки инёгонамон маҳсули гаронбаҳои мусикиро ба мисли «Шашмаком» мерос гузоштаанд ва оиро мо чун гавҳараки ҷашм хифз намоем.

«Шашмаком» дурдонаи беназирест, ки аз қаъри асрҳои қадим то ба рӯзгори мо расидааст.

Бобочон Гафуров нисбат ба санъаткори барҷастаи тоҷик, донандаи барҷастаи нозукиҳои санъати «Шашмаком» Содирхони Ҳофиз эҳтиромӣ бепоён дошт ва мухлиси овози ширини ӯ буд. Бо тавсияи Б. Гафуров соли 1945 Управлінняи корҳои санъати назди Совети Вазирони РСФСР Тоҷикистон ва кабинети илмӣ-тадқиқотии мусикавӣ ҷандин оҳангу сурудҳои Содирхонро тавассути шоғирди ӯ Мақсудҷон Болтуев навишта гирифт, ки он асарҳо ба маҷмӯаи «Содирхон» дохил шуданд. Маҷмӯа соли 1946 зери таҳрири М. Турсунзода аз ҷои баромад.

Бобочон Гафуров аз хофизони халқӣ Акашариф Ҷӯраевро ниҳоят эҳтиром мекард. У суруди «Анор овардам»-и Акашарифро, ки он таърихи аҷиб дошту мазруфтари сурудҳои халқии қӯҳистон аст, дӯст медошт. Соли 1972 дар сӯҳбат бо олим Аълоҳони Афсаҳзод Б. Гафуров чунин гуфтаанд: «Акашариф барои санъати тоҷик панҷоҳ сол кор кард. Дар ҳунари ӯ як омезиши ҳайратовари мусикии қӯҳистонӣ, оҳангу навоҳои Марвӯ Бухоро ва савтҳои «Шашмаком» дида мешавад. Зиндагии халқро месурӯд. Афсӯс, ки дар боран вай на танҳо китобҳои навишта нашудааст, ҳатто як мақолаи дуруст ҳам нест»¹.

Б. Гафуров аз он сарфароз буд, ки санъати миллии халқи тоҷик дар шахси Акашариф Ҷӯраев барои хофизии халқ бо беҳтарини ва нозуктарини ҳунариҳои мардуми ҷумҳурии мамлакатамон ва ҷаҳонӣ омехта шуда, боз ҳам баландсифату шӯҳратёр гаштааст.

Б. Гафуров чун мухлис аз ягон концерту шавбишиниҳои санъаткорони тоҷик дар қанор намондааст. Соли 1971 ҷашми 60-солагии устод М. Турсунзода дар Маскав қайд карда шуд ва ба ин муносибат як гурӯҳи санъаткорони тоҷик аз Душанбе омада буданд. Б. Гафуров аз ин фурсат истифода бурда ҳунариҳои тоҷикро бо сарварии Артистикаи халқии РСФСР Тоҷикистон Шоиста Муллоҷонова ба Институти шарқшиносии АИ СССР даъват намуданд. Барои коллективи он концерти қалоне дода шуд...

¹ Гафуров Б. Бобочон Гафуров ва мусикии тоҷик.— «Комсомоли Тоҷикистон», 1988, 13 июл.

У хохони он буд, ки мусикии анъанавии бон халқамон ва махсусан «Шашмақом»-ро харҷӣ маъмултар созем, ривочу равиак диҳем, то ки ҳазинаи маданияти инсонӣ ғанитар гардад.

PDF Compressor Free Version

Фаъолияти Б. Ғафуров дар мавриди ташкилу сомондихии тарҷума ва нашри як силсила асарҳои классикони назму нэри тоҷик ба забони русӣ дар солҳои 40—50-ум сурат гирифтааст.

ШАРҚШИНОСИ МАЪРУФ ВА ТАШКИЛОТЧИИ СОҲИБИСТЕЪДОДИ ИЛМ

Аз соли 1956 дар рӯзгори Бобочон Ғафуров марҳилаи нав оғоз мегардад. Олим фаъолияти тадқиқотӣ ва илмӣ-ташкилотчиин хешро ғолибан ба шарқшиносии советӣ мебахшад.

Дар миёнаи солҳои 50-ум дар таърихи шарқшиносии советӣ марҳилаи сифатаи нав шуруъ гардида. Болоравии ҳаракати миллии озодихоҳӣ дар мамлакатҳои Шарқ пас аз ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ, ба вуҷуд омадани давлатҳои соҳибистиёр, афзудани рол ва мақоми Шарқ дар тақдирӣ инсоният, қомебиҳои бузурги иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар Осиё ва Африқо нақш ва аҳамияти илмӣ шарқшиносиро афзудид ва дар назди он аъзаифаҳои мураккаб ва муҳимро гузоштанд.

Дар ҷунин шароит шарқшиносии советӣ аз ҳаллу фасли муҳимтарини вазифаҳои айём дар қанор буда наметавонист. Вале то ба як дараҷа ақибмонӣ ин соҳа зохир гардида ва ин марҳилае буд, ки ба қавли академик Е. М. Жуков дараҷаи мавҷудан тадқиқ ва омӯзиши масъалаҳои шарқшиносии дар мамлақати мо аз талаботи ҳаёт ва дарҳости замон ақиб афтада буд. Аз ин сабаб фаъолияти маркази шарқшиносии советӣ — Институти шарқшиносии АИ СССР дар съезди XX КПСС зери танқиди сахт қарор гирифт. Съезд камбудихоро дар соҳаи шарқшиносии нишон дода дар назди олимони ховаршинос вазифа гузошт, ки дигаргуниҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ мамлақатҳои Шарқро амик ва ҳарҷонба тадқиқ намонид. Президиуми АИ СССР дар асоси нишондохҳои съезди XX КПСС онҳ ба Институти шарқшиносии қарори махсусе қабул намуд, ки дар он фаъолияти таъриқаноатбахшии институти маъмур ва аз уҳдаи ҳалли масъалаҳои ақуалӣ набаромадани коллектив махсус таъкид қарда шуд. Дар қарор, инҷунин, қайд шудаст, ки дар институт тадқиқи ҳамҷонибаи муҳимтарин протсессҳои ҳаёти иҷтимоӣ ва рушди фарҳангии мардуми Шарқ ба роҳ монда нашудаст, мудлати ҷанд соли охир

роҷеъ ба инқирози системаи мустамлиқадорин империализм, вусъати ҳаракати миллӣ ба хотири озодӣ ва истиклоли миллӣи халқҳои Шарқ ягон асарӣ умдаву амик ва ҷамъбастиқунандае таълиф нагардидааст. Ҳамчунин дар қарор қомилан дуруст қайд шудааст: «... натавонистааст, ки нақши маркази ҳақиқии илми шарқшиносиро адо намояд ва инчунин дар мавриди мутабиқ сохтани фаъолияти марказҳои сершумори шарқшиносӣ, ки дар институтҳои илмию тадқиқотӣ ва мактабҳои олии шаҳрҳои Москва, Ленинград ва республикаҳои иттифоқӣ амал мекунанд, муваффақ нагардидааст».

Ҳаёт маънаван ба тарзу услуби нав ташкил намудани ғамоми қорҳои шарқшиносиро дар мамлакат, қомилан тағйир додани мавзӯю ва самти қорҳои тадқиқотӣ, ба таври қатъӣ рӯ овардани ба омӯзиши проблемаҳои Шарқи имрӯзоро ба миён гузошт¹.

Бобочон Ғафуров маҳз дар ҷунин як шароити бисёр душвор ва маъсулиятноқ моҳи июни соли 1956 директори Институти шарқшиносии АИ СССР таъин гардид. Ба вазифаи бузургтарин маркази ховаршиносии мамлакат таъин гардидаани Б. Ғафуров бесабаб набуд. Уро дар мамлакат ҷун ҳодими намоёни партиявӣ ва давлатӣ, ҷун олим, мутахассиси намоёни таърихи Шарқ мешинохтанд ва ин интиқоби басо бобарор, муносиб, бомавқеъ ва айни муддао гардид. Дар шахсияти Б. Ғафуров амалияи нодирӣ ба ҳам пайвастанӣ сифатҳои олми барҷаста, ташкилотҷини боистеъдод ва устоди моҳир зоҳир гашта буд.

Фаъолияти ҷандисолаи Б. Ғафуров дар аппарати ҚМ ПК Тоҷикистон ва роҳи тайнабудани ӯ аз вазифаи инструктор онд ба қорҳои табиғу ташвиқи партиявӣ то ба мақоми қотиби якуми ҚМ ПК Тоҷикистон ба вай таҷрибаи фаровони сиёсий ва ташкилотҷиниро ато намуд. Таҷрибаи андӯхта, дониши амик дар тоҳаи таърих ва фарҳанг истеъдоди фитрии тадқиқотҷини уро серсоҳа гардонид, дар ӯ қобилияти ба миён гузоштан ва ҳалли проблемаҳои мураккаби назариявӣ, методологӣ, ғлимиро вусъат бахшид.

Марҳилаи сифатан нав дар инқишофи илми ховаршиносии советӣ оғоз гардид. Ба шарофати фаъолияти ташкилотҷини Б. Ғафуров илми шарқшиносии советӣ ба таври амик, ҳамачонба, гуногунсоҳа ва амалӣ инқишоф меёфт. Дар мақоми директори Институти шарқшиносии АИ СССР қобилият ва ис-

¹ Ғафуров Б. Г. 150 лет отечественного востоковедения.— «Азия и Африка сегодня», 1970, № 11, с. 8.

теъдоди Б. Гафуров чун ташкилотчии илм: махорати навҷуи, дуруст муайян намудани мақсад ва самтҳои муҳимтарини тадқиқот, равона кардани қувва ва воситаҳои зарурӣ ба самтҳои асосӣ ва дар натиҷаи он ба даст овардани натиҷаҳои мусбат дар қорҳои тадқиқоти зоҳир гардид¹.

Пас аз ба вазифаи директори Институти шарқшиносии АИ СССР таъин гардидан, Б. Гафуров бо як ғайрату суботкорӣ ва мақсаднокӣ ба худ ҳос ба кори азнавташқилкунии Институти шарқшиносии шурӯъ намуд. Бино ба суҳанҳои худ Б. Гафуров бозсозӣ чунин самтҳои қори тадқиқоти ва илмию ташкилиро дар назар дошт:

Якум, мавзӯи қорҳои илмию тадқиқоти ба таври кулӣ тағйир дода шуд, ки он дар плани панҷсолаи фаъолияти институт нишондор гардид;

Дуюм, бо мақсади самаранок истифода намудани имкониятҳои мавҷуда ва барои боз ҳам беҳтар омӯхтани кишварҳои Шарқ структураи дохилии институт хеле дигаргун шуд;

Сеюм, робита ва ҳамкории миёни институт ва муассисаҳои илми ва донишмандони кишварҳои Шарқи хориҷа ба роҳ моида шуд;

Чорум, китобхонаи маркази адабиёти Шарқ, ки дорони фонд ва ҳуқуқи мубодилаи байналхалқии китоб аст, таъсис гардид;

Панҷум, нашриёти адабиёти Шарқ таъсис шуд, ки он осори шарқшиносии советӣ ва ховаршиносии мутараккии хориҷиро ба забони русӣ, ба забонҳои хориҷӣ, аз ҷумла ба забонҳои Шарқ нашр менамуд.

Дар як муддати кӯтоҳ дар институт як қатор шӯъбаҳо ва секторҳои нав ба монанди Шӯъбаи Африқо, Шӯъбаи кишварҳои араб, Шӯъбаи Оснӣи Ҷануби-Шарқи ташқил карда шуданд, ки фаъолияти онҳо барои таъмини таҳқиқи амиқ ва ҷамъонибани маҷмӯи масъалаҳои таърих, фарҳанг, иқтисодиёт, забон ва адабиёти мамлакатҳои Оснӣ ва Африқо равона шуда буданд. Ба қори институт олимони намоёни марказҳои гуногуни шарқшиносии ҷалб карда шуда, сафи кормандони институт аз ҷиҳати сифат ва шумора хеле афзуд.

Дар як вақт марказҳои нави шарқшиносии ва мактабҳои оли на танҳо дар шаҳрҳои марказӣ (Москва, Ленинград), инчунин дар республикаҳои иттифоқӣ низ таъсис ёфтанд. Бо ташаббус ва кӯмаки Б. Гафуров марказҳои шарқшиносии дар Арманистон, Гурҷистон, Озарбойҷон ташқил шуданд. Маслиҳат ва кӯмакҳои Б. Гафуров барои насос таъини доираи мав-

¹ Гайневский Ю. В. 50-летие академика Б. Г. Гафурова. — «Вопросы истории», 1969, № 4, с. 148.

зӯъ ва ривочу равнаки таджикотҳои шарқшиносӣ дар республикаи мо низ маъраҷ ва мусондат намуданд¹. Фаъолияти тамоми ин марказҳо дар ҳамкорӣ сурат мегирифт ва дар ин ҳафта саҳми Б. Гафуров ҳамчун раиси Шурои илмӣ онд ба мутабиқсозии таджикотҳои ховаршиносӣ басо пурсамар буд. Ба Б. Гафуров муяссар гашт, ки дар Москва ва Ленинград — марказҳои аниқанавини шарқшиносии классикӣ — коллективҳои калони илмиро муттаҳид намояд. Бо ташаббус ва сазою кӯшиши ӯ соли 1958 нашриёти махсуси адабиёти Шарқ (ҳоло «Сарредаксияи адабиёти Шарқ»-и нашриёти «Наука») таъсис гардид ва маҷаллаҳои нави шарқшиносӣ ташкил карда шуданд. Нашрияти нав қори таъбу нашри муҳимтарин асарҳои шарқшиносиро тезонид ва ба пешрафти илми ховаршиносӣ дар мамлақати мо мусондат кард ва ин соҳа ақсу на танҳо дар марказ, балки ба ин васила дар республикаҳои Осиёи Миёна ва Зақавказия низ раванқ меёфт. Маъмуи ва мундариҷаи маҷаллаи «Советское востоковедение» (аз шумораи дуюми соли 1961 — «Народы Азии и Африки») ҳеле бехтар гардид ва маҷаллаи нави шарқшиносӣ «Современный Восток» (аз моҳи марти соли 1961 «Азия и Африка сегодня») таъсис ёфт, ки рӯйдодҳои кишварҳои Шарқи ҳориҷиро ба таври оперативӣ инъикос менамуд.

Бобоҷон Гафуров ҳамчунин ташаббускори иштироки силсилаи осори хаттии Шарқ буд. Мувофиқи қарори Шӯъбаи таърихи АИ СССР моҳи марти соли 1964 тахти раёсати Б. Гафуров силсилаи китобҳои «Осори хаттии Шарқ» таъсис гардид, ки дар натиҷаи он бисёре аз хазинаи классикӣ — офаридаҳои бехтарини шоирон, нависандагон, донишмандони Шарқи қадим ва асрҳои миёна дастраси ҷаҳониён гардид. Б. Гафуров сарпарастии ҳайати таҳририяти силсилаи китобҳои «Осиёи Марказӣ дар маъҳаз ва асноди асри XIX ва ибтидои асри XX»-ро низ дар ӯҳда дошт. Ӯ пешниҳод онд ба иштироки маъмуи осори В. В. Бартольд ро дар нӯҳ ҷилд гарму ҷӯшон тарафдорӣ намуда, дар фаъолияти ҳайати таҳририяти он ширкат меварзид ва вазифаи муҳаррири масъули ҷунин як осори шононро ба ӯҳда гирифт.

Барои ҳалли вазифаҳои масъуле, ки съезди XX КПСС дар назди шарқшиносони советӣ гузошта буд, барои тахияи нақшаҳои конкретӣ бахри бартараф намудани камбудҳои мавҷуда ва бо мақсади муттаҳид кардани фаъолияти олимони шарқшинос дар тамоми мамлақат, бо ташаббуси Б. Гафуров

¹ Аснова М. С. Учёный — востоковед — «Коммунист Таджикистана», 1968, 31 декабр.

тобистони соли 1957 дар шаҳри Тошканд Конференсияи илмии умуминитифокии шарқшиносон (4—11 июни 1957) даъват гардид. Дар конференсия Б. Гафуров дар мавзӯи «Вазъият ва вазифаҳои шарқшиносони советӣ дар партави қарорҳои съезди XX КПСС» маъруза намуд. Ҷ вазифаи шарқшиносони советиро пас аз азнавсозии институт чуқури шарҳ дод: «Вазифаҳои шарқшиносони советӣ аз он иборат аст, ки ихтилофҳои империалистиро дар Шарқ ошкор намоянд ва амиқ таҳлил кунанд, шаклҳо ва усулҳои зулми мустамликадоронро фош созанд»¹. Б. Гафуров дар баромади худ қайд намуд, ки таваҷҷӯҳ ба замони ҳозира он маъноро надорад, ки таваҷҷӯҳ ба тадқиқи таърихи муосир маҳдуд гашта эътиборро ба масъалаҳои таърихи давран қадим, асрҳои миёна ва таърихи қадим кишварҳои Шарқи хориҷӣ қам кунад. Зеро равшан сохтани проблемаҳои номбурда, аз таҳрифу сохтакориҳои олод қардани факту далелҳо, барқарор намудани саҳифаҳои рағибии таърихи қадима бонси ифшо гардидани тақлидкориҳои идеологҳои империализм роҷеъ ба ақибмондагии халқҳои Шарқи мегардад. Б. Гафуров дар маърузаи худ чуқури ишқор намуд, ки тадқиқотҳои шарқшиносони советӣ бояд назарҳои иртиҷоъпрасти буржуазиро онд ба ақибмондагии халқҳои Шарқи бераҳмонӣ фош созанд ва ба вусъати худогоҳии илмӣ ва саноии мардумони Шарқи хориҷи мусонидат намоянд.

Нахустин Конференсияи илмии умуминитифокии шарқшиносон бешубҳа, дар роҳи илқишофи илми шарқшиносӣ қалами ҷиддие буд. Конференсия дар роҳи қалли масъалаҳои масъулиятҳои шарқшиносӣ, ки съезди XX партия муқаррар намуда буд, бори муттаҳид қардани қувваҳои донишмандони шарқшиносӣ мамлақат ва ба роҳ мондани ҳамкории илмии муассасаҳои гуногуни шарқшиносӣ роҳи муҳим бозид.

Б. Гафуров дар нутқи хотемани худ самтҳои асосии илқишофи шарқшиносони советиро дар марҳилаи маъкур, охири солҳои 50-ум чуқури мушаххас сохт: «Мо бояд ба таҳқиқоти таърихи қадим ва назарҳои кишварҳои Шарқи хориҷа таваҷҷӯҳи бештар соҳир намоем. Қалли фасли чуқури як проблемаи муҳим танҳо таваҷҷӯҳи донишмандони шаҳрҳои Москва ва Ленинград илқишоқир назорат буд, мо ба ҳамкории ва дастгирии фазолонан донишмандони марказҳои шарқшиносӣ республиқон иттифоқи ноёз дорем... Метоким бори дигар хотемонан баъозам, ки сарфи назар аз вучуд доштани бисёр масъалаҳои муҳиму принсипалий, ки қалли фаслиҳои таъхир-

¹ Гафуров Б. Г. О перспективах развития советского востоковедения. — «Советское востоковедение», 1957, № 3, с. 14.

нопазир аст, масъалаи омӯхтани қонуниятҳои тараққиёти кишварҳо ва халқҳои Осиё ва Африқо, ки роҳи истиқлоли миллиро интихоб кардаанд аз ҷумлаи муҳимтарин ва вазифаи бештар фавроне мебошанд, ки дар назди шарқшиносони советӣ менстанд. Инро партиа аз мо талаб мекунад, ки тақозои ҳаёт аст, зеро ки Шарқ ақиб аз ҳарвақта дида бештар дар қорҳои байналхалқӣ роли фавқуллода муҳимро мебозад»¹.

Б. Гафуров хуб дарк мекард, ки нақшаи басо бузург ва масъуле, ки ба миён гузошта шуд, танҳо дар сурати вуҷуд доштани мутахассисони соҳибихтисос амалӣ хоҳад шуд. Бинобар он, тайёр кардани мутахассисони ҷавон ҳамеша мавриди тавачҷӯх ва ғамхорӣ ӯ буд. Б. Гафуров ҷунин ақида дошт, ки «бояд ҳаёсона мактабҳои илмӣ ташкил дод, ки онро донишмандони барҷаста сарварӣ намоянд ва ин имкон медиҳад, ки онҳо ба ҷавонони соҳибистеъдод таҷриба, дониш ва роҳи усули омӯхтани таърих ва филологияи Шарқро ёд бидиҳанд. Ҳоло зарур аст ҳаминро махсус қайд намуд, ки шартӣ асосии баланд бардоштани тамоми илми шарқшиносӣ ба таври кулӣ бештар намудани қори тайёр кардани кадрҳо мебошад»².

Сипас Б. Гафуров дар маърузаи худ ба масъалаҳои ҳамкории ва таълими фаъолияти шарқшиносони муассисаҳои гуногуни илмӣ тадқиқоти ва мактабҳои оли таваққуф намуда, зарурати дар баъзе республикаҳо, аз ҷумла дар Тоҷикистон, ташкил намудани институти шарқшиносиро таъкид кард.

Конференсияи якуми илмӣ умумитифоқии шарқшиносон дар шаҳри Тошканд дар бораи натиҷаи қори худ қарори умумӣ ва тавсияномаҳои лозимро қабул намуд, ки дар он пешниҳод ва дархостҳои донишмандони шарқшинос, ки дар рафти маҷлисҳои умумӣ ва сексияҳои алоҳида баён карда буданд ба инобат ғирифта шуданд. Ин қарор барои Институти шарқшиносии АИ СССР ва муассисаҳои республикавии ховаршиносӣ барномаси фаъолият гардид.

Конференсияи иҷтимоӣ дар бораи зарурати таъсиси Анҷумани умумитифоқии шарқшиносон масъала гузошт. Анҷумани мазкур бояд фаъолияти шарқшиносони советиро муттаҳид намуда, барои тадқиқи таҷриба, ҳамкории миёни донишмандони шарқшинос роли муҳим мебозид. Конференсияи олимони советӣ ва донишмандони ховаршинос хоричӣ, қабл аз ҳама шарқшиносони мамлакатҳои демократияи халқиро дариҷат намуд, ки барои дар саҳифаҳои маҷаллаҳои «Современ-

¹ Материалы Первой Всесоюзной научной конференции востоковедов в Ташкенте. 4—11 июня 1957 г., Ташкент, Изд-во АН Уз. ССР, с. 13.

² Гафуров Б. О перспективах развития советского востоковедения. — «Советское востоковедение», 1957, № 3, с. 14.

ний Восток» ва «Советское востоковедение» иттишор намудани мақолаҳои илми фазолони ширкат барланд.

Вазифаҳои маъсул ва мураккабро, ки дар назди шарқшиносони советӣ мавқоиди ҷаҳл бо роҳи муттаҳид сохтани фазолияти олимони ин соҳа дар тамоми мамлакат амали намудан имконпазир буд. Б. Гафуров чунин таъкид намудааст, ки «дарур аст, ки фазолияти тамоми муассиса ва ташкилотҳои шарқшиносӣ ба таври дақиқ ва ҷиддӣ мутобик ва танзим ёбад, то ки дар қор айният ва тақрори яқингар пешгирӣ карда шавад, яъне навъ тақсимоти маъмули қори ба вуҷуд оварда шавад»¹.

Маҷлиси умумиттифоқи онд ба мутобикосон дар соҳаи ваҷи шарқшиносӣ, ки моҳи июни соли 1961 дар Маскав даъват гардад, ба ҳаққи ин проблема баъзида шуда буд. Дар давоми се рӯз, аз 27 то 29 июн шарқшиносони Маскав, Ленинград ва республикаҳои иттифоқи вазиғаҳои омӯхтаи кишварҳои Осиё ва Африқоро мавриди муҳокима қарор доданд ва чораҳои амалиро дар роҳи мутобикосонии тадқиқотҳои ҳади шарқшиносӣ дар Иттифоқи Советӣ муайян намуданд.

Дар маҷлиси умумиттифоқи Б. Гафуров бо маърузаи «Иттишофи шарқшиносони советӣ нас аз съезди XX КПСС ба маъсалаҳои мутобикосонии тадқиқотҳо дар соҳаи илми шарқшиносӣ» баромад қард. У махсусан қайда намуд, ки «набудани мутобикат дар қори мо дар бисёр ҳолатҳо ва танҳо ба маърафи бесамари қувва ва маълаг, ба таҳқиқи тақрори ҳамои яқ проблема меорад, баъзи барои иттишофи махсули қиммати илми сабаб мегардад. Ҳамаи ин аз мо талаб мекунад, ки маъсалаи мутобикосонии тадқиқотҳо дар соҳаи шарқшиносӣ дар шиддиси мамлакат ҳуруст ба роҳ монда шавад»². Дар натиҷа амали таҳтими вақшаву тадбирҳои авдешнда дар ибтидои солҳои 60-ум Институти шарқшиносони АИ СССР — маркази муҳим ва асосӣ онд ба тадқиқ ва омӯзиши Шарқ ба яке аз муассисаҳои бузургтарини ҳонаршиносони ҳади таъдил ёфт. Таваассути институт қлми шарқшиносони советӣ ба воҷи баланд расид. Олимони советӣ соҳаҳои гуногуни ҳаёту маданияти халқҳои Шарқро мавриди таҳқиқ ва омӯзиши қарор доданд. Асарҳои бисёр донр ба таърифу алабӣфт, маданияти халқҳои Шарқ қлми ҳонаршиносони сиастиро машҳур гардонид ва дар мустаққам намудани дӯстин мамлақати мо бо кишварҳои зориси инссан бузург гузошт. Қомбӯхило шарқшиносони советӣ натиҷаи ҳамаҷониби қори институт, ҳадау ҳади аз меҳнати

¹ Ҳамаи ҷд, с. 16.

² Ҳамаҷониғони советӣ ваҷи аз востановдешноу. — «Народи Азия ва Африқои», 1961, № 5, с. 249.

пурмахсули коллективи донишмандони он бо роҳбарии Бобо-
ҷон Ғафуров буд.

Саҳм ва хизмати Б. Ғафуров дар кори ташаккулу созмон-
диҳӣ ва таъинику тарғиби дастовардҳои илми шарқшиносии
советӣ бузург аст.

Дар нақша ва барномаҳои тадқиқотии Институди шарқ-
шиносӣ муҳимтарин проблемаҳои таърихи ҷунбишҳои коргарӣ
ва коммунистӣ дар кишварҳои Шарқ масъалаи миллӣ ва наҳ-
зати миллӣ, муносибатҳои байналмиллалӣ, масъалаҳои аграрӣ
ва наҳзатҳои деҳқонӣ ва ғайра мавқеи марказиро ишғол на-
муданд.

Дар баробари ин, робита ва ҳамкориҳои Институди шарқ-
шиносии АИ СССР бо муассисаҳои илми хориҷӣ ва ховарши-
носони алоҳида хеле густариш ёфт. Сафарҳои илми корман-
дони институт ба мамлакатҳои таҳқиқшавандаи Шарқи хориҷӣ
характери мунтазамро гирифт. Дар Институди шарқшино-
сӣ мутахассисони гуногун аз мамлакатҳои Шарқ таҷриба ме-
омӯхтанд, рисолаҳои илми худро ҳимоя мекарданд ва бо оли-
мони советӣ тадқиқотҳои якҷоя мебарданд. Ба институт до-
нишмандон, ходимони сиёсӣ чамъиятӣ, сафирони мамлакат-
ҳои хориҷӣ зуд-зуд ташриф меоварданд. Дар натиҷаи ҳамко-
рии амалӣ тадқиқотҳои якҷояи ховаршиносони советӣ хориҷӣ
ба миён омаданд, ки дар роҳи мустаҳкамсозии ҳамкорӣ
миёни халқҳои Иттифоқи Советӣ ва мардуми Шарқи хориҷӣ
ва инкишофи робитаҳои илмӣ саҳми бузург гузоштанд. Инсти-
туди шарқшиносӣ таҳти сарпарастии Б. Ғафуров баҳри мус-
таҳкам намудани дӯстӣ, ҳамраҳӣ ва муносибатҳои мӯъта-
дили байни халқҳои СССР ва Шарқи хориҷӣ саҳми арзанда
мегузошт. Дар ин ҷода сафарҳои ҷандинкаратаи Б. Ғафуров
ба мамлакатҳои Осиё, Африқо, Амрико ва Европа, робитаҳои
шахсии ӯ бо донишмандони хориҷӣ нақши мусбат бозиданд.

Б. Ғафуров ба ҳамкориҳои амалии шарқшиносони мамлакат-
ҳои сотсиалистӣ аҳамияти махсус меод. Дар кори мустаҳкам-
шавии робитаҳои илми шарқшиносии мамлакатҳои бародар
аввалин Маҷлиси машваратии ховаршиносони мамлакатҳои
сотсиалистӣ, ки моҳи ноябри соли 1974 дар шаҳри Москва
ҷамъ омад, роли бузург бозид. Ҳайати вакилони советиро ака-
демик Б. Ғафуров сарварӣ менамуд. Ӯ дар барномаи худ қайд
намуд, ки мақсад ва вазифаҳои машварат мубодилаи афкор

ный Восток» ва «Советское востоковедение» интишор намудани мақолаҳои илмӣ фаъолона ширкат варзанд.

Вазифаҳои масъул ва мураккабро, ки дар назди шарқшиносони советӣ меистод маҳз бо роҳи муттаҳид сохтани фаъолияти Олимони ин соҳа дар тамоми мамлакат амалӣ намудан имконпазир буд. Б. Ғафуров чунин таъкид намудааст, ки «зарур аст, ки фаъолияти тамоми муассиса ва ташкилотҳои шарқшиносӣ ба таври дақиқ ва ҷиддӣ мутобиқ ва танзим ёбад, то ки дар қор айният ва такрори якдигар пешгирӣ карда шавад, як навъ тақсимоти маъмули қорӣ ба вучуд оварда шавад»¹.

Маҷлиси умумиттифоқӣ оид ба мутобиқсозӣ дар соҳаи илми шарқшиносӣ, ки моҳи июни соли 1961 дар Маскав даъват гардид, ба ҳалли ин проблема бахшида шуда буд. Дар давоми се рӯз, аз 27 то 29 июн шарқшиносони Маскав, Ленинград ва республикаҳои иттифоқӣ вазифаҳои омӯхтани кишварҳои Осиё ва Африқоро мавриди муҳокима қарор доданд ва қорҳои амалиро дар роҳи мутобиқсозии тадқиқотҳои соҳаи шарқшиносӣ дар Иттифоқи Советӣ муайян намуданд.

Дар маҷлиси умумиттифоқӣ Б. Ғафуров бо маърузаи «Иштироки шарқшиносии советӣ пас аз съезди XX КПСС ба масъалаҳои мутобиқсозии тадқиқотҳо дар соҳаи илми шарқшиносӣ» баромад қард. У махсусан қайд намуд, ки «набудани мутобиқат дар қорӣ мо дар бисёр ҳолатҳо на танҳо ба масрафи бесамари қувва ва маблағ, ба таҳқиқи такрори ҳамон як проблема меорад, балки барои интишори маҳсули камсифати илмӣ сабаб мегардад. Хамаи ин аз мо талаб мекунад, ки масъалаи мутобиқсозии тадқиқотҳо дар соҳаи шарқшиносӣ дар миқёси мамлакат дуруст ба роҳ монда шавад»². Дар натиҷаи амалӣ гаштани нақшаи тадбирҳои айдешаи дар ибтидои солҳои 60-ум Институти шарқшиносии АИ СССР — маркази муҳим ва асосӣ оид ба тадқиқ ва омӯзиши Шарқ ба яке аз муассисаҳои бузургтарини ҳоваршиносии ҷаҳон табдил ёфт. Тавассути институт илми шарқшиносии советӣ ба пояи баланд расид. Олимони советӣ соҳаҳои гуногуни ҳаёту маданияти халқҳои Шарқро мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор доданд. Асарҳои онҳо доир ба таъриху адабиёт, маданияти халқҳои Шарқ илми ҳоваршиносии советиро машҳур гардонид ва дар мустаҳкам намудани дӯстии мамлақати мо бо кишварҳои хориҷа ҳиссаи бузург гузошт. Қомебиҳои шарқшиносони советӣ натиҷаи азнавсозии қорӣ институт, ҷидду ҷаҳд ва меҳнати

¹ Ҳамон ҷо, с. 16.

² Координационное совещание по востоковедению. — «Народы Азии и Африки», 1961, № 5, с. 249.

пурмахсули коллективи донишмандони он бо роҳбарии Бобоҷон Ғафуров буд.

Саҳм ва хизмати Б. Ғафуров дар қори ташаккулу сомониди **PDF Compressor Free Version** дастовардҳои илми шарқшиносии советӣ бузург аст.

Дар нақша ва барномаҳои тадқиқотии Институти шарқшиносӣ муҳимтарини проблемаҳои таърихи ҷунбиҳои қорғари ва коммунистӣ дар кишварҳои Шарқ масъалаи миллӣ ва наҳзати миллӣ, муносибатҳои байналмиллалӣ, масъалаҳои аграрӣ ва наҳзатҳои деҳқонӣ ва ғайра мавқеи марказиро ишғол намуданд.

Дар баробари ин, робита ва ҳамкориҳои Институти шарқшиносии АИ СССР бо муассисаҳои илмӣ хориҷӣ ва ховаршиносӣ алоҳида ҳеле гузариш ёфт. Сафарҳои илмӣ қормандони институт ба мамлакатҳои таҳқиқшавандаи Шарқи хориҷӣ харақтери мунтазамро гирифт. Дар Институти шарқшиносӣ мутахассисони гуногун аз мамлакатҳои Шарқ таҷриба меомӯхтанд, рисолаҳои илмӣ худро химоя мекарданд ва бо олимони советӣ тадқиқотҳои якҷоя мебурданд. Ба институт донишмандон, ходимони сиёсӣ чамъияти, сафирони мамлакатҳои хориҷӣ зуд-зуд ташриф меоварданд. Дар натиҷаи ҳамкорӣ амалӣ тадқиқотҳои якҷояи ховаршиносӣ советӣ хориҷӣ ба миён омаданд, ки дар роҳи мустақкамсозии ҳамкорӣ миёни халқҳои Иттифоқи Советӣ ва мардуми Шарқи хориҷӣ ва шиношии робитаҳои илмӣ саҳми бузург гузоштанд. Институти шарқшиносӣ тахти сарпарастии Б. Ғафуров бахри мустақкам намудани дӯстӣ, ҳамраҳӣ ва муносибатҳои муътадилӣ байни халқҳои СССР ва Шарқи хориҷӣ саҳми арзанда мегузошт. Дар ин чода сафарҳои ҷандиқаратаи Б. Ғафуров ба мамлакатҳои Осиё, Африқо, Амрико ва Европа, робитаҳои шахсии ӯ бо донишмандони хориҷӣ нақши мусбат бозиданд. Б. Ғафуров бо ховаршиносӣ мамлакатҳои сотсиалистӣ бо олимони Хиндустон, Эрон, Афғонистон, Покистон робитаҳои мустақкамӣ эҷодӣ дошт. Дӯстии ҷандисола ӯро бо донишманди маъруфи хинд, профессор Саид Нурул Хасан ва бостониносӣ намоёни покистонӣ профессор Аҳмад Дони пайваста буд.

Б. Ғафуров ба ҳамкорӣ амалӣ шарқшиносӣ мамлакатҳои сотсиалистӣ ихамияти махсус меод. Дар қори мустақкамшавии робитаҳои илми шарқшиносӣ мамлакатҳои бародар аввалин Маҷлиси машваратии ховаршиносӣ мамлакатҳои сотсиалистӣ, ки моҳи ноябри соли 1974 дар шаҳри Москва чамъ омад, роли бузург бозид. Ҳайати вақилони советиро академик Б. Ғафуров сарварӣ менамуд. ӯ дар баромади худ қайд намуд, ки мақсад ва вазифаҳои машварат мубодилаи афқор

ний Восток» ва «Советское востоковедение» иштишор намудани миколаҳои илми фаълони ширкат парзанд.

Вазифаҳои маъсӯл ва мураккабро, ки дар назди шарқшиносони советӣ мисоти маъсӯл вақт бо роҳи муттаҳид сохтани фаълони олимонии ин соҳа дар тамоми мамлакат амали намудан имконпазир буд. Б. Ғафуров чуқини таъкид намудааст, ки «ларур аст, ки фаълони тамоми муассиса ва ташкилотҳои шарқшиносӣ ба таври дақиқ ва ҷиддӣ мутобиқ ва танзим ёсад, то ки дар қор аъният ва тақрори яқдигар пешгирӣ карда шавад, ин наваъ тақсмоти маъмули қори ба вуҷуд оварда шавад»¹.

Маҷлиси умумиттифоқӣ онд ба мутобиқсозӣ дар соҳаи илми шарқшиносӣ, ки моҳи июни соли 1961 дар Маскав даъват гардида, ба ҳалли ин проблема бахшида шуда буд. Дар давоми се рӯз, аз 27 то 29 июн шарқшиносони Маскав, Ленинград ва республикаҳои иттифоқӣ вазифаҳои омӯхтаи кишварҳои Оснӣ ва Африқоро мавриди муҳокима қарор доданд ва соҳаҳои амалиро дар роҳи мутобиқсозии тадқиқотҳои соҳаи шарқшиносӣ дар Иттифоқи Советӣ муайян намуданд.

Дар маҷлиси умумиттифоқӣ Б. Ғафуров бо маърузаи «Иштишофи шарқшиносии советӣ пас аз съезди XX КПСС ва маъсӯлаҳои мутобиқсозии тадқиқотҳо дар соҳаи илми шарқшиносӣ» баромад қард. *Ӯ* махсусан қайд намуд, ки «набудани мутобиқат дар қори мо дар бисёр ҳолатҳо на танҳо ба масрафи бесамари қувва ва маблағ, ба таҳқиқи тақрори ҳамон ин проблема меорад, балки барои иштишори махсули камсифати илми сабаб мегардад. Ҳаман ин аз мо талаб мекунад, ки маъсӯлаи мутобиқсозии тадқиқотҳо дар соҳаи шарқшиносӣ дар миқёси мамлакат дуруст ба роҳ монда шавад»². Дар натиҷаи амали таштини иқтишаву тадбирҳои андешида дар ибтидои солҳои 60-ум Институти шарқшиносии АН СССР — маркази муҳим ва асоси онд ба тадқиқ ва омӯзиши Шарқ ба ике аз муассисаҳои бузургтарини ховаршиносии ҷаҳон табдил ёфт. Тавассути институт илми шарқшиносии советӣ ба пояи баланд расид. Олимонии советӣ соҳаҳои гуногуни ҳаёти маданияти халқҳои Шарқро мавриди таҳқиқ ва омӯзиши қарор доданд. Асарҳои онҳо доир ба таърихи адабиёт, маданияти халқҳои Шарқ илми ховаршиносии советиро машҳур гардонид ва дар мустаҳкам намудани дӯстии мамлақати мо бо кишварҳои хориҷа хисси бузург гузошт. Қомеъҳои шарқшиносии советӣ натиҷаи аънаосии қори институт, ҷидду ҷаҳд ва меҳнати

¹ Ҳамон ҷо, с. 16.

² Координационное совещание по востоковедению. — «Народы Азии и Африки», 1961, № 5, с. 249.

пурмаҳсули коллективи донишмандони он бо роҳбарии Бобо-
ҷон Ғафуров буд.

Саҳм ва хизмати Б. Ғафуров дар қори ташаккулу созмон-
диҳӣ ва ташвиқу тарғиби дастовардҳои илми шарқшиносии
советӣ бузург аст.

Дар нақша ва барномаҳои тадқиқотии Институти шарқ-
шиносӣ муҳимтарин проблемаҳои таърихи ҷунбишҳои коргарӣ
ва коммунистӣ дар кишварҳои Шарқ масъалаи миллӣ ва наҳ-
зати миллӣ, муносибатҳои байналмиллалӣ, масъалаҳои аграрӣ
ва наҳзатҳои деҳқонӣ ва ғайра мавқеи марказиро ишғол на-
муданд.

Дар баробари ин, робита ва ҳамкориҳои Институти шарқ-
шиносии АИ СССР бо муассисаҳои илмии хориҷӣ ва ховарши-
носони алоҳида хеле густариш ёфт. Сафарҳои илми қорман-
дони институт ба мамлакатҳои таҳқиқшавандаи Шарқи хори-
ҷӣ характери мунтазамро гирифт. Дар Институти шарқшино-
сӣ мутахассисони гуногун аз мамлакатҳои Шарқ таҷриба ме-
омӯхтанд, рисолаҳои илми худро химоя мекарданд ва бо оли-
мони советӣ тадқиқотҳои якҷоя мебарданд. Ба институт до-
нишмандон, ходимони сиёсӣ чамъиятӣ, сафирони мамлакат-
ҳои хориҷӣ зуд-зуд ташриф меоварданд. Дар натиҷаи ҳамко-
рии амалӣ тадқиқотҳои якҷояи ховаршиносони советӣ хори-
ҷӣ ба миён омаданд, ки дар роҳи мустаҳкамсозии ҳамкорӣ
миёни халқҳои Иттифоқи Советӣ ва мардуми Шарқи хориҷӣ
ва инкишофи робитаҳои илмӣ саҳми бузург гузоштанд. Инсти-
тути шарқшиносӣ таҳти сарпарастии Б. Ғафуров баҳри мус-
таҳкам намудани дӯстӣ, ҳамраҳӣ ва муносибатҳои мӯъта-
дили байни халқҳои СССР ва Шарқи хориҷӣ саҳми арзанда
мегузошт. Дар ин чода сафарҳои чандинқаратаи Б. Ғафуров
ба мамлакатҳои Осиё, Африқо, Амрико ва Европа, робитаҳои
шахсии ӯ бо донишмандони хориҷӣ нақши мусбат бозидаанд.
Б. Ғафуров бо ховаршиносони мамлакатҳои сотсиалистӣ бо
олимони Ҳиндустон, Эрон, Афғонистон, Покистон робитаҳои
мустаҳками эҷодӣ дошт. Дӯстии чандинсола ӯро бо донишман-
ди маъруфи ҳинд, профессор Саид Нурул Ҳасан ва бостонши-
носи намоёни покистонӣ профессор Аҳмад Дони пайваста буд.

Б. Ғафуров ба ҳамкориҳои амалии шарқшиносони мамлакат-
ҳои сотсиалистӣ аҳамияти махсус меод. Дар қори мустаҳкам-
шавии робитаҳои илми шарқшиносии мамлакатҳои бародар
аввалин Маҷлиси машваратии ховаршиносони мамлакатҳои
сотсиалистӣ, ки моҳи ноябри соли 1974 дар шаҳри Москва
ҷамъ омад, роли бузург бозид. Ҳайати вакилони советиро ака-
демик Б. Ғафуров сарварӣ менамуд. ӯ дар баромади худ қайд
намуд, ки мақсад ва вазифаҳои машварат мубодилаи афкор

онд ба масъалаҳои муҳимтарини илмию ҷишҳои шарқшиносӣ, му-
бодилаи маълумот дар бораи тадқиқотҳои ҷорӣ, муҳимтарин
роҳҳои мустақимам намунаи ва вусъати робитаҳои илмӣ, роҳҳо
ва шаклҳои услубӣ самаранокӣ ҳамкорӣ буд.

Дар тавсияномаи қабулнамудан маҷлис онд ба шаклҳои ва
методҳои асосии ҳамкорӣ миёни муассисаҳои шарқшиносӣ
мамлакатҳои сотсиалистӣ қайд шуда буд, ки нақши муҳимро
дар илмию ҷишҳои робитаҳои илмӣ ҷони асарҳои якҷоя (рисолаҳо,
маҷмӯаи мақолаҳо, нашри сарчашмаҳо) мебошанд. Алалхус-
ус ба таълиф ва нашри рисолаҳои коллективӣ онд ба масъ-
алаҳои муҳимтарини ҳозиразамон аҳамияти махсус бояд дод.
Дар Институти шарқшиносии АИ СССР ҷуний ҳамкорӣ ам-
лаи ҷори гашта буд. Дар натиҷа илми шарқшиносии ҷаҳонӣ
бо асарҳои пурмазмунӣ ховаршиносони СССР, мамлакатҳои
сотсиалистӣ, донишмандони Хиндустон, Эрон, мамлакатҳои
Шарқи Араб ғайи гардид. Ва ин барои афзудани шӯҳрати ҷа-
ҳонии шарқшиносии советӣ ва маркази асосии он — Институти
шарқшиносии АИ СССР мусондат намуд.

Дар қори омӯзиш ва таҳқиқи амиқ ва ҳамҷонибиан муҳим-
тарин соҳаҳои илми шарқшиносии Б. Ғафуров на танҳо ҳамҷуний
ташаббускор ва ташкилотчи, балки ҷуний иштирокчи бевосита
ширкат меварзид.

Тадқиқоти олимӣ измоён дар се самт: омӯхтани таърих
ва вазъи ҷунийҳои миллии озодиҳои халқҳои Шарқи Наз-
ри ва амалии сиёсати миллии КПСС, проблемаҳои таъри-
хию фарҳангии халқҳои Шарқи Назри дар давраҳои қадим ва асри
миёна вусъат меёфт. Вай дар ин соҳа ҷуний рисолаҳо, ма-
ҷмӯаи мақолаҳо ва тақриҳо таълиф намуд, ки ба масъала-
ҳои илмию ҷишҳои системаи мустақилидорони империализм ва та-
шаққули давлатҳои ҷунийи мустақили Осиё ва Африқо бах-
шида шуда буданд. Ҳамҷуний дар ин муддат зери таҳрири ӯ
китобу рисолаҳо, маҷмӯаи мақолаҳо ва ҳуҷҷатҳо аз нашр баро-
маданд.

Соли 1958 дар маҷмӯаи «Коммунист» (1958, № 11) мақо-
лаи ӯ бо унвони «Дастовардҳои сиёсати миллии КПСС ва
баъзе масъалаҳои тарбияи интернасионалӣ» иштибор гардид.
Моҳи июни соли 1958 Б. Ғафуров дар Сессияи илмию шӯъбаи
фарҳанги ҷунийи АИ СССР бо мавзӯи «Соҳтмони комму-
низм ва масъалаи миллии» баромад намуд. Даро нагузашта кит-
оби ӯ «Баъзе масъалаҳои сиёсати миллии» дар Москва ба за-
бони русӣ (1959) ва дар Ашқобод (1964) ба забони туркма-
нӣ аз нашр баромад. Муборизи маҷмӯаи илмию интернасионалисти
асли Б. Ғафуров ба ин мавзӯи таваҷҷӯҳи зиёд дошт. Соли 1959
дар Дехли рисолаи ӯ бо номи «Миллатҳои дар Иттифоқи Со-

ветӣ» ба забони англисӣ ва дар Рим ба забони италияӣ аз ҷои баромад. Дар Киев китоби В. Гафуров «Дастовардҳои сиёсати миллии КПСС ва баъзе масъалаҳои тарбияи интернационалӣ» ба забони украинӣ интишор гашт. Ҷ ба китоби «В. И. Ленин — миллӣ ва интернационализми пролетарӣ» (М.: 1959) сарсузани муфассалае менависад, соли 1960 китоби «В. И. Ленин — дӯсти бузурги халқи Шарқ»-ро таълиф намуд. 12 октябри соли 1961 В. Гафуров дар Институти шарҳшиносии АИ СССР дар хузури шунавандатони корпуси дипломати дар манзӯи «Халли масъалаи миллӣ дар СССР» бо лексияи пурмазмун баромад намуд. Дар ҳамаи давра мақолаҳои ӯ «Ғалабаи советизм дар Шарқи советӣ», «Ленин ва Шарқ» нашр гардиданд. Дар рисолаву мақолаҳои ба ҷои расида ва маърузаҳои илмӣ В. Гафуров масъалаҳои муҳимтарини таҷрибаи муборизаи КПСС ва Давлати Советӣ дар роҳи мустиҳкамкунии принсипҳои интернационализми пролетарӣ ва дӯстии халқҳо, мубориза алайҳи шовинизм ва миллатгарой мавриди баррасӣ қарор гирифта буданд. Андешаҳо ва мулоҳизаҳои В. Гафуров ҷун мутахассисон намоён онд ба масъалаҳои миллӣ тавачҷӯхи муҳаққиқони советӣ ва хориҷиро ба худ ҷалб намуд ва рисолаву мақолаҳои зиёде ӯ ба забонҳои англисӣ, франсавӣ, немисӣ интишор гаштанд.

Яке аз вазифаҳои бетаъхир ва масъуде, ки съезди XX КПСС дар назди олимони Институти шарҳшиносии АИ СССР гузошта буд, ин тадқиқ ва омӯзиши проблемаҳои ҳаракати миллии озодихоҳии халқҳои Шарқ, хусусиятҳои рафти он, инкироии системаи мустамликадорӣ ба ҳисоб мерафт ва ин соҳа яке аз самтҳои асосии фаъолияти институт гардид. В. Гафуров ба ин масъалаи муҳим зиёда мутаваҷҷеҳ мешуд, ташаббускор ва ташкилотчи ин гуна тадқиқотҳо ба ҳисоб мерафт. Донишмандони институт тахти роҳбарӣ ва иштироки бевоситаи В. Гафуров онд ба таърихи муборизаи эллитамликавии халқҳои Осиё, Африқо, Амриқои Лотинӣ тадқиқотҳои бузурги ҷамъбастикунанда офариданд.

Соли 1967 халқи советӣ ва тамоми инсонияти тараққиловари ҷаҳон ҷашни нанчоҳумии солгарди Иккилоби Октябро бо ҷантанаи қавд ҷарданд. Дар остиаи ин ҷашни бошукӯҳ бахшида ба ин санаи муҳими таърихӣ дар шаҳри Боку Конференсияи байналхалқии илми тахти уивонӣ «Революсияи Кабири Сотсиалистии Октябр ва ҳаракати миллии озодихоҳии халқҳои Осиё, Африқо ва Амриқои Лотинӣ» баргузор гардид. Дар ин конференсия, ки бо ташаббуси Академияи Илмҳои СССР дар якҷоягӣ бо Комитети Советии ҳамбастагии китобдорҳои Осиё ва Африқо ва Академияи Илмҳои республикаҳои

иттифокӣ даъват гардид, бештар аз 300 нафар донишмандон, эрбобони сиёсӣ ва иҷтимоӣ ширкат доштанд. Дар шаҳри Боку намояндагони 24 мамлакати Европа, Осиё, Африко ва Амрикои Лотинӣ чамъ омада буданд. Б. Гафуров дар конференсия бо унвони «Вазеъ ва таърихи ҳаракати миллии озодихоҳӣ дар Осиё» гузориши амиқ ва пурмазмуне кард. Ӯ бо далелҳои мушаххас таъсири азими Револютсияи Октябрро ба муборизаи халқҳои Осиё ба хотири истиқлол ва бедории миллии онҳо, барои ваҳдати ягонагӣ ва иттиҳоди неруҳои эҷиднимперналистӣ нишон дод.

Дар робита ба чашни нимасраи Револютсияи Октябр дар силсилаи чашнворан «50 соли Октябр» китоби Б. Гафуров бо номи «Револютсияи Октябр ва ҳаракати миллии озодихоҳӣ» аз ҷои баромад ва ҷаеде баъд ба забони арабӣ тарҷума шуд.

Муаллифи рисола дар асоси материалҳои фаровони воқеаҷараёни болоравии ҳаракати миллии-озодихоҳиро дар кишварҳои Осиё ва Африко мавриди таҳқиқ қарор дода, ёдовар мешавад, ки ҳаракати миллии озодихоҳӣ дар ин кишварҳо тахти таъсири Револютсияи Октябр оғоз ёфта аст.

Б. Гафуров ба муҳимтарини падидаҳои замон — яъне анҷоми ҷараёни қасодшавӣ ва заволи системаи мустамликавӣ, ки пас аз ғалабаи Револютсияи Октябр оғоз гардид, тавачҷух менамояд. Ӯ марҳилаҳои асосӣ ва натиҷаҳои ҷунбишҳои рэҳонбахшро дар ҳолати рушди болоравӣ муайян намуда, «печубҳо»-и таърих ва қонуниятҳои умумии инкишофи кишварҳои соҳибхитиёрро нишон медиҳад.

Ҳаракати миллии озодихоҳии халқҳои Осиё, Африко ва Амрикои Лотинӣ бар марҳилаи нав — марҳилаи мубориза барои ба даст овардани истиқлоли ҳақиқии иқтисодӣ ва ба амал овардани таҳаввулоти амиқи иҷтимоӣ қадам ниҳод.

Барои муҳокима ва баррасии муносибатҳои навини иҷтимоӣ, ки дар кишварҳои соҳибистиқлол ташаккул меёфтанд, мохи марти соли 1972 дар Дехли Семинари байналхалқӣ тахти унвони «Империализм, истиқлол ва дигаргунсозии иҷтимоӣ дар ҷаҳони муосир баргузор гардид. Семинари мазкур бо ташаббуси ташкилоти ҳамбастигии халқҳои Осиё ва Африко, Шӯрои умумиҷаҳонии сулҳ, анҷуман ва муассисаҳои илмӣ чамъиятии Ҳиндустон даъват гардида буд. Дар қорӣ си намояндагони созмонҳои илмӣ ва сиёсӣ як қатор кишварҳои Осиё, Африко, Амрикои Лотинӣ, мамлакатҳои сотсиалистӣ, кишварҳои Европави Ғарб ва марказҳои ғуноғуни байналмилалӣ иштирок доштанд.

Мубоҳиса ва мубодилаи афкор дар пиромуни бештар аз 90 гузориш ва маълумотҳои фаровон

дар мавриди як силсила проблемаҳои ҷониб ба ҷониб иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ кишварҳои рӯ ба тараққи буданд, суриат гирифт. Махсусан нуктаи назар, ки дар маърузаи асосии ҳайати ШМА дар ҷамъияти Ҷапон «Дар бораи масъалаи таъбиати иҷтимоӣ иқтисодии навмустамликадорӣ» тавассути Б. Гафуров ва В. Ф. Ли баён ёфт, барои муҳоҷисон фахулода муҳим ва мароқангез буд. Дар гузориш қайд гардид, ки «мустамликадорӣ на танҳо роҳи мароми стратегияи буржуазини монополиявӣ аст ва мақсад аз ташаккул ва қувват додани муносибатҳои капиталистии истеҳсоли дар мамлакатҳои соҳти иҷтимоияшон гуногун, ингоҳ доштани онҳо дар системаи истисмор мебошад»¹. Иштирокчиёни семинар хотирнишон намуданд, ки империализм ва зодан ӯ — мустамликадорӣ на танҳо гунаҳкорони асосии ақибмондагии иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии халқҳои «сӯҳони сеюм» мебошанд.

Муҳимтарин масъалаҳои муборизаи озодихоҳонаи халқҳои Осиё ва Африқо дар маркази диққати Б. Гафуров қарор гирифтанд. Муҳаккиқ дар ин ҷода пурмаҳсул кор мекард ва асару рисолаҳои наъ ба наъ эҷод менамуд. Мақолаҳои сершумори ӯ ба монанди «Ба гузашта болағат нест», «Сиёсати мустамликадорӣ ШМА дар кишварҳои Осиё ва Африқо дар зери инқоби «кумаки» иқтисодӣ», «Дустиҷ чунин рафтор мекунианд», «Масъалае, ки ҳаёт гузаштааст», «Харакати миллии озодихоҳӣ дар заминҳои муосир», «Нейтрализм ва ҳаракати миллии озодихоҳӣ», «Иттифоқи Советӣ ва ҳаракати миллии озодихоҳӣ», «Харакати миллии озодихоҳӣ ва протсессҳои революционии ҷаҳонӣ» ва ғайра ба проблемаҳои тезу тунди муборизаи халқҳои Шарқ, ташаккул ва инкишофи давлатҳои ҷаҳонии Осиё ва Африқо бахшида шудаанд.

Соли 1976 рисолаи муҳим ва калонҳаҷми Б. Гафуров «Проблемаҳои ақтуалии ҳаракати миллии озодихоҳии ҳозиразамон: Кишварҳои рӯ ба тараққи Осиё ва Африқо» аз нашр баромад. Дар рисолаи мазкур бархе аз масъалаҳои ҳаракати миллии озодихоҳии муосир, ки басо муҳим мебошанд, мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Ин, пеш аз ҳама, инкишофи иқтисодии миллии кишварҳои озодгашта ва муборизаи онҳо дар роҳи тараққи додани саноат, пешрафти илмию техникӣ ва соҳибхотирӣ иқтисодии онҳо мебошад. Дар асар як силсила проблемаҳо ва қонунитҳо, ки то андозае ҳоса тамоми ҷунбӯшҳои раҳонбахши миллии мебошанд, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар ин китоб тавачҷӯҳи асосӣ ба кишвар-

¹ Загородный Д. А. Международная Научная конференция «Народы Азии и Африки», 1973, № 1, с. 233.

ҳои озодгаштаи Осиё ва Африко (бештар қисмати Шимоли) равона шудааст, ки дар илми шарқшиносии муосир бо истилоҳи «Шарқ» машҳур аст. Б. Гафуров дар асари мазкур масъалаҳои таҳқиқ намудааст, ки ҳар яки онҳо метавонанд мавзӯи рисолаҳои махсус гарданд. Ин мавзӯҳо рушди иҷтимоӣ-иқтисодии кишварҳои озодгашта, хусусиятҳои сохти иҷтимоӣ, муборизаи синфӣ ва интихоби роҳи тараққиёт, масъалаҳои аграрӣ-деҳқонӣ, проблемаҳои миллатгароӣ ва дин дар муборизаи идеологии замони ҳозира, роҳи ғайрикапиталистии инкишоф, сиёсати мустамликадорӣ нав мебошанд. Муҳаққик масъалаҳои иқтисодии дар назди давлатҳои ҷавон истода, оинҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҷамъияти рӯ ба тараққӣ ниҳода, таркиби системаи сиёсии кишварҳои Осиё ва Африқоро амик таҳлил намуда тавсифи пурраи синфҳои асосӣ ва гурӯҳҳои иҷтимоиро додааст. Б. Гафуров сохти иҷтимоии кишварҳои мазкурро басо амик таҳқиқ менамояд. Муаллиф вазъи деҳот ва роли афзояндаи синфи корғари мамлакатҳои Осиё ва Африқоро нишон додааст. Ӯ сӯстӣ ва номуташаккилии пролетариати ин кишварҳо, парокандагӣ ва гирифтори алоқаҳои анъанавӣ будани он, ҷавонӣ ва бетаҷрибагии онҳоро нишон дода, дар натиҷаи омӯختани таҷрибаи таърихӣ мамлакатҳои Шарқ дар як вақт чунин хулоса менамояд, ки синфи корғар тадриҷан аз муборизаи иқтисодӣ ба муборизаи сиёсӣ рӯ мениҳад. Б. Гафуров ба таҳқиқи ҷараёнҳои идеологӣ дар ҳаракати миллии озодихоҳии даврони муосир диққати махсус додааст. Дар рисолаи мазкур олим ба ду ҳислате, ки дар идеологияи «ҷаҳони сеюм» бартарӣ дорад — миллатгароӣ ва дин тавачҷӯх намудааст. Алалхусус дар китоб муайян сохтани рол ва мавқеи ислом дар муборизаи идеологии кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар замони муосир шавқангез аст. Олим нишон медиҳад, ки муътақидон ва идеологҳои ислом дар бораи он ҳамчун «идеологияи махсуси сохти иҷтимоӣ, ки ба ҳеч ваҷҳ на бо исавия ва на ба иудизм муқоиса кардан имконнопазир аст»¹ метавон ба чунин системаҳои ҷамъиятӣ мисли сотсиализм ва капитализм муқобил гузошт»¹ сухан меронанд. Муаллиф инкишофи идеологияи демократҳои революциониро равшан намуда, хотирнишон месозад, ки таҷрибаи таърихӣ зарурати ҳамкориҳои мустақами онҳоро бо коммунистон ва васеъ кардани алоқаҳои онҳоро бо тӯдаҳои захматкаш исбот сохтааст. Муҳаққик таҷрибаи якҷанд кишварҳоро муқоиса намуда баъзе қонуниятҳои умумии инкишофи онҳоро ошкор сохтааст. Дар

¹ Гафуров Б. Актуальные проблемы современного национально-освободительного движения. Развивающиеся страны Азии и Африки. М. 1976, с. 187.

асар механизми истисмори кишварҳои рӯ ба тараққӣ ниҳодаи Осиё ва Африко аз ҷониби давлатҳои империалистӣ бозғӯи шудааст ва тавсифи мустамликадорӣ на баён ёфтааст. Протсессҳои империализм ва сиёсат, ки дар кишварҳои тараққиёбанда ҷараён доранд бо болоравии худогоҳии миллии, шуурнокии синфӣ ва болоравии шуҳрат ва таъсири идеяҳои сотсиализми илмӣ ҳамзамон пеш мераванд. Вусъати ояндаи ҳаракати миллии озодихоҳӣ дар протсессҳои аз капитализм рӯи гардондан, интиҳоби роҳи нави тараққиёт, майл ба сӯи сотсиализм инъикос мегардад. Қонуниятҳои объективии замони таърихӣ мо — замони ба таври ҷурра раҳой ёфтани инсоният аз ҳама гуна шаклҳои истисмор маҳз дар ҳамин инъикоси худро меёбад¹.

Саҳми Б. Гафуров дар амри рианоҷу раванак додан ва таҳқиқи робитаҳои байналхалқии шарқшиносии советӣ, баланд бардоштани обрӯи ҷаҳонӣ он басо бузург аст. Дар ин ҷода ӯ бо фаъолияти ҷурсамару истеъдоди ташкилотчиғии худ дар қорӣ тайёр намудан ва гузаронидани Конгресси XXV байналхалқии шарқшиносон дар шаҳри Маскав ва интироқи фаъолони дар бисёр дигар вохӯриҳои байналмилалӣ илмӣ муносибат намудааст. Б. Гафуров вазифаи раиси Комитети советӣ оид ба лоиҳаи асосии ЮНЕСКО «Шарқ — Ғарб» ва президенти Ассоциатсияи байналхалқӣ оид ба омӯзиши тамаддуни Осиёи Марказиро ба ўҳда дошт.

Б. Гафуров ба инкишофи робитаҳои илмӣ бо олимони хориҷӣ ва муассисаҳои шарқшиносӣ аҳамияти муҳим мелод. Вай хусусан ба ҳамкорӣ ва мулоқотҳои доимӣ бо донишмандони Шарқ тавачҷӯи махсус зоҳир менамуд. Б. Гафуров хотирнишон кардааст, ки «муқаррар намудани робита бо муассисаҳои илмӣ ва донишмандони Шарқи хориҷа аҳамияти фавқуллода дорад, зеро бидуни амиқ доништан, сафари олимони ба кишварҳои, ки онро меомӯзанд, бидуни хуб доништани забони мардуми он ҷо ва мутолиаи сарчашмаҳои адабиётҳои дар забони асл тайёр кардани мутахассисони асил имконнопазир аст»².

Моҳи сентябри соли 1957 Б. Гафуров ҳайати вакилони советиро дар Конгресси XXIV байналхалқии шарқшиносон сарпарӣ мекард ва бо маърузаи «Роҷа ба сабабҳои инкишоф ва инкирӯзи Сомониён»³ баромад кард. Дар қорӣ конгресси олимони советӣ фаъолони ширкат варзида дар 11 сексияи он 17

¹ Гафуров Б. Актуальные проблемы..., с. 264—265.

² Гафуров Б. О перспективах развития советского востоковедения. — «Советское востоковедение», 1957, № 3, с. 13.

³ Матн маърузаи маъмур ҷон шудааст: Б. Г. Гафуров. Избранные труды, М., 1985, с. 440.

гузориши илмӣ пешниҳод намуданд. Дар маҷлисиҳои илмӣ, мулоқотҳо ва кабулҳои расмӣ донишмандони машҳури кишварҳои ҷи Ғарб ва ҷи Шарқ баромадҳои шарқшиносони советиро гарму ҷушон истиқбол карданд ва ба тадқиқотҳои, ки дар соҳаҳои мухталифи ҳоваршиносӣ дар Иттифоқи Советӣ бурда мешаванд, тавачҷуҳи амиқ зоҳир намуданд. Хайати вакилони советӣ барои муқаррар намудани ва вусъат додани робитаҳои илмӣ бо олимони хориҷӣ кушиш карда аз имкониятҳои мавҷуда ва сарф истифода намуданд. Бо ташаббуси олимони советӣ бо ҳоваршиносони ШМА, Франция, Венгрия, Руминия, Чехословакия, Польша, Бельгия, Цейлон, РФГ, Эрон ва кишварҳои араб мулоқотҳо баргузор гаштанд. Хангоми ин вохӯриҳо мубодилаи афкор онд ба проблемаҳои муҳими шарқшиносӣ, таъёр намудани мутахассисон, наشري сарҷашмаҳои материалҳои баргузор гаштанд. Дар маҷлиси хотимагии конгресси сардори хайати вакилони советӣ Б. Ғафуров ба Комитети байналҳалқии машвратӣ онд ба даъвати конгресси пешниҳоди ҳагтани АИ СССР-ро суворид. Дар он гуфта мешуд, ки Конгресси XXV байналҳалқии шарқшиносон дар Иттифоқи Советӣ баргузор гардад. Ба тарафдорӣ ин тақлифи хайати вакилони советӣ намояндагони Англия, ШМА, РФГ, Франция, вакилони тамоми мамлакатҳои сотеналистӣ ва кишварҳои Шарқ овоз доданд.

Дар рӯҳои конгресси олимони советӣ дар муассисаҳои ғуноғуни илмӣ маъруза намуданд, мулоқотҳо барпо шуданд. Сардори хайати шарқшиносони советӣ Б. Ғафуров тавассути радиои Франкфурти лаби Майн баромад намуда дар боран аҳамияти Конгресси XXIV, тадқиқотҳои ҳоваршиносони советӣ нақл намуд.

Конгресси XXIV шарқшиносон дар Мюнхен комёбиҳо ва порасонҳои шарқшиносони ҷаҳониро ошкор сохт. Баромади итмомидатони кишварҳои Шарқ аз он шлоҳодат меоданд, ки онҳо дар соҳаи шарқшиносӣ ба мавқеи сазовор соҳиб шуда истодаанд. Маърузаҳои хайати вакилони советӣ комёбиҳои баде-нопазирӣ шарқшиносони моро небот сохт ва ба афзудани шӯҳрати ҷаҳонии ҳоваршиносони советӣ мусондат намуд. Президиуми АИ СССР натиҷаи кори хайати вакилони советиро дар Конгресси XXIV шарқшиносон муҳоқима намуда дар қарори худ аҳамияти бузурги қорҳои ба амал овардани олимони моро қанд намуд, фальсияти онҳоро дар конгресси маъқул шуморид ва ба тамоми аъзоёни хайат миннатдорӣ иъор намуд.

Моҳи декабри соли 1957 бо сардори Б. Ғафуров ғуруҳи шарқшиносони советӣ дар хайати сармуҳаррири ҳамомақтаи маҷаллаи «Советское востоковедение», аъзо-корреспонденти АИ РСС Тоҷикистон И. С. Брагинский ва директори наشري-

ти адабиёти Шарқ О. Д. Дрейер ба Чехословакия ташриф оварданд. Мақсади сафар, ки бо даъвати директори Институти шарқшиносии Академияи Илмҳои Чехословакия академик Ярослав Прушек ба амал омада буд, шиносон бо тадқиқотҳои шарқшиносӣ ва тайёр кардани мутахассисон, шиносон бо захираи дастхатҳо ва китобхонаҳои илмии Прага буд. Ҳангоми сафар бо олимони Чехословакия масъалаҳои мутобиқсозии корҳои илмӣ муҳокима гардид ва дар хусуси мутобиқсозии китобу рисолаҳо ва тайёр намудани тадқиқотҳои яқин созиш ба даст оварда шуд. Ҳаёати вакилони советӣ ташаббуси шарқшиносони чехро онд ба таъсиси созмони доимамалкунандан мутобиқсозии қори муассисаҳои шарқшиносии мамлакатҳои сотсиалистии Европа дастгирӣ намуд.

Соли 1960 дар таърихи шарқшиносии советӣ мавқеи хоса дорад.

Дар Москва баргузор гаштани Конгресси XXV байналхалқии шарқшиносон барои ховаршиносии советӣ ва ҷаҳонӣ аҳамияти бузург дошт ва дар инкишофи илми шарқшиносии муосир роли муҳимро бозид. Пас аз 84 соли баъди Конгресси III, ки дар Петербург баргузор шуда буд, боз дар мамлақати мо конгресси шарқшиносон чамъ омад.

Дар оғози қори конгресс Б. Гафуров бо иутқи муфассада баромад намуда дар бораи баъзе хусусиятҳои конгресси Маскав сухан ронд. «Хануз мӯддат қабл аз ин шарқшиносӣ аз замони мӯбсир дур ва як навъ илми сирф академикӣ ба назар мерасид. Ҳоло мо шарқшиносон дар кӯраи рӯйдодҳои ҷаҳонӣ қарор дорем. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандан конгресси маъмур маҳз ҳамин тағйироти қуддӣ ва сифатӣ қасб қардани илми шарқшиносист.

Хусусияти дигари конгресси мо,— қайл намуд Б. Гафуров,— дар он зохир мегардад, ки ҳеч гоҳ ва дар ҳеч ягон конгрессҳои байналхалқии шарқшиносон ҷунии теъдоди бузурри олимони, хусусан донишмандони Шарқ чамъ наомада буданд. Дар қори Конгресси XXV байналхалқии шарқшиносон қариб 2 ҳазор донишмандон, намоёндогони бештар аз 60 мамлақати дунё, аз ҷумла зиёда аз 20 кишварҳои мустақили Осиё ва Африқо ширкат доранд»¹.

Маҷлиси ботантана бахшида ба оғози қори конгресс 9 август соли 1960 дар бинои Университети Давлатии Маскав баргузор гардид ва қори конгресс то 16 август давом қард. Дар расми қушоди конгрессе олимони шарқшиносро аз номи

¹ XXV Международный конгресс востоковедов.— «Проблемы востоковедения», 1960, № 5, с. 206.

Хукумати Совети муовини аввали Раиси Совети Вазирони СССР А. Н. Микоян пазиروي намуд. Президенти Конгресси XXIV байналхалкии шарқшиносон профессор Э. Вальдшмидт ваколати сулло ба Б. Гафуров, ки президенти Конгресси XXV байналхалкии шарқшиносон интихоб гашт, супорид.

Б. Гафуров дар нутқи худ онд ба инкишоф ва вусъати самти корхон тадқиқоти дар соҳаи шарқшиносии, комёбиҳои олимони совети суҳан ронд. Таваҷҷуҳи донишмандони мо, қайд намуд Б. Гафуров, бештар ба он падидаҳои наво, ки дар кишварҳои Шарқ ба амал меоянд ва инкишоф меёбанд равоча шудааст. Дар баробари ин шарқшиносони совети ба тадқиқи гузаштан бои халқҳои Шарқ машғул шуда самтҳои анъанавии шарқшиносии классики, омӯзиши таърихи қадим ва асри миёна, бостоншиносии, тадқиқи осори ҳаттиро идома медиҳанд.

Тамоми қори амалии конгресс дар маҷлиси сексияҳо мегузашт, ки он аз 21-то иборат буд ва баъзе аз онҳо боз ба кинематодон алоҳида ҷудо шуда буданд. Бори аввал дар таърихи конгрессҳои байналхалкии шарқшиносон дар конгресси маҷлиси бахши алоҳидан Афғонистон, таърихи Эрон, филологии Эрон, бахши Африқо ташкил шуданд.

Довран маъсалаҳои илми муҳокимашуда факултодда васеъ ва гуногуносоҳа буданд. Дар сексияҳои Конгресси XXV шарқшиносон бештар аз 658 маърузаҳои илми мавриди муҳокима қарор гирифтанд. Баробари забонҳои расми конгресс ба сифати воситан қори забонҳои Шарқ (форси, араби, пашту, турки, японӣ) низ қабул гардиданд. Илми шарқшиносии совети аз як навъ озмоиши ҷидди гузашт ва дар конгресс тамоми дастовардҳои он намоиш дода шуд. Конгресси XXV байналхалкии шарқшиносон нишон дод, ки шарқшиносии совети яке аз буркуваттарин ва пешқадамтарин шоҳҳои ховаршиносии ҷаҳони аст.

Президенти конгресс Б. Гафуров ва ҳамкорои ӯ дар маърузаҳои илми ва баромадҳои худ ва муҳокисаҳои бурҷушу хуруш муваффақиятҳои шарқшиносии моро намоиш доданд, бартарин илми советиро, ки ба методологияи марксист-ленини вусе ёфтааст инебат ба шарқшиносии буржуазии ба таври боғарибахш инебот сохтанд. Конгресси XXV байналхалкии шарқшиносон шукрати Институти шарқшиносии АИ СССР ва раиси он Б. Гафуровро афзуд.

Раиси Комитети ташкили конгресс Б. Гафуров бо хоҳиши хабарингори рӯномаи «Правда» дар бораи конгресс ҷуни иброҳ дошт: «Дар замони мо вусъати бемайлони ҳаракати миллии озодиҳои халқҳои Осиё ва Африқо ва таваҷҷули системан истисмори империализми боиси сарехи боло рафтани инқ-

ши кишварҳои Шарқ дар зиндагии башар гардид. Бинобар ин, густариши робитаҳо ва мустаҳкам намудани муносибатҳои мутақобила миёна донишмандони шарқшиноси кишварҳои гуногуни, таҳкими ҳамкориҳои эҷодии онҳо баҳри манфиати таҳқиқи таърихи архаи ва протсессҳои пуриштилофи рушди таърихи халқҳои Шарқ басо муҳим аст. Чунин ҳамкори ба муборизаи онҳо ба хотири истиқлоли миллӣ ва пешрафти иқтисодиёту маданияти онҳо кумаки амалӣ мерасонад. Он ки мулоқоти навбатии шарқшиносони ҷаҳон дар Маскав баргузор гардид гувоҳи эътирофи хидматҳои бузурги шарқшиносон ва тамоми илми советӣ аст, ки дар сафи аввали муборизаи аҳли башар ба хотири сулҳ ва прогресс қарор до-
рад»¹.

Дар маҷлиси умумии хотимагии Конгресси XXV байнал-халқии шарқшиносон Б. Гафуров баромад намуда, дар бораи натиҷа ва аҳамияти конгресси сухан ронд. Чунин ҷамъомадҳои илмӣ ба мисли конгресси мо, гуфт Б. Гафуров, мисоли равшани он аст, ки барои викишофу пешрафти инсоният ва илм зарур аст, ки хатари ҷанги нави ҷаҳонӣ бартараф карда, сулҳ ва оромӣ пойдор бошад.

Мо шарқшиносони советӣ, изҳор кард Б. Гафуров, дар назди илм, дар назди вичдони худ қарздор ҳастем ва бояд бо ҷидду ҷаҳд ба халқҳои Шарқ дар муборизаи онҳо ба хотири ояндаи раҳшоннашон кумак расонем. Мо боварӣ дорем, ки кашфиёти илмӣ мо, комёбиҳои мо, таҷрибаи таърихи мамлақати мо дар роҳи сохтмони ҷамъияти нав ба халқҳои Оснӣ ва Африқо барои дарёфти роҳи бехтарин ва самарабахш ба сӯи прогресс кумак мерасонад. Ба Шарқ кумак намуда, мо дар як вақт мехоҳем бисёр чизҳоро аз он омӯзем, зеро Шарқ хазинаи бузурги хирад ва дониш, ганҷинаи ганитарини маданият аст.

Дар қарорҳои, ки дар маҷлиси хотимагии сексияҳо қабул шуданд хидмат ва фаъолияти бузурги ташкилкунандагон ва нишироқчиёни он ёдоварӣ ва тақдир шуданд. Дар ин робита қорӣ баҳши Афғонистон ва африқошиносӣ пурмахсул ва судмайд доништа шуд. Бисёр муаррихони кишварҳои Африқо дар баёния ва гузориши худ изҳор карданд, ки таърихи Африқо дар таълифоти олимони буржуазии Европа таҳрифқорона навишта шуда, вур аз дурӯғу сохтакорист. Ин таърих дар асл аз тасвири фаъолият ва таърихи аврупоёни мустақимқадор иборат асту бас ва таърихи халқҳои Африқо нест. Донишмандони Африқо дар назди худ вазифа гузоштанд, ки таъри-

¹ «Правда», 1960, 9 август.

хи ҳадиқатан илмӣ ва объективии мардумӣ захматкаши ин китъаи бузургро ба вучуд оваранд.

Дар маҷлиси қабуле, ки Академияи Илмҳои СССР ба шарофи ҷиштирокчиёни Конгресси XXV байналхалқии шарқшиносон дар Крэмл орош, ҷониб президенти АИ СССР академик К. В. Островитянов иҷор кард, ки «конгресси мазкур намунаи дурахшони он аст, ки чӣ гуна шарқшиносии кӯҳан бо мазмун ва мундариҷаи нав бой мебардад. Агар шарқшиносии пешин асосан ба омӯختани гузаштан дур машғул бошад, акун ба ҳоваршиносии нав ҷараёнҳои ғуҷабовчӣ замони ҳазира раҳ ёфтааст. Дар маркази диққати шарқшиносон масъалаҳои ҳаракати миллӣ озодихоҳӣ, таъмини истиқлоли сиёсӣ ва иқтисодии кишварҳои Осиё ва Африқо, пешрафти иқтисоди ва фарҳангии онҳо меистод. Дар пешруи илмӣ шарқшиносӣ уфуқҳои нави боз мебардад ва таҳқиқи онҳо бештар ба мазмунати ҳаётии халқҳои Шарқ ҷиғаронида шудааст».

Дар маҷлиси назирӣ дошмандони Ҳиндустон, Чехословакия, Индонезия, Эфиопия ва дигар мамлакатҳо эъини суҳбати худ аҳамияти конгресс, хидмати созишдиҳандагонӣ оро баланд арзёби намуноид.

Конгресс дар мавриди таърих ва адабиёти халқҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла таърих ва адабиёти тоҷикӣ як силсила қарор қабул намуд. Бахши филологияи Эрон пешинҳод намуд, ки дар саҳифаҳои маҷаллаҳои шарқшиносӣ маъсалаи даврбандии таърихи адабиёти тоҷик ва фурс мавриди муҳолиса қарор гирад. Анҷоми ҷуинӣ як муҳолиса мебошад дар симпозиуми байналхалқӣ ҷамъбастан гардад. Сексияи мазкур фаъолиятро дар мавриди тартибу тадавини атласи лаҳҷаҳои эронӣ хуш истиқбол намуд. Дар яке аз моддаҳои қарори сексияи таърихи Осиёи Миёна ҷуинӣ навишта шуда буд: «бо иҷори қаноатмандӣ аз таълиси Комиссияи омӯзиши проблемаҳои скифӣ сармат ва саконву қушон дар ҳузурӣ Академияи Илмҳои СССР, ки дар амри омӯзиш ва таҳқиқоти таърихи бостонӣ як қатор кишварҳои Шарқ аҳамияти қалонро молӣ аст, эъин бо эҷори зарурати мутобиқ сохтани фаъолияти дошмандони кишварҳои гуногун дар ҳаллу фасли проблемаҳои номбурда хоҳишмандеи Комиссияи мазкур вазифаи маркази мутобиқсозиро низ ба уҳда гирад».

Конгресси XXV байналхалқии шарқшиносон дар иқтишофи ҳоваршиносии ҷаҳонӣ як марҳилаи нав гардид. Бисёр маърузаву гузоришоте, ки ҳангоми конгрессе баррасӣ шуданд, ҷамъбасти натиҷаи тадқиқотҳо ва ҷустуҷӯҳои ҷандинсола ва ҷидду ҷаҳди ғуҷабовчӣ олимонӣ шарқшинос буда, саҳми арзанда барои илм буданд. Ба ҷои расидани натиҷаи қорҳо ва

гузоришоти Конгресси XXV байналхалқии шарқшиносон дар ҳаҷми панҷ китоб зери таҳрири Б. Гафуров ба ҳазинаи илми шарқшиносӣ сахми арзанда гардид.

Маърузаву суҳанронихон Б. Гафуров дар Конференсияи ӯқуми умуминитифоқии шарқшиносон дар шаҳри Тошкент, Конгресси XXV байналхалқии шарқшиносон дар Маскав ва дигар маҷлису машваратҳои илмӣ аз он далолат медиҳанд, ки вазъи илми шарқшиносии советӣ ҳамеша мавриди таваҷҷӯҳ ва ғамхорӣ ӯ буд. Б. Гафуров ни қорро муттасил ва бо масъулияти ғамом пеш мебард. Моҳи декабри соли 1962 Б. Гафуров дар машварати Ҷумҳуриятҳои муаррихон дар Маскав дар маҳалли «Самтҳои асосии тадқиқотҳои илмӣ ва таъйир кардаи кадрҳои илмӣ педагогӣ доир ба таърихи кишварҳои Шарқ» маъруза намуд. Ҳамчунин ӯ дар маҷлиси умумии ҷашнии Шуъбаи таърихи АИ СССР, ки ба ифтихори 50-солагии Революсияи Октябр баргузор гардид, гузоришотро бо унвони «50 соли шарқшиносии советӣ» пешниҳод намуд. Сарредакцияи адабиёти Шарқ зери таҳрири Б. Гафуров силсилаи рисолаҳоро иборат аз 27 аъдад аз ҷон баровард, ки дар онҳо инкишофи шарқшиносии ватанӣ дар солҳои Хокимияти Советӣ баррасӣ шуда буд.

Моҳи январӣ соли 1964 дар Дехли Конгресси XXVI байналхалқии шарқшиносон баргузор гашт. Дар қорни конгресс ҳаёлати қалонӣ муҳаққиқони советӣ нишироқ намуданд. Ин ҳаётро шарқшиносони намоёни мо Б. Гафуров ва Е. М. Жуков сарварӣ менамуданд. Дар байни вақилоии советӣ донишмандони барҷаста А. А. Губер, Б. Б. Пиотровский, С. Л. Тихвинский, А. Ф. Миллер, М. Н. Османов, И. С. Брагинский ва дигарон буданд. Як гурӯҳ муҳаққиқон аз республиқаҳои Оснӣи Миёна ва Кавқаз ба мисли А. Мирзоев, С. Азимҷонова, А. Мухторов, К. Г. Церетели, М. Чиковани, И. А. Гусейнов ва Қ. Айли илми шарқшиносии республиқаҳои миқлиро намояндагӣ мекарданд.

Дар оғози қорни конгресс Б. Гафуров баъниини муфассале эрод намуд. Нутқи ӯ ба шакли китобчан алоҳида ба забони англисӣ интишор гардид. Даъвати олимӣ советӣ ба сулҳ, ҳамқорӣ ва мустаққам намудани робитаҳои илмӣ миёни донишмандон қарм истикбол шуд. Б. Гафуров қорни конгрессро оғоз намуда вақолати худро ба президенти Конгресси XXVI байналхалқии шарқшиносон Хумоюн Кабир супорид.

Нишироққибени конгрессро сарвазирӣ Ҳиндустон Ч. Нехру вақиронӣ намуд. Олимони советӣ ба конгресс бештар аз 33 маърузаву гузоришот пешниҳод намуданд, ки проблемаҳои муқими шарқшиносиро дар бар гирифта буд. Дар рӯзҳои қорни конгресс аҳаи ҷамъияти ҳинд ба фаъолияти вақилоии советӣ

таваҷҷӯхи махсус зоҳир намуданд. Вакилони советӣ дар ин мuddат ба намоёндогони илм ва фарҳанги Ҳиндустон робитаҳои мустаҳкам муқаррар намуданд. Чанде аз намоёндогони советӣ **PDF Compressor Free Version** Б. Гафуров, Е. М. Жуков, И. С. Брагинский таваҷҷути радиои умумии Ҳинд суҳанронӣ намуда, дар Анҷумани ғайласуфони Ҳинд, Шӯрои ҳиндӣ проблемаҳои байналхалқӣ, университети Дехли бо лексияву маърузаҳо баромад намуданд. Аз байни тамоми ҳайатҳои вакилон, намоёндогони советӣ ягона ҳайате буданд, ки онҳоро президенти Ҳиндустон қабул кард. Ба он Б. Гафуров, А. А. Губер, Е. М. Жуков дохил буданд. Ин шаҳодати тақдир ва эътирофи хидматҳои олимони советӣ дар инкишофи шарқшиносии ҷаҳонӣ буд.

Шавқу завқи серсоҳан олими пурмаҳсул Б. Гафуров дар Конгресси XXVI байналхалқии шарқшиносон махсусан зоҳир гашт. Дар конгрессе донишманди маъруф бо ду маъруза «Робитаҳои таърихии Осиёи Миёна бо мамлакатҳои Шарқи Араб» ва «Хусусиятҳои револютсионӣ мадани дар Осиёи Миёнаи советӣ» баромад намуд. Маърузаҳо бо бозёфт ва фаровонии материалҳои нав ва хулосаҳои аҷиби худ диққати шунавандогоиро ба худ ҷалб сохта нишон доданд, ки Б. Гафуров муҳаққиқи соҳиби истеъдоди ҳартарафа, шавқу мароқи серсоҳа ва доирани тадқиқояш доманадор мебошад. Таваҷҷӯхи уро дар як вақт ҳам таърихи гузаштаи дурӣ халқҳои Осиёи Миёна ва ҳам дастовардҳои барҷастаи онҳо дар замони советӣ ба худ ҷалб намуда буданд.

Соли 1966 дар Италия рисолаи ӯ «Роҷае ба робитаҳои Осиёи Миёна ва Эрон дар давраи ҳахоманишиҳо (асрҳои VI—IV то милод)» нашр гардид. Агарчи ин тадқиқот бо қорҳои дар боло номбаршуда аз лиҳози санан таърихӣ қаробат надорад, вале дар онҳо як ҳислати умумӣ ба назар мерасад: Гафуров — муҳаққиқи ба ақидаҳои худ содиқ ҳам дар қаъри асрҳо ва ҳам дар асрҳои миёна ва ҳам дар рӯзҳои мо он падидаҳои таҳқиқ мекунад ва он асноду далелҳоро меҷӯяд, ки халқҳои ҳоро ба ҳам наздик месозанд, ҷудоиро аз миён бардошта ба вусъат ва тақдими ҳамкорӣҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ мусондаг мекунад¹.

Дар бисёр вохӯриҳои бузурги байналхалқии олимони Б. Гафуров намоёндаи шонестан шарқшиносии советӣ буд. Ӯ ҳайати вакилони олимони советиро дар конгрессҳои байналхалқии шарқшиносон, аз конгресси XXIV (Мюнхен, 1957) то конгрес-

¹ Хафиз Н. А. Академик Боболжан Гафурович Гафуров: К 70-летию со дня рождения. «Народы Азии и Африки», 1978, № 6, с. 145.

си XXX (Мехико, 1976) ва бисёр дигар симпозиумҳо, семинарҳо ва конференсияҳои ҷаҳонӣ сарварӣ кардааст.

Соли 1973 ӯ роҳбарии ҳайати вакилони советиро дар Конгресси XXXV байналхалқии шарқшиносон, ки дар Париж баргузор гашта буд ба уҳда дошт. Дар конгресс Б. Гафуров доир ба масъалаи ниҳоят мураккаб ва печида — пайдоиши ориён маъруза намуд. Гузоришоти ӯ бо унвони «Баъзе масъалаҳои пайдоиш ва таърихи қадимтарини ориён (таҳқиқи проблемаи ориён дар СССР)» дар асоси маълумотҳои наватарини бостоншиносӣ, этнографӣ ва лингвистӣ таълиф гардида дар он мавзӯи аз ҷиҳати илмӣ, сиёсӣ ғайқуллода муҳими ба таърихи Осиёи Миёна, Эрон, Хиндустон, Афғонистон алоқаманд инъикос ёфта буд¹. Дар ин конгресс Б. Гафуров ба баъзе намоёндогони илмӣи Ғарб, ки қўшиши барҳам додани шарқшиносии ҳақиқӣро маҷмӯи махсуси муштаракӣ сохашон илмӣ ба миён гузоштад ва катъ кардани амалиҳои даъват кардани вохӯриҳои байналхалқии олиморо дар робита ба он масъала талаб карданд, зарба зад. Соли 1976 Б. Гафуров дар Конгресси байналхалқии эроншиносон дар Мюнхен роҷеъ ба робитаҳои Осиёи Миёна ва Эрон дар асоси бозёфтҳои нави бостоншиносӣ ва ҳуди ҳамон сол дар Конгресси XXX байналхалқии шарқшиносон онд ба робитаҳои таърихӣ фарҳангии Ғарб ва Шарқ маъруза кард.

Дар фаъолияти байналхалқии илмӣи Б. Гафуров, таҳқиқи робитаҳои берунии Институти шарқшиносӣ, муқаррар сохтани алоқаҳои наздик миёни Институти ва комиссияи Ташкилоти Миллатҳои Муттаҳид (ООН) онд ба масъалаҳои маориф ва фарҳанг — ЮНЕСКО иштирок ва ҷидду ҷаҳди ин довшиманди маъруф ва ташкилотчи моҳир дар қорӣ комиссияи маъмур мақдаси муҳимро итқол мекунад. Ин ҳамкорӣ барои амиқ таҳқиқ намуудани таърихи гузашта ва ҳозираи халқҳои Осиё ва Африқо ва итқишофи шарқшиносӣ мусондат намуод.

Б. Гафуров ҳамчун президенти Ассоиатсияи байналхалқӣ онд ба омӯдиши тамаддуни Осиёи Марказӣ дар қорӣ бомуваффақият иҷро гардидаани лоиҳаи ЮНЕСКО «Шарқ — Ғарб» ва «Омухтани тамаддуни Осиёи Марказӣ» сахми бузург гузоштааст. Ӯ дар ақсарияти конференсияҳои байналхалқӣи ЮНЕСКО — Конференсияи байналхалқӣ онд ба таърих, бостоншиносӣ ва фарҳанги Осиёи Миёна дар замони Қўшон (Душанбе, 1968), Конференсияи байналхалқӣ онд ба таърихи падишаҳии тафаккури ҷамъиятӣ дар Осиёи Марказӣ (Дехлӣ, 1969), Симпозиуми байналхалқӣ онд ба санъати замони теуриёи

¹ Гафуров Б. Г. Избранные труды. М.: Наука, 1985, с. 10—11.

(Самарқанд, 1969), Конференсияи байналхалқӣ оид ба мутобиқсозии тадқиқотҳои бостоншиносӣ (Кобул, 1970), Семинари байналхалқӣ оид ба таърихи инкишофи илм дар кишварҳои Осиёи Миёна (Иттифоқи Советӣ, 1967) ва ғайра ширкат варзида нақши фаромӯшношудани гузоштааст ва бо фаъолияти худ баҳри амали гаштани қарорҳои онҳо кӯмак намудааст.

Б. Ғафуров бо як шавқу рағбати самимӣ доихан зӯси ЮНЕСКО «Эътирофи тарафайни сарватҳои фарҳангии Шарқ—Ғарб» (мухтасаран доихан «Шарқ—Ғарб») ро, ки дар доираи фаъолияти ЮНЕСКО дар соҳаи фарҳанг аз соли 1957 то соли 1967 ба амал бароварда мешуд, тарафдорӣ намуд. Доихан «Шарқ—Ғарб» чунинки аз номи пурраи он маълум мегардад ба мақсади бехтар намудани ҳусни тафохум ва ҳамдигарфаҳмӣ миёни кишварҳои Шарқи Ғарб тавассути шиносии тарафайн бо сарватҳои фарҳангии якдигар равона шуда буд. Дар доираи доиха мулоқотҳои байналхалқӣи донишмандон бахшида бо омузиши маданияти кишварҳои Шарқ баргузор гардидаанд, барои ташкили ҳамкории байналхалқӣи илмӣ чораҳои андешида шуданд ва дар кишварҳои Шарқ марказҳои фарҳангии тадқиқотӣи минтақавӣ барпо карда шуданд.

Моҳи январӣ соли 1960 Б. Ғафуров ҳайати вакилони советиро дар конференсияи минтақавӣи давлатҳои Осиё, ки аз ҷониби ЮНЕСКО буданд сарвари мекард. Ин конференсия дар пойтахти Филиппини — шаҳри Манила баргузор шуд. Соли 1962 ӯ дар Конференсияи байналхалқӣи муаррихон дар шаҳри Даккаи Покистон ширкат дошт. Б. Ғафуров дар ин конференсия бо маърузаи «Роҷеъ ба робитаҳои фарҳангии мардуми Осиёи Миёна бо мардуми Покистон дар асри XVII» баромад кард. Маъруза тавачҷуҳи донишмандонро ба худ ҷалб намуд, зеро дар он на танҳо робитаҳои наздики иқтисодӣ ва маданияи халқҳои Осиёи Миёна ва Покистон дар гузашта тадқиқ шуда буд, балки иҷтимоии зарурати мустаҳкам кардани ин алоқаҳо дар шароити ҳозира ба миён гузошта шуд.

Ҳайати вакилони советӣ бо як қатор донишқадаҳо, китобхонаҳо, анҷуманҳои илмӣ ошно шуда, бо олимони донишҷӯён, намояндагони дигари фарҳанг мулоқот намуданд. Донишмандони советиро бо сарвари Б. Ғафуров президенти Покистон қабул намуд ва дар вақти сӯҳбати тарафайн барои вузъат додани робитаҳои мустаҳками илмӣи Иттифоқи Советӣ ва Покистон ихлоси ақида карданд.

Охири соли 1962 Б. Ғафуров дар ҳайати донишмандони советӣ ба Ироқ барои иштирок дар ҷашми 1200-умин солгарди бунёди Бағдод ва 1100-солагии шоир ва файласуфи араб ал-Киндӣ ташриф овард. Дар сессияи илмӣ бахшида ба ҷашми ӯ

бо унвони «Аҳамият ва нақши Бағдод дар пешрафти мардуми Осиёи Миёна» маъруза намуд.

Моҳи феврالی соли 1963 Б. Гафуров ҳайати олимони советиро дар Конференсияи байналхалқии Ташкилоти Миллатҳои Муттаҳид, ки дар Женева баргузор гардид, сарвари менамуд ва бо маърузаи илмӣ «Иқишофи маориф дар Осиёи Миёна» баромад кард.

Сентябри соли 1966 ӯ дар Форуми байналхалқии ҳиндушиносон дар Деҳлай иштирок намуд ва моҳи феврالی соли 1969 ба конференсияи адибони ҳинд баҳшида ба чашми 100-солагии шоири барҷаста М. Фолиб даъват шуд.

Соли 1967 Б. Гафуров бо супориши АИ СССР ҳамчун донишманди намоёни советӣ, ки дар соҳаи ташкилу созишҳои робитаҳои илмӣ ва иқтисодии СССР бо кишварҳои Шарқ таърибан бузург андӯхта буд ба Туркия таъриф овард. Ӯ бо ҳодимони илмӣ Туркия мулоқотҳо намуд ва бо онҳо масъалаҳои ҳамкории олимони ҳар ду мамлакатро муҳокима кард.

Соли 1973 дар Туркия Конференсияи байналхалқии ЮНЕСКО дар мавзӯи «Истамбул дар пайвасти фарҳангҳои балқани, осиемиёнагии, славянии ва шарқӣ дар асрҳои XVI—XIX» барпо шуд, ки дар қори он гурӯҳи шарқшиносони советӣ бо сардорони Б. Гафуров ширкат доштанд.

Моҳи декабри соли 1974 Б. Гафуров дар доираи фаъолияти ЮНЕСКО бори дигар ба Покистон сафар намуд. Ӯро президент ва сарвазирӣ Покистон ва дигар шахсон расмӣ қабул намуданд. Олими советӣ бо намояндагони аҳли илм, ҳодимони сиёсӣ ва ҷамъиятии Покистон мулоқотҳои зиёде дошт аз ҷараёни семинари илмӣ баҳшида ба таърихи илм, ки донишгоҳи Исломобод ташкил карда буд, баромад намуд.

Моҳи январи соли 1974 вазирони советӣ дар ҳайати директори Институти шарқшиносӣ Б. Гафуров, муонини вазири маданияти СССР В. И. Попов ва мудирӣ сектори Институти шарқшиносӣ А. И. Мирошников ба Эрон сафар намуданд. Мақсади сафар иштирок намудан дар маҷлиси аввалини Комитети иҷтимоӣ советию эронӣ онд ба ҷои байналхалқии ба номи Фирдавсӣ буд. Комитет ду раис дошт, қисмати советиро Б. Гафуров, қисмати Эронро профессор Забехулло Сафо сарвари мекарданд.

Пас аз иҷтимоӣ қори комитет намояндагони советӣ бо вазири қорҳои хориҷии Эрон сӯҳбат намуда, масъалаҳои иқтисодӣ ва илмӣ робитаҳои маданий ва илмӣ миёни СССР ва Эрон муҳокима карданд.

Хизматҳои Б. Гафуров дар қори мустақкам кардани робитаҳои илмӣ бо Эрон ва сахми ӯро дар таҳқиқи таърих, фар-

ҳанг ва тамаддуни мардуми форсизабон тақдир намуда мохи январи соли 1974 ба ӯ унвони доктори фахрии донишгоҳи Техрон дода шуд. Маросими расмӣ ба Б. Гафуров супоридаги диплом 1974-ро 15-юли 1974 дар сафорати Эрон дар Маскав баргузор шуд.

Аз соли 1967 Бобочон Гафуров дар змри татбиқи лоиҳаи нави тадқиқотии ЮНЕСКО бахшида ба Осӣён Марказӣ ҷилдан камар баст.

Пас аз анҷоми лоиҳаи «Шарк — Ғарб» раиси Комитети советии ин лоиҳа Б. Гафуров пешниҳоди ниҳоят муҳимро дар хусуси қабул намудани лоиҳаи нави «Тадқиқи тамаддуни Осӣён Марказӣ» ба миён гузошт. Ҳангоми мулоқоти коршиносони (экспертҳо) ЮНЕСКО дар Париж Б. Гафуров бо ҷидду ҷаҳди тамоми кӯшиш намуд, ки ин ният ва андешаи наҷиб — яъне лоиҳаи нави ба нақшаи фаъолияти ЮНЕСКО дохил гардад ва ӯ ба ин мақсад муваффақ шуд.

Б. Гафуров рӯҳу тавони ин лоиҳа буд. Мулоқотҳои донишмандон дар робита ба тадқиқи гузашта ва ҳозираи мардуми Шарк ҳамеша мавриди тавҷҷӯҳи дақиқи ӯ буданд.

Татбиқи амалии лоиҳаи ЮНЕСКО «Омузиши тамаддуни Осӣён Марказӣ» дар Иттифоқи Советӣ аз бисёр ҷиҳат ба фаъолияти Комитети советӣ оид ба омузиши тамаддуни Осӣён Марказӣ, ки Б. Гафуров сарвари он буд, вобастагӣ дошт ва дар ин соҳа як қатор ҷорабиниҳои муҳими илмӣ андешида шуд.

Маҳз бо ташаббус ва пешниҳоди ӯ мохи апрели соли 1967 дар нахустини машварати коршиносони лоиҳаи Осӣён Марказӣ, ки дар қароргоҳи (штаб-квартира) ЮНЕСКО дар Париж баргузор гардид, тадқиқи давраи Кӯшонӣён ба сифати муҳимтарин масъала ба программаи мазкур дохил карда шуд. Б. Гафуров чунин пешниҳод намуд, ки дар пойтахти Тоҷикистон — шаҳри Душанбе Конференсияи байналхалқии ЮНЕСКО доир ба таърих, бостоншиносӣ ва фарҳанги замони Кӯшонӣён даъват карда шавад. Пешниҳоди мазкурро ҳаман нишiroқчиёни машварат ва котиботи ЮНЕСКО дастирӣ карданд.

Тамоми кори роҳбарӣ ва ташкилии конференсияро, ки дар давоми солҳои 1967—1968 ҷараён дошт, шахсан худ Б. Гафуров ба ӯҳда дошт. Комитети ташкилии, ки дар ҳузури Академии Илмҳои Тоҷикистон таъсис шуд, таҳти роҳбарии раиси Комитет оид ба омузиши тамаддуни Осӣён Марказӣ нази Комиссияи СССР оид ба корҳои ЮНЕСКО Б. Гафуров кори бузурги илмӣ-ташқилро анҷом доданд.

Комитети ташкилии ва котиботи ЮНЕСКО ба он эҳтироҷи методонад, ки як конференсияи ҳақиқатан бузурги байналхал-

кӣ баргузор гардад. Дар айни замон ба он диққати муҳим дода мешуд, ки барои иштироки ҳар ҷи бештари олимони кишварҳои Осиёи Марказӣ — Афғонистон, Эрон, Ҳиндустон, Покистон широк муктаб гардад.

Конференсия кори худро 27 сентябри соли 1968 дар шаҳри Душанбе оғоз намуд. Дар кори он зиёда аз 200 донишмандон аз 22 кишварҳои дунё иштирок карданд. Б. Ғафуров раиси конференсия интихоб гардид. Иштироккунандагони конференсия номаҳои табрикотии Раиси Совети Вазирони СССР, шоҳаншоҳи Эрон, Раиси Совети Вазирони РСФСР Тоҷикистон, котиботи ЮНЕСКО ва АИ Тоҷикистонро хуш истикбол намуданд.

Дар маҷлисиҳои умумии конференсия бештар аз 100 маърузаҳои илмӣ ва гузоришот муҳокима гардиданд, ки ба муҳимтарини ҷанбаҳои таърих ва маданияти Осиёи Марказӣ дар даврони Қӯшонӣ бахшида шуда буданд.

Б. Ғафуров дар хотимаи маҷлиси аввал бо маърузаи ҷамъбасти дар маънӯи «Замони Қӯшон ва тамаддуни ҷаҳонӣ» баромад кард. Маъруза ба робитаҳои этниқию фарҳангии ин давра бахшида шуда, дар он масъалаҳои душвору печидани протессеи таъсири мутақобила ва алоқаҳои тарафайии системаҳои фарҳангӣ, динӣ-фалсафӣ ва бахусус осорҳои замони Қӯшон таҳқиқ карда мешуд.

Давлати Қӯшонӣ муваффақ ба эҷоди чунин сарвату арзишҳои моддӣ ва маънавият гардид, ки дар давоми ҷаҳдҳои садсолаҳо халқҳои ба ҳайати он давлат шомилбударо тахти таъсири бузург қарор додааст. Б. Ғафуров дар маърузаи худ қайд намуд, ки — «мутахид гардидани халқҳои Осиёи Миёна, Афғонистон, Покистон, Ҳиндустон, Эрон дар ҳудуди як давлат ва таъминии амнияти нисбӣ аз таҷовузи низоми беруна дар ин давра ба пешрафти хоҷагӣ ва иқтисодии сарзаминҳои номбурда мусоидат кардааст: «...Ва маҳз дар асри кунунӣ мо шаҳомат ва бузургии даврони Қӯшон, даврони робитаҳои мустақам ва наздики маданий, фарҳангӣ, даврони ҳамзистии осоништи халқҳо, даврони таракқиёшти осоништа ва прогрессҳоро эҳсос менамоем»¹.

Дар маҷлиси сессияи хотимавии конференсия баромад намуда Б. Ғафуров чунин гуфт: «Конференсияи мо дар амри омузишу тадқиқи таърихи Қӯшон, таърихи халқҳои кишварҳои Осиё саҳми арзанда гузошт. Мулоқоти мазкур аз ҷиҳати таърихи ҷамъомедҳои донишмандони мутахассиси даврӣ

¹ Ғафуров Б. Қӯшонская эпоха и мировая цивилизация. М.: 1968. Диққат ба ҳақиқи ин ҷо ва ҷойҳои дигар аз саҳ. 12—20 оварда шудааст.

Кӯшон буд. Дар муҳокимаи масъалаҳои онд ба таърих ва фарҳанги Осиёи Марказӣ дар давраи Кӯшон донишмандони намоёни риштаҳои таърих, бостоншиносӣ, санъатшиносӣ, сиёсатшиносӣ ва мутахассисони ҳатти кӯшонӣ иштирок намуданд.

Хислати муҳими конференсияи дар сарзамини қадиман Кӯшонӣён баргузоршуда, — гуфт дар хотимаи суҳбатш Б. Гафуров, — дар он зоҳир гашт, ки дар қорӣ он олимони як қатор кишварҳои Осиёи Марказӣ: Афғонистон, Эрон, Покистон, Хандустон, Мутулистон, олимони Советӣ бағоят ғайбодона ва ғайбодона ширкат карданд. Иштироки намоёнидагони илми қадиман дар соҳаи сиёсатшиносӣ Европа: Булғорӣ, Венгрия, РДГ аз бисёр ҷиҳат ба муваффақияти қорӣ конференсия мусоидат намуд.

Дар конференсияи Душанбе намоёнидагони 22 мамлақати Осиёи Ғаропа ва Амриқо иштирок намуданд. Илми советиро дар конференсия олимони РСФСР, Узбекистон, Қазоқистон, Озарбайҷон, Қирғизистон, Тоҷикистон, Арманистон, Туркменистон, Эстония ва Бурятия намоёнидагӣ мекарданд.

Дар муҳаббатҳои хотимаи худ Б. Гафуров қайд кард, ки Давлати Советӣ дар амри омухтани мероси милли — ёдгориҳои фарҳангии гузашта таваҷҷуҳи ҷидди зоҳир менамояд. Вай барои тадқиқ ва таҷдиди ёдгориҳои таърихӣ маблағҳои зиёд сарф мекунад, то ки осори таърихӣ барқарор ва дасграси ҷамоми аҳли башар гардад. Дахҳо экспедицияҳои илмӣ тамоми ноҳияҳои Осиёи Миёнаро аз водии қувви Бадахшон то биҷобҳои Қазоқистон таҳқиқ менамоянд. Олимони советӣ ба кашфиётҳои муваффақ шудаанд, ки барои тадқиқи давраи Кӯшонӣён аҳамияти бепазир доранд.

Конференсияи байналхалқии Душанбе доир ба таърих, бостоншиносӣ ва фарҳанги Осиёи Марказӣ дар замони Кӯшонӣён, ки тахти роҳбарии бевоситаи Б. Гафуров баргузор гардиш, дар роҳи инкишофи минбаъдан ҳамвориҳои байналхалқии олимони ва амали шудани лоиҳаи ЮНЕСКО онд ба омузиши тамаддуни Осиёи Марказӣ қалами ҷидди гардиш.

Баъд аз як сол, яъне моҳи сентябри соли 1969 дар шаҳри Самарқанд Б. Гафуров ба сифати раиси Комитет онд ба омузиши тамаддуни Осиёи Марказӣ дар кузури Комиссияи СССР онд ба қорҳои ЮНЕСКО мулоқоти дигари муҳими олимони — Симпозиуми байналхалқии доир ба санъати давраи теуриётро оғоз намуд. Ин симпозиум илм аз рӯи программаи тадқиқи тамаддуни Осиёи Марказӣ гузаронида шуд.

Дар тадқиқотҳои ЮНЕСКО истилоҳи «санъати теуриёт» шартан барои ишора ва таҳқиқи давраи эҳён санъати Осиёи

Марказӣ, ки аз охири асри XIV то ибтидои асри XVI давом кардааст, истифода мешуд. Аз лиҳози санан таъриҳӣ давран мазкур тақрибан бо замони мавҷудияти империяи Осиёи Марказӣ, ки таваҷҷуҳи таъриҳӣ амир Темур таъсис ёфт ва дар давоми асри XV таҳти салтанати ворисони ӯ, ба истилоҳ «темуриён», қарор дошт ва баъзе аз онҳо чунон хомӯши санъат маъруф буданд, рост меояд.

Ба саволи хабарнигори рӯзномаи «Правда», ки «чаро дар Симпозиуми байналхалқии шаҳри Самарқанд маҳз давран темуриён мавриди тадқиқ ва омӯзиш интихоб шудааст?» академик Б. Фафуров чунон ҷавоб гуфт:

«Матлаб он аст, ки асрҳои XIV—XV давран гул-гулшукуфӣ ҳунари ва фарҳанги халқҳои Осиёи Миёна аст. Бо баъзе сабабҳои таъриҳӣ дар ин айём дар Самарқанд ва шаҳрҳои дигари ноҳия дар натиҷаи таъсиси давлати ягона ва мутамаққиз қасрҳои бошукӯҳе қомат меафрӯхтаанд: ҳунарон бадеӣ қомебиҳои бузург ба даст меоранд, санъати нафиса — ваққошӣ, расомӣ, мусиқӣ бағоят таракқи кардаанд ва пеш рафтаанд. Дар ин ҷараён ҳунари асил ва ба худ ҳосил мардумӣ нақши асосӣро боздааст, ки он равоити мутақобили фарҳангҳои мардумони ҳамсояи Осиёи Миёна, Ҳиндустон, Эрон, Афғонистон ва кишварҳои дигари Шарқи Наздик ва Миёнаро ба таври возеҳ ва ҳамҷониба зоҳир менамояд. Намунаҳои барҷастаи осори меъморӣ он давра, миниатюраҳои ҳайратангез, асбоби зебу зинате, ки бо як нозуки ва таққиққорӣ моҳирона сохта шудаанд, намунаҳои санъати хушнависон ҳатто қоршиносон ва донандагонӣ асилро низ мафтун ва шефтаи худ месозанд.

Омӯхтаи санъати Осиёи Марказӣ асрҳои XIV—XV на танҳо аҳамияти таъриҳӣ, балки аҳамияти маърифатомӯзӣ низ дорад, зеро он дар айёми мо ба ҳодимони ҳунари фарҳанг илҳом мебахшад ва онҳоро бо ғояву идеяҳои тоза ғазӣ мегардонад»¹.

Моҳи феврالی соли 1969 дар Дехлӣ Конференсияи байналхалқии ЮНЕСКО бахшида ба инкишофи тафакқури ҷамъиятии мардуми Осиёи Марказӣ зери унвони «Осиёи Марказӣ: ҳаракати халқӣ ва ғояҳо аз замонҳои қадимтарин то рӯзҳои мо» баргузор гардид. Дар конференсия Б. Фафуров сарпарастии ҳайати ваққилони советиро дар ӯҳда дошт ва бо маърузаи «Таъсири Ҳиндустон ба инкишофи афкори ҷамъиятии халқҳои Осиёи Миёна» баромад кард.

Академик Б. Фафуров дар қори Конгресси XIII байналхалқии илмҳои таъриҳ, ки 16—23 августи соли 1970 дар Маскав

¹ Правда, 1969, 10 октябр.

барно гардид, сахми босазо гузошт. Конгресс яке аз бонуфузтарин чамъомади олимони нисбат ба конгрессҳои пешин буд. Дар кори он аз 47 мамлакати ҷаҳон 3587 нафар донишмандон иштирок доштанд. Дар барномаи конгресс ду мавзӯи умда: методология ва таърихи китъаҳо мавриди баҳс қарор гирифта. Сексияҳои давраҳои таърихи, таърихи қадим, зерҳои мисна, таърихи нав, таърихи замони ҳозира дошт.

Маҷлисиҳои сексияи «Таърихи китъаҳо» хело тезу тунд ҷараён дошт, зеро дар он муҳимтарин масъалаҳои таърихи муборизаи синфи дар кишварҳои Осиё, Африқо, Амриқои Лотинӣ мавриди муҳокима қарор гирифтанд. Дар он дар бораи нақшу маҷмаи халқҳои ин китъаҳо дар ҷараёни таърихи олам суҳби менамуд. Дар маҷлисиҳои ин сексия Б. Гафуров ва С. Л. Тихвинский баромад намуданд.

Олимонии советӣ дар муҳокимаҳои марбути мавзӯи тартиби замониҳои давраҳои таърихи фаълолони ширкат варзида ба ҳар қадом аз сексияҳо маърузаҳои худро пешниҳод карданд. Доир ба проблемаҳои давран бостон гузориши академик Б. Гафуров бо унвони «Нақши Қӯшон дар тамаддуни ҷаҳонӣ» паз баррасӣ гардид.

Соли 1972 дар шаҳри Ашқобод Конференсияи байналхалқӣ дар мавзӯи «Тараққиёти иҷтимоӣ фарҳангии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар зерҳои XIX—XX» барпо гашт. Ин конференсияи сеюмине ЮНЕСКО аз рӯи лоиҳаи «Омузиши тамаддуни Осиёи Марказӣ» буд. Дар кори он бештар аз 300 нафар донишмандони 23 кишвари ҷаҳон иштирок доштанд. Конференсия на танҳо тавачҷӯхи аҳли илм, балки тавачҷӯхи ҳодимони давлатӣ ва сиёсии кишварҳои Осиё ва Африқоро ба худ ҷалб сохт. Ба иштирокчиёни он раиси Президиуми Совети Олии СССР, президенти Покистон, шоханшоҳи Эрон бо номи махсус муроҷиат намуданд. Барномаи конференсия басо фарох буда дар он проблемаҳои таърихи наву навтарини кишварҳо ва халқҳои минтақа, муносибатҳои байналхалқӣ, робитаҳои фарҳангӣ, тағйири сохти иҷтимоӣ иқтисодии ҷамъият, таърихи афкори ҷамъиятӣ ва сиёсӣ, инкишофи илм, адабиёт, санъат мавриди муҳокима қарор гирифт. Дар байни ҳайати вакилон муаррихон, иқтисодчиён, адабиётшиносон, забоншиносон, иҷтимошиносон, мардумшиносон, бостоншиносон, ҷуғрофишиносон, адибон, ҳодимони ҷамъиятӣ, сиёсӣ, арбобони фарҳанг буданд.

Дар маҷлиси умумии конференсия Б. Гафуров бо маърузаи «Давраҳои асосии инкишофи таърихию фарҳангии халқҳои Осиёи Марказӣ» баромад кард. Дар маърузаҳои олимонии советӣ қомебиҳои иқтисодӣ, фарҳангии халқҳои республикаҳои

советии Осиеи Миёна ва Казокистон пас аз Револютевии Октябр ниёкоти гарди. Бо ташаббуси Б. Гафуров, ки раиси конференсия интихоб шуда буд, ширкаткунадагон тавсияномаи ҳамкори мунтазам олимони минтақаро аз рӯи лоиҳаи ЮНЕСКО қабул карданд. Конференсия пешниҳоди ташкил кардани Ассоциатсияи байналхалқӣ онд ба омузиши тамаддуни Осиеи Марказиро, ки аз ин пештар олимони советӣ дар назди ЮНЕСКО гузошта буданд, дастгирӣ намуд.

Конференсияи Ашқобод дар арафи чашни 50-умин солгарди таъсиси СССР барпо гашта буд ва иштирокчиёни он ба унвони олимони советӣ бо рӯҳбаландии бузург номаи табриқӣ қабул намуданд. Иштирокчиёни конференсияи Ашқобод аз ҷумлаи илустрии шахсоне буданд, ки бо асари барҷастаи Б. Гафуров «Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои маъна» ошно гаштанд.

Баробари қорҳои бузурги илмӣ — ташкилӣ, ҷамъиятӣ муҳаққиқ қорҳои тадқиқотии худро пеш мебард ва пурмақсуда меҳнат мекард.

Соли 1976 китоби Б. Гафуров ва Л. И. Мирошников «Омузиши тамаддуни Осиеи Марказӣ. Таҷрибаи ҳамкори байналхалқӣ аз рӯи лоиҳаи ЮНЕСКО» аз ҷои баромад. Дар он дар ҳусуси таҷрибаи нодири ҳамкори байналхалқӣ дар қорҳои омузиши мероси маданияи халқҳои Осиеи Марказӣ, ки аз рӯи лоиҳаи ЮНЕСКО ба амал оварда мешуд, нақш карда мешавад. Китоб як маъҷмаи ҷамъбасти натиҷаи амалии гаштани лоиҳаи «Омузиши тамаддуни Осиеи Марказӣ» буд. Дар маҷлисҳои умумии сессияи Шӯрои Ассоциатсияи байналхалқӣ онд ба тадқиқи тамаддуни Осиеи Марказӣ дар Мехико (1976) ба ЮНЕСКО тавсия дода шуд, ки онро ба забонҳои англисӣ ва франсазӣ ҷои намоад. Соли 1979 дар маҷаллае, ки аз тарафи Ассоциатсияи байналхалқӣ онд ба омузиши тамаддуни Осиеи Марказӣ нашр мегардад, китоби Б. Гафуров ва Л. И. Мирошников ба забони англисӣ ба таъри расид.

Як қатор тадқиқотҳои Б. Гафуров ба рол ва маънаи фарҳанги бостони Осиеи Миёна дар тамаддуни ҷаҳонӣ, мероси маданияи халқҳои Шарқи советӣ, робитаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ халқҳои Осиеи Марказӣ бахшида шудаанд. Муҳаққиқ ҷаҳде аз рисолаву мақолаҳои аҷибӣ худро ба ниёкоти сахми олимони шоирон, адибон, арбобони сиёсӣ ҷамъиятии Шарқ ба ҳазинаи маданияти ҷаҳонӣ бахшидааст. Ин таълифотҳо дар бораи Фирдавси, Беруни, Фирӯби, Хусрави Деҳлӯви, Иқбол, Ғолиб, Аҳмади Дониш, М. Ғафӣ, Ч. Нехру ва ғайра мебошанд. Ҳа дар қорҳои тарғиби мероси онҳо сахми арзанда ба ҷаҳод мекунанд.

Академик Б. Гафуров муаллифи бештар аз 400 рисолаву мақолаҳои илми аст, ки ба проблемаҳои актуалӣ ҳаракати миллӣ озодихоии Шарқ, тараққиёти таърихӣ фарҳангии Шарқ, сохтмони сотсиалисти дар Шарқи советӣ аз ҷумла дигри аз ӯ муаллифи мақолаҳои бахшида шудаанд.

Хидматҳои Б. Гафуров дар риштаи рӯзноманигори низ бузург аст. Ӯ муҳдати 17 сол сармуҳаррири маҷаллаи ҷамъиятӣ-сиёсӣ «Азия ва Африқо, сегоднӣ» буд ва дар саҳифаҳои он мақолаҳои ҷолиб ва пурмазмунро роҷеъ ба мисъалаҳои ҷунбишҳои миллӣ ва раҳибхашии халқҳои Осиё ва Африқо интиқор мекард.

Б. Гафуров қувваю ғайрати беандозан худро ба корҳои ҷамъиятӣ низ бедареғ сарф менамуд. Ӯ узви ҳайати вакилони парламенти Совети Олии СССР, сарвар ва узви бисёр ташкилоту муассисаҳои илмиву ҷамъиятӣ ва роҳбари ҳайатҳои зиёди вакилони советӣ дар мулоқоту машваратҳои байналхалқӣ буд. Ӯ дар Конгресси IV ҳамбастагии кишварҳои Осиё ва Африқо тарафдорони сулҳ ширкат варзид. Б. Гафуров дар Конференсияи 45-уми иттифоқи байнипарламентҳо ва конференсияҳои тарафдорони сулҳ ширкат варзид. Б. Гафуров дар Конференсияи сардорони давлатҳо ва ҳукуматҳои мамлакатҳои бетараф ба сифати мушоҳиди СССР иштирок намуд. Ӯ бо Ҷ. Нехру, Ҷамол Абулносир, Камол Ҷумбулот, Индира Гандӣ, доктор Зокир Хусайн, Фахриддин Алӣ, Сачҷод Зоҳир ва бисёр дигар сарварони кишварҳои Осиё ва Африқо шахсан шиносӣ дошт ва бо онҳо борҳо мулоқотҳо намудааст.

Б. Гафуров дар сафи неши муборизони сулҳ, мустаҳкам кардани дӯстӣ ва ҳамкории байни халқҳо буд. Ҳамчун ҷонанини раиси Комитети советии ҳамбастагӣ бо мамлакатҳои Осиё ва Африқо, аъзои Комитети советии дифоъ аз сулҳ ва Комиссияи СССР оид ба корҳои ЮНЕСКО Б. Гафуров тамоми қувва ва истеъдоди худро ба хизмати сулҳ, мустаҳкам кардани дӯстӣ ва яқинии байни халқҳо равона карда буд. Барои фаъолияти нурғайрати худ дар роҳи мустаҳкам кардани дӯстӣ миёни мардумони кишварҳои гуногуи ва сулҳи пойдор ӯ бо медали фահрии Комитети советии дифоъ аз сулҳ ва медали тиллоии ҷашнии Шӯрои Умумиҷаҳонии Сулҳ сарфароз карда шуда буд.

Ба сифати муовини раиси Комитети советии ҳамбастагӣ бо кишварҳои Осиё ва Африқо ва депутати Совети Олии СССР Б. Гафуров ба Бирма, Алҷазир, Тунис, Гвинея, Голландия, Швейсария, Франция, РФГ, Югославия, Чехословакия, Арабистони Суудӣ, Филиппин, Либия, Кувейт, Туркия, Эрон, Афғонистон, Непал ва дигар кишварҳои Осиё, Африқо, Амрико

ва Европа сафар кардааст. Мулоқоту баромадҳои ӯро дар ин мамлакатҳо ҳиссан арзидае ба қори таҳкими алоқаҳои дӯстонаи халқҳои Иттифоқи Советӣ бо халқҳои кишварҳои номбурда гуфта метавонист.

Б. Гафуров шахсияти ҷаҳулистедод ва ҷаҳулияти илмию эҷоднаш серсоҳа буд. Ӯ дорони маҳорат ва қобилияти қалони адабӣ низ буд. Ба ин мақолаҳои илми-оммави, таъриҳӣ, публицисти, мақолаҳои зиёди дар рӯномаву маҷаллаҳои интишорнамудаи Б. Гафуров мисол шуда метавонанд. Назари ҳасоси рӯноманигории ӯ тамоми ҳислатҳои амиқ ва мушаххаси шаҳру дехоти Шарқи ҳориҷа, тарзи зиндагии, машаққат, урфу одати афроди ҷудоғонаро фаро гирифта дар саҳифаҳои матбуот чун таассурот ва ёдоштҳои муаллиф инъикос мегардид. Масалан, мақолаҳои «Дар сарзамини меҳмоннавози Тунис» — («Правда», 17 ноябри 1959), «Дар ҳазираҳои Филиппин» («Иностранная литература» 1960, № 7) аз ҷумлаи онҳост. Истедоди публицистии Б. Гафуров баҳусус дар мақолаҳои дар мавзӯоти рӯзмарраи байналхалқӣ таълифнамудааш ба хубӣ хувайдост.

Мақолаҳои, ки бо забони басо возеҳ ва равшан навишта шудаанд, аз қабилӣ «Рӯҳи Бандунг зинда ва пируз хоҳад буд», «Рӯҳи Тошқанд», «Иттифоқи Советӣ ва кишварҳои Шарқ», «Шабҳои дахшатноки ҷангро биронем», «Гоа-Ҳиндустон», «Сулҳ, истиқлол, сотсиализм», «Бо роҳи халқ», «Пирузии принсипҳои инъи неқ», «СССР — Ҳиндустон: дар роҳи дӯстӣ» ва ғайра таҳлил ва таҳлили дурусти рӯйдодҳои байналхалқӣ буда, таъсири сиёсати ҳориҷии Иттифоқи Советиро бар равиши таъриҳ нишон дода, самтҳои асосии сиёсати сулҳҷӯнаи партия ва давлати моро мавриди баррасӣ қарор медиҳанд. Ғайр аз ин, Б. Гафуров ба эҷоди насли бадеӣ низ шӯғл варзидааст. Қиссан таъриҳии «Маҳмуд» ва ҷанд ҳикояҳои дигари ӯ хотироти айёми бадагии ӯро аз муборизаҳои шадиди синфи ва сиёсӣ дар шаҳри Хучанди қабл ва пас аз инқилоб бозгу мекунад.

Сазми Б. Гафуров дар инкишофи шарқшиносии ҷаҳонӣ аз ҷониби аҳли илми ватанӣ ва ҳориҷӣ баланд тақдир шудааст. Ҷдду ҷаҳди монданашаваданӣ ӯ дар арсаи илм ва соҳаи сомондихӣ баҳои сазовор гирифт. Б. Гафуров соли 1958 аъзо-корреспонденти АИ СССР ва баъд аз 10 сол академики АИ СССР интихоб гардид. Барои ҷаҳулияти пурғайрати ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва хизматҳои бузург дар инкишофи шарқшиносии советӣ Б. Гафуров соли 1968 бо ордени Байраки Сурхи Меҳнат ва соли 1975 бо ордени Револютсияи Октябр сарфароз гардид. Ӯро ҳукумати Муғулистон бо ордени Байраки Сурхи Меҳнат ва медали «50-солагии револютсия» муқофотонид.

Соли 1967 ба муносибати таҳия ва аз нашр баромадани асари бисёрҷилдаи «Таърихи халқи тоҷик» ва барои хидматҳои бузургаш дар ниқишофи илми таърихшиносии тоҷик ба академик Б. Гафуров уивони фахрии «Арбоби шонистан илми РСС Тоҷикистон» дода шуд.

Моҳи апрели соли 1977 Б. Гафуров ба Душанбе барои иштирок ба кори сессияи сайёри Бюрои шӯъбаи илмҳои таърихи АИ СССР ва вокиф гаштан аз корҳои сайёри ба Симпозиуми байналхалқӣ онд ба проблемаҳои этникии таърихи қадиман Осиёи Марказӣ, ки мебоист моҳи октябри соли 1977 дар Душанбе барпо гардад, омад. Вале бемории ӯ ногоҳон хуруҷ карда олим ба беморхона афтод.

Бобочон Гафуров 12 июли соли 1977 дар шаҳри Душанбе дар сини 68-солаги даргузашт. Қалби олимӣ барҷастаи шарқшинос дар айни қамолоти эҷоди нобахангом аз задан бозмонд.

Дар таъзияномае, ки аз ҷониби Бюрои сиёсии КМ КПСС, котибони КМ КПСС ва КМ ПК Тоҷикистон ва дигар роҳбарони партиавӣ ва давлатии республика имзо намудаанд, ба ғазалиятҳои сиёсии, давлатӣ ва илмӣ Б. Гафуров баҳои баланд дода шудааст.

Меҳнатқашони Тоҷикистон бо ғаму андӯхи гарон ӯро ба роҳи охирин гуселониданд.

Тобут бо ҳасади марҳум дар бинои Институти кишоварзии Тоҷикистон гузошта шуд. Садҳо ва ҳазорон одамон барои видоӣ омада буданд. Онҳое ба ӯ видоӣ мегуфтанд, ки ӯро дар кори якҷоя дар ташкилотҳои партиавӣ, муассисаҳои илмӣ, аз ҷумла дар вазифаи котиби якуми КМ ПК Тоҷикистон мешинохтанд, бо ӯ мусоҳиб шуда буданд. Онҳое низ буданд, ки ӯро шахсан нашиносанд ҳам, вале таърихи халқи худ, гузаштаи хешро аз саҳифаҳои китоби ӯ хонда, аз худ огоҳ шуда буданд.

Он рӯз миллати тоҷик мотам гирифт. Халқ фарзанди номбардор ва шӯҳратёри худро дар ҷаҳорбоғи устод Айни ба ҳок супорид. Барои адои маросими видоӣ бо марҳум ҳайатҳои доинишмандон аз АИ СССР ва Академияи илмҳои Қазоқистон, Ўзбекистон, Озарбойҷон, Гурҷистон, Қирғизистон, Туркменистон, олимони Институти шарқшиносии АИ СССР ва шӯъбаи Ленинградии он, кормандони маҷаллаҳои «Народы Азии и Африки», «Азия и Африка сегодня» ба Душанбе омада буданд.

Дар митинги мотаме, ки дар ҷаҳорбоғи ба номи С. Айни баргузор шуд, ноиби президенти АИ СССР академик А. В. Сидоренко ҷуни гуфт: «Мардуми советӣ имрӯз бо Бобочон Гафуров ба хотири ғазалинги пурмахсулу ҳамачонибон ӯ дар роҳи рушди илмӣ ва фарҳангии Тоҷикистон, сазми бузургӣ ӯ дар илми ватанӣ бо эҳтиромӣ бепоён ва сипосгузории тамоми

видоҳ мегӯяд: Хотираи дурахшони ӯ абадан дар калби мо хоҳад буд».

Б. Гафуров дар қарибни мақбараи С. Айни ба хок суворида шуд. **PDF Compressor Free Version** мучассамаи ӯ гузошта шудааст. Мучассамаи ӯ Г. Г. Чередниченко аз санги хоро тарошидааст.

Бо мақсади абади гардондани хотираи Б. Гафуров Президиуми Совети Олии РСС тоҷикистон шаҳри Советободи вилояти Ленинободро шаҳри Гафуров ном дод.

Хукумати Тоҷикистон стипендияҳои ба номи академик Б. Гафуровро таъсис кардааст, ки ҳар сол ду маротиба ба бехтарин донишҷӯёни факултетҳои шарқшиносии ва таърихи Донишгоҳи Давлатии Тоҷикистон, Институти давлатии педагогии шаҳри Душанбе ва Институти давлатии педагогии шаҳри Ленинобод дода мешаванд. Дар мавриди муқаррар кардани стипендиатҳо на танҳо номбӯиҳои тахсил, балки фаъолияти ҷамъиятии номзад низ ба инобат гирифта мешавад. Таъсиси ин стипендияҳо шаходати равшани ҷовид гардондани хотираи академик Б. Гафуров мебошад, ки дар республикаи мо амалӣ мешавад.

Президиуми АИ СССР бо мақсади ҷовид гардондани хотираи академик Б. Гафуров дар Институти шарқшиносии АИ СССР кабинети ёдгории Гафуровро таъсис дод ва «Асарҳои мустаҳаб»-и ӯ-ро нашр гардид.

Бо қарори қомитчироии Совети депутатҳои халқии шаҳри Душанбе ба мақсади абади гардондани хотираи Б. Гафуров яке аз хиёбонҳои зебои шаҳр хиёбони академик Бобочон Гафуров ном гирифт. Дар шаҳри Гафуров ҳоло музейи академик Б. Гафуров бунёд мегардад. Дар ҳудуди якҷаи ноҳияҳои Тоҷикистон қолхозҳо ба номи Гафуров гузошта шуд.

Меҳнатқашони яке аз совхозҳои ноҳияи Ринтони вилояти Фарғона ба яке аз кӯчаҳои деҳаи худ номи академик Б. Гафуровро доданд. Бобочон Гафуров ҷисман дар байни мо набошад ҳам, вале маънан ва руҳан ӯ ҳамеша дар калби мардуми тоҷик аст. Ниҳоят бо қарори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Б. Гафуров бо унвони Олии — Қаҳрамони Тоҷикистон кадр шуд.

Дар Душанбе барҷастиҳои китоби Б. Гафуров, шоҳасари ӯ «Тоҷикон» дар ду китоб ба шакли басо вуҷуатёфта ба забони тоҷикӣ ба таърифи расид.

Академик Бобочон Гафуровро дар Тоҷикистон басо дӯст медонанд ва эҳтиром мекунанд ва уро бо навоиши ва меҳрубонӣ фарзанди халқ, фарзанди миллат меҳонанд ва ӯ ҳамин тавр дар калби мо макон хоҳад дошт.

Имрӯз академик Бобочон Гафуров дар зодгоҳи худ Тоҷи-

кистон ба хоби абад рафтааст. Хотиран дурахмони ӯ чун инсонии бузург ва донишманди маъруф дар калби халқи тоҷик, дар лавҳаи хотири тамоми халқҳои Шарқ ҷовид аст. Давоми умри **PDF Compressor Free Version** ӯро шогирдонаш давом медиҳанд.

«ТОҶИКОН» — АСАРИ БАРҶАСТАИ ТАЪРИХШИНОС

Соли 1972, тоҷикон ҳадяи шоистае дарёфт намуданд.

Аз интишори ҷилди аввали «Таърихи халқи тоҷик» 10 сол гузашт ва инак дӯстдорони таърих асарии тозаи донишманди маъруфи советиро дар ихтиёри худ доштанд. Дар ин асар чун дар онна тамоми дастовардҳои охири илми таърихи ватани ва хориҷи дар он айём инъикос гардида буд. Асарии Б. Фафуров ҷамъбасти марҳилаи нави инкишофи шарқшиносии советӣ ва қомебиҳои он дар соҳаи таҳқиқотҳо оид ба таърихи қадимтарини халқи Осиёи Миёна — тоҷикон буд.

Б. Фафуров дар мавқеи ягонаи дурусти илми маънидоии марксистии таърихи ҷамъият қарор гирифта нотаъвоҷибонии методологии илми буржуазиро ғош намудааст. Б. Фафуров ҷуғии навиштааст: «Дар осори олимони буржуазии гузаштаи халқҳои Шарқ, аз ҷумла тоҷикон ҳамчун силсилаи беинтиҳои муҳорибаҳо, ҷангу ҷидолҳо ва табаддулотҳои дарборӣ, қиссаҳои салтанату шохон, амирон, ҳокимон, лашкарқашон қаламдод мегардад. Қонуниятии таърихи дар ин маврид ба қуллии сарфи назар шудааст ва ё аз мавқеи идеалисти тафсир мешавад».

Тамоми мундариҷаи китоби Б. Фафуров бо руҳи ғояи дустию бародарии халқҳои Осиёи Миёна, ғояҳои интернационализм саршор аст. Дар сарсуҳани китоб дуруст хотиришон мегардад, ки тадқиқи омӯзиши таърихи тоҷикон, сахми ба худ хоси онҳо ба ганҷинани тамаддуни инсонӣ бо омӯзиш ва тадқиқи таърихи халқҳои Осиёи Миёна ва бозёфти он падидаҳо, ки онҳоро муттаҳид менамуд саҳт марбут аст. Ин имқон медиҳад, ки сарҷашмаҳои равобити инъиявони халқҳои соқини Осиёи Миёна ва риштаҳои амиқи таърихии ҳамқорҳои бародарони онҳо кашф карда шаванд.

Муҳаққиқ на танҳо бо як маҳорати факуллодда манзарани домнадори таърихро нигоштааст, инчунин ҳар як соҳаву паҳлӯҳо, ҷараён ва ҷузъиётҳои оиро борикбинона ва бо як тафсилоти ҳайратангез тасвир менамояд. Ин аст, ки пеш аз назари мо на танҳо тарҳи умумии таърихи ҷаҳдинасра ҷилвағар мешавад, балки пайқарани зиндаи он бо тамоми мураккабии муқолифатҳои арзи вучуд мекунад.

То таълиф ва иштироки «Тоҷикон»-и Б. Гафуров дар ягон асарн дигар ҷараёнҳои иҷтимоию иқтисодӣ бо ин амикият ва пайваста ба қонуниятҳо ва тазоҳуроти мушаххаси онҳо, проблемаҳои таърихи этники, таърихи маданият ва пайванди фарҳангӣ ошкор нагардида буд.

Таҳқиқи амиқи проблемаҳои муҳимтарини таърихи бостонии халқи тоҷикро Б. Гафуров бо ҷамъбасти тамоми маҷмӯи маълумотҳои ба ӯ дастрас доир ба қадимтарини ҷамъиятҳои инсонӣ ва фарҳангӣ он басо муваффақона пайвастааст. Б. Гафуров ҷун олими назариятӣ ҳамеша ба ҷамъбасти воқеаҳо ва фактҳои таърихӣ ва ошкор кардани қонуниятҳои умумии таърихӣ мекушид. Ӯ таъкид мекард, ки дар назди муаллифони тадқиқотҳои ҷамъбасти ду вазифаи аз ҷиҳати аҳамияти худ баробар муҳим менамояд: дарёфти қонуниятҳои умумии таракқиёти таърихӣ мазмунатҳо ва халқҳо ва ҳамҷунин ошкор сохтани хусусиятҳои ба худ хоси инкишофи ҳар як халқ ва ҳар як кишвар. Умумият ва махсусият ду ҷанбае мебошанд, ки метавонанд ҳангоми тадқиқотҳои хос ва алоҳида аз ҳам ҷудо бошанд, вале дар асарҳои ҷамъбасти ин ду ҷанба мутақобилан ба ҳам мепайвандаанд. Б. Гафуров қайд намудааст, ки тамоми хусусиятҳои хосе, ки ба як халқ, ба як давлат ва ё як даврани таърихӣ хос аст, ба дигар халқҳо ва давлатҳо низ мансуб донистан ва онро ҷиҳати «асосӣ ва муайянқунанда»-и ҳамон айём эълон кардан дуруст нест.

Олим таърихи халқи худро дар пайванди илгустастани ин ҷун қисми таркибии ҷараёни таърих ва тамаддуни умумии инсонӣ тадқиқ намуда, дар айни замон ҷиҳатҳои махсус ва фарҳангӣ ба худ хоси тоҷикон ва саҳми арзандаи онҳоро ба ҳаққини тамаддуни ҷаҳонӣ нишон додааст.

Таваҷҷӯҳи Б. Гафуровро бештар масъалаҳои аз ҳама мураккабу ғурихташуда ва печида ба худ ҷалб сохтаанд. Ӯ ҳаргиз аз масъалаҳои баҳсталаб ва сарпеч рӯй наметофт, баръақс онҳоро мавриди тадқиқ қарор дода, мекушид шарҳ диҳад ва дигаронро низ ба мувоҳисаи илмӣ даъват менамуд.

Б. Гафуров дар «Тоҷикон» ҷунин масъалаҳои ниҳоят мураккабу дағдонишкун ба мисли ҷавҳари этники ва лингвистики қабिलाҳои қадимаи Осиёи Миёна, Ҳиндустони Шимоли, Афғонистон, Эрон ва даштҳои байни Европа ва Осиё, пайдоиши ориён ва масъалаи ори, пайдоиш ва инкишофи ҷамъияти сифӣ, зухур ва таҳаввули онни зардуштӣ, буднарастӣ, пайдоиш, ташаккул, хронология ва маданияти Қӯшон, омезиш ва таъсири мутақобилан тамаддуни Осиёи Миёна, Ҳинду эронӣ ва мардуми Юнони қадимро ба риштаи тадқиқ кашидааст. Саҳми Б. Гафуров дар омӯختан ва таҳқиқи проблемаҳои номбур-

кисои ба хоби абад рафтааст. Хотираи дурахшони ӯ чун на-
сони бузург ва донишманди маъруф дар калби халқи тоҷик,
дар лавҳаи хотири тамоми халқҳои Шарқ ҷовид аст. Давоми
умри ӯ асарҳои ӯнд ва кори ӯро шоғирдонаш давом меди-
ханд.

PDF Compressor Free Version

«ТОЧИКОН» — АСАРИ БАРҶАСТАИ ТАЪРИХШИНОС

Соли 1972, тоҷикон ҳаҷи шоидае дарёфт намудаанд.

Аз нигоҳбори ҷилди аввали «Таърихи халқи тоҷик» 10 сол гузашт ва инак дӯстдорони таърих асари тозаи донишманди маъруфи советиро дар ихтиёри худ доштаанд. Дар ин асар чун дар онна тамоми дастовардҳои охири илми таърихи ватанӣ ва хориҷӣ дар он зйём инъикос гардида буд. Асари Б. Гафуров ҷамъбасти марҳилаи нави инкишофи шарқшиносии советӣ ва комёбиҳои он дар соҳаи таҳқиқотҳо оид ба таърихи қадимтарин халқи Осиёи Миёна — тоҷикон буд.

Б. Гафуров дар мавқеи ягона дурусти илми маънидоии марксистии таърихи ҷамъият қарор гирифта нотавонҳои методологии илми буржуализро фош намудааст. Б. Гафуров ҷунии навиштааст: «Дар осори олимони буржуазии гузаштаи халқҳои Шарқ, аз ҷумла тоҷикон ҳамчун силсилаи беинтиҳои мухорибаҳо, ҷангу ҷидолҳо ва табaddулотҳои дарборӣ, қиссаҳои салтанату шохон, амирон, ҳокимов, лашкарқашон қаламдод мегардад. Қонуниятҳои таърихи дар ин маврид ба кулли сарфи назар шудааст ва ё аз мавқеи идеалисти тафсир мешавад».

Тамоми муидариҷаи китоби Б. Гафуров бо руҳи тоҷи дустӣ бародарии халқҳои Осиёи Миёна, ғояҳои интернационализм саршор аст. Дар сарсухани китоб дуруст хотирнишон мегардад, ки таҳқиқи омӯзиши таърихи тоҷикон, саҳми ба худ хоси онҳо ба таҷдиди тамаддуни инсонӣ бо омӯзиш ва таҳқиқи таърихи халқҳои Осиёи Миёна ва бозёфтҳои он падидаҳо, ки онҳоро муттаҳид менамуд саҳт марбут аст. Ин имкон медиҳад, ки сарҷишмаҳои равобити анъанавии халқҳои сокини Осиёи Миёна ва риштаҳои амики таърихӣ ҳамкорҳои бародарони онҳо кашф карда шаванд.

Муҳаққиқ на танҳо бо як маҳорати ғавқулодда манзурҳои домандорони таърихро нигоштааст, инчунин ҳар як соҳаву паҳлӯҳо, ҷараён ва ҷузъиётҳои онро борикбинона ва бо як тафсилоти хайратангез тасвир менамояд. Ин аст, ки леши назари мо на танҳо тарҳи умумии таърихи ҷаҳдиасра ҷилватар мешавад, балки ийқарии андан он бо тамоми мураккабии муқолифатҳои аран вучуд мекунад.

То таълиф ва интишори «Тоҷикон»-и Б. Гафуров дар ягон асари дигар ҷараёнҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ бо ин аминият ва пайваста ба қонуниятҳои ва таърихи мушаххаси онҳо, проблемаҳои таърихи этники, таърихи маданият ва пайванди фарҳанги ошкор нагарадида буд.

Таҳқиқи аминии проблемаҳои муҳимтарини таърихи бостонии халқи тоҷикро Б. Гафуров бо ҷамъбасти тамоми маҷмӯи маълумотҳои ба ӯ дастрас доир ба қадимтарини ҷамъиятҳои инсонӣ ва фарҳанги он басо муваффақона пайвастааст. Б. Гафуров чунон олимӣ назариятӣ ҳамеша ба ҷамъбасти воқеаҳо ва фактҳои таърихӣ ва ошкор қардани қонуниятҳои умумии таърихӣ мекушид. Ӯ таъкид мекард, ки дар назди муаллифони тадқиқотҳои ҷамъбасти ду вазифаи аз ҷиҳати аҳамияти худ баробар муҳим менамояд: дарёфти қонуниятҳои умумии таракқиёти таърихи мамлакатҳо ва халқҳо ва ҳамчунин ошкор сохтани хусусиятҳои ба худ хоси инкишофи ҳар як халқ ва ҳар як кишвар. Умумият ва махсусият ду ҷанбае мебошанд, ки метавонанд ҳамагони тадқиқотҳои хос ва алоҳида аз ҳам ҷудо бошанд, вале дар асарҳои ҷамъбасти ин ду ҷанба мутақобилан ба ҳам мепайванданд. Б. Гафуров қайд намудааст, ки тамоми хусусиятҳои хосе, ки ба як халқ, ба як давлат ва ё як давран таърихӣ хос аст, ба дигар халқҳо ва давлатҳо низ мансуб донистан ва онро ҷиҳати «асосӣ ва муайянқунанда»-и ҳамаи айём эълон қардан дуруст нест.

Олим таърихи халқи худро дар пайванди ноғусастаи ва чунон қисми таркибии ҷараёни таърих ва тамаддуни умумии инсонӣ тадқиқ намуда, дар айни замон ҷиҳатҳои махсус ва фарҳанги ба худ хоси тоҷикон ва соҳми арзандаи онҳоро ба ҳамаи тамаддуни ҷаҳонӣ нишон додааст.

Тавачҷӯхи Б. Гафуровро бештар масъалаҳои аз ҳама мураккабу нуриштилоф ва печида ба худ ҷалб сохтаанд. Ӯ ҳаргиз аз масъалаҳои баҳсталаб ва сарпеч рӯй наметофт, баръақс онҳоро мавриди тадқиқ қарор дода, мекушид шарҳ диҳад ва дигаронро низ ба мувоҳидаи илмӣ даъват менамуд.

Б. Гафуров дар «Тоҷикон» ҷумлаи масъалаҳои ниҳоят мураккабу дандоншикан ба мисли ҷавҳари этники ва лингвистии қабилҳои қадимии Осиёи Миёна, Ҳиндустони Шимолӣ, Афғонистон, Эрон ва даштҳои байни Европа ва Осиё, пайдоиши ориён ва масъалаи ори, пайдоиш ва инкишофи ҷамъияти синафӣ, зухур ва таҳаввули оини зардуштии, будпарастӣ, пайдоиш, ташаккул, хронология ва маданияти Қушон, омеғиш ва таъсири мутақобилан тамаддуни Осиёи Миёна, ҳинду эронӣ ва мардуми Ювони қадимро ба риштаи тадқиқ кашидааст. Соҳми Б. Гафуров дар омӯختан ва таҳқиқи проблемаҳои номбур-

да басо бузург аст. Афкор ва хулосаҳои у аҳамияти калони илмӣ ва назарияи доранд. Б. Гафуров метавонист моҳияти оинхоро возеҳу равшан баён намуда мулоҳизаҳои ачибу ҳамеша **пу** PDF Compressor Free Version бо як маҳорат пешниҳод созад. Маълумод ва таъзеҳоти олим дар бисёр мавридҳо навоилоҷанд ва ё бори нахуст ба сахнаи мубоҳисаҳои илмӣ кашида шудаанд.

Бо истифода аз маълумотҳои қадимтарин сарчашмаи таърихӣ — «Авасто», хатҳои меҳӣ солномаҳои ҷинӣ, матҳои динии будой, ҳуҷҷатҳои ҳоҷагии осӣнмӯнағӣ, асарҳои муаллифони Юнону лотинӣ, номаҳои ҳокими Суғд, навиштаҷотҳои шохони Қўшони, рисолаҳои муаррихони арабзабон ва форсабон ва дигар маъхазҳои таърихӣ — муаллифи «Тоҷикон» дар тадқиқи соҳти иҷтимоию иқтисодии Осӣн Миёнаи давраи бостон ва эришмӯнағӣ сахми арзанде гузоштааст.

Нахустин бор дар илми таърихшиносӣ Б. Гафуров манзари соҳти ҷамъиятии Осӣн Миёнаро ба ҷунии як таври возеҳ ва боварибахш тасвир менамояд ва батафсил маҷмӯи шаклҳои заминдорин феодали ва ҳелҳои андозро шарҳ медиҳад.

Б. Гафуров дар тадқиқотҳои худ маҳсусиятҳои соҳти гуломдорин Осӣн Миёнаро, ки мазмуни асосиаш аз тарафи профессор С. П. Толстов муайян ва баён шуда буданд, ба таври қулай аз нав тадқиқ мекунад. Хулосаи Б. Гафуров дар ҳусуси он ки «дар Осӣн Миёна меҳнати гуломон, аз ҷумла дар истехсолоти ҳоҷагии кишлоқ роли гайриасосӣ, дурустараш, роли дукмдарачаро мебозид»¹ аҳамияти принципали ва ҳалқунанда дорад.

Қитӯи якуми «Тоҷикон» аз ҷаҳор фасл иборат аст. Бахши аввал ба таърифи соҳт ва илзоми ҷамоати ибтидоӣ ва иққирои он дар сарзамини Осӣн Миёна баҳшида шудааст. Дар ин боб муаллиф бо истифода аз теъдоди зиёди далелҳои тоза қадимтарин марҳалаи масқуи гаштани Осӣн Миёнаро ба тарзи нав мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

Ҷолибтарини навиштиҳои бостоншиносии солҳои охир ба эсри биринҷ — марҳилаи тараккияти нерухон иқтисодӣ, ки ба болотарини сатҳи иққишофи замони худ расида буданд, марбут мебошанд. Ба маданият ва фарҳангҳои қаблаи маъруф, ки мутаваддиқ ба қабилҳои ба истилоҳ давраи биринҷи саҳрон буд, боз осори бостоншиносӣ мансуб ба маданияти қабилҳои Бешкент ва Вахш илова гардидаанд. Ва ин имкони оиро фароҳам соҳт, ки як силсила масъалаҳои марбут ба пробле-

¹ Гафуров Б. Г. Тоҷикстон. Таърихи қадимтарин, қадим ва эсри миёна, Қитӯи якум. Душанбе, «Ирфон», 1983, с. 252.

ман ариёӣ аз нигоҳи комилан нав ташреҳ ва тафсир гардад. Аз ҷумла муаллиф чунин як лаҳзаи душвор ва пезидатарини таъриҳӣ — маъъалаи макони сукунат ва паҳи гаштани кабилаҳои хиндуориёӣ (орӣ ва хиндӣ) мавриди муҳокима қарор дода ба чунин хулосаи муҳим омадааст, ки Осиёи Миёна ба ноҳияҳои ҳамшафату ҳамҷавори он маркази асосии ташаккулу густариш, сарзамини бостонии кабилҳои хиндуориёӣ будааст.

Қисмати, ки ба кабилаҳои шарқивэрони Осиёи Миёна (асри X — миёнаи асри VI пеш аз милод) бахшида шудааст аз таҳлили «Авасто» — маҷмӯи матнҳои мазҳабӣ зардуштиён, ки муҳимтарин ёдгориҳои ҳаттин фарҳангӣ, маънӣ, ахлоқӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии кабилаҳои хиндуориёӣ наҷоди Осиёи Миёна ва Эрон мебошад, огоз мегардад. Махсусан бахшҳои роҷеъ ба давлатҳои қадимтарин дар сарзамини Осиёи Миёна ва ҳамчунин пайдоиш ва ташаккули шаклҳои қадимтарини онҳо зардуштиҳои ҷолиби диққатанд.

Бобҳои ба гузаштаҳои тоҷикон дар давраи инкишофи муносибатҳои гуломдори бахшида низ басо шавқангезанд. Умдатарини рӯйдодҳои таъриҳӣ сиёсии Осиёи Миёнаи асрҳои VI—V қабл аз милод дар заминаи истифода аз маъхазу материалҳои навтарини илмӣ, ки ҳангоми таълифи асари бисёрҷилдаи «Таъриҳи халқи тоҷик» аз назар берун монда буданд, тасвир меёбанд.

Бобҳои Гафуров дар зимни тавзеҳ ва инъикоси муборизаи мардуми Осиёи Миёна бар зидди истилогарони Юнону Мақдуни ва рӯйдодҳои сиёсии баъди хотирнишон месозад, ки маҳз муборизаи яқҷояи халқҳои, ки дар ҷараёни он дӯстӣ ва бародарии онҳо ташаккул ёфт, ба муқобили фаъолияти харобкоронаи урдуи Искандари Мақдуни ва истилогарони дигар истодагари қард. Ва фарҳанги антиқа, ки бештар бо номи маданияти Юнону Бохтар ёд мешавад аз омехтаи мураккаб ва ҳамбасти печидани афкори таҳҷой ва юнонии иборат аст ва дар ниҳоят дар ташаккули ин фарҳанг на юнониёни истилогар, балки бохтариёни бунёдгар нақш ва саҳми асосиро гузоштаанд. Муаллиф дар борҳои равобони фарҳангию таъриҳӣ ва таъсири мутақобилани халқҳои Осиёи Миёна ва кишварҳои ҳамҷавор маълумотҳои тозаи илмӣ овардааст.

Қисмати роҷеъ ба Осиёи Миёна дар давраи Қушонӣ ҳеле устодона ва бо маҳорати қордоии нигошта шудааст ва ин боб муқаммалтарин қисмати китоби Б. Гафуров ба шумор меравад. Равшан мегардад, ки дар он қариб дар соҳаи маданияти халқҳои Осиёи Миёна — суғдиён, хордмиён, бохтариён ва сакониён дигаргуниҳои ҷидди рӯй додаанд. Дар заминаи ариф-

бон оромӣ ва юнонӣ хатҳои маҳаллӣ (сугдӣ, бохтарӣ) ба ҷуҷуд меоянд.

Проблемаи Кушонӣён яке аз масъалаҳои фавқулодда мураккаб ва ғарҷиб мебошанд, ки оиро Конференсияи ЮНЕСКО оид ба Ҷаҳоннамуҳои Кушон соли 1968 дар шаҳри Душанбе таъкид намуд. То ҳоло масъалаҳои марбут ба таъсири империи бузурги Кушонӣён, ки марзҳои он дар қарни аввали милодӣ аз Ҳиндустон то Эрон тӯл кашида буд, ба таври бояду шояд ҳаллу фасл нашудааст. Ҳамчунин проблемаҳои зиёд, аз қабили равшан намудани санаҳои вилоятҳои ҷудогона, асосҳои иқтисодии давлатҳои империяи Кушон, санъат ва маданияти он аҷуҷуд доранд ва муҳаққиқони худро иттиҳоранд. Роҷеъ ба таърихи сиёсии Кушонӣён тадқиқотҳои зиёд таълиф гардидааст, вале асосҳои иқтисодии охири давраҳои антиқа то ҳол ба таври бояду шояд мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст. Муаллиф аз дахл ба масъалаҳои ҳалнагардида ва норавшани илм намеҳаросад, балки ба баёни онҳо пардохтааст. Масалан, боби «Масъалаи хронологияи Кушон» ба таври мубоҳиса нигошта шудааст ва муҳаққиқ зимнан таъкид мекунад, ки барои ҳаллу фасли бисёр масъалаҳои марбут ба таърихи Кушонӣён ҳанӯз дар ихтиёри илм меъёри лозиман объективӣ мавҷуд нест.

Дар асоси бозефтҳои наватариини бостоншиносӣ, ки дар ҳудуди Осиёи Миёна, аз ҷумла Тоҷикистон ба даст омаданд, муаллиф масъалаҳои обёрӣ ва зироят, умури сохтмон ва ҳунариҳои, санъати ҳарбӣ, тижорати дохилӣ ва хориҷиро ниъикос намудааст.

Қисмати ба фарҳанг ва маънаби замони Кушонӣён бахшида ҳолиби тавачҷуҳ аст. Дар ин боб мо дар боран осори қадимаи забонҳои эрони дар давраи Кушонӣён ошно мешавем. Муваҷҷаам аст, ки забонҳои сугдӣ, бохтарӣ, ғорӣ ва ҳоразмӣ асоси забонҳои осӣёниёнағии замони дертар, аз ҷумла забони тоҷикиро ташкил медиҳанд. Б. Ғафуров дар қисмати номбурда он иттиҳол ва маълумотҳои ноҷизоро, ки роҷеъ ба эътиқоди маънабии давраи Кушонӣён маълум ва ҳеле мураккабу печида мебошад, бо қамолӣ диҷкат ва мушқоқӣ гирд овардааст.

Дар Осиёи Миёна дар баробари онни зардуштии ва нишонаҳои боқимондан бутларасти дини буддӣ низ аз тариқи Афғонистан ғорид ғашт.

Дар ағни замон дар Осиёи Миёна тарағдорони боз як маънаби дигар, яъне онни Монӣ, ки муҳимтарин унсурҳои маънаби зардуштии ғноститсизми (дарки ҳастӣ) масеҳӣ ва дар ҳодитҳои алоҳида буданизмиро низ ба худ таҷассум намуда буд, нойдо шуданд. Дар онни Монӣ дар баъзе ҳолат падидаҳои

этирози ичтимои ба таври возеҳ ба назар мерасад. Қисмати мазкурӣ китоби Б. Ғафуров барои ҳамаи мутахассисоне, ки ба маълумотҳо роҷеъ ба таърихи ҷараёнҳои давран қабл аз исломии Осиёи Миёна зарурат доранд, басо муфид хоҳад буд.

Б. Ғафуров китоби иҷтимоию иқтисодии Осиёи Миёнаро дар замонҳои қадим батафсил таҳқиқ менамояд. Боби панҷуми тадқиқоти муҳташами олим саҳми арзанда дар ҳалли фасли марксистии соҳти гуломдори дар эҳди антиқа мебошад.

Сайри таърихӣ таърихнигорӣ нишон медиҳад, ки пешниҳоди ақида онд ба вучуд доштани соҳти гуломдорӣ дар Осиёи Миёна, ки аз тарафи таърихшиносон ҳанӯз солҳои 30-юм баён шуда буд, дар илми советӣ боиси ҷи гуна мубоҳисаҳои тезу-тунд гардидааст. Б. Ғафуров нишон медиҳад, ки сарфи назар аз баъзе хусусиятҳои хоси мавҷуда (аз ҷумла вучуд доштани теъдоди зиёди деҳқонони озод) соҳти иҷтимоии Осиёи Миёна бояд ҷун соҳти гуломдорӣ муайян карда шавад.

Қисматҳои марбут ба қарҳои IV—VI қабл аз милод, ки ҳанӯз ба таври бояду шояд таҳқиқ нагардидаанд ва ба истилоҳ бо номи давран «торик» ё «тира» маъруф аст, басо ҷолибанд. Агарчи доир ба давлати Сосониён ва таърихи сиёсии он маълумотҳои фаровон дар даст дорем, вале пайлоши хиёниён ва ҳайтолиён, ки дар сарнавишти таърихӣ халқҳои Осиёи Миёнаи давран гузарии ба муносибатҳои феодалии нақши муҳимро бозидаанд, ба таври равшан омӯхта нашудаанд. Ва ин ҷо бояд хидмати муаллифи «Точикон»-ро қайд намуд, ки ӯ на танҳо маъхазҳои бостоншиносӣ ва таърихшиносӣ, балки сарчашмаҳои забонишиносӣ низ мавриди истифода қарор дода, тавонистааст шарҳу тафсири худро онд ба ин масъалаи мураккаб ва сарпечи илмӣ баён созад. Б. Ғафуров қиёми бузурги тӯдаҳои заҳматкашро ба муқобили муносибатҳои ташаққул ёфтаи стодаи феодалии шурии Маздакро таҳқиқ намуда қайд менамояд, ки қиёми номбурда қабл аз оғози худ ба ноқомӣ маҳкум шуда буд, зеро он дар пеши худ ҷунии мақсад гузошта буд, ки баробарии молиқияти ҷамъияти ибтидоӣ-марҳилаи тайшудан соҳти иҷтимоию иқтисодиро пуштибонӣ кунад ва аз нав барқарор намояд. Сарфи назар аз мағлубият қиёми Маздак аҳамияти прогрессивӣ дошт, зеро он мардумро бар зидди зулм ва истисмор бархезонд.

Дар асри VI милодӣ дур аз марзҳои Осиёи Миёна туркҳо дар соли 551 Ҳоконати Туркро таъсис намуда дар сарзаманҳои Мугулистон ва Олтой давлати муқтадирӣ худро ба вучуд оварданд. Империяи бузурги бодиягарди онҳо фосилаи бузург — аз Корёя то соҳилҳои баҳри Сийхро фаро мегирифт.

Осиёи Миёна, муддати тулонӣ ба қаламрави Хоконати ғарбии Турк мансуб буд.

Зиндагии тудаҳои заҳматкаши Суғд басо душвор буд ва мардум бар муқобили истисмор даст ба мубориза мебард. Киёми (арӯи Ҷаҳоннамо, асри I), ки то имрӯз дар сарчашмаҳои мухталиф ба таври комил инъикос наёфтааст, дар китоби Б. Гафуров ҷило ва обурани нави ҷаҳонӣ гирифт.

Дар китоби «Тоҷикон» саҳифаҳои бисе ҷолиб ба Таҳористон — ноҳияи ҷанубии Тоҷикистон, айлоти Сурхондарён Ӯзбекистон ва Шимолӣ Афғонистони имрӯза бахшида шудааст. Бэрхилофи таърихи Суғд, ки нисбатан пурратар таҳқиқ гардидааст (дар саҳифаҳои баъди ба таври муфассал шарҳ хоҳад ёфт), ба тадқиқотҳои бостоншиносӣ Таҳористони асрҳои VI — ибтидои VIII танҳо солҳои охир иқдом шудааст. Дар бораи Таҳористон сарчашмаҳои хаттӣ маълумотҳои ҷиби медиҳанд. Бозёфтҳои аз ҳафриёти Балаликтеппаи назди шаҳри Тирмиз ғайр аз инҳо, ки маданияти моддиро муайян менамояд, инчунин нақшу нигори инҳоят нафиси рӯй девор барои доистани тарзи либоспӯши, яроку аслиха ва завку салиқаи таҳориҳо қумак мерасонад. Бозёфтҳои аз ҳафриёти харобаҳои шаҳри Қофарқалъа — маркази водии Вахш дар давраи аввали асри миёна воқеъ дар ноҳияи Қолхозобод донр ба ҳунари меъмори ва таҷрибасози таҳориҳо маълумот медиҳад.

Аҷинатепна — дайри будоии асри VII ва ибтидои асри VIII милодӣ воқеъ дар 12 км самти шарқии Қурғонтеппа намунаи иншооти динӣ мебошад. Ин ёдгори ба туфайли теъдоди зиёди мучассамҳо, ки дар миёни онҳо мучассамҳои 12-метрии Буддо дар ҳоли ирғон низ буд шӯҳрати ҷаҳонӣ пайдо кард. Дайри Аҷинатепна аз ду қисм: қисми «дайри» — мазили ва ҳоҷаги — ва «ибодатгоҳ» иборат аст. Ибодатгоҳ дорон меҳроби марказӣ ва мазилиҳои пур аз мучассамҳои динӣ ва наққошиҳо мебошад, ки дар онҳо маросимҳои гуногун сурат мегирифт. Ҳафриёти Аҷинатепна, Балаликтеппа ва дигар ёдгориҳои бостоншиносӣ баъзе ҷиҳатҳои қаблаи номаълуми эътиқодҳои мазаҳбии Таҳористонро дар аввали асри миёна ошкор сохт. Оини будоӣ дар миёни он эътиқодҳо мақоми махсус дошт. Дар асри VII дар пойтахти Таҳористон — шаҳри Балх садҳо дайрҳои будоӣ маънуд будааст. Дар шаҳри Тирмиз дар ҳаҷуди 10, дар Шумон 2, дар Қубодиён 3 дайри будоӣ буд. Ҳафриёти Аҷинатепна имкони ғиро фароҳам сохт, ки ҳислат ва хусусиятҳои оини будоӣ дар Осиёи Миёна аз инҳога наз тадқиқ гардад.

Дар китоби Б. Гафуров масъалаҳои аз қабилӣ таърихи свёси Суғд дар асрҳои VI—VII, асоси иқтисодии ҷомеаи Суғд

дар он айём, хунармандӣ, тичорат ва меъморӣ ба таври хеле фишурда инъикос гардидааст.

Хафриёти Панчакент, ки бостоншиносони Тоҷикистонро машхури нахон намуд, ва тафсири муҳимтарин намунаҳои нақшу нигори Панчакент, ки доир ба маданияти модӣ, идеологӣ ва мазҳабии Суғд маълумотҳои фаровон медиҳанд дар китоби «Тоҷикон» мавқеи муҳимро ишғол менамояд.

Шояд то имрӯз дар ҳеч як ноҳияи Осиёи Миёна чунин хафриёти мунтазам ва пайгиронаи харобаҳои шаҳри аввали асри миёнагӣ сурат нагирифтааст. Бозёфтҳои харобаҳои шаҳри Панчакенти бостонӣ имконият дод, ки бисёр ҷиҳатҳои зиндагӣ ва фаъолияти гузаштагони бевоситаи тоҷикон — суғдиён ба таври сахт муаррифӣ карда шаванд. Тадқиқоти Б. Ғафуров, ки тозатарин маълумотҳоро дар соҳаи суғдшиносӣ дар бар гирифтааст ба ҳамаи алоқамандони таърихи Тоҷикистон имкон медиҳад, ки ба ин марҳилаи мураккаб ва сарпечи таърихӣ — замони муттаҳид гардидани халқи тоҷик сарфаҳм раванд.

Қисмати «Халқҳои Осиёи Миёна дар ҳаёти хилофати араб» аз саҳифаҳои пурфочиаи Мовароуннаҳр оғоз мегардад: Соли 651 мелодӣ лашкари истилогари араб шаҳри Марвро ишғол намуд. Муборизаи хунини суғдиён, тахористониҳо ва дигар халқҳои Осиёи Миёна бар зидди истилогарон шурӯъ мегардад. Мудофияи Самарқанд аз ҷумлаи саҳифаҳои дурахшони ин мубориза буд. Ишғолгарони араб ба Панчакент бо оташ ва шамшер ворид шуданд. Муаллифи «Таърихи Табарӣ» навиштааст, ки суғдиён аслиҳа надоштанд ва сарзамини худро бо чубу таёқ дифоъ мекарданд. Муборизаи зидди араб бо бераҳмии ваҳшиёна сарқӯб шуд. Соли 725 мелодӣ арабҳо бар зидди давлати Хуталлиён амалиёти ҳарбиро оғоз карданд. Дар воқеъ тоҳти ноқоми Асад ибни Абдулло бино ба қавли Табарӣ, ба он сабаб шуд, ки мардуми Балх дар ҳақиқӣ суруди ҳаҷвияомез иншо намоянд. Ин аз ҷумлаи намунаҳои нахустин шеър ба забони тоҷикӣ мебошад. Танҳо баъд аз 10 сол арабҳо тавонистанд дар набарди назди Хористон ҳокими Хатлон Бадр-Тархонро асири худ намуда ин сарзаминро низ истило намоянд.

Муаллиф зимни таҳлили оқибатҳои ба ҳаёти хилофати араб ҳамроҳ карда шудани Осиёи Миёна нишон медиҳад, ки истилогарон дар ҳама ҷо сиёсати зулму ситам ва ғоратгариро пеш мебарданд. Дар айни замон пазируфта шудани оини ислом ба густариши фарҳанги ба истилоҳ исломӣ (ки дар асл натиҷаи омезиши фарҳангҳои гуногун, аз ҷумла фарҳанги Осиёи Миёна аст) имкон фароҳам овард.

Сарфи назар аз ҷиҳатҳои манфии ба хилофати араб ҳамроҳ карда шудани Осиёи Миёна, дар бардошт аз лиҳози дурнамои

таърихӣ, он ба муттаҳид шудани мулкҳои парокандаи Осиёи Миёна ва тараққиёти феодализм мусоидат намудааст.

Ҳамин тариқ, қайд намудааст Б. Ғафуров давраи дар боло зикр шуда бо мураккабии печидагии худ фарқ мекунад, фикри муаррихон нисбат ба рӯйдодҳои асрҳои VIII—IX басо мухталифанд.

Мардуми Осиёи Миёна дар мубориза ба муқобили арабҳои ситамгар ва лаганбардорони онҳо — табақаи феодалони маҳаллӣ қаҳрамоноҳои бемисл нишон медод. Танҳо номуайянии вазифаҳои гузошташуда, ҷанбаи мазҳабӣ доштан, умед бастан ба «марҳамати шоҳи одил», нафаҳмидани моҳияти синфии муборизаи алангагирифта ба қиёмҳои тӯдаҳои захматкшон имкон намедод, ки ба мақсади худ комёб гарданд.

Исёни Муқаннаъ (солҳои 776—783), ки ҷараёни он дар китоби «Тоҷикон» ба таври муфассал тасвир гардида аст, аз ҷумлаи бузургтарин қиёмҳои мардуми тоҷик бар зидди истилогарони аҷнабӣ аст.

Қисматҳои баъдии китоб ба марҳилаи ба охир расидани ташаккули халқи тоҷик ва давлатдорӣ он бахшида шудаанд. Ин ҷо тавсифи муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ асрҳои IX—X аҳамияти хосядоранд. Масъалаҳои системаи обёрӣ ва тарзи кишти кор дар заминҳои обӣ, ки дар он замон ба дараҷаи баланди тараққиёти худ расида буд, тадқиқ карда мешаванд. Ба ғайр аз кишти ғалладона боз кишти пахта ривож дошт ва сифати пахтаи Осиёи Миёна дар тамоми Шарқи Наздик ва Миёна шӯҳрат дошт. Меваҷот ва маҳсулоти таркорӣ берун аз ҳудуди давлати Сомониён маъруф буд.

Дар саҳифаҳои китоб доир ба саноати коркарди маъдан, фулузот, истехсолоти сафол ва шишасозӣ, сохтмон ва меъморӣ материалҳои ҷолиб ва тоза илмӣ оварда мешавад.

Тавсифи тиҷорат ва муомилоти пулӣ низ басо дилчасп таълиф гардидааст. Ташхису озмоишоти таркиб ва вазни сиккаҳо ва ҳамчунин хусусиятҳои сикказанӣ имкон медиҳанд, ки босуботи ҳаёти иқтисодӣ, ноустувории арзишҳои сикка ва фулузоте, ки аз он сикка таҳия мешуд, мушоҳида шавад. Хулосаи муҳими муаллиф чунин аст, ки Осиёи Миёна дар замони Сомониён аз лиҳози иқтисодӣ яқин набуда, балки аз ҷангвилӣ ҷудоғонаи иқтисодӣ дорони бозорҳои худ иборат будааст.

Барои идрок ва фаҳмидани дастгоҳи (механизми) ситами феодалӣ таҳлили ниҳоди подошҳои феодалӣ ва заминдорӣ шартӣ (подош барои хидмат) басо муҳим аст. Шакли дуҷумлаи заминдорӣ — яъне подош ба хотири хидмат хеле ривож дошт. Ин навъи подошҳо умрбод буда, вале меросӣ ҳисоб намеёфт.

Дар ҳамин қисмат маълумотҳои сиккашиносӣ басо муносиб ва устокорона истифода шудаанд, ки ба тӯфайли он дар баъзе ҳолатҳо вобастагии тарафайни амирони сулолаи сомонӣ ва соҳибони мулкӣ ниҳомшуда ҳоким — заминдор ошкор мегардад. Чунин шакли заминдорӣ, ки иқтаъ ва тӯъма ном дошт беғуфтуғу ба чараёни мутамарказии давлат таъсири зиёновар ворид намуда тамоилоти ҷудонхоҳиро тақвия мебахшид.

Бо вучуди баъзе бартариҳо дар вазъи зиндагии мардуми захматкаш нисбат ба давраҳои пешин, молиқети андоз аз замин мутассил афзониш дошт. Б. Гафуров нишон медиҳад, ки хироч чи тавр воқеан меафзуд. Ва ин таҳлили бисёр ғурағушест, ки имконияти бон сиккашиносии мусулмониро барои муайян кардани вазъи воқеии зиндагии мардуми захматкаш ва заминдорони хурд, собит менамояд. Дар замоне, ки аъзои хонаводаи сулолаи Сомониён ва наздикони онҳо ба сохтмони қасрҳои пуршукӯҳ мепардохтанд, мардуми оддӣ — деҳқонон ва аҳли ҳунар ба муҳтоҷӣ мезист ва тадриҷан хонаҳароб мегашт. Қиёмҳои бузурги деҳқонӣ, ки империяи бузурги Сомониёро гаҳ-гаҳе ба ларза меовард, ба мусобеҳ бозтоби чараёни мазкур буд.

Қисмати «Анҷоми ташаккули халқи тоҷик», ки ташреҳи аз бисёр ҷиҳат навиян ва ба ақдан мо аз ҳама саҳеҳи чараёни ташаккули халқи тоҷик дар аҳли Сомониён мебошад, басо ҷолиб ва шавқангез таълиф шудааст. Муҳимтар аз ҳама, муаллиф на танҳо анҷоми чараёни мазкурро мушоҳида менамояд, балки ба ҷустуҷӯ ва дарёфти сарчашмаҳои он машғул шуда ба таври мустанад нишон медиҳад, ки дар тӯли қанди садсолаҳо дар сарзамини Осиёи Миёна робита ва баҳрабардори мутақобили аносирӣ шарқиронӣ ва туркӣ чараёни дошт. Ин чараёни баҳусус дар заминҳои маълумотҳои забоншиносӣ ба хубӣ аён мегардад. Дунаҷода шудани мардуми таҳҷой, ки натиҷаи издивоҷи миллатҳои гуногун будааст ва дар сарчашмаҳои гуногун зикр ёфтаанд, ниҳикоси дигари чараёни мазкур мебошад.

Аз лиҳози симошиносӣ (антропология) тоҷикон муталлиқ ба наҷоди мовароуннаҳрӣ ҳастанд (номи дигари он наҷоди помиру фарғонӣ мебошад). Ёзбекҳо низ муталлиқ ба наҷоди номбурда мебошанд, вале дар симои ёзбекҳо аломатҳои наҷоди муғул хеле аён ба назар мерасанд.

Сипас Б. Гафуров роҳи ташаккули забони тоҷикиро таҷкиқ намудааст. Агар забони форсӣ (тоҷикӣ) дар ҷануби Осиёи Миёна мавқеи қомилан устуворро соҳиб бошад, пас дар шимол Тоҷикистон — Сугд фақат дар асрҳои IX—X қисмати асосии аҳолӣ забони форсӣ (тоҷикӣ)-ро ғазирӯфт ва зимнан бо-

яд гуфт, ки сугдиён баъзе унсурҳои забони сугдиро низ ба забони тоҷикӣ дохил намуданд. Дар ҳар сурат қабул ва пазируфтани забони нав дар сарзамини Сугд ва сабаби бидуни қадом муносибати асосӣ баъди он далели қаробати асоси таърихӣ, сарфу наҳв ва таркиби луғавии забонҳои форсӣ (тоҷикӣ) ва сугдӣ мебошад. Дар нимаи аввали асри XI милодӣ истилоҳи «тоҷик» ба таври қатъӣ устувор гашт ва ба номи халқе мубаддал шуд, ки дар Осиёи Миёна, дар сарзамини Хуросон гашаккул ёфта буд.

Давраи Сомониён замони нашъунамои адабиёт, илм ва ҳунар буд ва нахустин осори хаттӣ тоҷикӣ (дарӣ, форсӣ-дарӣ) ба ин замон мансуб аст. Ин аср буд, ки бузургтарин сарояндаи ҳушиҳои зиндагӣ Рӯдакӣ ва муаллифи «Шоҳнома»-и безавол Фирдавсӣ умр ба сар бурдаанд. Асоси ин дostonро китобҳои сақоно сугдӣ дар бораи паҳлавон Рустам, китоби бохтарӣ дар бораи Исфандиёр ва эҷодиёти даҳонии халқ ташкил додаанд. Дар миёни донишмандони ин замон номи алломаи тоҷик Абуалӣ ибни Сино дурахши ҳос дошт ва «Ал-қонун» ӯмдатарин асари ӯ мӯддати чанд сол (то миёнаи асри XVII) дастуруламали асосии табибон буд.

Бахшҳои ҷудоғонаи китоби «Тоҷикон» ба инъикоси таърихи мураккаб ва ғуноғунсоҳаи тоҷикон дар асрҳои XI — ибтидои асри XIII бахшида шудааст. Дар ин қисмат мо бо таърихи сиёсии давлати Ғазнавиён, Қарохониён, Ғуриён ва Хоразмшоҳиён ошно мегардем, ки он нур аз муҳорибаҳои феодалӣ ва ҷангҳои байниҳудӣ буда, ин ба парокандагии қаламравҳои собиқаи Сомониён расонид. Чуи дигар бобҳои китоб дар ин қисмат низ ба масъалаҳои заминдорӣ, муомилоти пулӣ, тичорат ва ҳунармандӣ диққати муҳим дода шудааст.

Едгорҳои меъморӣ манораи Калони Бухоро, манораи шаҳри Ҷарқурғон, макбараи Текеш дар Урганҷи Кӯҳна ва ғайра намунаҳои осори он давр аст. Дар давраи Қарохониён ҳунари сафолсозӣ ва махсусан сафололотӣ сир давондашуда ривочу равиҷ ёфт.

Боби чоруми китоби «Тоҷикон» ба таърихи халқи тоҷик ба замони баъд аз истилои пурифоҷиани мугулҳо, яъне замоне, ки Мовароуннаҳр ва вилоятҳои атрофи он ба ҳайати давлати Чингиз дохил гардид, бахшида шудааст. Шаҳрҳои ба шикаст маҳкумшуда ба мугулҳои истилогар муқобилияти сахт нишон медоданд. Махсусан муҳофизатгарони шаҳри Хучанд таҳти сарвари Темурмалики часур, бо қорнамониҳои худ ба китоби таърихи қаҳрамониҳои халқи тоҷик саҳифаҳои нав зам намуданд. Сокинони шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд ва Тирмиз қариб

саросар кир шуданд ва онҳое, ки чон ба саломат бурданд зери шикаччаи бераҳмона раиҷ мебуданд.

Ин ҳама далелҳои мустанади таърихӣ мебошанд. Вале, боиси таъҷуб ва таассуф аст, ки баъзе аз таърихшиносони хориҷӣ мекушанд, ки мугулҳои истилогарро чун наққорон, сулҳхоҳон ба қалам диҳанд. Б. Гафуров дар китоби худ навиштагон К. Марксро иқтибос меорад, ки дар он оқибатҳои юришҳои истилогаронаи Чингизи хунхӯр басо дақиқ арзёбӣ шудааст. Маркс дар баёни зулми мугулҳо чунин таъкид карда буд, ки ин таъдӣ ба руҳи халқе, ки қурбони он гардидааст, на фақат фишор меовард, балки вайро таҳқир менамуд ва меҳушонид». Ба қавли Маркс истилогарони мугул «одамонро ба ҳайвон, заминни зироат ва дехоти пуриуфусро ба чарогоҳ табдил меоданд»¹.

Истилои мугулҳо ба иқтисодиёти Осиёи Миёна шикасти сахт овард. Ситами вазнини молиғӣ ва беҳукукиро бенизомӣ ва қонуниқарӣ ва хирси мону сарватпарастии ҳокимон ва амалдорони маҳаллӣ тақвия меод.

Катъи гаштани зарби сикка дар шаҳри Самарқанд — яке аз марказҳои қадимтарини сикказани Осиёи Миёна худ ғубоҳи ба дараҷаи ифрот таназул ёфтани иқтисоди Осиёи Миёна аст. Танҳо дар охири асри XIII пас аз ислохоти Масъудбек, баъд аз таваккуф ва фосилаи ғулони зарби сиккаҳои нуқра аз нав шурӯъ шуд, тичорат ва зиндагии шаҳришӯно то андозае эҳе гардид. Дар бахши роҷеъ ба молиқияти замин Б. Гафуров ба таҳлили муҳимтарини ва душвортарини ҷиҳатҳои муносибатҳои иҷтимоию-иқтисодии давраи мугулҳо пардохтааст. Аз ҷиҳати ҳуқуқи молиқият дар ин робита чор категорияи замин: 1) заминни давлатӣ, 2) мулки феодалӣ ва инҷу, 3) заминни вақф ва 4) мулки дехқон мавҷуд будааст. Аёнани иҷоми муваққатии замин барои хидмат — яъне иқтаъ низ идома дошт, ки дар замони мугулҳо номи нав — суюроғолро гирифт.

Саҳифаҳои «Тоҷикон»-ро варақ зада мо як-як тамоми мӯр-хилаҳои асосии таърихи ҷандинасран халқи тоҷикро аз назар мегузаронем.

Дар миёнаи асри XIV ба ярези сиёсии Мовароуннаҳр Темур ворид гардида поягузори империяи бузург гардид. Пас аз ба зери тасарруф даровардани тамоми Мовароуннаҳр Темур ба ҷангҳои истилогаронаи худ шурӯъ намуд, ки он 35 сол идома ёфта, бо бераҳмӣи бемислу мованди худ фарқ менамояд.

Тоҳтҳои Темур характери рӯиности ғоратгаронаи дошта, ӯ

¹ Иқтибос аз китоби Гафуров Б. Тоҷикон. Китоби якум, Душанбе: «Ирфон», 1983, с. 608.

саъй ва мақсад дошт, ки империяи пароканда гаштаи муғул-хоро барқарор намояд. Вале ин орзуи ӯ чомаи амал напӯшид. Аз ҳар сарзамине, ки ба он чо пои кӯшуни Темур мерасид, шаҳрҳои тувмаи ӯташ шуда, дехоти хароб гардида, ҳазорон-ҳазор сарҳои бурида, вайронаҳо, гуруснагӣ боқӣ мемонд. Лавҳаи машҳури рассом Верещагин бо номи «Ситиши чанг», ки дар он манораҳои аз сарҳои бурида ва зоғу зағани дар ҳоли парвоз аз болои он калламанораҳо тасвир шудааст, айнан симои Темури бераҳму шафқат ва истилогар мебошад.

Пас аз андӯхтани сарватҳои зиёд Темур ба обод сохтани вилоятҳои марказии осийӣ пардохт. Дар шаҳри Самарқанд — пойтахти Темури Ланг теъдоди зиёди ҳунармандони моҳиру хушсалиқа, арбобони илму адаб чамъ оварда шуда буданд. Дар замони салтанати Темур савдо ривоч ёфт, қасру кӯшкҳо ва дигар иншоотҳои бошукӯҳ ба вучуд омаданд.

Пас аз марги Темур миёни ворисони ӯ муборизаи хунин барои тоҷу тахт оғоз гардид. Дар байни ворисони Темур шахсияти — Улуғбек чун арбоби сиёсӣ ва донишманди маъруф, асосгузори расадхонаи Самарқанд, ки дар он чо дар соҳаи илми нучум ҷадвалҳои нав тартиб дода шуданд, мақоми маҳсусе дорад. Дар замони темуриён то андозае пешрафти зирот (аз ҷумла қорҳои бузурги обёрӣ) суръат гирифтааст.

Б. Ғафуров қайд менамояд, ки масъалаҳои таърихи иҷтимоию иқтисодии асри XV то ҳол ба таври бояду шояд мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Мулоҳизаҳои муаллиф доир ба шаклҳои андоз аз замин, яъне хироч ва инчунин қисмати рочеъ ба категорияҳои моликияти феодалӣ бар замин бахшида ва таҳлили тичорати пулии дохилӣ, ки дараҷаи баланди пешрафти ҳунармандӣ ва савдоро дар он замон нишон медиҳад, басо ҷолибанд.

Б. Ғафуров тазодҳои асосии ҳаёти иҷтимоию иқтисодии шаҳрҳои асри XV ва ибтидои асри XVI-ро муайян намудааст. Муаллиф аз як тараф аҳамияти тараққиёти шаҳрҳо, савдои пулӣ, ҳаёти иқтисодӣ ва маданияро нишон дода, аз тарафи дигар пурзӯршавии истисмори меҳнаткашонро бо баробари афзудани шаклҳои зулми феодалӣ ёдрас менамояд. Б. Ғафуров хотирнишон месозад, ки ба масъалаи омӯхтани ҳаёти шаҳрҳои асримиенагӣ бояд аҳамияти маҳсус дод, зеро то имрӯз майл бештар ба масъалаҳои аграрӣ ба назар мерасад. Бидуни тадқиқи амиқ ва ҳамаҷонибаи ҳаёти иқтисодии шаҳрҳо манзараи пурраи сохти иҷтимоию иқтисодии Осийи Миёнаи он замонро тасвир намудан имконнопазир аст.

Дар зимни тасвири замони салтанати Темур ва темуриён суҳан ронда ёдгориҳои нодири меъмориро, ки то имрӯз хиё-

бонҳои Самарқанд ва дигар шаҳрҳои Осиёи Миёнаро зеб ме-
диҳанд, ёдрас накардан мумкин нест. Ин биноҳои намунаи
оливи хунари меъморӣ, ки бо маблағи дар ҷангҳои берахмона
горатшӯ **PDF Compressor Free Version**шонан шукӯҳу шахомати амиро-
ну ҳокимони хунхӯр ва золим буда, дар айни замон инъикоси
истеъдоди хунармандони моҳири халқӣ, завқу сазилкаи балаи-
ди мардуми Мовароуннаҳр мебошад. Чунин ёдгориҳои меъмо-
рӣ аз қабили оромгоҳи Темур — мақбаран Гӯри Мир (соли
1404 бунёд шудааст), масҷиди Бибӣ Хонум (соли бунёдаш
1399—1404), комплекси мақбараҳои Шоҳи Зинда ва бисёр ди-
гар аз осори даврони темуриён аз ҷумлаи намунаҳои оли ва
асили санъати меъморӣ Осиёи Миёна аст. Дигар соҳаҳои
санъат низ ба мисли наққошӣ ва офаридани миниатюраҳои
нафису дилҷасп ривҷ ёфт. Санъати миниатюра дар ниман
дуюми асри XV дар шаҳри Хирот, ки он замон фаъолияти му-
саввири мумтози тоҷик Камолиддини Бехзод шукуфон гашт,
ба авҷи аълои худ расид. Б. Гафуров шарҳи муъҷаз ва ле пур-
мазмунӣ фаъолияти барҷастатарини донишмандон ва адибони
оя давраро овардааст.

Аз боби алоҳидан «Тоҷикон»-и Б. Гафуров, ки давраи сал-
танати Шайбонӣро дар Осиёи Миёна фаро гирифтааст, қис-
матҳои ба проблемаҳои кам таҳқиқ гардидаи ҳаёти иқтисодӣ
иҷтимоӣ асри XVI бахшида бисёр ҷолиби назар мебошанд.
Ҷанг миёни Шайбонӣҳо ва Бобур, тохтгози мугулҳо ва каш-
мақашҳои беохири феодалӣ Осиёи Миёнаро ба ҳаробӣ овард.
Ҷангу ҷидолҳои доимӣ дар байни феодалҳо, ки қариб панҷоҳ
сол ҷараён дошт равобита тичоратиро барканд ва ба систе-
маи пулии қаблан мавҷуда осеби маъфӣ расонид. Вазъи зин-
дагии меҳнаткешон рӯз ба рӯз душвор мешуд.

Қисмати «Масъалаи этногенези халқи ўзбек» таваҷҷуҳи
маҳсусро сазовор аст.

Б. Гафуров нуқтаи назари худро, ки ҳанӯз дар изҳори на-
хустини «Таърихи халқи тоҷик» баён карда буд, инкишоф до-
да, дар таълифоти китоби охирини «Тоҷикон» ин масъалаи
мураккаб ва муҳимро ба таври возеҳ шарҳ додааст. Зимни
нишон додани бисёр ҷиҳатҳои умумӣ ва муштараки сарнавишти
таърихӣ, маданияти модӣ ва маънавӣ, навъи антрополо-
гии тоҷикон ва ўзбекон, академик Б. Гафуров қайд менамояд,
ки аҳолии муқими сафедпӯсти (европоинажодӣ) Осиёи Миё-
на асоси мардуми ўзбек буда, дар натиҷаи омезиш бо навъи
наҷоди ҷанубсибири то ҳадде табиқ ба изҷоди зардиҷуст
(мугулӣ) шудааст. Туркони як қисми мардуми муқими осӣ-
миёнагӣ аз рӯи забон ҳанӯз дар давраи асримиёнагии барвақт
огоз мегардад. «Ба ин ҷараёнҳо, гурӯҳҳо ва табақаҳои нав ба

наин аҳоли катида мешуданд. Дар байни қавму тоифаҳои ба дараҷаҳои гуногун муғули ва туркишуда дар боби ҳамзистӣ ва амали мутақобили ҳеле наздик бо қавмҳои европеосурати эронӣ тоҷикӣ ва тағйироти мураккабе руҳ меод. Амали мутақобила аз лиҳози наҷодӣ бонси бо ҳам даромехтани ҷараёнҳои гуногунирии мегардид; ҳодисаҳои аз мансубияти туркӣ баргаштани низ ба вуқӯъ омада, манзараи умумиро боз ҳам мураккабтар месохтанд¹.

Ҳамин тарик, ҳудосаи Б. Гафуров чуни аст: ҳарчанд халқҳои тоҷик ва узбек дар замонҳои мухталиф ташаккул ёфтаанд ва забони онҳо ба гурӯҳҳои гуногуни лингвистӣ мансуб аст, вале ҷавҳари этно-антропологии онҳо муштарак аст.

Нашри соли 1972 ба таъъ расидан «Тоҷикон»-и Б. Гафуров бо баррасии таърихи халқи тоҷик дар охири асри миёна, дигрӣ саатанати Ҷониён (асри XVII ва нимии аввали асри XVIII) ба анҷом мерасад.

Дар ин қисмат давраи мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, ки дар Осиёи Миёна давлати мутамаркази феодалии дорон тарзи иқтисодию иҷтимоии ягона вуҷуд надошт. Муаллиф барҳақ нишон медиҳад, ки тамоли умумӣ ба парокандагӣ дар ниҳоятӣ қор ба ҳаёти иқтисодӣ ва сиёсии мардуми кишвар таъсир манфи гузоштааст.

Китоби «Тоҷикон» дар ҷили шарқшиносии советӣ падиди басо муҳим гардид. Бисёр масъалаҳои муҳими таърихи ташаккули халқи тоҷик ва сарнавишти таърихи он ба тарзи нав ҳаллу фасл шуда ва бархе аз онҳо, ки аз ҷиби илм санҷида ва маъқул доништа шудаанд, ба туфайли Б. Гафуров боз ҳам инкишоф дода шудаанд. Китоб бо фасоҳат ва шеваи соддаву возеҳ таълиф гардида, қобили фаҳм ва идроки ҳамин мутолиқавандагон мебошад. Дар китоб муборизаи мардуми тоҷик бар зидди истилогарони аҷнаби ва қорнамоҳои тӯдаҳои падматқашон ба хогири олоди ва соҳибхитиёрии худ бисёр ҷуртаъсир инъикос гардидааст.

Беҳақ дуруст аст, ки бисёр қисматҳои «Тоҷикон» ба таъри муҳоҷисаи ялвисти шуда, афқори гуногун ва баъзан ба ҳам муқобили донишмандон оварда мешавад ва ин имкон медиҳад, ки қонандан китоб бо ақидаҳои мухталиф доир ба масъалаи таҳқиқшаванда оғох гардад.

Феҳристи маъхаз ва тадқиқотҳои истифодашуда бисёр муқаммаз буда он ҳамин марҳилаҳои асосии таърихи халқи тоҷикро дар бар гирифтааст. Муаллиф фаилати фаҳқуллада

¹ Гафуров Б. Тоҷикон. Охири асри миёна ва давраи наъ. Китоби дуҷум. Душанбе: «Ирфон», 1985, с. 44.

барҷаста ва хуб огоҳ будани худро аз дастовардҳои донишмандони совети ва хориҷӣ зоҳир намудааст. Феҳристи китоб барои муҳаққиқони таърихи халқи тоҷик як сарчашмаи ноидар буда кори ӯро ҳамагон осон мегардонанд. Дар ин тамоми маъсалаҳо, ки марбут ба таърихи тоҷикон аст ва тамоми самтҳои илмӣ, ки дар тадқиқоти Б. Гафуров мавриди таҳлилу омӯзиш қарор гирифтаанд, ҳатто номбар кардан душвор аст.

Проблемаҳо, ки олим дар осори худ бардоштааст барои муҳаққиқони оянда роҳ мекушояд ва муайян менамоянд, ки тадқиқотчиёни ба қадом маъсалаҳо тавачҷӯх зоҳир кунанд ва дар қадом самтҳо кори илмӣ баранд. Китоби «Тоҷикон» барои таърихшиносони тоҷик кутубнамои таърихи халқи тоҷик ба ҳисоб меравад.

Тадқиқоти Б. Гафуров дар мусаввараҳои фаровон ва марғуб аст. Мусаввараҳои асар аз ҳазинаи муассисаҳои илмӣ ва тадқиқоти бисо муътабарӣ Иттифоқи Советӣ ва кишварҳои хориҷӣ: аз қабилӣ Эрмитажӣ Давлатии Ленинград, Институти дунаришиносӣ Узбекистон, Институти таърих, археология ва этнография ба номи А. Дониши АИ Тоҷикистон, Музейи Британия, бозёфтҳои миссияи бостоншиносӣ Фаронса дар Афғонистон пешкаш шудаанд. Бояд қайд кард, ки мусаввараҳо, аксҳо, нақшҳо ва харитаҳо ҳеле хуб тайёр ва интишор гардидаанд. Нақшу тасвирҳо ҳеле марғуб ва нафис буда дар онҳо арзишҳои моддӣ, ки мардуми тоҷик дар тӯли асрҳо офаридааст ба ҳуҷҷаи ҳувайдо мегардад.

Бобоҷон Гафуров то воясони рузҳои зиндагии худ машғули тавсеъ ва тақмили асари асосиаш «Тоҷикон» буд. Дар баъдали 30 соли кори эҷодӣ худ дар сари таърихи халқи тоҷик Б. Гафуров ҳаҷми асарашро се маротиба зиёд намуда, онро аз як китоб ба ду китоб расонид. Ин асар ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ дар шаҳрҳои Душанбе ва Маскав шаш маротиба ба таъри расид. «Тоҷикон» на танҳо ҳаҷман, балки бештар мазмунан ғайӣ гардид. Худуди хронологии қисмати тақмилишудаи асар дар ин аз нимаи дуюми асри XVIII то ғалабаи инқилоби Октябрро дар бар гирифтааст.

Б. Гафуров китоби худро пурра намуда, орзу дошт, ки «Тоҷикон» ҳарчи зудтар ба тоҷикӣ ҷои шуда дастраси хонандагон гардад, вале ин орзуи олим пас аз марги ӯ ҷоман амал набушад. Ҳангоми ба ҷои омода намудани «Тоҷикон» ба забони тоҷикӣ, бо дар назар гирифтани афзоиши ҳаҷми нашрия (75 ҷузъи ҷопӣ) ва сабабҳои техникаи муҳаррири маъсули китоб мувофиқи ризоияти муаллиф асарро ба ду ҷилд тақсим намуд. Ҷилди аввал ҷаҳор фасли нахустинро (то асри XVI), ҷилди дуум дар ин аз асри XVI то ғалабаи инқилоби Октябрро дар

бар гирифтааст. Соли 1983 нашриёти «Ирфон» китоби якум ва соли 1985 китоби дуюми «Тоҷикон»-ро ҷои кард.

Б. Гафуров хангоми ба забони тоҷикӣ тайёр кардани асри худ, маълумотҳои манбаъ ва тадқиқотҳои то аввали соли 1977 дар бораи ҷаҳони ислоҳоти иқтисод ва илова намудааст.

Нимаи дуюми асри XVIII даврае буд, ки дар Осиёи Миёна ба ҷои мулкҳои азбди парокандаи феодалӣ се давлати умда — аморати Бухоро, хонигарии Хуканд ва Хива ба вучуд омадад. Б. Гафуров хотирнишон месозад, ки ҳарчанд надидаи маъмур аз аҳамият холи набуд, лекин миёни ин хонигарии ҷангон феодалӣ зуд-зуд ба амал омада, то замони забт шудани Осиёи Миёна аз тарафи Русия идома дошт.

Дар боби «Ҳаёти тоҷикон дар аморати Бухоро ва давлати хони Хуканд (аз миёнаҳои асри XVIII то миёнаҳои асри XIX)» муаллиф таърихи сиёсӣ ин давраро тавсиф намуда ба хулоса меояд, ки ин солҳо мушқилтарини ва вазнинтарини дораҳои таърихи халқи тоҷик ба шумор меравад. «Маҳз дар ҳамин вақт, — менависад ӯ, — байни давлатҳои мухталиф тақсими шудани халқи тоҷик аҷом месбад»¹.

Дар зимини омузиши таърихи халқи тоҷик дар нимаи аввали асри XIX Б. Гафуров нисбат ба тадқиқотҳои пешини худ дар маъҷалаи найраиғу дасисаҳои Англия дар Осиёи Миёна, вусъати муносибатҳои хонигарии Осиёи Миёна бо Русия, болоравии ҷувбишҳои халқи дар ҳудуди хонигарии як қатор таърихи ақидаҳои нав илова намудааст.

Дар китоби «Тоҷикон» муаллиф дар маҷмӯи худ пойдор монда ақидаи худро бо далали фактҳо ва ҳулосаҳои тозаи ҷамъӣ пурра менамояд.

Муаллиф протсессҳои инкишофи дохилии Тоҷикистони пеш аз инқилобро (бо яқоягии аморати Бухоро) баъд аз истилои ин сарзамин аз тарафи Русия нишон додааст. Ва зимнан — бо дарназардошти охири дастовардҳои таърихшиносии муаллиф намуд, ки ноҳияҳои Шимоли Тоҷикистон нисбат ба ноҳияҳои Ҷанубу Шарқӣ ва Бадахшон бештар ба ҳаёти иқтисодии Туркистон сазм доштад. Маъҷалаи фазолияти равшанфикронии Осиёи Миёна ва муборизаи онҳо бар зидди мафкураҳои ғарбӣ ва миллатгарои, ки дар кишвар паҳн гашта буд, дар маҷмӯи таърихи Б. Гафуров қарор дорад.

Охири қисмати китоби «Тоҷикон» ба таърихи халқи тоҷик дар охири асри XIX — ибтидои асри XX бахшида шудааст. Хусус-

¹ Гафуров Б. Тоҷикон. Китоби дуюм. Душанбе: «Ирфон», 1985, с. 147.

сияти ин давра аз он иборат аст, ки ҳаракатҳои революционӣ, ки саросари Русияро фаро гирифт ба Осӣи Миёна низ паҳн мегардад. Муаллиф ба ҷиҳатҳои алоҳидаи таърихи ҷунбишҳои халқӣ аҳамияти махсус дода онро бо дарназардошти вазъи ҳамоно зинаи маърифатӣ мебарорад.

Китоби «Тоҷикон» дар ҳаёти илмӣ мамлакат ҳодисаи намоёне гардид ва дар саҳифаи рангини таърихшиносӣ советӣ сабт ёфт.

Аҳамияти асари ҷамъбасти академик Б. Ғафуров фақат бо он, ки вай яке аз тадқиқотҳои бунёдӣ ва муҳташам доир ба таърихи халқҳои Осӣи Миёна аст, маҳдуд намегардад.

Асари мазкур умуман дар таҳқиқу баррасии таърихи иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангии тамоми Шарқ ба кулӣ як саҳми арзандае гардид. Далели аз тарафи аҳли илм эътирофшудани маҳсули меҳнати олимони тоҷик он аст, ки ба «Тоҷикон»-и Б. Ғафуров таърихшиносон, ховаршиносони номи советӣ аз қабилҳои академикҳо Б. Б. Пиотровский, А. П. Окладников, И. И. Минц, А. А. Коростовцев, С. Л. Утченко, А. Л. Нарочницкий ва олимони шинохтаи тоҷик тақризҳо навишта ба он баҳои баланд додаанд.

Дар тақризи худ ба ин асар академикҳо А. П. Окладников ва Б. Б. Пиотровский чунин навиштаанд: «Мо дар даст тадқиқоти нави ҷамъбасти олиморо дар ҳудуди 60 ҷузъи ҷопӣ дорем. Ин асари Бобочон Ғафуров натиҷаи заҳмат ва тадқиқотҳои бештар аз 30 солаи ӯ дар ин мавзӯст, барҷастатарин қисми фаъолияти илмӣ вай аст... Бобочон Ғафуров дар асари худ соҳиби истеъдоди ғавқуллодаи ба роҳбарӣ гирифтани методологияи марксистӣ-ленинӣ собит менамояд»¹.

Яке аз бостоншиносони барҷастаи советӣ, академики АИ СССР, Қаҳрамони Меҳнати Сотсиалистӣ, лауреати Мукофоти Давлатии СССР А. П. Окладников, ки дар таҳқиқи таърихи бостонии халқҳои Осӣи Миёна, аз ҷумла тоҷикон саҳмгузори намудааст дар рӯзномаи «Известия» доир ба «Тоҷикон» чунин навишта буд: «Рисолаи мӯҳташаму бунёдии Б. Ғафуров дониши моро доир ба таърих ва анъанаҳои яке аз халқҳои қадимтарини мамлақати мо — тоҷикон ғанӣ мегардонад ва ҳиссаи арзанда дар омӯзиши таърихи Ватан аст»².

Китоби «Тоҷикон» дар хориҷи кишвар низ шӯҳрат ёфта дар байни шарқшиносони маъруфи хориҷа ба истикболи гарм пазируфта шуд. Ба ин китоб дар ШМА, Чехословакия тақризҳо ба ҷоп расиданд. Масалан, яке аз донишмандони маъруфи

¹ «Вопросы истории», 1974, № 12, с. 114.

² Академик А. Окладников. Из глубины веков — «Известия», 1973, 22 феврал.

таърих ва фарҳанги Шарк, муаллифи асарҳои «Мероси Эрон», «Бухоро», профессори Донишгоҳи Гарвард Ричард Фрай (ШМА) дар маҷаллаи «Америка хисторикэл ревью» (Ахбори муаррихони Амрико) мақолае тахти унвони «Академик Бобочон Ғафуров ва «Тоҷикон» навишта ба китоб чунин баҳо дода буд. «Беназирии академик Ғафуров дар таҳқиқи масъалаҳои марбут ба Осиё на танҳо аз он аст, ки ӯ фарзанди миллати тоҷик аст. Ӯ директори Институти шарқшиносии АИ СССР — бузургтарин маркази ховаршиносие мебошад, ки тахти раёсаташ дар кӯтохтарин муддат муваффақиятҳои гушношунидро ноил гашт.

Агар зарурати тарҷуман англисии ягон асари русии ояд ба мавзӯи Осиёи Марказӣ леш ояд, бешак, он «Тоҷикон» аст¹.

Соли 1977 «Тоҷикон» ба забони японӣ, соли 1978 дар Варшава ба забони поляки аз ҷои баромад. Соли 1984 дар Қобул «Тоҷикон»-и Б. Ғафуровро муаррихи маъруфи Афғонистон Чз-лолиддин Сиддиқи аз руи китоби якуми ҷони Душанбе ба нашр ҳозир намуд.

Роҳи тайкардан «Тоҷикон» барои муаллифи он осон набуд. Ӯ дар ин роҳ, сӣ сол заҳмат кашида, маҳбуби халқи худ гаштааст.

Шоҳасари безаволи Бобочон Ғафуров «Тоҷикон» меҳриномаи ӯ барои халқи азизаш аст.

ИСКАНДАРИ МАҚДУНИ ВА ШАРК

Чуноне ки дида гузаштем таърихи халқҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла таърих ва фарҳанги халқи тоҷик, гузаштани бою раҷғани ва саҳифаҳои пандомези таърихи Шарқи қухан ҳамеша дар маркази тавачҷӯҳи Б. Ғафуров буд ва ин мавзӯҳо самти асосии фаъолияти илмӣи ӯро ташкил додаанд.

Ҳамчунин ки аз суҳанони худ Б. Ғафуров маълум мегардад ӯ ба гузашта «на танҳо ба хотири он тавачҷӯҳ зоҳир ме-намуд, ки он моро мафтун ва гани мегардонад, балки боз аз он ҷиҳат, ки гузашта пандомуз аст ва моро водор месозад, ки ба имрӯзи худ ба тарзи нав назар андозем ва инчунин барои фаҳмишу идроки қонунҳои ниқишофи таърихӣ кӯмак мерасонад» (аз суҳанони хотимавии Б. Ғафуров дар Конференсияи байналхалқии ЮНЕСКО оид ба проблемаҳои Қӯшон моҳи сентябри соли 1968 дар шаҳри Душанбе).

¹ Ҳамдамов Ш. Олим будан одил будан аст: Саҳифаҳои аз рӯзгори академик Бобочон Ғафуров. — «Газетани муаллимони», 1983, 5 ноябр.

Пас аз се соли вафоти Б. Гафуров китоби басо ҷолиб бо номи «Искандари Мақдунӣ ва Шарқ» аз ҷои баромад. Ин тадқиқоти мухташамро, ки охириин таълифоти илмӣ муҳаққиқ буд Б. Гафуров ба амал овардани таърихшиносии Юнон Д. И. Цибукидиес ба анҷом расонидааст. Асарӣ маъзур аз рӯи суҳани акадeмик М. А. Коростовцев саҳми арзанда дар таърихшиносии онд ба давраи аввали таърихи эллинизм, таърихи Юнони бостон мебошад.

Дар он як қатор проблемаҳои муҳимтарин аз қабилӣ: моҳияти сиёсати истилогаронаи Искандари Мақдунӣ ва оқибатҳои он, рӯбарӯшавӣ, ҳамкории ва таъсири мутақобилан Ғарб ва Шарқ, инкишофи соҳти гуломдорӣ инъикос гардидааст. Аз асар як манзараи доманадорӣ таърих неши назар мерасад ва сабабҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ки юнониёну мақдунӣҳоро ба юриш ба суи Шарқ бараиғехт, давраҳои асосии амалиётҳои шарқии Искандар таҳқиқ шудааст.

Дар яке аз гузоришҳои худ дар бораи аҳамияти ақтуалӣ доштаи ва бо замон пайвастанӣ тадқиқотҳои илмӣ суҳани розда Б. Гафуров ҷунии қайд карда буд: «Ақтуалӣ будани мавзӯи таиҳо аз рӯи хронология муайян карда намешавад... Лама гуна тадқиқоте, ки проблемаҳои умдатарини инкишофи таърихи ва фарҳангии халқҳои Шарқро равшан месозад, ақидаҳои назодпарастона ва иртиҷони шарқшиносии буржуазиро фоиш месозад, саҳми халқҳои Шарқро ба ҳазинаи маданияти ҷаҳонӣ нишон медиҳад, таҳқиқоти ақтуалӣ ва зарур аст»¹.

Ин суҳани Б. Гафуровро бидуни шубҳа ба тадқиқоти охириини худӣ у низ нисбат додан мумкин аст.

Дар сарсуҳани китоб акадeмик М. А. Коростовцев ҷунии навиштааст: «Қисмати арзанда ва асосии рисолаи Б. Гафуров ва Д. Цибукидиес муҳим будани мавзӯи он аст: дар шароити ҳозира хангоме ки дар ҷаҳони сармоядорӣ бештар ба мавзӯи Искандар тавачҷӯх зоҳир метардад, то ки «ақибмондагии абди» ва «ноқисии» халқҳои Шарқро нишон диҳанд, ҳулосаҳои муаллифони рисола ақидаҳои идеологии буржуазиро дар соҳи таърихи дунёи қадим фоиш ва беъътйбор месозад»².

Муаллифони рисола дар асоси материалҳои фаровони маъхазҳои ҳатти, катибҳо, маълумотҳои бостоншиносии маъъалиҳои умдатарини давраи аввали эллинизмро амиқ таҳқиқ намуда заминаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва идеологии тохти Искандарро ба Шарқ нишон медиҳанд. Дар асар моҳияти сиёсати

¹ Гафуров Б. Ақтуалӣме задачи советского востоковедения. — «Вестник АН СССР», 1957, № 9, с. 23—24.

² Коростовцев М. А. Сарсуҳан дар инт.: Гафуров Б. Г., Цибукидиес Д. И. Александр Македонский и Восток, М.: Наука, 1980, с. 4.

забткорона ва натиҷаи он, фаъолияти Исқандари Мақдуни дар давраҳои гуногуни тохт, ҷустуҷӯ ва кушишҳои ӯ барои пайдо кардани тақдирҳои иҷтимоӣ дар байни ашрофони кишварҳои Шарқ, нухта расидани идеяи ҷаҳонگیرӣ, қабули аъёнҳои Шарқ, муқобилияти халқҳои ба асорат афтода, афзудани воровзигиҳо аз сийёсати шарқии Исқандар, сӯиқасдҳои зидди ӯ ва ғайра муфассал тадқиқ шудааст.

Қисмати дигари асар ин баррасии масъалаҳои ҳаётии муҳим, аз қабилӣ таъсири ақидаҳои Арасту ба нақшаҳои истилоғаронаи Исқандар дар Шарқ мебошад. Муаллифони дуруст хулоса мебароранд, ки эҳтиёҷи вочиб ба кишваркушононии Исқандар ва андуختани сарватро ба назариёти фалсафии Арасту, ба даъвати тақозои Сукрот, балки шаронии иҷтимоӣ ва иқтисодии Юнон муайян намуд.

Дар бобҳои аввали асар доир ба заминаҳои юришҳои Исқандар ба кишварҳои Шарқ вазъи Македония ва Юнон, эҷоди қавонини Исқандар, симони вилнаҳди қавон — шахси бахиррад, шӯҳратпараст, ба эътирозу муқобилат бетаҳаммул, равобинӣ ӯ бо Арасту, ки се сол бо кӯмаки вай аз асрори фалсафа, қонуни шеър, ахлоқ ва илми идораи давлат боҳабар гаши, таҳлил шуда, сабабҳои ба таъхир афтодани тохтҳои, ки фақат пас аз ду соли марги Филипп II (падари Исқандар) оғоз шуд, равшан мегардад.

Муаллифони бори нахуст масъалаи нақшаҳои ҳарбии Исқандарро мавриди таваҷҷӯҳ қарор дода аз он нуқтан назар, ки идея ва нақшаи соҳиб шудан бар ҷаҳон ва ҳатто таъхир намудани давлати Форс (Ҳахоманишоҳ) дар марҳилаи ибтидоии футухоти ӯ хануз ба миён наомада буд, ҳамакида будани худро иброз намудаанд.

Қомебиҳои ӯ дар Оснӣ ба он мусоидат намуд, ки Исқандар ҳарчи бештар ба фикри таъсиси як давлати пурқудрати ҷаҳонӣ биафтад.

Муаллифони сабаби тағйири тамоили Исқандарро ба Шарқ мавриди таҳқиқ қарор дода, қайд менамоянд, ки дар ин миён робитаи қонунии муайяне мавҷуд аст, ки он нишон медиҳад, ки дар як вақт рӯи намудан ва ба ҳам пайвастании мафиатҳои Македония, Юнон ва Шарқ имконнопазир буд ва Исқандар Ғарбро қурбони мафиатҳои Шарқ сохт. Ҳамчунин нишонҳои тамоюли шарқпарастии Исқандар ба назар мерасад: иттифоқчиёии юнониро ба ватаи хонда, ба вазифаи сатрапҳои намоёндагонии ашрофзадан форсҳоро таъин мекунад.

Ба ақидаи муаллифи яке аз тақризҳо (қорманди илмии Институти шарқшиносии АИ СССР И. Мироқова) бахши қитоб оид ба сӯиқасди ҳамсафони Исқандар бар зидди ӯ ҷолиби

тавачқӯҳ аст. Афзоиши эътироз ва корозигӣ аз сийёсати шоҳи Македонӣ баъд аз афтодани тахти Чамшед, яъне замоне, ки бояд ба маънаи Исқандар ба сармати Шарқ инҷом меёфт, марҳалаи олии муборизаи зидди Исқандар дар Осиёи Миёна, хусусиятҳои муборизаи халқҳои ба ӯ хеста, сабабҳои ноқомии онҳо, набудани ягонагӣ миёни онҳо, ҳолини баъзе намоёндагонӣ ашрофи маҳалли амиқ таҳлил шудааст¹.

Муаллифони сабабҳои шикасти давлати Хахоманишхоро таҳлил намудаанд.

Масъалаҳои, ки дар рисола мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд, барои омӯхтани бисёр лаҳзаҳои таърихи халқҳои Осиёи Миёна, аз ҷумла тоҷикон, ки дар сарзамини онҳо амалиётҳои бузурги Исқандар ба вуқӯъ пайваستاаст, аҳамияти калон доранд.

Дар китоб қайд карда мешавад, ки идея ва нақшаи ҷаҳонگیری Исқандар дар Осиёи Миёна ва Ҳиндустон қомилан шайб гирифт. Сипахсолори мақдуний ба Ҳиндустон лашқари назро порид измуд. Шарҳу тасвири амалиётҳои ҳарби: тохт ба Ҳиндустон, баргаштани қушунӣ ӯ хеле таъсирбахш инъикос шудааст.

Аз саҳифаҳои китоб симои қомил ва ҳамаҷонибан Исқандар арзи вуҷуд менамояд. Дар асар на таахо таърихи тохтҳои шарқии ӯ, инчунин проблемаҳои замони ӯ, фаъолияти гуногунҷанбан Исқандари Мақдуний, ки дар сарзамини халқҳои Шарқ ва Ғарб нақши муҳим бозидааст, пешниҳод мегардад. Муаллифони дар дебочаи китоби худ навиштаанд: «Исқандари Мақдуний дар миёни арбобони давлатии замони худ бори нахуст аҳамияти сийёсати ҳамкории байни табақаҳои ҳукмронии Юнону Македония ва кишварҳои Шарқро фаҳмид. Хатто сарфи назар аз баъзе ҷиҳатҳои муваққати доштани нақшаҳои ӯ ни сийёсат барои пешрафт ба таври объективӣ мусондат кард ва яке аз омилҳои таъсири мутақобилан фарҳангҳои юнонӣ ва шарқӣ гардид. Қаробат бо Шарқ эътибори Исқандарро афзуд ва барои вусъати шукӯҳи шӯҳрати ӯ мусондат намуд. Аммо барои ба қачфаҳми роҳ надодан бояд боқӣ на дарфаъ таъкид кард, ки ҳамаи ин натиҷаи фаъолияти таҷовузкоронаи ӯ, натиҷаи қушунҳои вай барои таъсиси давлати умумичаҳонӣ буд.

Исқандари Мақдуний пеш аз ҳама таҷовузгар буд ва бо оташу шамшер мардуми Шарқро, ки аз ватану аз маъвои худ бо матонат дифоъ менамуданд, ба зери иттиҳоти хеш дароварда².

¹ Мироқова И. Македонский в Восток.— «Коммунист Таджикистана», 1980, 30 май.

² Гафуров Б. Г., Цибукидзе Д. И. Александр Македонский в Восток. М.: Наука, 1980, с. 11.

Китоби «Искандари Мақдунӣ ва Шарқ» дар байни аҳли илм бо тезӣ шӯҳрат пайдо кард ва баҳои сазовор гирифт.

Ба ин асар дар саҳифаҳои матбуоти даври («Неделя», 1980, № 12, с. 143—148; «Садон Шарқ», 1980, № 12, с. 143—148; «Вопросы истории», 1981, № 2, с. 145—147; «Маданияти Тоҷикистон», 21 августи соли 1980) ва ғайра тақризу мақолаҳо ҷоп шуданд. Дар китоби «Юнониён ва Шарқ», дар Афина ду тақризи олимони советӣ — академик М. А. Коростовцев ва академики АИ РСФСР Тоҷикистон Б. И. Искандаров ба забони юнони ҷоп шуданд. Тақризи Б. И. Искандаров ниҷуниин дар ду маҷаллаи юнони — «Дроме тис Иринеес («Роҳҳои ҷаҳон»), 1980, № 16 ва «Ахбори ҷунону совети» октябри соли 1980 ба ҷоп расиданд.

Дар тақризи худ доктори илми ҷуғрофиё, профессор В. Цибульский дар бораи асари Б. Гафуров ва Д. Цибукидис ҷуниин менигорад: «Номи Искандар дар давоми бисту ҷаҳор аср таърихшиносиро ба ҳаяҷон меорад, адабиёти баҳшида ба Искандар ниҳоят зиёд буда, шумораи ҷуниин асарҳо ба бештар аз си ҳазор мерасад. Симои у ҳаёлотӣ муҳаққиқонро на танҳо бо комёбиҳои ҳарби, истеъдоди худ, балки бо бераҳмии ниҳоят сахт низ мутаҳайир сохтааст.

Си ҳазор асари ба Искандар баҳшида... Пас, боз як китоби дигарро чи зарурат буд? Ба ин ҳуди рисола ҷавоби мукамал медиҳад. Таҷқиқоти маъқур дар заминаи омӯзиши осори адабии бостони, катибаҳо, бозёфтҳои бостоншиносон боз аз он ҷиҳат беазир аст, ки то имрӯз ҳеҷ кас ба ҷуниин таҳқиқи пурра мавзӯи Искандарро аз нуқтаи назари шарқшиносӣ бо ҷуниин вусъат ва амиқӣ мавриди баррасӣ қарор надода буд»¹.

Академик М. А. Коростовцев ба китоб баҳои дақиқ дода дар пешгуфтори худ навиштааст: муаллифони як қатор мулоҳизаву ақидаҳои дурусту саҳеҳ инҳор намудаанд. Ҳамин тавр дар рисола на танҳо баҳои шахсияти Искандар, сиёсати шарқӣ ва нақшаҳои истилогаронаи вай диққатро ҷалб месозад, балки таҳлили инкишофи батадриҷи андешаҳои лашкарқашӣ македонӣ дар давоми сафари ҷанги шарқиаш низ қасро мутаваҷҷеҳ месозад.

Б. Гафуров таълифи номбурдаро дар ҳоли беморӣ анҷом дода ва эҳтимолан ба таъхир афтодани иштироки онро эҳсос намуда аз муҳаррири китоб академик М. А. Коростовцев холиш намудааст, ки агар зарурати дар дастнависи китоб ягон тасҳеҳ, ё тағйироте дохил кардан пайдо шавад, онҳо набояд

¹ Цибульский В. Вслед за именем полководца. — «Неделя», № 48, 24—30 ноября 1980, с. 11.

бо ақиди муаллиф, ки дар як қатор асарҳо, алаҳқусус дар «Тоҷикон» баён ёфтаанд, муҳолифат кунанд. Ва ин хоҳиши ӯ ба назар гирифта шудааст. Ин суханон гувоҳи онанд, ки Б. Гафуров инсбт ба худоса ва ақидаҳои ҷамъбасти худ дар китоби «Тоҷикон» ҷи гуна боззанимод ва устувор аст.

Бояд қайд кард, ки китоби «Искандари Мақдунӣ ва Шарқ» бо вазоҳат ва баён равшан, ташреҳ ва тавзеҳоти дақиқ ва рангин нигошта шудааст. Асар хеле хуб ороиш ёфта, тасвир ва нақшаҳои марғуб, ҷадвал ва тарҳи муҳорибаҳо, феҳрист ва тафсилотҳои муқаммалӣ нишондиҳандаро дорост.

Китоби «Искандари Мақдунӣ ва Шарқ» соли 1982 дар Юнон (Афина) ба забони юнонӣ нашр гардид. Асар ба сифати баланд интишор шуда муқован он хеле хуб ороиш ёфтааст. Дар ҷилди муқова дар боран Б. Гафуров маълумоти мухта-сари тарҷуманҳои дода шудааст.

* * *

Соли 1985 ду китоби Б. Гафуров аз ҷои баромад. Дар Душанбе китоби дуҷуми «Тоҷикон» ва дар Маскав «Мунтахаби осор»-и ӯ интишор ёфтаанд. Пас аз вафоти Б. Гафуров Институти шэрқшиносии АИ СССР ба ҷони «Мунтахаби осор»-и Б. Гафуров шурӯъ кард ва оиро сарредаксияи адабиёти Шарқи нашриёти «Наука» ба таъб расонид.

Дар ин асар тадқиқотҳои академик Б. Гафуров бо тамоми самтҳои асосии фаъолияти илмӣ-публисистики ӯ дар соҳаи илми шарқшиносии пешниҳод шудаанд.

«Мунтахаби осор»-и Б. Гафуров аз сармақолаи ҳайати таҳририи бо унвони «Академик Бобочон Гафурович Гафуров ва осори ӯ» оғоз мегардад ва дар он онд ба ҳаёт ва фаъолияти илмӣ, сиёсӣ-ҷамъияти ва ташкилотчиғии ӯ ба таври мухтасар, вале возеҳу равшан маълумот дода мешавад.

Китоб аз ҷаҳор қисмат иборат буда ҳар як фасли он самтҳои муайяни фаъолияти илмӣ ва илмӣ-публисистики олимро фаро гирифтааст.

Дар қисмати аввали осор ҷунбишҳои озодиҳои миллатҳои маллуми Осиё ва Африқо, таъкиди мустамликадорӣ ва навмустамликадорӣ ва ибрату таъсири республикаҳои Шарқи Советӣ ба кишварҳои Шарқи ҳориҷан рӯ ба тараққӣ дар кори худҳои сиёсӣ ва миллии онҳо таққиқ шудааст.

Қисмати дуҷуми китоб «Таърихи қадими Осиёи Марказӣ» ном дорад. Б. Гафуров дар кори таҳқиқу омӯзиши масъалаҳои гуногуни таърих, маданияти халқҳои Осиёи Марказӣ, робитаҳои иқтисодии сиёсӣ ва фарҳангии байни онҳо сазми арзаанда

Китоби «Искандари Мақдунӣ ва Шарк» дар байни аҳли илм бо тезӣ шухрат пайдо кард ва баҳон сазовор гирифт.

Ба ни асар дар саҳифаҳои матбуоти даври («Неделя», 1980, **PDF Compressor Free Version** «Раджикистана», 30 март 1980; «Садон Шарк», 1980, № 12, с. 143—148; «Вопросы истории», 1981, № 2, с. 145—147; «Маданияти Тоҷикистон», 21 августи соли 1980) ва ғайра тақризу мақолаҳо ҷоп шуданд. Дар китоби «Юнониён ва Шарк», дар Афина ду тақризи олимони советӣ — академик М. А. Коростовцев ва академики АИ РСС Тоҷикистон Б. И. Исқандаров ба забони юнонӣ ҷоп шуданд. Тақризи Б. И. Исқандаров инчунин дар ду маҷаллаи юнонӣ — «Дроме тис Ирвинес («Роҳҳои ҷаҳон»), 1980, № 16 ва «Ахбори юнону советӣ» октябри соли 1980 ба ҷоп расиданд.

Дар тақризи худ доктори илми ҷуғрофиё, профессор В. Цибульский дар боран асари Б. Рафуров ва Д. Цибукидис ҷунин менигорад: «Номҳои Искандар дар давоми бисту ҷаҳор аср таърихшиносонро ба ҳаяҷон меорад, адабиёти бахшида ба Искандар ниҳоят зиёд буда, шумораи ҷунин асарҳо ба бештар аз сӣ ҳазор мерасад. Симон ӯ хазелоти муҳаққиқонро на танҳо бо комёбиҳои ҳарбӣ, истеъдоди худ, балки бо бераҳмии ниҳоят сахт низ мутаҳайир сохтааст.

Сӣ ҳазор асари ба Искандар бахшида... Пас, боз як китоби дигарро чи зарурат буд? Ба ни худӣ рисола ҷавоби муқамал медиҳад. Тадқиқоти мазкур дар заминаи омӯзиши осори адабии бостони, катибаҳо, бозёфтҳои бостоншиносон боз аз он ҷиҳат беазир аст, ки то имрӯз ҳеҷ кас ба ҷунин таҳқиқи пурра мавзӯи Искандарро аз нуқтаи назари шарқшиносӣ бо ҷунин вуҷуд ва амқиқи мавриди баррасӣ қарор навода буд»¹.

Академик М. А. Коростовцев ба китоб баҳон дақиқ дода дар пешгуфтори худ навиштааст: муаллифон як қатор мулоҳизаву ақидаҳои дурусту сахтҳо изҳор намудаанд. Хамин тавр дар рисола на танҳо баҳон шахсияти Искандар, сиёсати шарқӣ ва нақшаҳои историогарониаш вай диққатро ҷалб месозад, балки таҳлили инкишофи батадриҷи андешаҳои лашкарқашӣ македонӣ дар давоми сафари ҷанги шарқнаш низ қасро мутаваҷҷеҳ месозад.

Б. Рафуров таълифи номбурдари дар ҳоли беморӣ анҷом дода ва эҳтимолан ба таъхир афтаҳои интишори онро эҳсос намуда аз муҳаррири китоб академик М. А. Коростовцев хоҳиш намудааст, ки агар зарурати дар дастнависи китоб ягон таъхир, ё тағйироте дохил кардан пайдо шавад, онҳо набояд

¹ Цибульский В. Вслед за именем полководца. — «Неделя», № 48, 24—30 ноябри 1980, с. 11.

бо акидан муаллиф, ки дар як қатор асарҳо, алалхусус дар «Тоҷикон» баён ёфтаанд, муҳолифат кунанд. Ва ин хоҳиши ӯ ба назар гирифта шудааст. Ин суханон гувоҳи онанд, ки Б. Гафуров гирифта ба худосе ва акидаҳои ҷамъбасти худ дар китоби «Тоҷикон» чи гуна боэътимод ва устувор аст.

Бояд қайд кард, ки китоби «Искандари Мақдунӣ ва Шарқ» бо вазоҳат ва баён равшан, ташреҳ ва тавзеҳоти дақиқ ва рангин нигошта шудааст. Асар хеле хуб ороиш ёфта, тасвир ва нақшаҳои мазгуб, ҷадвал ва тарҳи муҳорибаҳо, феҳрист ва тафсилотҳои муқаммалӣ нишондиҳандаҳо дорост.

Китоби «Искандари Мақдунӣ ва Шарқ» соли 1982 дар Юнон (Афина) ба забони юнонӣ нашр гардид. Асар ба сифати баланд интишор шуда муқован он хеле хуб ороиш ёфтааст. Дар ҷидаи муқова дар боран Б. Гафуров маълумоти мухта-сари тарҷуманҳои дода шудааст.

* * *

Соли 1985 ду китоби Б. Гафуров аз ҷониби баромад. Дар Душанбе китоби дуҷуми «Тоҷикон» ва дар Маскав «Мунтахаби осор»-и ӯ интишор ёфтаанд. Пас аз вафоти Б. Гафуров Институти шарқшиносии АИ СССР ба ҷони «Мунтахаби осор»-и Б. Гафуров шурӯъ кард ва онро сарредаксияи адабиёти Шарқи нашриёти «Наука» ба таъри расонид.

Дар ин асар тадқиқотҳои академик Б. Гафуров бо тамоми самтҳои асосии фаъолияти илмӣ-публисистики ӯ дар соҳаи илми шарқшиносии пешниҳод шудаанд.

«Мунтахаби осор»-и Б. Гафуров аз сармақолаи ҳаёти таъририя бо унвони «Академик Бобочон Гафурович Гафуров аз осори ӯ» оғоз мегардад ва дар он оид ба ҳаёт ва фаъолияти илмӣ, сиёсӣ-ҷамъияти ва ташкилотчигии ӯ ба таври мухтасар, вале возеҳу равшан маълумот дода мешавад.

Китоб аз ҷаҳор қисмат иборат буда ҳар як фасли он самтҳои муайяни фаъолияти илмӣ ва илмӣ-публисистики олимро фаро гирифтааст.

Дар қисмати аввали осор ҷунбишҳои озодихоҳии миллатҳои мазлуми Осиё ва Африқо, танқиди мустамликадорӣ ва навмустамликадорӣ ва ибрату таъсири республикаҳои Шарқи Советӣ ба кишварҳои Шарқи хориҷаи рӯ ба тараққӣ дар қони худҳои сиёсӣ ва миллии онҳо таҳқиқ шудааст.

Қисмати дуҷуми китоб «Таърихи қадими Осиёи Марказӣ» ном дорад. Б. Гафуров дар қони таҳқиқу омӯзиши масъалаҳои гуногуни таърих, маданияти халқҳои Осиёи Марказӣ, робитаҳои иқтисодию сиёсӣ ва фарҳангии байни онҳо саҳми арзанда

гузаштааст. Дар қисмати мазкур як қатор мақолаҳои илмӣ олим гирд оварда шудаанд, ки фаъолияти тадқиқотии уро дар ин ҷода равиши мезозанд. Ин фасл гузоришхоро онд ба сабабҳои инкишоф ва инкирози аввалин давлати тоҷикон — давлати Сомониён, дар бораи робитаҳои таърихӣ Осӣён Мёнз ба кишварҳои Шарқи Араб, давлати Кушонӣён, нақш ва саҳми он дар тамаддуни ҷаҳонӣ гирд оварда шудаанд.

Фасли сеюми китоб «Нависандагон ва мутафаккирони эҷодпасти Шарқ» ном дошта дар он дар бораи саҳми намоёндогон илму адаби Шарқ ба ҳазинаи маданияти ҷаҳонӣ суҳан меравад. Дар ин қисмат тадқиқотҳои Б. Гафуров дар бораи Фирдавӣ, Берунӣ, Хусрави Деҳлавӣ, Форобӣ, Муҳаммад Иқбол ҳам оварда шудаанд.

Проблемаҳои илми шарқшиносӣ советӣ, вазифа ва пешомадҳои он ҳамеша дар маркази диққати Б. Гафуров буданд. Қисмати чоруми китоб, ки «Шарқшиносӣ советӣ» ном дорад ба ҳамин мавзӯ бахшида шудааст. Дар мақолаҳои ин қисмат суҳан аз хусуси умдатарин вазифаҳои шарқшиносӣ советӣ, комёбиҳои онҳо, ҳамчунин баъзе норасоҳои кори онҳо ва роҳҳои беҳтар намудани сифати корҳои илмӣ меравад.

Албатта «Мунтахаби осор» ва ҳаман тадқиқотҳои Б. Гафуровро дар бар гирифтааст. Чунонки дар сармақолаи ҳайати таҳририя қайд шудааст, маҳдудияти ҳаҷми нашр имкон надидааст, ки ба он бисёр корҳои олимро дохил намоянд. Аз ҷумла ба он корҳои муҳимтарини олим: «Таърихи мухтасари ҳаҷки тоҷик», «Тоҷикон» дохил нашудаанд. Ҳамчунин ба «Мунтахаби осор» корҳои бо дигарон навиштаи Б. Гафуров аз ҷумла «Ал-Форобӣ дар таърихи фарҳанг», «Омузиши тамаддуниҳои Осӣён Марказӣ», «Искандари Мақдунӣ ва Шарқ» низ дохил нагардидаанд. Бо вуҷуди ин ба мутасаддиён ва ба ҷои ҳозиркунандагони «Мунтахаби осор»-и Б. Гафуров муяссар шудааст, ки шавакҳои зероҳа ва фаъолияти ҷурмаҳсули илмӣ муҳаккикро нишон диҳанд.

Нашри «Мунтахаби осор»-и Б. Гафуров на танҳо ҳаҷми арзанда барои поси хотир ва тақдирӣ хизматҳои бузурги ин муҳаккиқи маъруф мебошад, балки он барои пешрафти илми шарқшиносӣ советӣ низ кӯмак хоҳад кард.

ЭЪТИРОФ ВА ШУҲРАТИ ҶАҶОНИИ Б. ГАФУРОВ

Академик Б. Гафуров кори илмиро бо нишироки фаъолият дар фаъолияти бисёр ташкилотҳои илмӣ-тадқиқотӣ байналхалқӣ пайваста пеш мебард. Ӯ президенти Ассоциатсияи бай-

налхалкӣ оид ба омӯхтани тамаддуни Осиёи Марказӣ ва раиси Комитети Советӣ оид ба омӯхтани тамаддуни Осиёи Марказӣ, нонб президенти Анҷумани байналхалқии тадқиқотҳои шарқӣ ва осиёӣ, раиси Комитети миллии Советии Анҷумани илмӣ минтақавӣ ӯқубусти Ором, раиси Комитети муштаракӣ Эронӣ Советӣ оид ба ҷои байналхалқии ба номи А. Фирдавси буз. Соли 1961 дар Гвинея ҳафтуми Конференсияи байналхалқӣ Б. Ғафуров раиси Фонди яқдили Осиё ва Африқо интиҳоб гурӯҳид. Б. Ғафуров аъзои боз бисёр ташкилотҳои байналхалқӣ буд ва ин ҳама гувоҳи он аст, ки ӯ чӣ дар мамлакатамон ва чӣ дар хориҷи кишвар ба эътибор ва шӯҳрати зиёд соҳиб гашта буд.

Б. Ғафуров ба сифати муовини раиси Комитети Советии ҳамбастагӣ ба мамлакатҳои Осиё ва Африқо ва депутати Советии Олии СССР ба бисёр мамлакатҳои дунё аз ҷумла Алҷазир, Афғонистон, Бирма, Гвинея, Ҳиндустон, Покистон, Сурия, Лубнон, Ироқ, РФГ, Франция, Арабистони Суудӣ, Австрия, Чехословакия ва як қатор давлатҳои Осиё, Африқо ва Европа сафар кардааст. Баромаду мулоқоти ӯ дар мамлакатҳои номбурда дар қони мустаҳкам қардани алоқаҳои дӯстии байни халқҳои Иттифоқи Советӣ бо халқҳои ин қитъаҳои дунё ҳиссан арзанда мебошад.

Тадқиқотҳои илмӣ Б. Ғафуров, фаъолияти серсоҳаю доминатори ҷамъиятиву сиёсӣ ӯ ва ҷидду ҷаҳди ҳастагинотари ӯ дар вазифаи директори Институти шарқшиносии АИ СССР, ки ба мустаҳкам қардани робитаҳои ҳамкорӣ байналхалқии олимони нигаронида шуда буд, дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон сазовор кадр қарда шуданд. Бехуда нест, ки академик Б. Ғафуров аъзои фаҳрии як қатор ҷамъиятҳои илмӣ хориҷӣ, доктори фаҳрии донишгоҳҳои хориҷӣ интиҳоб гашта буд. Б. Ғафуров аъзои фаҳрии Анҷумани ҳоваршиносони Польша, доктори ифтихории Донишгоҳи Техрон (Эрон), аъзои фаҳрии Анҷумани ба номи Керёши Чали назди Академияи илмҳои Венгрия, аъзои ифтихории Академияи илмҳо ва санъати Босния ва Герцоговина (Югославия), узви ифтихории Анҷумани Осиё дар Париж, доктори фаҳрии Донишгоҳи мусулмонии шаҳри Олиҳарх (Ҳиндустон) буд. Соли 1969 Б. Ғафуров аъзои Шӯрои миллии Ҳиндустон оид ба равобити фарҳангӣ интиҳоб гашта буд ва ҳуди ҳамон сол сазовори ҷои байналхалқии ба номи Ч. Нехру гурӯҳид.

Дар баъобари ширкат дар фаъолияти конференсияҳо ва симпозиумҳои байналхалқӣ обрӯю эҳтироми ин донишманди барҷаста дар байни олимони хориҷӣ, дипломатҳо, арбобони давлатӣ ва сиёсӣ ва мардумони оддӣ меафзуд. Ондое, ки ҳам-

гузоштааст. Дар қисмати мазкур як қатор мақолаҳои илми олим гирд оварда шудаанд, ки фаъолияти тадқиқотии ӯро дар ин ҷода равшан месозанд. Ин фасл гузоришхоро онд ба сабабҳои инкишоф ва инкирози аввалин давлати тоҷикон — давлати Сомониён, таърихи таърихи Осиёи Миёна бо кишварҳои Шарқи Араб, давлати Кушонӣён, нақш ва саҳми он дар тамаддуни ҷаҳонӣ гирд оварда шудаанд.

Фасли сеюми китоб «Нависандагон ва мутафаккирони эҷодӣ Шарқ» ном дошта дар он дар бораи саҳми намоёндогон илму адаби Шарқ ба ҳазинаи маданияти ҷаҳонӣ суҳан меравад. Дар ин қисмат тадқиқотҳои Б. Гафуров дар бораи Фирдавси, Беруни, Хусрави Дехлавӣ, Форобӣ, Муҳаммад Иқбол ҳам оварда шудаанд.

Проблемаҳои илми шарқшиносӣ советӣ, вазифа ва пешомадҳои он ҳамеша дар маркази диққати Б. Гафуров буданд. Қисмати чоруми китоб, ки «Шарқшиносӣ советӣ» ном дорад ба ҳамин мавзӯ бахшида шудааст. Дар мақолаҳои ин қисмат суҳан аз хусуси умдатарин вазифаҳои шарқшиносӣ советӣ, кӯмебиҳои онҳо, ҳамчунин баъзе норасонҳои кори онҳо ва роҳҳои беҳтар намудани сифати корҳои илми меравад.

Албатта «Мунтахаби осор» на ҳаман тадқиқотҳои Б. Гафуровро дар бар гирифтааст. Чунинки дар сармақолаи ҳайати таҳририят қайд шудааст, маҳдудияти ҳаҷми нашр имкон надидааст, ки ба он бисёр корҳои олимро дохил намоянд. Аз ҷумла ба он корҳои муҳимтарини олим: «Таърихи мухтасари халқи тоҷик», «Тоҷикон» дохил нашудаанд. Ҳамчунин ба «Мунтахаби осор» корҳои бо дигарон навистаи Б. Гафуров аз ҷумла «Ал-Форобӣ дар таърихи фарҳанг», «Омузиши тамаддуни Осиёи Марказӣ», «Искандари Мақдунӣ ва Шарқ» низ дохил нагардидаанд. Бо вучуди ин ба мутасаддиён ва ба ҷол ҳозиркунандагони «Мунтахаби осор»-и Б. Гафуров муяссар шудааст, ки шавқу завқи серсоҳ ва фаъолияти пурмаҳсули илмӣ муҳаккикро нишон диҳанд.

Нашри «Мунтахаби осор»-и Б. Гафуров на танҳо ҳаҷи арзанда барои ноби хотир ва тақдирӣ хизматҳои бузурги ин муҳаккики маъруф мебошад, балки он барои пешрафти илми шарқшиносӣ советӣ низ кӯмак хоҳад кард.

ЭЪТИРОФ ВА ШУҲРАТИ ҶАҲОНИИ Б. ГАФУРОВ

Академик Б. Гафуров кори илмиро бо иштироки фаъолона дар фаъолияти бисёр ташкилотҳои илмӣ-тадқиқотӣ байналхалқӣ пайваста пеш мебард. Ӯ президенти Ассосиатсияи бай-

налхалки онд ба омӯхтани тамаддуни Осиеи Марказӣ ва раиси Комитети Совети онд ба омӯхтани тамаддуни Осиеи Марказӣ, ноб президенти Анҷумани байналхалқии тадқиқотҳои шарқӣ ва осиеи, раиси Комитети миллии Совети Анҷумани илмӣ минтақавӣ укёнуси Ором, раиси Комитети муштаракӣ Эрони Совети онд ба ҷои байналхалқии ба номи А. Фирдавсӣ буд. Соли 1961 дар Гвинея ҳангоми Конференсияи байналхалқӣ Б. Гафуров раиси Фонди яқдили Осие ва Африко интиҳоб гардид. Б. Гафуров аъзои боз бисёр ташкилотҳои байналхалқӣ буд ва ин ҳама гувоҳи он аст, ки ӯ чӣ дар мамлакатҳои ва чӣ дар хориҷи кишвар ба эътибор ва шӯҳрати зиёд соҳиб гашта буд.

Б. Гафуров ба сифати муовини раиси Комитети Совети ҳамбастагӣ ба мамлакатҳои Осие ва Африко ва депутати Совети Олии СССР ба бисёр мамлакатҳои дунё аз ҷумла Алҷазир, Афғонистон, Бирма, Гвинея, Ҳиндустон, Покистон, Сурия, Лубнон, Ироқ, РФГ, Франция, Арабистони Суудӣ, Австрия, Чехословакия ва як қатор давлатҳои Осие, Африко ва Европа сафар кардааст. Баромаду мулоқоти ӯ дар мамлакатҳои номбурда дар қони мустаҳкам қардани алоқаҳои дӯстии байни халқҳои Иттифоқи Совети бо халқҳои ин қитъаҳои дунё ҳиссаи арзанда мебошад.

Тадқиқотҳои илмӣ Б. Гафуров, фаъолияти серсоҳаю доминатори ҷамъиятиву сиёсӣ ӯ ва ҷидаи ҷаҳди ҳастагинотлазири ӯ дар вазифаи директори Институти шарқшиносӣ АИ СССР, ки ба мустаҳкам қардани робитаҳои ҳамкорӣ байналхалқии олимони ин қитъаи дунё буд, дар бисёр мамлакатҳои ҷаҳон сазовор қард карда шуданд. Беҳуда нест, ки академик Б. Гафуров аъзои фахрии як қатор ҷамъиятҳои илмӣ хориҷӣ, доктори фахрии донишгоҳҳои хориҷӣ интиҳоб гашта буд. Б. Гафуров аъзои фахрии Анҷумани ҳоваршиносони Польша, доктори ифтихории Донишгоҳи Техрон (Эрон), аъзои фахрии Анҷумани ба номи Керёши Чали назди Академияи илмҳои Венгрия, аъзои ифтихории Академияи илмҳои ва санъати Босния ва Герцоговина (Югославия), узви ифтихории Анҷумани Осие дар Париж, доктори фахрии Донишгоҳи мусулмонии шаҳри Олиҳарх (Ҳиндустон) буд. Соли 1969 Б. Гафуров аъзои Шӯрои миллии Ҳиндустон онд ба равобити фарҳангӣ интиҳоб гашта буд ва худ ҳамон сол сазовори ҷои байналхалқии ба номи Ч. Нехру гардид.

Дар балоҷари ширкат дар фаъолияти конференсияҳо ва симпозиумҳои байналхалқӣ обрӯю эътиромӣ ин донишманди барҷаста дар байни олимони хориҷӣ, дипломатҳо, арбоби давлатӣ ва сиёсӣ ва мардумони оддӣ меафзуд. Охири, ки ҳам-

рохи академик Бобочон Гафуров дар маҷлисҳо ва мулоқотҳои байналхалқӣ иштирок крдаанд, бо ҷашмони худ дидаанд ва гуфтаанд ки шукрати эътибори Б. Гафуров дар кишварҳои хориҷа **PDF Compressor Free Version** мебуд.

Донишманди маъруфи советӣ, академик Б. Гафуров дар қадом конгрессу конференсия ё мулоқотҳои байналхалқӣ иштирок бикунад, ба қадом мамлакатҳои хориҷи сафар кунад, ҳамчун намоёнди сазовори илми советӣ аз комёбиҳои илми шарқшиносии Совети иттифоқи мекард, чун наёмбари сулҳу дӯстӣ, сиёсати сулҳҷӯёни Давлати Советиро тарғибу ташвиқ менамуд ва ба эътиром муҳаббати самимии мардумони кишварҳои гуногун сазовор гашта буд. Номии Бобочон Гафуров ҳоса дар кишварҳои Хинду Покистон ва Афғонистону Эрон бо эътиром ва некӣ ёд мешавад. «Хушбахтона, ба ман муяссар шудааст, ки дар якҷанд конгрессҳои илми умумитифоқию байналхалқӣ ҳамроҳи Бобочон Гафуров иштирок намоям, бо ӯ ба хориҷа сафар кунам, дар суҳбатҳои арбобони давлат ва олимони намоёни ҷаҳон ҳозир бошам. Дар суҳбатҳои, ки дар қасри илмҳои Дехлӣ, музейи Қобул, меҳмонхонаҳо, зиёфатҳои расмӣю ғайрирасмӣ зери ҷодарҳои рангоранги хинди ё дар муассисаҳои илмиву ҷамъиятӣ баргуздор мешуданд, муҳаббату эътиромии олимони мамлакатҳои гуногунро нисбат ба Б. Гафуров борҳо мушоҳида кардаам. Онҳое, ки бо ин шахс шиносӣ доштанд, ӯро меқубонанд ба оғӯш мекашиданд, онҳое, ки ғойбона мешинохтанд, кӯшиши бо Б. Гафуров ҳамсуҳбат шуданро доштанд»¹.

Масалан, соли 1972 дар Конференсияи байналхалқии ЮНЕСКО дар шаҳри Ашқобод сафири ҳамовактан Покистон дар Иттифоқи Советӣ аз ҷумла ҷунин иброз доштааст: «Ман аз ҷумлаи он шахсони толеъ надошта мебошам, ки то кунун бо Бобочон Гафуров шиносӣ надоштам ва бо ӯ ҳамсуҳбат нашудаам».

Дар ҳама ҷо Бобочон Гафуровро самимона истикбол ва назирон менамуданд, донишмандон, арбобони сиёсӣю давлатӣ, одамони оддӣ ӯро дӯст мелаштанд ва бо эътиром ба ӯ муносибат мекарданд ва ҳама сабъ доштанд, ки бо Б. Гафуров ошно бишаванд.

Соли 1975 Б. Гафуров бо даъвати ҳукумати Покистон ба ин мамлакат ташриф овард. Донишмандон ва аҳли адаби он кишвар Б. Гафуровро басо самимона истикбол намуданд. Профессори Университети шаҳри Раваалқиндӣ Сафӣ Хайлари До-

¹ Дукторов А. Ёди некаш дар дӯлҳост.— «Маориф ва маданият», 1972, 29 сентябр.

ниш дар ин робита шеъре нишо намуд, ки дар он боздиди дӯстонаи донишманди советӣ аз Покистон, аҳамияти ин боздид ва ташаббуси мамлакати советҳо дар ҳаллу фасли сулҳомези ихтилофи соли 1965 миёни Хиндустон ва Покистон тавсиф мегардад. **PDF Compressor Free Version**

Тафсилати интишори шеъри номбурда низ ҷолиб аст ва таърихи аҷиб дорад.

Боре ман аз Бобочон Ғафуров пурсидам ки ӯ оё шеъри дар васфаш сурудан шоири тоҷик Лоик Шералиро хондааст! Бобочон Ғафуров ҷавоби мусбат дод ва зимнан изофа намуд, ки дар васфи ӯ боз як шеъри дигар низ нишо шудааст. Аз баски аз вучуд доштани дигар ашъор хабар надоштам дар ин маврид аз Б. Ғафуров пурсон шудам. Б. Ғафуров дар боран сафари худ ба Покистон дар соли 1975, истиқболи гарму ҷушон ва муносибати самимонаи донишмандони кишвар нисбат ба ӯ ва ҳамчунин дар боран шеъри Сафӣ Хайдари Дониш ба он муносибат хикоя намуд.

Ман аз Бобочон Ғафуров хоҳиш намудам, ки шеъри номбурдаро барои интишор дар саҳифаи рӯзнома дар ихтиёрим гузорад. Олим қатъиян ин хоҳишро рад намуд ва ризоият наод. Ман он рӯз дасти холи аз назди Б. Ғафуров рафтам. Вале фикри ризоияти Б. Ғафуровро гирифтаи ва амалӣ намурадани мақсади интишори шеъри номбурда маро ором намегузошт. Пас аз се рӯз ман боз ба зёрати устод Б. Ғафуров омадам. Баъд аз фурсате хоҳари хурди устод Зебунисо низ ворид шуд. Ман аз ӯ кӯмак хостам ва хоҳиши маро боз ба Б. Ғафуров гуфтем. Б. Ғафуров аввал ризоият наод. Он вақт ман пешниҳоди тозан худро пешкаш кардам: яъне шеър бо муқаддима аз номи А. Мухторов ҷои хоҳад шуд. Пас аз гуфтугузори тӯлонӣ муқобилати устод шикаста шуд. 14 март соли 1977 дар рӯзномаи «Маориф ва маданият» шеъри шоири Покистон Сафӣ Хайдари Дониш бо муқаддимаи банда тахти унвони «Ғарозии истиқбол» ба таъриф расид, ки он чунин аст:

Хушо баҳте, ки як меҳмони волоҳои меояд,
Зи ҳар ҷониб сядо ояд, ки Бобочон меояд.
Надими бесбаҳо Бобо, муҳаббатро зиё Бобо,
Ҷамоли дилушо Бобо, ҷамоли ҷовфидо Бобо,
Назарро равшани Бобо, хирадро индағи Бобо,
Суруди тозағи Бобо, насми дӯсти Бобо,
Зи нури фазлу дониш мефизоад шаъни дояи,
Зи ҳар меъёр медорад ба маслак нами ҷастой,
Саросар домани занку адабро нургуҳар дорад,
Каломе Голибу Нисболу Хусрав дар назар дорад.

Ба ишон дар ҷаҳон дорем дамроҳи, ҳамоҳанги,
 Муборак ҳамдигон дар умри дину фарҳанги.
 Таманноро ба ин ҷони таманно раштае бошад,
 Барои ҷони мо бо ҷони Бобо раштае бошад.
 Барои умри ӯшад, бахри ҷони дардаманд оид,
 Навои нарму ширин аз фароли Тошканд¹ оид.
 Зи сарҳои эҷиби Суғвият як ҷом оварда,
 Муҳаббат байни мо афзояд, аз пайғом оварда.
 Парӣ таҳвилӣ ин дам хуштар аз товус мебиням,
 Ки ман дар сураташ хусну ҷамоли рус² мебиням.
 Дар ин баъзи тараб, Дониш маро бошад атар ёро:
 «Ба холи хиндуиш бахшам Самарканду Бухоро»

Ман ду нусха аз рузномаи номбурдаро бо худ гирифта ба аёллати Б. Гафуров шитофтам. Тоби устод андаке гурехта буд ва дар утокаи духтурҳо хузур доштанд. Ба аёллати бародари худ хоҳари калони Б. Гафуров — Тоҷинисо низ омада дар утоки ҳамсоя шитизори мекашид. Вақте ки духтурҳо рафтанд, маро ба хузурӣ устод даъват карданд. Пас аз муолиҷа ӯ бештар рангпарида ва беҳол ба назар мерасид (он вақт касе оғох набуд, ки аз умри устод Б. Гафуров фақат камтар аз ду моҳ боҳӣ мондааст). Б. Гафуров рузномаро гирифта шеър ва муқаддимаи оиро ду дафъа бодикқат мутоила намуд ва сипас бо садон завф, ки махсуси ӯ набуд, изҳор дошт: «Ахрорҷон! Маро аз ҳад зиёд таърифу тавсиф намудед» ва ман дар ҷавоб гуфтам: «Не устод, Шумо ба он сазовор хастед!»

Он рӯз сӯҳбати мо тулонӣ шуд ва ман дидам, ки хоби устод меояд. Ман иҷозат нурсида бо Б. Гафуров хайрухуш намудам.

Ин лаҳзаи зикршуда, ки гувоҳи фурутанӣ, хоксории устод Б. Гафуров асту ба ҳеч ваҷҳ розӣ шудан намеҳост, ки шеърӣ барҳақ дар васфи ӯ сарондан шоир ва донишманди хорҷаи манаури хондангон гардад, то охири умр дар ёди мо ҳоҳад монд.

Муҳаббат ва эҳтиромӣ самими донишмандони кишварҳои хориҷӣ инсбат ба шахсияти Б. Гафуров ҳангоми Симпозиуми байналқалқӣ доир ба проблемаҳои этникии таърихи қадими Осиёи Марказӣ, ки моҳи октябри соли 1977 баъд аз се моҳи фаоти Б. Гафуров дар шаҳри Душанбе баргузор гардиш, ба таври возеҳ зоҳир гашт.

¹ Гуфтушуниди соли 1965 дар Тошканд, ин Ҳиндустону Покистон сулҳ бастанд, дар назар аст.

² Россия, ғайи ҳалқи Советӣ дар назар дошта шудааст.

Дар кори тайёри ба гузаронидани симпозиум Б. Ғафуров кӯшиши зиёде ба харч дод ва барои маъруза кардан омодагӣ медид. Вале умр ба ӯ вафо накард.

Дар симпозиум маърузаи Б. Ғафуров таҳти унвони «Баъзе аз проблемаҳои таърихи антиқаи халқҳои Осиёи Марказӣ дар давраҳои қадимтарин» кироат гардид, ки мавриди таваҷҷӯҳи иштирокчиёни симпозиум қарор гирифт. Аҳамияти баррасии проблемаҳои этникии таърихи қадими Осиёи Марказӣ (ҳазораи дуюми қабл аз милод) дар он мебошад, ки давраи мазкур муҳимтарин марҳила дар ташаккули халқҳои сокини ноҳияи номбурда аст. Дар ҳазорсолаи дуюми қабл аз милод халқҳои ҳиндуэронӣ дар сарзаминҳои аз Анатолия, Байнанаҳрайн, Эрон ва Ҳиндустон то сарҳадҳои Хитой маскун шуда асоси инкишофи ояндаи иҷтимоӣ ва иқтисодии минтақа ва ташаккули халқҳоеро, ки мувофиқи далелҳои таърихӣ мансуб ба ҳазорсолаи аввали қабл аз милоданд, бунёд гузоштанд.

Симпозиуми илмӣ номбурда бо ташаббуси Комиссияи муштаракӣ советию ҳиндӣ оид ба ҳамкориҳо дар риштаи илмҳои иҷтимоӣ ва Ассоциатсияи байналхалқӣ оид ба омӯзиши тамаддуни Осиёи Марказӣ баргузор гардида дар он 91 нафар олимони аз 11 мамлакатҳои ҷаҳон, аз ҷумла Франция, РФГ, РДГ, Венгрия, ШМА, СССР, Ҳиндустон, Эрон, Покистон ва ғайра иштирок доштанд.

Бостоншиноси маъруфи Покистон, профессор Аҳмад Доӣ дар Симпозиуми номбурда роҷеъ ба саҳму макоми Б. Ғафуров дар инкишофи тадқиқотҳои илмӣ оид ба Осиёи Марказӣ ва мустақкам намудани ҳамкориҳои олимони суҳан ронда чунин гуфт: «Чи хуб рафторе дошт? Чи тавр худро идора мекард? Вай чи хел конгрессро идора мекард? Ин ҳама шоистаи тақлид аст. Тамоми фаъолияти симпозиуми мазкур, яъне симпозиуми Душанбе дар соли 1977 (А. М.) бояд бо ҳамин марди бузург бахшида шавад. Ғафуров ибтидои корҳои ташкилиро асос гузоштааст, ки дар доираи он мо тадқиқотҳои худро доир ба тамаддуни Осиёи Марказӣ метавонем идома бидиҳем».

Дар бораи саҳми Б. Ғафуров дар ин кори хайр ва наҷибона дигар олимони советӣ ва хориҷӣ — иштирокчиёни симпозиум низ бо муҳаббат ва ҳаяҷон суҳан ронданд.

Масалан, устоди донишгоҳи Техрон, раиси донишкадаи адабиёт ва улуми инсонӣ профессор Изатулло Ниғаҳбон дар бораи муштарак будани таърих, фарҳанг ва забони мардуми тоҷик ва Эрон, дар бораи саҳми Бобочон Ғафуров дар гузаронидани мулоқотҳои байналхалқии олимони чунин гуфта буд: «Мо дар тӯли таърих бо кишвари Тоҷикистон ҳамбастагҳои зиёде

доштем ва ба хусус забони форси-дарӣ ҳам чи дар Тоҷикистон ва чи дар Эрон маъмул аст, бо каме фарқ дар ҳар ду мамлакат мавриди истифода қарор дорад. Забони ҳар ду қисмат ба ҳар ду **PDF Compressor Free Version** ҷони асосан якест ва вақте ки чунин вазъият вучуд дорад, мусалламан мо дар гузашта бо ҳам бисёр наздик будем ва интончи неку аз ин доштем ва дар оянда агар чунон ки ҳамкориҳои бештаре ба вучуд бояд, мусалламан баҳраманд хоҳем шуд. Аммо аз назари ҳамкориҳои илми ман бояд ибро арз бикунам, ки ман дар чанд соли гузашта, ки то андозае дар ин ҳамкориҳо ширкат доштам, ба хубӣ мушоҳида кардам, ки чи фаъолияти азиме дар кишвари Тоҷикистон барои интишори китоби қадиман гузаштаи бузургон, удабо анҷом шуда ва чи арҷ ва қадр ва эҳтиром барои ки афрод дар кишвари Тоҷикистон қонд буданд. Илова бар ин нуқтае, ки ман бояд тазаққур бидихам, мардумони тоҷик, бахусус донишмандони ин мамлакат дар ниҳояти алоқа, ҳамкори ва иштироки масон дар заминаҳои адаби ва фарҳанги Тоҷикистон профессор Бобочон Гафуров, ки худованд уро бимӯрзад, дар ин ҷараёни фаъолияти ҷашмгир ва доманадоре дошт. Бештар қонграҳо, ки марбут ба масоили фарҳанги ва адабии ин қисмат аз ҷаҳон ташкил мешуд, ё Бобочон Гафуров раъсан идора мекард, ё ин ки дар гузаронидани ин қонграҳо сахми бузурге дошт».

Баъди даргузашти Б. Гафуров дар маҷаллаҳои гуногуни хориҷи таъзияномаҳо интишор шуданд, аз ташкилотҳои илми, ҷамъияти, олимони намоёни мамлакатҳои гуногуни ҷаҳон ба унвони Институти шарқшиносии АИ СССР, Академияи илмҳои РСС Тоҷикистон, ба унвони ҳамсари марҳум доктори илми таърих Капитолина Александровна Гафурова даххо телеграмма ва мактубҳои ҳамдарди омад. Яке аз ин мактубҳо ба қалами президенти Личумани Покистони «Ҳамрад Нашин Фаундейшин» Ҳаким Муҳаммад Саид тиваллук дорад, ки маънаш (дар тарҷума) чунон аст:

«Ҷавти профессор Бобочон Гафуров раиси Институти шарқшиносии Академияи илмҳои СССР, ки 12 июл ба вуқӯ омад, як инсонии дорон истеъдоди факулотда ва донишманди маъруфро аз миёни мо рабуд. Эҳсосоти дӯстии самимона ва таваҷҷуҳе, ки ӯ нисбат ба Покистон ва мардуми ин кишвар дошт, ҳеч касро ба шубҳа намеовард. Фаъолияти ӯ дар роҳи таҳқиқи дӯстии алаҳхусусе дар рӯшти илм ва фарҳанг беҳамтоист. Вай Покистон, Ғолиб ва Иқболро хуб медонист ва ба онҳо баҳои баланд мелод.

У аз сахми мардуми кишварҳои мо дар роҳи барпо кардани фарҳанги мардуми Осиёи Марказӣ ифтихор мекард. Б. Ғафуров дар кори таҳқиқи тамаддуни Осиёи Марказӣ — Покистон, Афғонистон ва қисме аз ҳудуди Иттифоқи Советӣ аз зумран нахустин муҳаққиқон буд. Фаъолияти ӯ дар омӯзиши ин мазъалаҳо сабаби дар ЮНЕСКО ташкил ёфтани шӯъбаҳои ҷудогона оид ба проблемаҳои фарҳангии Осиёи Марказӣ гардид.

Бобочон Ғафуров аз лиҳози осори илмӣ дар радифи барҷастатарин донишмандони ҷаҳон қарор дорад. Сарфи назар аз бад будани аҳволи саломатинаш ӯ мазъулияти роҳбарии Институтуи шарқшиносии АИ СССР-ро ба ўҳда дошт ва ин вазифаро бо мардонагӣ иҷро кард, ба аҳли ҷаҳон собит намуд, ки муҳаббат ба илму дониш тамоми монетаҳои сунъиро бартараф месозад.

Ва ман мӯддати 15 соли охир ифтихори дӯстиро бо Бобочон Ғафуров доштам. Ман ба хирадманди ва самимият, гармин эҳсосот, бурдборӣ ва хайрхоҳии ӯ баҳои баланд меоддам.

Ғавти Бобочон Ғафуров барои илми ҷаҳон талафоти бузургест».

Дар маҷаллаи «Центральная Азия» (июли 1980), ки аз таърифи ЮНЕСКО дар Неломобод (Покистон) интишор мегардад, матни маърузаи Б. Ғафуров дар Симпозиум оид ба проблемаҳои этникии таърихи қадимаи Осиёи Марказӣ дар шаҳри Душанбе ба ҷол расид. Сипас дар ҳамин маҷалла рисолаи банда «Академик Бобочон Ғафурович Ғафуров» ба забони англисӣ ба таърифи расид, ки дар охирисухани он чунон омадааст: «Бобочон Ғафуров дар Покистон на танҳо машҳур буд, балки мавриди эътирофи умум қарор дошт. Донишмандони Покистон, ки бо ӯ шахсан ифтихори ошноӣ доштанд ва ба ҳамини бузург ва фавқуллода амиқи тадқиқотҳои ӯ дар соҳаи таърих ва фарҳанги халқҳои Осиёи Марказӣ баҳои баланд меоданд, ғавти ӯро чун як талафоти бебозғашт қабул намудаанд. Саҳми Б. Ғафуров дар таҳқиқи тамаддуни Осиёи Марказӣ чунон беҳад бузург ва амиқ аст, ки он вартан пас аз марги ӯ ба амал омада мӯддати зиёде эҳсос хоҳад шуд».

Соли 1979 дар маҷаллаи «Центральная Азия» китоби Б. Ғафуров ва Л. И. Мирошников «Омӯзиши тамаддуни Осиёи Марказӣ» ба забони англисӣ дар Покистон ба ҷол расид.

Суханони сафири собиқи Покистон дар бораи Б. Ғафуров, ки дар Ашқобод гуфта буд, гузориши бостоншиносии номӣ А. Дониш пас аз марги Б. Ғафуров дар Симпозиуми Душанбе, шеъри Дониш, таъзияномаи Хаким Муҳаммад Саид ва мақола дар бораи Б. Ғафуров дар маҷаллаи «Центральная Азия» ша-

ходати онанд, ки донишманди тоҷик дар байни олимони Покистон машҳур гашта буд.

Бобочон Ғафуров махсусан дар Ҳиндустон маълуму машҳур буд. У нисбат ба Ҳиндустон ва мардуми он як ҳисса дӯстии хос ва тавачҷухи самимӣ дошт. Б. Ғафуров борҳо ба ин мамлакат сафар карда, бо олимон, арбобони намоёни давлат ва ходимони маданият, мардумони заҳмат мулоқотҳо доштааст. Дар ҳар сафари худ ба Ҳиндустон Б. Ғафуров дӯстони дар ин мамлақати пурасрор пайдо кардашро ҳолпурси мекард, эҳтиҷи онҳоро ба ҳисоб гирифта, барои баъзе китоби даркорнашро, барои дигарҳо микрофильми нусхаҳои нодира китобҳои қаламиро тӯхфа мекард.

Дар Ҳиндустон онд ба рӯзгор ва фаъолияти фарҳангии Б. Ғафуров китобе нишор гардид, ки аз эҳтироми бепоси мардуми Ҳинд башорат медиҳад. Нигорандаи китоби «Академик Бобочон Ғафуров» муаррих ва файласуфи намоёни Ҳинд, ходими машҳури ҷамъияти Шоши Бушон ҷуни навиштааст: «Тарзи рафтору гуфтору, тарзи либоспушии Б. Ғафуров фақулода ба сокини Ҳиндустони Шимолӣ шабоҳат дошта, уро ба осони ҷун зодан водии Қашмир қабул кардан мумкин буд». Китоби мазкур соли 1978 дар нашрияти «Прогрессива һинд сектор набанкейши» дар Дехли ба забони англисӣ аз ҷои баромад. Рисола дар асоси материалҳои фаровон навишта шуда аз ду қисмат иборат аст. Дар қисмати аввал ҳаёт ва фаъолияти илми Б. Ғафуров таҳлил шуда, дар қисмати дуюм яқҷанд мақолаҳои Б. Ғафуров, порчаҳо аз китоби машҳури ӯ «Тоҷикон» оварда шудааст.

Дар рӯмуқован ба дараҷаи баланд ороишёртаи китоб (супер-обложка) акси Б. Ғафуров, ки дар сар токии тоҷики дорад, ҷой шудааст.

Рисолаи бузургҳаҷми Ш. Бушон, ки аз дусад саҳифа бештар аст, бо сарсухани яке аз ходимони намоёни илм ва маданияти Ҳинд, сафири собиқи Ҳиндустон дар Иттифоқи Советӣ, дӯсти Б. Ғафуров профессор Саид Нурул Ҳасан оғоз мегардад. У ҷуни менависад: «Барои ман ифтихори бузурге аст, ки ҳамроҳи дӯсти худ Шон Шоши Бушон эҳтироми хотираи донишманди бузург, шарқшиноси шинохта, дӯсти Ҳиндустон академик Бобочон Ғафуровро ба ҷо орам... Бобочон Ғафуров дигар дар байни мо нест, аммо ёди ӯ дар қалби бисёр мардумони Ҳинд боқист. Идеҳои дӯстии Ҳинду советӣ, ки ӯ бо як ҳисси ғамхорӣ мепарварид, беш аз пеш инкишоф ва мустаҳкам мегардад».

Тавачҷухи Ш. Бушон ба шахсият ва эҷодиёти Б. Ғафуров тасодуфӣ нест. Муаллифи китоб қайд мекунад, ки Б. Ғафуров аз ҷумлаи барҷастатарин мутафаккирон буд, ки барои таҳ-

кими робитаҳои фарҳангӣ, таърихӣ, адабӣ ва маънавияи халқҳои Ҳиндустон ва Иттифоқи Советӣ хизматҳои бузург намулдаст.

Дар симо ва шахсияти Б. Ғафуров муаллиф ва таърих донишманди шарқшиносӣ мавҷуф, балки дӯсти самимии халқҳои Осиёи Миёна ва Африқоро мебинад, ки сарнавишти халқҳои Шарқ, муборизани онҳо дар роҳи озодӣ ва истиклоли худ ҳамеша мавриди таваҷҷӯҳ ва ғамхорӣ ӯ буд. Б. Ғафуров фарҳангу маданияти ин мардумро бо муҳаббат меомӯхт.

Муаллиф зимни арзёбии фаъолияти Б. Ғафуров ҳамчун сарвари яке аз бузургтарин марказҳои илмӣ Иттифоқи Советӣ — Институти шарқшиносии АИ СССР чунин овардааст: Бобоҷон Ғафуров, ки соли 1956 директори Институти шарқшиносии АИ СССР таъин шуд, пайвасти сохтани тадқиқотҳои минбаъдари дар соҳаҳои филология, таърихи қадими халқҳои Осиё ва Африқо бо омӯзиши проблемаҳои нави имрӯза аз ҷумлаи муҳимтарини вазифаи худ мешуморид.

Дар Институти шӯъбаҳои нав таъсис гардида, самтҳои нави ҷустуҷӯ ва тадқиқотҳои илмӣ муайян карда шуданд. Дар натиҷаи амали гардидаи инқилобӣ марбут ба таҷдид ва бозсозии Институти шарқшиносӣ, ки асосан таҳти роҳбарии Б. Ғафуров сурат гирифт, шарқшиносии Советӣ боз ҳам ҳамачониба, серсоҳа ва самарабахш гардид.

Ақидаҳои худро вусъат дода Ш. Бушон изҳор мекунад, ки фаъолияти шарқшиносии Советӣ фақат бо тадқиқотҳои назариявӣ маҳдуд нагардида ҳамчунин масъалаҳои амалиро низ дар бар мегирад. Тадқиқотҳои донишмандони Советӣ мардумони тараққиёти кишварҳои Осиё ва Африқоро даъват мекунад, ки таҷрибаи соҳтмони сотсиализмро аз Иттифоқи Советӣ омӯзанд, ин ба онҳо дар қорӣ фаш соҳтани дасисаҳо ва қасду хилаи мустамликадорӣ нав, интиҳои роҳи дурусти тараққиёти иқтисодӣ ва сиёси кумак мерасонад.

Муаллифи пешгуфтори китоби Ш. Бушон, собиқ муовини раиси Шӯро онд ба илм ва таҳқиқоти саноатӣ дар назди ҳукумати Ҳиндустон, раиси Анҷумани робитаҳои фарҳангии Ҳинду советӣ профессор Нурул Ҳасан пас аз як соли фаъли Б. Ғафуров ба Иттифоқи Советӣ омад. Олими номбурда моҳи июли соли 1978 вориди шаҳри Душанбе шуд. Ханӯз хангоми дар фурудгоҳ будан Нурул Ҳасан лоҳиш қард, ки ӯро ба зиёрати оромгоҳи Бобоҷон Ғафуров баранд.

Аз сӯҳбатҳои ҳаррӯзаи бинда бо ин олим меҳру муҳаббати инҳонт самимии Нурул Ҳасан иҷбат ба Б. Ғафуров равшан падидор буд. Хангоми туселонидани меҳмон ӯ поран қоғазеро ба ман дароз қард, ки дар он бо хати майдаву зебои ху-

руфоти араби чуни суханҳо бо мисраъҳои мутафаккири бузург
и тоҷик Абдурахмони Қомӣ навишта шуда буд:

«Ба ёди дустӣ мухтарам Бобоҷон Гафуров ба вақти рух-
сат аз Тоҷикистон:

Эй, саро, аз ту шодам инсбат ба ин монанд?

Эй, сул, ба ту хурсандам, ту бун ки дорӣ?»

Муаллифи ин сатрҳо бо Нурул Ҳасан дар Деҳлӣ, Москва ва
Душанбе борҳо мусоҳиб шудаам. Бо итминони комил гуфта ме-
тавонем, ки ӯ дар ҳақиқат «Таърихшиноси барҷастаи Ҳинд» буд.
Солҳои 1981—1982 хангоми сафари семоҳаам ба Ҳиндустон Ну-
рул Ҳасан нақшаи кори маро тартиб дода буд. Дар арафани
болағаш аз ин мулкӣ пурасорор ӯ маро ба хонааш даъват на-
муда, бо китобхонаи хеш шинос кард.

Баъди сафири фахуллоддан Ҳиндустон таъин гардидаи Ну-
рул Ҳасан дар Москва, бо даъвати ӯ ман ду маротиба дар қабул-
лаш шудам. Маълум буд, ки эшон баъди вафоти дустӣ ҳам-
кораш Бобоҷон Гафуров муносибаташро бо олимони тоҷик ва
Тоҷикистон дигар накардааст: Ба сифати сафири кабир соли
1985 ӯ ба Душанбе бори саввум ворид гашт. Бо даъвати Ну-
рул Ҳасан соли 1986 ба муддати ду моҳ ман ба Ҳиндустон са-
фар кардам, дар китобхонаҳои то ҳол аз назар нагузаронидаи
худ қор кардам. Хангоми ин сафар Нурул Ҳасан вазифаи масъу-
ли бошараф — ҳокими Банголаи Ғарбиро дар уҳда дошт; дар
пойтахти ин мулк — шаҳри Калкатта ман дар қабули ӯ шудам.
Охири маротиба бо ин марди донишманд соли 1990 дар Деҳлӣ
ҳамсӯхбат гаштам. Ҳар як суҳбати мо бо хотираҳо оиди Б. Га-
фуров ва баҳсҳои ҷилми хатм мешуд.

Нурул Ҳасан мекушид, ки барои омӯختани китобҳои қала-
ми дар Ҷитани ӯ маҳфуз буда, маҳз олимони тоҷик бештар ба
Ҳиндустон сафар кунанд. Чунки дар ин мулк забони форсӣ аз
миён рафта, захираҳои нодири он, аз қабли китобҳои қалами,
лонандан хиндӯи худро аз даст додааст.

Аввали соли 1990 дар пойтахти Ҳиндустон шаҳри Деҳлӣ ва
дар шаҳри Олиҳарх аҷли зиндони ин кишвар 80-солгони устоди
бузург, академик Бобоҷон Гафуровро ботантана қайд карданд.
Профессори донишгоҳи Деҳлӣ Каушик ташаббусҳои ин чора-
ҷӯй буд. Дар маркази фарҳанги собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар
Деҳлӣ ин марди шариф дар боран Б. Гафуров маърузаи яқсола
эрод намуд.

Хотираҳои профессор Каушик ниҳоят ҷолиб буд. Эшон таъ-
рихи ба ҷиҳони доктори ифтихории донишгоҳи мусулмонии шах-

ри Олиҳарх сазовор гаштани Б. Ғафуровро чуни инқил қард. Барои инро ин кор мебоист розигии устодро гиранд. Бо ин мақсад чаҳор маротиба ба номи Б. Ғафуров барқия равон намудаанд. Ба ҷавоб барнагаштааст. Дар он сурат Нурул Ҳасан ба Каушик маслиҳат медиҳад, ки ба Москва телефон кунад. Дар гуфтугӯи телефонӣ Б. Ғафуров ба Каушик меӯянд, ки донишгоҳи Олиҳарх ин таълимгоҳи мусулмонӣ аст. Пас ман чӣ навъ розӣ шуда метавонам? (Дар ҳақиқат дар он солҳо аъзоёни ҳизби коммунисти диндор таъкиб карда мешуд). Дар ҷавоб профессор Каушик мефаҳмонад, ки донишгоҳи Олиҳарх ба ном мусулмонӣ аст. Дар амал донишҷӯёи ҳаман он фаххоеро, ки дар дигар донишгоҳҳои Ҳиндустон ҷорист, меомӯзанд. Бинобар ин аз «Мусулмонӣ» будани донишгоҳ ҳаросидан лозим нест. Баъд аз чуни фаҳмондан Б. Ғафуров барои сазовор гаштан ба унвони доктори ифтихорӣ розигӣ медиҳанд.

Дар баромади худ профессор Каушик инчунин таъкид кард, ки барои ба мансабҳои калон, ҳатто губернатори Банғолаи Ғарбӣ сазовор гаштани Нурул Ҳасан, Б. Ғафуров сабаб шуданд. Гап дар сари он аст, ки бо ташаббус ва пешниҳоди Б. Ғафуров Нурул Ҳасан аъзои хориҷии Академияи улуми ИҶШС интихоб гардид. Индира Гандӣ эҳсос намуд, ки шахсияте чуи Нурул Ҳасан, ки дар як мамлакати тавонону муктадир, Иттиҳоди Шӯравӣ, ба гирифтани ин унвони баланд сазовор гаштааст, бояд ба мансаби олии муносиб бошад. Аз ин рӯ, Нурул Ҳасан баъди адои хидмати сафирӣ дар Москва губернатори яке аз вилоятҳои калонтарин ва серпуфуси Ҳиндустон таъин шуд.

Дустири олимони забардасти тоҷик Бобоҷон Ғафуров ба олимони маъруфи Ҳиндустон Нурул Ҳасан ва Каушик намунаи инбрат аст. Тоҷикистон, ки давлати соҳибистиклол гаштааст, ҳоло имконияти фаровон дорад, ки ин анъанаро идома дода, арвоҳи бузургони гузаштаро шод намояд.

Дар давоми сафари семоҳан илмӣ ман ба Ҳиндустон (ноябри 1981—январӣ 1982) бисёр донишмандон ва аҳли адаби Ҳиндустон роҷеъ ба мулоқот ва мусоҳибаҳои худ бо Б. Ғафуров, дар хусуси тадқиқотҳои якҷоя, ки дар доираи аҳдиномаҳои байни ду кишвар дар соҳаи илму маданият ба амал оварда мешаванд, бо самимият ҳикоя менамуданд.

Умуман ҳар гоҳ суҳан аз хусуси Бобоҷон Ғафуров равад, олимони Ҳинд бо як ҳаяҷон ва ҳисси эҳтиромӣ басо самимӣ дар бораи ин олим ва инсонии бузург ёд мекарданд. Онҳо бештар дар бо ин дониш фароҳу ҳамачонибани ӯ, дар бораи ҳисси дустирии ҳос ва тавачҷӯҳи самимии ӯ нисбат ба мардуми Ҳинд, дар

руфоти араби чунин суҳанҳо бо мисраъҳои мутафаккири бузургӣ тоҷик Абдурахмони Ҷомӣ навишта шуда буд:

«Ба ёди дустӣ муҳтарам Бобочон Ғафуров ба вақти рӯҳсат аз Тоҷикистон»

Эй, саро, аз ту шодам нисбат ба ин монанд?
Эй, сул, ба ту хурсандам, ту бун ки дора?»

Муаллифи ин сатрҳо бо Нурул Ҳасан дар Дехлӣ, Москва ва Душанбе борҳо мусоҳиб шудаам. Бо итминони қомил гуфта метавонем, ки ӯ дар ҳақиқат «Таърихшиноси барҷастаи Ҳинд» буд. Солҳои 1981—1982 хангоми сафари семоҳаам ба Ҳиндустон Нурул Ҳасан нақшаи кори маро тартиб дода буд. Дар арафаи болағаш аз ин мулкӣ пурасро ӯ маро ба ҳондаш даъват намуда, бо китобхонаи хеш шинос кард.

Баъди сафири фавқуллоддан Ҳиндустон таъин гардидани Нурул Ҳасан дар Москва, бо даъвати ӯ ман ду маротиба дар қабулдам шудам. Маълум буд, ки эшон баъди вафоти дустӣ ҳамкораш Бобочон Ғафуров муносибаташро бо олимони тоҷик ва Тоҷикистон дигар накардааст. Ба сифати сафири кабир соли 1985 ӯ ба Душанбе бори саввум ворид гашт. Бо даъвати Нурул Ҳасан соли 1986 ба муддати ду моҳ ман ба Ҳиндустон сафар кардам, дар китобхонаҳои то ҳол аз назар нагузаронидан худ қор кардам. Хангоми ин сафар Нурул Ҳасан вазифаи масъули бошараф — ҳокими Банғолаи Ғарбиро дар ӯҳда дошт; дар пойтахти ин мулк — шаҳри Калкатта ман дар қабули ӯ шудам. Охири маротиба бо ин марди донишманд соли 1990 дар Дехлӣ ҳамсуҳбат гаштам. Хар як суҳбати мо бо хотираҳо оиди Б. Ғафуров ва бахсҳои илмӣ хатм мешуд.

Нурул Ҳасан мекӯшид, ки барои омӯхтани китобҳои қаламни дар ватани ӯ махфуз буда, маҳз олимони тоҷик бештар ба Ҳиндустон сафар кунанд. Чунки дар ин мулк забони форсӣ аз миён рафта, элираҳои нодири он, аз қабилҳои китобҳои қаламӣ, ҳондан хиндуи худро аз даст додааст.

Аввали соли 1990 дар пойтахти Ҳиндустон шаҳри Дехлӣ ва дар шаҳри Олиҳарх аҳли дини ин кишвар 80-солагии устоди бузург, академик Бобочон Ғафуровро бо тантана қайд карданд. Профессори донишгоҳи Дехлӣ Каушик ташаббускори ин чораҷӯӣ буд. Дар маркази фарҳанги собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар Дехлӣ ин марди шариф дар бораи Б. Ғафуров маълумати яқинӣ эрод намуд.

Хотираҳои профессор Каушик инҳоят қолиб буд. Эшон таърихи ба унвони доктори ифтихорин донишгоҳи мусулмонии шах-

ри Олихарх сазовор гаштани Б. Гафуровро чуни нақд кард. Барои иҷрои ин кор мебоист розигии устодро гиранд. Бо ин мақсад ҷаҳор маротиба ба номи Б. Гафуров барқия равон намуздаанд. Вале аз он ҷамъ ҷавоб барнагаштааст. Дар он сурат Нурул Ҳасан ба Каушик маслиҳат медиҳад, ки ба Москва телефон кунад. Дар гуфтугӯи телефони Б. Гафуров ба Каушик ме-сӯянд, ки донишгоҳи Олихарх ин таълимгоҳи мусулмонӣ аст. Пас ман чӣ навъ розӣ шуда метавонам? (Дар ҳақиқат дар он солҳо аъзоёни Ҳизби коммунисти диндор таъкиб карда мешуд). Дар ҷавоб профессор Каушик мефаҳмонд, ки донишгоҳи Олихарх ба ном мусулмонӣ аст. Дар амал донишҷӯён ҳамин он фанхоёро, ки дар дигар донишгоҳҳои Ҳиндустон ҷорист, меомӯзанд. Бинобар ин аз «Мусулмонӣ» будани донишгоҳ ҳаросидан лозим нест. Баъд аз чуни фаҳмондан Б. Гафуров барои сазовор гаштан ба унвони доктори ифтихорӣ розигӣ медиҳанд.

Дар баромади худ профессор Каушик ичунин таъкид кард, ки барои ба мансабҳои калон, ҳатто губернатори Банголаи Фарбӣ сазовор гаштани Нурул Ҳасан, Б. Гафуров сабаб шудаанд. Гап дар сари он аст, ки бо ташаббус ва пешниҳоди Б. Гафуров Нурул Ҳасан аълои ҳориҷии Академияи улуми ИҶШС интихоб гардид. Индира Гандӣ эҳсос намуд, ки шахсияте чун Нурул Ҳасан, ки дар як мамлакати тавонону муктадир, Иттиҳоди Шӯравӣ, ба гирифтави ин унвони баланд сазовор гаштааст, бояд ба мансаби олии муносиб бошад. Аз ин ру, Нурул Ҳасан баъди адои хидмати сафирӣ дар Москва губернатори яке аз вилоятҳои калонтарини ва сериуфуси Ҳиндустон таъин шуд.

Дӯстии олимӣ забардасти тоҷик Бобочон Гафуров ба олимони маъруфи Ҳиндустон Нурул Ҳасан ва Каушик намунаи ибрат аст. Тоҷикистон, ки давлати соҳибистиклол гаштааст, ҳоло имконияти фаровон дорад, ки ин анъанаро идома дода, араҳи бузургони гузаштаро шод намояд.

Дар давоми сафари семоҳаи илмӣ ман ба Ҳиндустон (ноябри 1981—январӣ 1982) бисёр донишмандон ва аҳли адаби Ҳиндустон роҷеъ ба мулоқот ва мусоҳибаҳои худ бо Б. Гафуров, дар хусуси тадқиқотҳои ҷаҳонӣ, ки дар доираи аҳдиномаҳои байни ду кишвар дар соҳаи илму маданият ба амал оварда мешаванд, бо самимият ҳикоя менамуданд.

Умуман ҳар гоҳ сухан аз хусуси Бобочон Гафуров равад, олимони Ҳинд бо як ҳаяҷон ва ҳисси эҳтиромӣ басо самимӣ дар бораи ин олим ва нисбати бузург ёд мекарданд. Онҳо бештар дар бораи ин донишӣ фароҳамчандонӣ ба ӯ, дар бораи ҳисси дӯстии ҳос ва тавачҷӯҳи самимии ӯ нисбат ба мардуми Ҳинд, дар

боран хислатҳои хоксорӣ, инсондӯстӣ, одамнавозии ӯ ҳикоят мекарданд.

Б. Фафуров дар миёни донишмандони Университети Олиҳарх, ки худ **PDF Compressor Free Version** уассисаи мазкур нитихоб шуда буд, аз махбубияти хос бархурдор буд. Устоди ин донишгоҳ Мансура Ҳайдар ва шавҳари ӯ, ки вазифаи мудирӣ мактаби нобиноёнро ба уҳда дошт, ҳамчунин профессор Назир Аҳмад ва бисёр дигарон аз хотираҳои худ роҷеъ ба Б. Фафуров ёдовар шудаанд.

Директори китобхонаи ба номи Абу Қалом Мавлоно Озоди донишгоҳи номбурда аксера ба ман тақдим намуд, ки дар он Б. Фафуров ҳангоми боздид аз намоиши нусхаҳои хаттии форейточикии китобхонаи донишгоҳ тасвир шуда буд.

Мансура Ҳайдар як лаҳзаи хотираи худро дар боран Б. Фафуров чунин нақл намудааст: Соли 1973 ҳангоми сафари Париж ӯ (яъне Мансура Ҳайдар — А. М.) шундааст, ки Бобочон Фафуров низ дар ҳамин шаҳр мебошад. Ба воситаи телефон аз он кас хоҳиш менамояд, ки барои қабулаш вақт муайян намоянд. Бобочон Фафуров дар ҷавоб гуфтаанд, ки ҳозир барои Шумо мошин мефиристам. Баъди даҳ дақиқа мошини барои Мансура Ҳайдар ҳозир мешавад ва баъд аз адои сӯҳбат боз бо ҳамон мошини Мансура ба меҳмонхонааш мерасад. Баъди сипарӣ таштани солҳои зиёд пас аз ин мулоқот Мансура бо кэмоли эҳтиром хоксорӣ, инсондӯстӣ ва самимияти Б. Фафуровро борҳо дар мавриди муносиб ба ҳозирон нақл кардааст.

Моҳи январӣ соли 1988 Мансура Ҳайдар бори дуюм ба Тоҷикистон омад. Ӯ яке аз шогирдонии профессор Нурул Ҳасан мебошад ва холо дар донишгоҳи Олиҳарх аз таърихи асримиёнагии Осиёи Миёна курсҳои махсус мехонад. Мансура Ҳайдар ҳангоми дар Душанбе буданаш оромгоҳи Б. Фафуров, С. Айӣ, М. Турсунзодаро зиёрат кард. Ӯ ҳамроҳи худ ду акси нави Б. Фафуровро бо олимону ходимони ҷамъиятии Ҷинд оварда буд, ки яке аз онҳо дар рӯзномаи «Қомеомолӣ Тоҷикистон» (5 апрели 1988) ҷой гардид.

Ш. Бушон дар китоби худ роҷеъ ба ҳаёт ва фаъолияти Б. Фафуров қайд намудааст, ки диққати Б. Фафуровро таърихи тамоми халқҳои Осиё баробар ба худ кашнда буд. Аммо як мамлакате буд, ки ӯ бо он бо як ҳисси тавачҷӯхӣ бузург муносибат мекард. Ин Ҳиндустон аст. Муҳаббат ба ин кишвар дар ӯ ҳама аз айёми бачагӣ пайдо шуда буд ва ӯ ниро дар давоми умри худ ғиғо доштааст. Мардуми Ҳиндустон низ ба ӯ бо чунин муҳаббат ҷавоб меод.

Б. Фафуров чун муаррихи дақиқкор робитаҳои фарҳангии мардуми Ҳиндустону кишварӣ моро бо муҳаббат омӯхтааст.

Саҳми ӯ дар тадқиқи равобити хинду совети ва алоқаҳои таърихи Хиндустон бо халқҳои Осиёи Миёна чи дар айёми қадим ва чи дар замони ҳозира бузург аст.

PDF Compressor Free Version

Дар шоҳасари Б. Ғафуров «Тоҷикон» бисёр масъалаҳои мураккаб ва муҳимтарини бо таърихи қадиман мардуми хинд алоқаманд аз қабилҳои чанҳари этники ва лингвистики қабилҳои хиндуориёӣ, пайдоиши ориёӣ, ташаккули оини буддо, проблемаҳои давлати Кушон, омезиш ва таъсири мутақобилаи тамаддуни халқҳои Осиёи Миёна, Хиндустон, Эрон, Афғонистон, Юнон мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Як қатор тадқиқотҳои пурарзиши Б. Ғафуров ба таърихи муносибатҳои Осиёи Миёна ва Хиндустон дар замони Кушонӣ ва саҳми онҳо дар ғайи сохтани маданияти ҷаҳонӣ бахшида шудааст. Мақолаҳои зиёде, ки ба М. Ганди, Ч. Нехру, Р. Тагор, Амир Хусрави Деҳлавӣ, М. Ғолиб, М. Иқбол, Зокир Хусеин, С. Зоҳир бахшида шудаанд, ҳиссаи босазои ин зумраро дар ганҷинаи тамаддуни ҷаҳонӣ бозгӯӣ мекунанд. Қорҳои илмӣ Б. Ғафуров дар хиндушиносӣ, дар пайванди халқҳои ин ду кишвар суди арзишманд оварданд. Самти асосии қорҳои илмӣ Б. Ғафуров дар хиндушиносӣ бештар ба он соҳаҳои тадқиқот равона шуда буданд, ки халқҳои ба ҳам наздик месозанд.

Саҳми ва хизматҳои бузурги илмӣ Б. Ғафуровро дар тадқиқи таърихи халқҳои Осиёи Марказӣ дар риштаи хиндушиносӣ ва мустақкам намудани равобити илмӣ шарқшиносони хинду советӣ қадр намуда, 28 март соли 1970 ӯро доктори ифтихории Университети Мусулмони шаҳри Олиҳарх интихоб намуданд. Дар нома ба уивони устодону донишҷӯёни донишгоҳи Олиҳарх Б. Ғафуров чунин нигоштааст: «Ман чунин дарёфт қардам, ки ба ман додани уивони доктори фахрии университети шумо ин нишони тақдир ва эътирофи саҳми ҳоваршиносони советӣ дар қорҳои таҳқиқи таърих ва тамаддуни қадима ва ҳозираи кишварҳои Осиё мебошад. Ман бо ҳаққоният ин қарори Шуморо чун нишони мустақкам шудан ва пусъати алоқаҳои илмӣ ба танҳо донишгоҳи Олиҳарх ва Институти шарқшиносии АИ СССР, инчунин олимони мамлакатҳои мо мезуморам».

Ҳангоми маросими боғитаная ба Б. Ғафуров супоридани дипломи доктори ифтихории донишгоҳи Олиҳарх олим дар мавзӯи Таъсири Хиндустон дар ташаккули тафаккури ҷамъиятии Осиёи Марказӣ» маъруза қард. Худи ҳамон вақт, яъне соли 1970 дар Деҳлӣ Семинари байналхалқӣ дар мавзӯи «Аҳамияти Маҳатма Ганди барои қарни ҳозир» сурат гирифт ва Б. Ғафуров дар мавзӯи «Баширдустии Ганди» маъруза намуд.

Бобочон Гафуров, чунон ки дидем борҳо ба Хиндустон сафар намуда бо бисёр арбобони давлати, сиёси, ходимони илму фарҳанг аз ҷумла, Ч. Нехру — сарвазири Хиндустон, доктор Зокир Хусейн ва С. Радхакришнан — президентҳои Ҷумҳурии Хиндустон, олимони Хумоюн Кабир, Нурул Хасан ва дигарон пайванди дӯстӣ дошт. Хангоми яке аз сафарҳои ба Хиндустон президенти ҷумҳурия доктор Зокир Хусейн ба Б. Гафуров портрети худро тақдим менамояд, ки он дар кабинети кории академик дар Институти шарқшиносии АИ СССР чуи тӯхфан нодир гузошта шуда буд.

Бо кӯшиш ва дастгирии Б. Гафуров Институти шарқшиносии АИ СССР бисёр тадқиқотҳои олимони ва ходимони давлатию ҷамъиятии Хиндустонро ба нашр ҳозир намудааст. Қисмати зиёди ин асарҳо зери таҳрири ин олими муътабар ё бо сарсухани ӯ ба ҷои расидаанд. Масалан, соли 1953 дар нашриёти «Наука» рисолаи Хумоюн Кабир «Маданияти Хинд», соли 1973 маҷмуаи мақолаҳо бо номи «Ҷаҳонбинии Ҷаҳоирлол Нехру», соли 1975 маҷмуи «Мақолаю нутқҳо, мусоҳибаҳо»-и И. Ганди зери таҳрири Б. Гафуров аз ҷои баромаданд. Б. Гафуров ба асари сайёҳ, мусаввир ва башардӯст Н. К. Рерих «Олтой-Химовоӣ», рисолаи «Ҷаҳонбинии Ч. Нехру», маҷмӯи шеърҳои М. Ғолиб пешгӯфтори муфассале навиштааст.

Б. Гафуров дар масъалаҳои байналхалқии ҷорӣ, ки ба Хиндустон алоқаманд буданд, олими хайрхоҳ ва ҳамдард буд. Бисёр мақолаҳои публицистии ӯ аз қабли «Рухи Бандунг бархаст аст ва ғалаба мекунад», «Ғалабаи принсипҳои инсоният», «СССР — Хиндустон: бо роҳи дӯстӣ» ва ғайра ба масъалаҳои муҳими сиёсати сулҳдӯстонаи Хиндустон ва ҳамдилии халқҳои хинду советӣ бахшида шудаанд.

Олимони Хиндустон ба тадқиқотҳои ин доғишманди маъруф тавачҷӯх ва мароқи қалон зоҳир менамуданд. Аз ин ҷост, ки рисола, китобҳо ва мақолаҳои зиёди Б. Гафуров дар Хиндустон ба забонҳои англисӣ, урду, хиндӣ ба ҷои расиданд.

Шоҳили барҷастаи эътибор ва эҳтиромии олимони хинд гардидаи доғишманди советӣ он аст, ки Б. Гафуров узви Шӯрои миллии робитаҳои маданияти Хиндустон, узви ифтихории Анҷумани Осие дар Қалқатта интихоб гардида буд. Ҳукумати Хиндустон хизматҳои Б. Гафуровро дар инкишофи дӯстӣ ва ҳамкории байни мардумони советию хинд ба эътибор гирифта, соли 1969 ӯро дар раёфи ҷаҳониро бо мукофоти байналхалқии ба номи Ч. Нехру сарфароз гардонд.

Дар митинги бахшида ба посси хотири Б. Гафуров, ки 20 июли соли 1977 дар сафорати Хиндустон дар Маскав баргузор гар-

дид, собиқ сафири Ҳиндустон дар Иттифоқи Советӣ ҳоло сарвазирӣ ин мамлакат И. К. Гучрал чуни иброд дошт: «Дӯсти бузурги Ҳиндустон, инсонӣ бузург, донишманди бузург — бо тамоми ҷуғрафияҳои ин аслатҳои Бобоҷон Ғафуров дар қалби Ҳиндустон боки хоҳад монд. Бобоҷон Ғафуров дар Ҳиндустон машҳур аст, ӯ ҳаёти мардуми мӯро амиқ медонист ва ба хубӣ воқифу огоҳ буд. Бисёр мардуми Ҳиндустон аз марги нобахангоми ин инсонӣ начиб ҷуи аз дӯсти наздики худ маҳрум шуда, саҳт дар андуҳ шуданд».

Сафир инчунин ёдовар намуд, ки аз тарафи Б. Ғафуров таҳқиқ гардидаи таърихи ҳазорсолаи равобити байни мардуми Осиёи Миёна ва Ҳиндустон комёбии бузурги илмӣ буда, олим маҳз дар ҳамин ҷоя таърихи имрӯзаи кишварҳо ва талқон Шарқро таҳқиқ намудааст.

«Шахси ҳамачониба бонаърифат, бағоят мадания, равшанфикри комил ва инҳоят инсонӣ самимӣ — чуни як таъассурот аз мулоқотҳоям бо Бобоҷон Ғафуров дар қалби ман абади нақш бастаанд», — гуфтааст, дар хотимаи суҳбати сафир.

Сӯҳбату зотираҳои дӯстони Ҳиндӯи мо дар бораи Бобоҷон Ғафуров гувоҳи онанд, ки олимӣ тоҷик дар он кишвар хотираи нек дар бораи одамони советӣ, ва илми пешқадами советӣ мерос гузоштааст.

Аз унвонҳои ифтихорие, ки Бобоҷон Ғафуров дошт возеҳ аст, ки ӯ дар кишварҳои Европа низ аз шӯҳрату эътибори илмӣ бархурдор буд. Барои мисол ба суҳбати рузноманигари Чехославакия Богумила Михалкова ва маълумот аз китоби роҷеъ ба илми шарқшиносӣ Чехославакия мурочнат менамоем. Муаллифон дуруст қайд менамоянд, ки шарқшиносӣ Чехославакия ҳамеша ба шарқшиносӣ советӣ майлӣ рағбат дошт. Сафари ҳаёти шарқшиносӣ советӣ бо сарварии академик Б. Ғафуров ба Чехославакия дар соли 1957 ва шиносӣ бо фаъолияти Институти шарқшиносӣ АИ Чехославакия дар таҳқиқи робитаҳои илмӣ шарқшиносӣ ду кишвар нақши муҳим гузошт. Ҳамкориҳои наздиқе, ки миёни ду институтҳои номбурда, аз ҳамон замони оғоз ёфт ба шарқшиносӣ Чехославакия имконият дод, ки ба республикаҳои Осиёи Миёна сафарҳои илмӣ намоянд ва алоқаҳои илмӣ фарҳангӣ барқарор кунанд.

Дар бораи ҳамкориҳои адибону олимони тоҷик бо ҳамкасбони чехославакия худ ва шиносӣ бо Б. Ғафуров яке аз шарқшиносони номни ин кишвар, таълиғари машҳури адабиёту фарҳанги тоҷик доктор Иржи Бечка чуни мегӯяд: «...Ман бо бисёр адибону олимони тоҷик бевосита шинос ҳастам ва дӯсти дорам.

Ин дӯстиву рафоқат, ки омил мухими пешрафти кори ман аст, соли 1957 оғоз ёфта буд.

Боре ба ман гуфтанд, ки донишманди машҳур Бобочон Ғафуров **PDF Compressor Free Version** таърифи маданияти тоҷик Иосиф Брагинский ба Прага меоянд. Соати муқарраршуда ба фурудгоҳ шитофтам. Пеш аз ин аниҳоси мазкурро ягон бор надида будам, вале имон доштам, ки Бобочон Ғафурови машҳурро хатман мешиносам!...

Ҳамин ки ӯ аз тайёра берун шуду ба сахни фурудгоҳ қадам монд, наздаш рафтам ва ба тоҷики гуфтам: «Дуруд устод! Хуш омадед, нури дида, тоҷи сар!» Бобочон Ғафуров дар ҷояш истода монд, саропон маро бохайрат аз назар гузаронд ва пас бо ҳамон хайронӣ гуфт: «Аҷабо, оё мо бозпас ба Душанбе фуруд омадем?...»

Инсони наҷиб буд, академик Б. Ғафуров. Ҳар гоҳе ба Карлови Вари барои муолиҷа ва истироҳат меомад ба дидораш шафафӣ мешудам, сӯхбатамон дар атрофи таъриху маданияти қадимии тоҷик метасфид¹.

Академик Бобочон Ғафуров ва шохасари ӯ «Тоҷикон» дар Ҷумҳурии Халқии Польша низ шӯхрати зиёд пайдо кард. Соли 1978 нашриёти «Панствова институт «Вилавински» (Нашриёти Давлатии Институтӣ) «Тоҷикон»-ро зери унвони «Таърих ва маданияти Осии Миёна» дар ҳаҷми 57 ҷузъи ҷонӣ бо тиражи 50 ҳазор нусха нашр кард. Китобро Стефан Михайлский ба забони полякӣ тарҷума кардааст. Китоб ба дараҷаи олии оронӣ ёфта азе ва тасвирҳои фаровон истифода шудааст. Дар китоб шарҳи ҳоли муҳтасари Бобочон Ғафуров низ дода шудааст.

Соли 1984 китоби якуми «Тоҷикон» дар ду қисмат дар Афғонистон ба забони дарӣ ба таъъ расид. Дар бораи аҳамияти дар Кобул нашр шудани асари мӯхташамми академик Б. Ғафуров раиси Китобхонаи Академияи илмҳои собиқ Ҷумҳурии Афғонистон Дӯстмуҳаммад Парвонӣ чунин иброз дошт: «Тоҷикон», ки бо эҳтимоми олими шинохтаи мо Чалолиддин Сиддиқӣ таълим ва ба ҳуруфоти арабии гардованда шуда, ҷон гардид, воқеан бургунг буд дар ҳаёти илмию фарҳангии Афғонистон...

Асар, ки ба забони хело фахмо нишо гардидааст, ба ҳондан афғон перомони таъриху фарҳанги муштараки мо сарчашмаи бебаҳон дониш аст»².

Дар пешгуфтори ҷонӣ дарин «Тоҷикон», муаррих ва муҳак-

¹ Ато Ҳамдам, Низом Қосим. Доктор Ирма Бечка: «Чарои назарон бона фурудгон бимонад» — «Комсомоли Тоҷикистон», 10 декабри с. 1982.

² Ҳикматов И. Китоб моро дарин месозад. — «Комсомоли Тоҷикистон», 3 августи с. 1988.

кики намоёни Афғонистон, устоди таърихи факултети иҷтимоии Донишгоҳи Кобул, профессор Чалолиддин Сиддиқӣ чунин нигоштааст. «Тоҷикон» китобест, ки академик Бобоҷон Ғафуров — донишманд, пажухишгар ва муҳаққиқи рости, журналист ва сӯҳбатчи PDF Compressor Free Version киёстони Шӯравӣ онро дар тайи муддати маъдид ва бо таҳаммули заҳмати зиёде пажухишӣ ва бар пояи таърихнигории мутаракқи ва бо истифода аз манобеъи пажухишӣи донишпаҷухони аҳди кӯҳани Шарқу Ғарб, гузашта ва асри ҳозир таъдвин ва таъзим кардааст, ки саҳт мавриди таваҷҷӯҳи илмӣ ва пажухишӣ қарор гирифта ва ба унаоии маъбаи дақиқи илмӣ ва таҳқиқи аз эътибор ва ҳайсати шонстеае тамоми далқалҳои илмӣи байналмилалӣ ва миллӣ барқудор гаштааст... Китоби «Тоҷикон» дар воқеъ асарест, ки дар он муборизаи халқи тоҷик ҳамроҳи халқҳои дигари бародари Хуросонзамини ва Мовароуннаҳр зидди ситам ва безодгарии инсонҳои гуногуни феодалӣ ва моқаблаи феодалӣ ба хубӣ ниҷикос ёфтааст. Ва фарозу фурудҳои ин халқҳо аз адвори хеле кӯҳан то асри ҳозир ба хубӣ ва диққати олимона баён доштааст. Аз ин асар таърихниносон, ҷуғрофидонон, забоншиносон, адабиётшиносон, рассомон ва фолклоршиносон ва дигар муҳаққиқони ринтаҳои улуми гуногун метавонанд баҳра бигиранд ва истифода намоинд¹.

Соли 1977 дар Япония китоби «Тоҷикон» бо номи «Тоҷикон: Таърих ва маданияти халқҳои Осиёи Миёна» ба забони японӣ нашр гардид.

Дар Республикаи халқии Хитой соли 1985 нашриёти илмҳои иҷтимоии Пекин китоби Б. Ғафуров «Таърихи муҳтасари халқи тоҷик»-ро аз рӯи чопи русии соли 1955 ба забони хитой таъби ва нашр намуд.

Дар боран доираи васеи робитаҳои илмӣи Б. Ғафуров бо донишмандон ва муассисаҳои илмӣи кишварҳои гуногуни ҷаҳон теълоди зиёди ашӯҳои савготӣ, ки ба Ғафуров хангоми сафарҳои илмӣиаш чун тӯҳфа ё ба расми ёдгор пешкаш шудаанд, низ шаҳблат мединанд.

Дар китобхонаи шахсии устод китобҳои маҳфузанд, ки сарлашқари маъруф — маршалаи Иттиҳоди Шӯравӣ Г. К. Жуков, шоҳи Эрон Ризошоҳ, сарвазири Хиндустон Индира Гандӣ ва дигар арбобони маъруфи ҷаҳон тӯҳфа караанд. Президенти Миср Чамол Абдуносир шоҳмотеро ба Б. Ғафуров тӯҳфа кардааст.

¹ Чалолиддини Сиддиқӣ. Китоби наҷухишҳои муҳаққиқони тоҷикӣ дар Афғонистон: Чанд суҳан аз нашри «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров дар Афғонистон — «Адабиёт ва санъат», 1986, 29 май, № 22, с. 11.

ки устоҳои моҳири ин кишвар аз устухони фил сохтаанд. Хонаи устод гӯё «музей»-ро ба хотир меовард.

Ба назари тамошобин ханчари дастааш миной, тасвирҳои манзаравии мусаввирони номи Чин ва Чапон чилвагар мешуданд.

Дар музей муттаҳидаи таърих, санъати тасвирӣ ва кишваршиносии ба номи К. Бехзод дар шаҳри Душанбе тӯхфаҳои шахсии Б. Ғафуров, аз ҷумла либоси махсусе, ки хангоми ба Б. Ғафуров додани дипломи доктори ифтихории донишгоҳи Олихарх супорида шуда буд, ҳифз карда мешаванд. Тамоми ин ашӯхоро, шахсиятҳои алоҳида ё муассисаҳои илмии Ҳиндустон, Таиланд, Бирма, Ироқ, Муғулистон, кишварҳои Африқо ва Европа ба Б. Ғафуров тӯхфа кардаанд.

Ба Б. Ғафуров донишмандон, адибон, ходимони сиёсӣ ва давлатии хориҷӣ рисолаҳо, китобҳои худро тӯхфа мекарданд ва савғои асосии Б. Ғафуров аз сафари кишварҳои хориҷа китоб буд. Ба фонди китобхонаи Институти шарқшиносии АИ СССР ва Китобхонаи Марказии илмии АИ Тоҷикистон ба номи Индира Гандӣ Б. Ғафуров бисёр китобу рисолаҳо ва маъхазҳои нодирро тӯхфа намудаанд.

Аксҳои зиёди Б. Ғафуров бо шахсиятҳои барҷастаи давлатӣ ва сиёсӣ, донишмандон ва адибони кишварҳои гуногун низ далели робитаҳои васеъ ва мулоқотҳои сершумори ӯ бо ин гуна ашхос мебошад. Дар ин аксҳо Б. Ғафуров бо чунин арбобони машҳур — Фаҳриддин Алӣ ва доктор Зоқир Хусейн — президентҳои собиқи Ҳиндустон, сарвазири Ҳиндустон Индира Гандӣ, бо Камол Ҷумбулот — ходими барҷастаи ҳаракати миллии озодихонии Лубнон, асосгузори партиаи сотсиалистии таракқиҳоҳи Лубнон, нависандагони мамлакатҳои гуногун, бо донишҷӯён ва мактаббачагони зодгоҳи азизаш Тоҷикистон тасвир ёфтааст.

Ҷашнҳои 50-солагии ва 60-солагии зодрӯзи Б. Ғафуров дар замони фаъолияти ӯ дар мақоми директори яке аз бузургтарин муассисаи илмии мамлакат — Институти шарқшиносии АИ СССР таҷлил гардида буд. ӯ аз бисёр муассисаҳо ва марказҳои илмӣ ва ҷамъиятии Иттифоқи Советӣ ва кишварҳои хориҷӣ, аз барҷастатарин донишмандони ҷаҳон, дӯстон, ҳамкорон ва алоқамандони худ телеграмма ва номаҳои табриқӣ гирифта буд, ки ин ҳама аз обрӯю эътибор ва шӯҳрати воқеан ҷаҳонии олимони тоҷик дарак медиханд.

Масалан, дар паёми табриқотии Президиуми АИ СССР ба муносибати 50-солагии зодрӯзи Б. Ғафуров бо имзои президенти ҳамонвақтаи АИ СССР академик А. С. Несмеянов, саркотиби илмии Президиуми АИ СССР академик А. В. Топчиев, ака-

демик — котиби шӯъбаи таърихи АИ СССР Е. М. Жуков гуфта шудааст: «Роҳи зиндагии Шумо — шахолати равшани илмӣ зодгар ва созидаи сиёсати Ҷумҳурии Коммунистии бузургӣ мост, ки Шумо як ҷавони зодаи дехоти на он қадар бузургӣ тоҷикро тарбия ба ба ҷаҳонрасонида то ба мақоми баландпояи сиёсӣ, донишманди маъруф, аъзон КМ КПСС ва сарвари бузургтарин муассисаи илмӣ шарқшиносӣ кишвар бардошт».

Бобоҷон Ғафуров дуву ним сол қабл аз 70-солагиаш даргузашт ва боиси таассуф аст, ки ин ҷашни бошукӯҳ бе иштироки устод таҷлил гашт.

Конференсияи илмӣ бо иштироки донишмандони машҳури шарқшиносӣ шаҳрҳои Маскав, Ленинград ва республикаҳои бародарӣ, ки 28 декабри соли 1979 дар шаҳри Душанбе баргузор гардид, аз ҷумлаи талбирҳои муҳим ва марказӣ бахшида ба ҷашни 70-умин солгарди шарқшиносӣ барҷастан советӣ ва арбоби ҷамъиятӣ Б. Ғафуров буд. Конференсия дар тоҷори маҷлиси АИ Тоҷикистон, ки дар он донишмандон ва ахли ҷамъияти республика ширкат доштанд, бо шукӯҳу тантана гузашт.

Дар конференсия директори Институти таърихи ба номи А. Дониши АИ Тоҷикистон академик Б. Искандаров бо унвони «Бобоҷон Ғафуров — донишманди барҷаста, ташкилотчии илмӣ ва ходими ҷамъиятӣ» маъруза намуд. Иштирокчиёни конференсияи илмӣ баёнияти мудирони сектори Институти шарқшиносӣ АИ СССР, академик В. А. Литвинскийро дар мавзӯи «Саҳми академик Б. Ғафуров дар тадқиқи таърихи халқи тоҷик» бо таваҷҷӯҳи зиёд шуниданд.

Дониш ба фаъолияти пурсамар ва ҳамаҷонибаи Б. Ғафуров академик — котиби шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ АИ Озарбойҷон, академик А. С. Сумбатзода суханронӣ намуд. Дар зимни баёнияти худ ӯ ибрози дошт, ки Конференсияи умумиттифоқии шарқшиносон дар шаҳри Тошканд (1957) «асоси шарқшиносӣ советиро гузошт. Конференсияи мазкур қабатҳои бузургӣ фарҳангии халқҳои Шарқро бардошт». Маҳз бо пешниҳоди вакилони конференсияи Тошканд дар баъзе республикаҳои Кавказ ва Осиёи Миёна институтҳои шарқшиносӣ таъсис гардид. Силсилаи бисёрҷилдаи «Осори хаттӣ Шарқ» ва «Осори адабии халқҳои Шарқ», ки таъъ ва нашри он бо ташаббуси Б. Ғафуров ҷорӣ шуд, имкон дод, ки бисёр дурдонаҳои осори хаттӣ мардуми Шарқ дастраси тамоми оламиён гардад. А. С. Сумбатзода инчунин қайд кард, ки Б. Ғафуров шарқшиносиро ба илми сиёсӣ ва идеологӣ табдил дод, ин соҳа дигар аз ҳаёт дур набулда, бо зиндагӣ баробар қадам мезад.

ки устоҳои мохирини кишвар аз устухони фил сохтаанд. Хонаи устод гуё «музей»-ро ба хотир меовард.

Ба назари тамошобин ханчари дастааш миной, тасвирҳои манзаравӣ ва ҳамаҷониби номи Чин ва Ҷапон ҷалбагар мешуданд.

Дар музей муттаҳидан таърих, санъати тасвири ва кишваршиносии ба номи К. Бехзод дар шаҳри Душанбе тӯҳфаҳои шахсии Б. Гафуров, аз ҷумла либоси маҳсусе, ки хангоми ба Б. Гафуров додани дипломи доктори ифтихории донишгоҳи Олиҳарх сулориди шуда буд, хифз карда мешаванд. Тамоми ин амёдорони шахсиятҳои алоҳида ё муассисаҳои илмии Ҳиндустон, Таиланд, Бирма, Ироқ, Муғулистон, кишварҳои Африқо ва Европа ба Б. Гафуров тӯҳфа кардаанд.

Ба Б. Гафуров донишмандон, адибон, ходимони сиёсӣ ва давлатии хориҷӣ рисолаҳо, китобҳои хурро тӯҳфа мекарданд ва савғои асосии Б. Гафуров аз сафари кишварҳои хориҷа китоб буд. Ба фонди китобхонаи Институти шарқшиносии АИ СССР ва Китобхонаи Марказии илмии АИ Тоҷикистон ба номи Индира Гандӣ Б. Гафуров бисёр китобу рисолаҳо ва маъхазҳои нодиро тӯҳфа намудаанд.

Аксҳои зиёди Б. Гафуров бо шахсиятҳои барҷастаи давлатӣ ва сиёсӣ, донишмандон ва адибони кишварҳои гуногун низ дареҷаи робитаҳои васеъ ва мулоқотҳои сершумори ӯ бо ин гуна ашхос мебошад. Дар ин ақсо Б. Гафуров бо чунин арбобони машҳур — Фаҳриддин Али ва доктор Зокир Хусеин — президентҳои собиқи Ҳиндустон, сарвазирони Ҳиндустон Индира Гандӣ, бо Камол Ҷумбулот — ходими барҷастаи ҳаракати миллии озодихонии Лубнон, асосгузори партиаи сотсиалистии тараккиҳои Лубнон, нависандагони мамлакатҳои гуногун, бо донишҷӯён ва мактаббачагони эодгоҳи азизаи Тоҷикистон тасвир ёфтааст.

Ҷашнҳои 50-солагии ва 60-солагии зодрузи Б. Гафуров дар замони фаъолияти ӯ дар мақоми директори яке аз бузургтарини муассисаи илмии мамлакат — Институти шарқшиносии АИ СССР таҷлил гардида буд. Ӯ аз бисёр муассисаҳо ва марказҳои илмӣ ва ҷамъиятии Иттифоқи Советӣ ва кишварҳои хориҷӣ, аз барҷастатарини донишмандони ҷаҳон, дӯстон, ҳамкорон ва алоқаи мандони худ телеграмма ва номҳои табриқӣ гирифта буд, ки ин ҳама аз обрӯю эътибор ва шӯҳрати воқеан ҷаҳонии олимони тоҷик дарак медиҳанд.

Масалан, дар наъми табриқоти Президиуми АИ СССР ба муносибати 50-солагии зодрузи Б. Гафуров бо имзои президентии ҳамонвақтан АИ СССР академик А. С. Несмеянов, саркотиби илмии Президиуми АИ СССР академик А. В. Толчиев, ака-

демие — котиби шӯъбаи таърихи АИ СССР Е. М. Жуков гуфта шудааст: «Рохи зиндагии Шумо — шаходати равшани ирруи эҷодгар ва созандаи сиёсати Ҷумҳурии Коммунистии Бузургӣ мост, ки Шумо як завоми тодан дехоти на он қадар бузургӣ тоҷикро тарбия ва ба ҳама рағсонида то ба мақоми балеандоии сиёсӣ, донишманди маъруф, аъзон КМ КПСС ва сарвари бузургтарин муассисаи илмӣ шарқшиносӣ кишвар бардошт».

Бобоҷон Ғафуров дуву ним сол қабл аз 70-солагиаш даргузашт ва боиси таассуф аст, ки ин ҷашни бошукӯҳ бе иштироки устод таҷлил гашт.

Конференсияи илмӣ бо иштироки донишмандони машҳури шарқшиносӣ шаҳрҳои Маскав, Ленинград ва республикаҳои бародарӣ, ки 28 декабри соли 1979 дар шаҳри Душанбе баргузор гардид, аз ҷумлаи талбирҳои муҳим ва марказӣ бахшида ба ҷашни 70-умин солгарди шарқшиносӣ барҷастан советӣ ва арбоби ҷамъиятӣ Б. Ғафуров буд. Конференсия дар тоҷори маҷлисҳои АИ Тоҷикистон, ки дар он донишмандон ва ахли ҷамъияти республика ширкат доштанд, бо шукӯҳу тантана гузашт.

Дар конференсия директори Институти таърихи ба номи А. Дониши АИ Тоҷикистон академик Б. Искандаров бо унвони «Бобоҷон Ғафуров — донишманди барҷаста, ташкилотчии илм ва ходими ҷамъиятӣ» маъруза намуд. Иштирокчиёни конференсияи илмӣ баёнияти мудирҳои сектори Институти шарқшиносӣ АИ СССР, академик Б. А. Литвинскийро дар мавзӯи «Саҳми академик Б. Ғафуров дар тадқиқи таърихи халқи тоҷик» бо тавачҷӯҳи зиёд шунданд.

Дониш ба фазолияти пурезмар ва камачонибан Б. Ғафуров академик — котиби шӯъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ АИ Озарбойҷон, академик А. С. Сумбатзода суҳабронӣ намуд. Дар зимни баёнияти худ ӯ ибрози дошт, ки Конференсияи умуминтифоқии шарқшиносон дар шаҳри Тошқанд (1957) «асоси шарқшиносӣ советиро гузошт. Конференсияи маъқур қабатҳои бузургӣ фарҳангӣ халқҳои Шарқро бардошт». Маҳз бо пешниҳоди вакилони конференсияи Тошқанд дар баъзе республикаҳои Кавказ ва Осиёи Миёна институтҳои шарқшиносӣ таъсис гардид. Сиёсатдони бисёрқилдан «Осори хаттии Шарқ» ва «Осори адабии халқҳои Шарқ», ки таъби ва нашри он бо ташаббуси Б. Ғафуров қарор шуд, имкони дод, ки бисёр дурдонаҳои осори хаттии мардуми Шарқ дастраси тамоми оламиён гардад. А. С. Сумбатзода илҳами қайд кард, ки Б. Ғафуров шарқшиносиро ба илми сиёсӣ ва идеологӣ табдил дод, ин соҳа дигар аз ҳаёт дур набул, бо зиндагӣ баробар қадам мезад.

Мудири шӯъбаи Ленинградии Институти шарқшиносии АИ СССР, доктори илмҳои таърих Ю. А. Петросян дар баёнияти худ қайд кард, ки Б. Гафуров китобро басо дӯст медошт. Баъд аз ба **PDF Compressor Free Version** Институти шарқшиносии АИ СССР таъин гардиданиаш ӯ фаъолияти худро бо вуҷъати интишори осори адабиёти Шарқ оғоз кард. «Сарредаксиони адабиёти Шарқ», ки дар омӯзиш ва тарғиби асарҳои онд ба таърих, таърихи адабиёт ва маданияти мардуми Ховарзамин нақши асосиро бозид, маҳсули фаъолият ва кӯшишҳои Б. Гафуров аст. Шарқшиносиро Б. Гафуров чун қувваи ҷудонашавандаи фаъолияти давлатии худ меҳисобид. Сири муваффақиятҳои Б. Гафуров, қайд кард Ю. А. Петросян, дар он аст, ки вай таҷрибаи бошқари партиавӣ, ҷамъияти ва илмиро бо истеъдоди нодири ташкилотчиӣ моҳирона мепайваст.

Аз номи олимони АИ Қирғизистон профессор Қ. Ҳ. Усенбаев сухан карда Б. Гафуровро машваратчи мекрубад ва мураббии ғамхори ҷамъиятшиносони қирғиз номид.

Иштирокчиёни конференсияи илмӣ суханронии собиқ директори Институти шарқшиносии АИ СССР, академик Е. М. Примаковро (ҳоло вазири қорҳои хориҷии Русия) бо таваҷҷӯҳ шунданд. Ӯ аз ҷумла ҷуниб гуфт: «Б. Гафуров соли 1956 директори Институти шарқшиносии АИ СССР таъин гардидани ӯ баъд аз 20 сол сарвари он буд. Б. Гафуров яке аз нахустини дошимандонӣ буд, ки характери комплексӣ доштани илми шарқшиносиро дарк намуд. То Б. Гафуров дар Институти шарқшиносӣ ҳамагӣ 70—75 нафар корманд буд. Дар давраи роҳбарии ӯ шумораи ходимони илмӣ то ба 700—800 нафар афзуд. Дар як муддати кӯтоҳ ӯ дар Институти шарқшиносӣ қорҳои зиёдеро анҷом дод ва хидматҳои ғамхӯрона кард. Мухимтар аз ҳама ӯ таъвоҷиб, ки як коллективи бузург ва тифоқи мутахассисони соҳаи таърих, иқтисодиёт, адабиёт, забонҳои шарқро ба як ҷо ҷамъ оварда, фаъолияти онҳоро ба ҳалли масъалаҳои муҳим рағбат намояд. Фаъолияти Б. Гафуров ба инкишофи илми шарқшиносии советӣ, ба амалияи сохтмони ҷамъияти коммунистӣ наздик намудани он мусоидат намуд. Б. Гафуров дар қорҳои тарбия ва таърих қардақи мутахассисони шарқшиносӣ барои Институти шарқшиносӣ ҷӣ дар Маскав ва аз тариқи аспирантура ҷӣ барои марказҳои шарқшиносии республикаҳои иттифоқӣ хидматҳои шониста қардақаст. Бисёр дошимандон — шарқшиносони намоёне, ки имрӯз дар марказҳои илмӣи Душанбе, Тошқанд, Алмаато, Боқу ва дигар шаҳрҳои Иттифоқи Советӣ бо муваффақият қор мекунанд дар Институти шарқшиносии АИ СССР мактаби хуби илмиро гузаштаванд ва аз Б. Гафу-

ров бо некӣ ёд мекунад. Дар институт бисёр олимони рисолаҳои номзадӣ ва доктории худро, аз ҷумла аз Тоҷикистон ҳамон намуданд, ки баъдан баъзеи онҳо академик ва узви вобастаи АИ Тоҷикистон интихоб шуданд.

Б. Гафуров дар фаҳмиши инкишофи комплекси шарқшиносӣ буд ва дар айни замон ба он ҷаҳд мекард, ки соҳаҳои тадқиқоти он низ инкишоф дода шавад, ки он омӯзиши кишварҳои Шарқро бо он ҳамроҳ чилваҳо ва рангорангии мураккабашон имконпазир месозад. Б. Гафуров ба масъалаи мутобиқсозии корҳои илмӣ дар соҳаи шарқшиносӣ тавачҷуҳи зиёд мекард ва дар ин робита Шӯрои илмӣ-ташкилӣ онд ба мутобиқсозии талқикотҳои шарқшиносӣ, ки рансӣ он Б. Гафуров буд, роли муҳим бозид. Ин шӯро фаъолияти олимони муассисаҳо ва марказҳои таълимии соҳаи шарқшиносиро муттаҳид намуд. Б. Гафуров ба масъалаи таҳким ва вусъати ҳамкорихон илмӣ байналхалқӣ дар соҳаи шарқшиносӣ, муқаррар намудани алоқаҳо бо муассисаҳои илмӣ хориҷӣ ва донишмандони алоҳида, интишори талқикотҳои муштарақ, ширкати олимони советӣ дар конференсияҳои илмӣ чи Иттифоқи Советӣ ва чи кишварҳои Шарқу Ғарб тавачҷуҳи амиқ зоҳир менамуд.

У ҳайати вакилони советиро дар конгрессҳои байналхалқии шарқшиносӣ (аз конгресси XXIV — Мюнхен, 1957 то конгресси XXX — Мехико, 1976) мунтазам сарварӣ кардааст.

Ба муносибати 70-солагии зодрузи Б. Гафуров аз бисёр муассисаҳои илмӣ, олимони намоёни шаҳрҳои Маскав, Ленинград ва дигар республикаҳои иттифоқӣ ба унвони конференсияи илмӣ чашмӣ телеграммаҳои зиёди табриқӣ омад. Дар онҳо ба фаъолияти илмӣ, ташкилӣ ва сиёсии Б. Гафуров баҳои ҳаққона ва ҳолисона дода шудаанд ва гувоҳи онанд, ки ӯ дар байни ҳамсафон ва ҳаммаслақони худ ба шӯҳрат ва эътибори баланд сазовор гашта буд.

ХОТИРАҲО

МУЛОКОТИ АВВАЛИН

Соли 1956 Б. Гафуров вазифаи котиби аввали хабаро тарқ намуда ба Москва ба сифати директори Институти ховаршиносӣ Академияи улуми Иттиҳоди Шӯравӣ ба кор рафт.

Охири ҳамон сол А. А. Семёнов бо имзои Б. Гафуров мизгуби расмӣ гирифт. Дар он ба маълумоти олим расонида мешуд, ки соли 1957 дар Тошканд конференсияи якуми умумиттифоқии шарқшиносӣ баргузор мегардад ва интироқи маъ-

рузачиён аз Тоҷикистон муайян карда шаванд. А. А. Семёнов маро ба назди худ хонда бо мазмуни мактуби шинос намуд ва маслиҳат дод, ки барои дар конференсияи Тошканд ширкат варзидан маъруза тайёр кунам. Ман якҷанд моҳ қабул аз ин рисолаи номзадӣ дар Тошканд ба маърузаи маъму (феврალი соли 1956) намендонистам дар қадом мавзӯ маъруза нависам, ки қобили қабули ахли илми Иттифок гардад.

А. А. Семёнов ба хотирам расонид, ки ба тайр аз санги Бобур ман набояд хатҳои рӯи санги аз Масҷиди овардаамро фаромӯш кунам. Дар ин бора ӯ маслиҳатҳои муфид дода тавсия намуд, ки теzis нависам ва онро аз назараш гузаронам. Хамин ҳел ҳам шуд.

Дар конференсия баромади пурмазмунӣ Б. Гафуров диққати ҳамаро ҷалб кард. Аз хамин вақт биноан илми шарқшиносӣ шӯравӣ рангу таровати тоза гирифт.

Барои ман ҳам ин конференсия як мактаб буд. Бо олимони маъруфи шарқшинос аз наздик шинос шуда, суҳбатҳои онҳоро бодиккат шунида як олам маърифат бардоштам. Тавсияи А. А. Семёнов, дастгирии Шишкин, М. Е. Массон барои олимони шикоятю маъруф боиси он гардиданд, ки омӯхтани катибаҳои касби худ қарор бидихам.

Баъди якумин соли конференсияи илми ховаршиносӣ А. А. Семёнов бемории дурударозро аз сар гузаронид, дар Тошканд вафот кард (октябри соли 1958). Пеш аз беморӣ маро ба вазифаи котиби илми Пажӯҳишгоҳ таъин намуд. Он солҳо котиб вазифаи муовини директорро ба уҳда дошт. Вақте ки бемории устод бағоят вазнин шуд, маро ба назди ӯ ба Тошканд фирисотанд. Дар ҳақиқат, ахлоқи А. А. Семёнов ҳуб набуд, ба назар мерасид, ки рӯзҳои вопасини умри худро аз сар мегузаронад.

Бо маслиҳати профессор Герасимов, ки дар фурудгоҳи Тошканд воҳурдем, таъхир накарда ман аз фурудгоҳ ба назди бемор рафтам. Сардухтури беморхонаи ҳукумати Умаров маслиҳат дод, ки якҷанд доруҳои хастанд, ки мо онҳоро надорем. Ин доруҳои дар Амрико тайёр мекунанд. Агар онҳоро пайдо карда тавонед, шояд ба бемор маърифат расонад ва ӯ ба иштиҳо ояд.

Чӣ илоҳ! Номӣ доруҳои навишта, ба почта рафтам ва ба Москва, ба Б. Гафуров занг задам. Он кас маро хотирнамъ намуда гуфтанд, ки доруҳои даркорматорро пайдо карда, ба Тошканд мерасонам. Рузи дуввум ё саввуми ин гуфтугу, як лёгчик ба беморхона омада доруҳои ба ман дод. Баъди ду-се рузи дигар А. А. Семёнов кам-кам хӯрок мехурдаги шуд.

Ман мебоист бо руҳсати президенти Академияи улуми То-

чикистон Султон Умаров ба Душанбе бармегаштам. Вале он кас гуфтанд, ки барон ба Душанбе баргаштан аз Семёнов рухсат биғирам. Дар ҷавоб ин бемори бистарӣ каме хашимолуд гашта, ба ман гуфт, ки бояд ҳар чӣ зудтар ба Душанбе баргардам, оворагӣ дар сарӣ бистарӣ ӯ бас аст. Дар Душанбе коргарони Пажӯшишгоҳ бемаош нишастаанду шумо дар Тошканд бо мани бемор оворед. Ман ба Душанбе омадам. Вале баъди ду ҳафта боз ба Тошканд парвоз намуда, ин дафъа часади А. А. Семёновро бо самалёти махсус ба Душанбе овардам.

Кормандони Пажӯшишгоҳи мо ва дигар муаллифон соли 1957 ба навиштани таърихи халқи тоҷик шурӯъ карданд. Ба ин кор А. А. Семёнов сарварӣ менамуд. Баъди вафоти ӯ ин вазифа ба зимман банда гузошта шуд. Вале аз сабаби ҷавонӣ ва кэмтаҷрибагӣ мушкилхоро бартараф кардан душвор буд.

Моҳи феврالی соли 1959 Бобочон Ғафуров ба Душанбе омада, дар мехмонхонаи ҳукуматӣ, ки он вақт дар соҳили рости дарёи Душанбе, дар Лучоб воқеъ буд, ҷойгир шуданд. Ман наздашон рафта, изҳори ақида намудам. Бо Б. Ғафуров бори аввал рӯбарӯ ва як ба як сухан мегуфтам. Он кас маро бо диққат гӯш карда, маълихатҳои муфид доданд ва таъкид намуданд, ки мехоҳанд маҷлисӣ шӯъбаи фанҳои академияро таъсис кунанд ва ман дар ҷамъомад бояд аз вазъияти таърихи панҷчилдан халқи тоҷик маълумот диҳам.

Он солҳо раиси шӯъбаи забоншиносӣ маъруф академик Б. Ниезмухаммадов буд. Рӯзу соати ҷамъомад муайян гардид, дар он ғайр аз аъзоёни шӯъба, мудирони секторҳои пажӯшишгоҳи мо, аз забоншиносон Т. Зехий, аз донишгоҳи Душанбе З. Р. Раҷабов ва дигарон ҳузур доштанд. Ба ман саволҳои зиёде доданд. З. Р. Раҷабов таклиф кард, ки ба китоб номи «Таърихи РСС Тоҷикистон» гузошта шавад. Баъди ин таклиф Б. Ғафуров сухан гирифта, пешниҳоди З. Р. Раҷабовро бо таври маданий ва устакорона рад карданд. Таърихи панҷчилда, изҳор карданд Бобочон Ғафуров, бояд «Таърихи халқи тоҷик» ном гирад. Инчунин он кас иттилоъ доданд, ки ҳамаи ҷилдҳои дар Москва дар нашриёти «Адабиёти Шарқ» нашр хоханд шуд. Баъзе масоили нигоштан, ба аинҷо расонидан ва ҷони асарро он кас ба зимман худ гирифтанд. Чунин ба назар мерасид, ки ин нақшаҳо пешаки аз тарафи Б. Ғафуров омӯхта шуда буданд. Чунки он кас ҳамроҳи худ ба Душанбе директори «Нашриёти Шарқ» О. К. Дрейер ва ҷанд каси дигарро оварда буданд. Бо ҳамин бори гарон аз души ман бардошта шуд ва се ҷилд асар, иборат аз 5 китоб, дар бадали солҳои 1963—64 бо ташаббус ва сарпарастии Б. Ғафуров дар Москва нашр гардид.

Хамон сод бори дигар бо Бобочон Гафуров вохӯрда аз назъи интишори таърихи халқи тоҷик бехтар огоҳ шуда, дастуруламалҳои муфид гирифтаам. Ин вохӯри дар Москва дар хонаи кони Б. Гафуров ки он вақт дар ошхона якуми бино воқеъ буд, сурат гирифта буд. Баъди анҷоми сӯҳбат Б. Гафуров таъин карданд, ки фардо фалон соат ба хамин ҷо ҳозир шавам. Вале сабаби омадани маълум набуд. Аз соати таъиншуда каме барвақтар омада, дар роҳрав интизор истодам. Даре нагузашта якҷанд олимони Ҳиндустон ва Шӯравӣ ҳозир шуда, вориди хонаи кони устод гардиданд. Ман низ даъват шудам. Б. Гафуров ҳозиронро ба ҳамлигар муаррифи намуда, ба сари мақсад омаданд. Мехмонони хориҷӣ аз донишгоҳи шаҳри Олиҳархи Ҳиндустон буданд. Маълум шуд, ки дар утоқи кони Б. Гафуров ба муносибати ҷашни зодрузи Хусрави Дехлави ҷамъ омаданд. Б. Гафуров шонро ҳамчун гавалсарон бузург баҳо дода, ба ин ҷашн қорачӯнҳои зиёде пешниҳод карданд. Қисми онҳо мебоист дар мулки Ҳинд сурат гирад. Ман, аз дили мехмонон, дар ин ҷамъомад гуё ҳамчун намоёнди Тоҷикистон иштирок доштам. Баъдтар ин наъв ҷамъомад бахшида ба ҷашни Хусрави Дехлави борҳо баргузор гаштанд. Вале он ҷамъомад ҳамчун ҷамъомади аввалин дар хотирҳо нақш баст.

ШИРКАТ ДАР КОНГРЕССҲОИ БАЙНАЛХАЛҚИ

Чунон ба назар мерасид, ки тамоми ҳаёти Б. Гафуров ба баланд бардоштани маъқули илми шарқшиносии Шӯравӣ бахшида шуда буд. Соли 1957 ӯ дар Конгресси XXIV шарқшиносони ҷаҳон дар ш. Мюнхен ширкат варзида, роҷеъ ба давлати Сомониён маърузаи муфид кард. Ба ӯ инчунин муяссар гашт, ки барои гузаронидани конгресси байналхалқии оянда дар Москва рӯҳсат бигирад. Ин кори осон набуд. Чунки дигар давлату шаҳрҳои ҷаҳон низ ҳамин гуна иқдомро пеша мекарданд.

Кумитан ташкилӣ бо сарварии Б. Гафуров ба кори дӯшвори гузаронидани Конгресси XXV байналхалқии шарқшиносони ҷаҳон омода шуд. Хамаи ҷумҳуриҳо ба ин кор омодагӣ дида, дар вавбати худ барои иштирок дар конгресс чораҳо меандешиданд. Мо низ дар Душанбе тайёри меиддем. Маърузаҳои худро тайёр ва ба муҳокимаи кумитан тадорукоти ҷумҳури Шӯрон илми пажӯҳишгоҳи худ пешниҳод мекардем. Матни маърузаҳо мебоист якҷанд моҳ пеш аз оғози конгресс ба Москва мерасид. Чунки онҳоро аз русӣ ба англисӣ тарҷума намуда, бояд ба ду забон, ба сифати китобҷаҳон алоҳида ҷоп мекарданд.

Дар бини доишиҳои ба номи М. В. Ломоносов намоишгоҳ ташкил шуда буд. Дар он бозёфтҳои бостоншиносони шӯравӣ, намунаи китобҳои қадиман қадимӣ, хунаҳои мардумӣ ва амсоли инҳо гузошта шуда буданд. Б. Гафуров супориш доданд, ки ба ин намоишгоҳ сағи Бобуро низ аз Душанбе оварда гузоранд. Ин сағи аз Масҷид ба Душанбе, аз ин ҷо ба Москва «сафар» кард (соли 1985 дар Эрмитажи Санкт-Петербург ҳам як муддат гузошта буданд).

Ба қори конгресс, ки соли 1950 сурат гирифт, аз номи Хукумати Шӯро муовини якуми сарвазир А. И. Микоян ширкат барид ва нутқаи табриқӣ эрон қара. Дар вақти танаффус Б. Гафуров А. И. Микоянро ҳамроҳашон ба тамошон намоишгоҳ оварда, роҷеъ ба сағи Бобур нақл ҳам қарда доданд.

Аз Душанбе ба Москва тақрибан 20 нафар олимони академияи улум ва мактабҳои олии рафта будем. Дар рӯзҳои қори конгресси XXV мебоист ҷои гузаронидани конгресси XXVI байналхалқии шарқшиносони низ муайян қарда мешуд. Давлатҳои даввогар зиёд буданд. Рӯзе, ҳангоми танаффус, Б. Гафуров назди мо омада шӯхномез ихор қардаид, ки конгресси оянда дар Ҳиндустон баргузор мегардад. Америка даввогар будааст, вале мо онро ҷонибдор нашудем. Баъди ҷор сол ба Ҳиндустон сафар мекунем. Бобочон Гафуров 50 нафар шарқшиносони ҷаҳонро аз ҳисоби давлат ба ин конгрессе давват қарда буд. Иштирокчиёни дигар аз ҳисоби худ ё давлаташон ба Москва омада буданд. Байни давватшудагонӣ «Гафуровӣ» Ян Рипка (аз Чехославакия), Сайид Нафисӣ (аз Эрон), В. Ф. Минорский (аз Лондон—шарқшиноси маъруфи рус дар муҳочирот), Г. Улфат (аз Афғонистон) барин олимону шарқшиносони маъруфу номӣ буданд.

Ғайр аз баромадҳои расмӣ, аз рӯи программаи пешакӣ ба нақшагирифта, Б. Гафуров аз олимони номӣ хоҳиш қарда буданд, ки дар мавзӯи «озод», яъне мавзӯи интиҳобқардан худашон бо олимони — иштирокчиёни конгрессе вохӯрӣ ташкил қунанд. Ман дар яке аз ҷуни вохӯриҳо ширкат доштам. Дар рӯбарӯӣҳои қори Б. Гафуров устод Сайид Нафисӣ сӯхбат ороестанд. Мавзӯи сӯхбаташон ба омӯхтани асарҳои муаллифони асрҳои мухталиф роҷеъ ба ахлоқ бахшида шуда буд. Ба қавли Сайид Нафисӣ, дар соҳаи ахлоқ тақрибан 20 номӣ китоб маълум будааст (Ахлоқи Муҳсинӣ, Ахлоқи Ҷалолӣ, Ахлоқи Носирӣ ва дигаро). Омӯхтани ҳар қадони онҳо метавонад моро бо ахлоқи даври замони томи шинос намояд. Сайид Нафисӣ ба ҷангҳои феодалии даҳа қарда, ихор намуданд, ки аз рӯи мушоҳидаи эшон сабаби ҳаман ҷангҳои пешин, инчунин ҷангҳои сулолаӣ, иктисодӣ, яъне талош баҳри бонгарӣ будааст. Дар вохӯрӣ бо Сайид

Нафси гайр аз ман аз Душанбе адабиётшиноси соҳибистеъдод Михаил Занд (ҳоло профессори донишгоҳи Байтулмақддас) хузур дошт.

Мо ҳама хурсанд будем, ки конгресси навбатии ховаршиносон дар ҳамсоягии Тоҷикистон, кишвари бо мо дӯст — Ҳиндустон баргузор мегардад.

Дере нагузашта тайёри ба ин чамъомад оғоз ёфт. Бо имзон Б. Ғафуров мактуби расмӣ ба Душанбе расид. Дар он сухан аз иштироки олимони Тоҷикистон дар конгресси Дехли ва мавзӯи маърузаи онҳо мерафт. Ман ҳам номи маърузаамро маълум кардам: «Оид ба инкишофи сотсиалии табакаи «деҳқонон» дар асрҳои миёна». Мақсади маърузаи ман аз ҳамин иборат буд: Дар асрҳои миёна мафҳуми «деҳқон» маънии васеъ дошт — соҳиби деҳ, замин, сарвари дастаи сарбоз ва ҳоказо. Охирасти ҳокимият аз дасти деҳқон — феодалҳо ба ҳокимон гузашта, истилоҳи «деҳқон» ба мафҳуми имрӯзааш, яъне деҳқон — кишоварз иваз мешавад. Ховаршиносон иломати ҳокимияти деҳқон — феодалҳоро то қарни XI, баъзе дигарон то қарни XIII шуморидаанд.

Вале дар таърихи халқҳои Мовароуннаҳр роҷеъ ба ин масъала сарчашмаи муфиде дастрас нагардида буд. Аз ин рӯ олимоне, ки ба таърихи сарзамини мо дахл кардагӣ мешуданд, аз таърихи Эрон мисолҳо меоварданд.

Маъхазҳои маърузаи ман катибаҳои рӯи санги қабрҳои болаоби Зарафшон ва Самарқанд буданд. Яъне сарчашмаҳои то ҳол истифоданашудае аз сарзамини Мовароуннаҳр. Ин мадракҳо маро ба ҳулосае оварданд, ки ҳокимияти деҳқон — феодалҳо дар ҳама ҷо дар як вақт аз байн нарафта, дар Мовароуннаҳр то қарни XVI идома ёфтааст.

Мазмуни маъруза ба аъзоёни кумитаи ташкилӣ, аз ҷумла ба Б. Ғафуров писанд омад. Онҳо хоҳиш намуданд, ки мати ба англисӣ тарҷума карда ва ба ду забон — англисӣ ва русӣ ба сифати китобчаҳои алоҳида нашр карда шавад (чуноне ки барои конгресси XXV шарқшиносҳои ҷаҳон дар Москва нашр гардида буд). Он солҳо ба хориҷа сафар кардан қариб осон набуд. Ман намедонистам, ки ба Дехли меравам ё на!

Моҳи декабри соли 1963 дар Москва будам. Бо қадом як қор ба наҷуҳишгоҳи ховаршиносии Иттиҳоди Шӯравӣ рафта, дар роҳрав бо Б. Ғафуров рӯбарӯ шудам. Баъди салому аҳвалпурсӣ, эшон аз ман савол карданд, ки «ба Ҳиндустон меравед ё на? Ман посух додам, ки «намедонам!». Бо қамолӣ боварӣ ӯстод гуфтанд, ки «хатман меравед! Қамол-ку (Айӣ) бойбача, ба шумо ёрӣ расонидан дарқор. Ман ба академияи улуми шу-

мо таъин мекунам, ки ба шумо ёри моддӣ расонанд». Гуфтаҳои Б. Гафуров самимӣ буданд. Як қисми интироккунандагон, яъне вакилони конгресси XXVI ховаршиносони ҷаҳон, харҷашонро мебоист худашон адо кунанд. Аз Тоҷикистон ман, Қ. Айни ва академик Ш. Мирзоев рафтаӣ будем. Хардуи мо (ман ва Қ. Айни) мебоист 600-сумӣ супорем. Харчи А. Мирзоевро Академияи улуми Иттиҳоди Шӯравӣ меод. (Пешакӣ бояд равшанӣ андохт, ки Академияи улуми Тоҷикистон ба ман маблағе надод). Сафари ману Қ. Айни «туризми илмӣ» (изучный турэм) ном дошт. Яъне ба мо харчи рафтуомадро аз Душанбе то Москва ва пули меҳмонхонаро дар рӯзҳои истиқомат дар ин шаҳр, инчунин маошамоноро дар он рӯзҳо ва дар муҳлати истиқомат дар Ҳиндустон, вурра меодоанд. Харчи истиқомату хуроқӣ ва саёҳат дар ҳудуди ин мамлакат аз ҳисоби ҳамон 600 суми супоридаамон буд.

Аз Иттиҳоди Шӯравӣ зиёда аз 40 нафар олимони ба Ҳиндустон сафар карда, дар қори конгресси XXVI шарқшиносони ҷаҳон ширкат варзиданд ва баромади худро қироат карданд. Раиси ғуруҳ академик Ю. Жуков ва ноибӣ ӯ Б. Гафуров таъин шуда буданд.

Ин навъ таъинот интибоҳи қалони кумитан марказии Ҳизб ва сарвари Академияи улуми Иттиҳоди Шӯравӣ буд. Чунки Ҳиндуҳо Ю. Жуковро наредонистанд. Б. Гафуров бошанд, дар ин мамлакат мақому мавқеи қалон доштанд. Бинобар ин академик Ю. Жуков ҳамроҳи дигар олимони дар тоҷор менишасту ҳамроҳи мо бо як мошини мегашт. Яъне Ҳиндуҳо ӯро ҳамчун намоёнди «қаторӣ» қабул карданд.

Б. Гафуров бошанд, дар ҳаёти раёсат (президентум) ҳамроҳи арбобони давлати Ҳиндустон ва олимони номии он менишастанд. Ба ӯ хонаи қорини алоҳидаеро дар Қасри илмҳои Дехлӣ, дар он ҷое, ки конгресс мегузашт, ҷудо карда буданд. Дар дарамадгоҳи хона бо лампаҳои электрӣ ба забони англисӣ номи ӯ сабт шуда буд. Инчунин ба Б. Гафуров мошини сабуқрави шахсӣ хизмат мерасонд.

Ҳиндуҳо барои қабули олимони ҷаҳон ва гузаронидани конгресс таёри хуб дида буданд. Дар қори ҷандруза нисбати интирокчиён ягон камбудие мушоҳида нашуд.

Аз рӯи анъана раиси конгресси XXV шарқшиносони ҷаҳон, яъне Б. Гафуров, мебоист сухани муқаддимаӣ эрод намуда, вазифаи худро ба раиси конгресси XXVI шарқшиносони месупорид. Раиси нав, вазирӣ фарҳанги Ҳиндустон Ҳумоюн Кабир интиҳоб шуд. Баъди сухани муқаддимаӣ ба ҳайра мақдам гуфтани меҳмонон Ҳумоюн Кабир суханро ба арбоби номдори дав-

лати Хиндустон, шахси мубориз, донишманд ва обрӯманди он, Чавохирлол Нехру дод. Сарвазир бо тамкини ба худ хос ҳозиронро аз номи худ ва ҳукумати Хиндустон хайра макдам гуфта, вазифаҳои конгрессро аниқ ва равшан кард. Қафқубии бардавом муҳаббатчи ҳозиронро ба ин шахси бузург муайян менамуд.

Ин зваалии сафари ман ба мулки афсонавии Хиндустон буд, ки бо меҳрубонии Б. Гафуров сурат гирифт. Он вақт ман намедонистам, ки боз панҷ бори дигар ба ин мамлакат сафарҳои дур дарози 2—3 моҳа карда, бо ганчинаҳои он, мардуми сернуфузу меҳрубон ва умуман асрори таърихи маданияти муштаракӣ ҳалқи тоҷику хинду ошно шуда, онро мавриди таҳқиқ қарор медиҳам.

Дар конгресси XXVI шарқшиносон аз мамлакатҳои гуногуни ҷаҳон олимони ширкат доштанд. Ба Дехли онҳое низ омада буданд, ки аз конгресси Москва беасиб монда буданд. Боймирзо Ҳант ва Заки Валидӣ (Тоғай) аз ҷумлаи ҳамин гуна одамон махсуб мешуданд. Аз меҳмонони конгресси Москва дар Дехли Сайид Нафисӣ (аз Эрон), Ричард Фрай (аз ШМА) ва бисёр олимони дигари маъруф ширкат доштанд. Дар арафои сафар ба Хиндустон китоби ман бо номи «Материалы по истории Уратюбе (акты XVII—XIX вв)» дар Москва ҷои шуд. Дар ин китоб 47 алақ асноди нодир ба ҳуруфоти арабӣ ва русиаш зери таҳрири А. А. Семёнов ва О. Д. Чехович дастраси эҳли ёлми ҷаҳон гашт.

Дар Дехли ман ба олимону шарқшиносони маъруфи онвақта, ки дар ғонбу ҳозир медонистам, ин китобро тӯҳфа қардам. Шедравон Сайид Нафисӣ китобро варақ зада, баъзе аснодро хонда, аз ман савол кард, ки «Магар дар замони шайбониён забони давлатӣ, забони мардуми Мовароуннаҳр, форсӣ махсуб мегашт?» Ин савол барои ман ногаҳонӣ, вале хурсандбахш буд. Маълум шуд, ки устод аз мақоми давлатӣ доштани забони форсӣ дар Мовароуннаҳр дар замони ҳамаи сулолаҳо — аз сомониён то мангитиён, хабар надоштааст. Хурсандии ман дар он зоҳир мегашт, ки китоби ман назди Сайид Нафисӣ, инчунин дигар олимони «хизмати худро» адо карда буд. Чунки ба ҳамаи онҳое, ки доир ба мақоми забони форсӣ дар ин мулк хабар надоштанд, китоб маълумоти радионазири ҳуҷҷатӣ меод.

Рӯзҳои қариб конгресси олимони Хиндустон ва муассисаҳои ёлми он ғамхорӣ зоҳир намуфта, ба меҳмонӣ даъват мекардаид ва маросими тантанавии қабул меоростанд. Баъзе аз маросимҳои расмӣ ҳеле ҷолиб буданд. Боре ректори университети Дехли ба меҳмонӣ даъват кард. Б. Гафуров худро қаме почур ҳис

мекарданд. Барон он ки нофаҳмӣ нашоад, ба мо гуфтанд, ки ба маросими қабул равам (худи он кас рафта натавоноистанд).

Мо бевақт ба мехмонхона баргаштем. Рӯзи дигар Б. Гафуров аз меконҳои қабулӣ ки ба мехмони ректор рафта будем ё не? Киҳо аз мекон буданд ва мехмондорӣ чи навь гулашт. Баъди шундиани нақли ман, он кас гуфтанд, ки дар Хиндустон маросими қабули расмӣ ҳамин навь сурат мегирад. Мехмонон баъзан ба утоқи худ гурусна бармегарданд.

Маросими дигари мехмонӣ чунин сурат гирифт. Яке аз олимони соҳан тасаввуфи Хиндустон Хусайн Саҷҷод дар Қасри илмҳои Дехлӣ маро дида, тақлиф кард, ки фардо соати 12 рӯз ба қабули ӯ ҳолӣр шавам. Эшон илова намуд, ки Б. Гафуров инчӯ меоянд. Ман мехостам аз муаллим иҷозати ба ин даъват рафтавро гирам. Вале он кас набуданд. Мутарҷимашон хабар дод, ки Б. Гафуров худро каме почур хис мекунанд ва дар мехмонхонаанд. Он кас рӯзи дигар соати 12 рӯз ба мехмонӣ даъват шудаанд. Вале намедонам, ки ба кучо мераванд.

Рӯзи дигар, аз рӯи барнома маърузаи ман буд. Маърузаи дар Қасри илмҳои Дехлӣ, балки дар бинои музейи миллӣи Хиндустон баргузӯр гардид. Мутаассифона, маърузаи ва саволу ҷавобҳо тӯл кашиданд ва ман баъди соати 12 аз бинои музей баромада ба Қасри илмҳо рафтам, ки дар боғи байни ин ду бино ба профессор Обидӣ дучӯр омадам. Он кас гуфтанд, ки «Хусайн Саҷҷод дар суроғи ман аст. Ё дар Қасри илмҳо интизори мекашад».

Дар ҳақиқат Хусайн Саҷҷод, шахси мӯинақади чорпахлуе, ки дар сар салтанат сафеди бо услуби хиндӣ баста дошту бо риши сиёҳаш чӯр мешуд, интизори ман буд. Ё гуфт, ки дер шудааст, мехмонҳо интизоранд ва ман бояд яке аз дӯстони зудро ҳамроҳ гирифта равам. Ҳамин лаҳза Рустам Алиев адабиётшиноси ошӯриро дида мондам, ки дар мехмонхона дар як уток ҳамроҳ иҷомат мекардем. Ё розӣ шуд, ки ҳамроҳ ба мехмонӣ равам. Вале соати дун рӯз мебоист ба мехмонхонаи «Ашшока» мерафтем. Хусайн Саҷҷод ваъда дод, ки дар вақти муайян мошини моро ба ҷои хостаамон мерасонад.

Аз Қасри илмҳо берун шудем. Мошини сабуқрави на ҷиндон калон интизори мо буд. Хусайн Саҷҷод ҳамроҳи ману Рустам Алиев ба мошини савор шуд. Таъҷубовар!! Мошини тақрибан 80 метр роҳро тай карда, ба дастӣ чап гашту дар назди ҷодари хушранге берун омадем.

Офтоби шмирузии мохи январӣ Дехлӣ тафсон аст. Ин мавҷимест, ки якҷанд намуд дарахтони дар Мовароуннаҳр намерӯндагӣ, гул мекунанд. Баъзеи онҳо барг надоранд. Дигар намудин

онҳо ба ҷои барг тулҳои зебо доранд. Гулҳои сари кӯча, даромадгоҳи ҳавливу монаҳо ва сари деворҳо бо гулдароҳтон ҷур шуда, манзараи аҷибро чилва медиҳанд.

Дар ин бағати суҳбати азизонам, ки хизмати деворро низ до мекард, майдончаи сабзу гулпушери печонида буд. Аз қисмати чап, буттаҳои гул дар атрофи худ мардуми ба зиёфат даъватшударо гирд оварда буд. Дар рӯбарӯи даромадгоҳ ва дар қисмати дасти рост, аз матоъи рангаи кӯроки рӯи бом сохта, айвон пушонида буданд. Дар гардиши ду айвони гӯшагардони бо ҳам васлшуда ду мизи навчандон калони оддӣ гузошта, дар атрофи ҳар кадом чор ададӣ курсии нишаст монда буданд.

Хусайн Саҷҷод ману Рустам Алиевро ба назди ҳамин мизҳо овард. Дар рӯи яке аз онҳо се китоб гузошта шуда буд. Мизбон ин китобҳоро ба банди тӯхфа кард. Яке аз ин китобҳо девони Ҳофиз, дуи дигараш «Бӯстон»-у «Гулистон»-и Саъдӣ буданд.

Рустам Алиев, ки дар ҷои «Гулистон»-и Саъдӣ сахме дошт, аз Хусайн Саҷҷод савол кард, ки «ин китобҳо барои Мухторов ё барои ман»? Хусайн Саҷҷод, ки аз ҷонҳои Р. Алиев беҳабар буд, чунин гуфт: Ин китобҳо, ки тарҷуман мероси ду марди бузург ба забони урду мебошанду онҳоро банди ба анҷом расонидааст, магар ба Шумо даркоранд?».

Рустам Алиев аз хизмати худ доир ба ҷои «Гулистон»-и Саъдӣ мухтасар маълумот дод. Хусайн Саҷҷод посух дод, ки ба воситаи Б. Ғафуров ин китобҳоро ба ӯ мерасонад.

...Устод дар байни меҳмонон набуданд. Ин маро ба ташвиш андохт. Ман намедонистам, ки он кас ба ҳамин ҷо меоянд ё ба ҷои дигар мераванд. Ин савол дер бе ҷавоб намонд. Б. Ғафуров бо мутарҷимашон ворида ҷодари гулранг гашта, маро диданд. Он касро Хусайн Саҷҷод назирӣ намуда, назди мо овард.

Одатан дар хориҷа қабули меҳмон ва зиёфат тақрибан як хел аст. Яъне меҳмонон рост истода хӯрок меҳӯранд. Ду мизи зери ҷодар, танҳо барои мо буд. Ба тахмини ман, ин як навъ ба ҷо овардани иззату ҳурмати Бобочон Ғафуров низ буд. Он кас, андәке мелаңгиданд, аз ин ру маҳеус курси монда буданд, ки ҳамроҳи ҳамсафони худ бинишинанд.

Баъди нишастани устод суҳбати мо аз рафти кори конгресс оғоз гирифт. Он кас гуфтанд, ки шӯъбаи Олтойшиносӣ зери раиси Заки Валидӣ (Тоғай) гузашта истодааст. Ин шахс, мисли пештара, ба намоиядагони мо бетараф нест. Ҳар вақт кӯшиш мекунанд, ки суҳбати баромадкунандагони шӯравиро буррад ё ягон эроде бигирад.

Ман ба устод гуфтам, ки Заки Валидӣ ва Боймирзо Хантро дуруст надидам. Он кас ҳозиринро аз назар гузаронида, гуфт:

танд, ки холо онҳо меоянд ва ба ман ин ҷанобонро нишон ме-
диҳанд.

Дар сари миз аз дасти рости ман Б. Гафуров, аз дасти чап
Р. Алиев, дар паҳлӯи рости устод мутарҷими он кас меинишас-
тем. Директори «Эришти» академик Б. Пиотровский дар болон
сари мо бо касе сӯҳбат мекард. Хамин лаҳза шарбати хело ҳам
болаззати «оринч»-ро оварданд. Б. Гафуров гиласи (стакони)
худро гирифта аз ҷой хестанд ва дар рӯбарӯи мо, дур нарафт-
та бо яке аз олимони америкой сӯҳбат доштанд. Хамин лаҳза
ба тарафи мзи нигариста бо ҷашму сари худ як ишора карданд.
Ин ишора маънии онро дошт, ки шахсони суроғ кардан ман во-
риди ҷамъомад гаштанд.

Хозиринро мизбон ба сари мизи хӯрок даъват кард. Ману
Р. Алиев аз рӯи одоб дертар аз ҷой хестем. Б. Гафуров аз мо
пештар рафта табакчан холиро гирифта, ба сари хӯрок ома-
данд. Дар рӯи табакчан он кас каме таоми гарм буду се ка-
дам дуртар аз миз интизори ҷиле буданд. Ман зуд ба назди
муаллим хозир шуда, сабаби истоданшоиро пурсидам. Устод
гуфтанд, ки одам зиёд шуд, ман нон ва қошукӯ ҷангол (андека)
нагирифтаам. Ман ба Б. Гафуров гуфтам, ки ба сари мизи худ
рафта нишинанд, ман нону қошукӯ меорам.

Хамин хел ҳам шуд. Ман ба ҷой як бурида, ду бурида нон,
ду қошукӯ ва ду ҷангол гирифта, бо андаке таоми гарм омада
дар ҷой худ нишастам. Мизбон ҳаракат ва рафтуомади маро
зери назорат гирифта буд. У дид, ки мо барои худ на аз ҳама
намуд таом гирифтем. Хусайн Саҷҷод ба пешхидматон амр
кард, ки аз ҳама намуди таомҳо назди мо оваранд. Ҳатто яке
аз пешхидматон ба рӯи табакча синару гӯгирд низ гузошта буд.
Хусайн Саҷҷод назди мо омада наҳор кард, ки таомҳои тайёр-
карда хӯрокҳои замони Бобуранд, онҳоро махсус барои мо хо-
зир кардаанд ва меоянд шарм накарда тановул намоем.

Дар ҳақиқат хӯрокҳои гарм ба таомҳои Мовароуннаҳр мо-
вандӣ доштанд. Зери ҷодари гулранг нишаста хӯрдани он, мин-
гӯрӯҳои «Бобурнома»-ро пешӣ назар меоваранд.

Хангоми таомхӯрии Закии Валидӣ ба забони туркӣ «манн ҳам-
шахрларим» гуфта назди мо омад ва дар курсии холини мутар-
ҷими Б. Гафуров нишаст. Сӯҳбати Закии Валидӣ бо мо монанди
сӯҳбати шахсе буд, ки аз ҳамдигар ягон норозигие доштанд. У
бо Б. Гафуров саволу ҷавоб мекард. Саволҳо ҷандон ба ҷам
наздиқӣ надоштанд. Ҷавобҳои Гафуров ниҳоят кӯтоҳ ё нохоҳам
буданд. Чунин ба назар мерасид, ки Закии Валидӣ мисли меҳ-
мони ноҳонда дохили доирани мо гаштааст. Яке аз саволҳои ӯ ба
қисмати Бехбудӣ дахл дошт. Б. Гафуров каме ҳашмигин шуда

ба ӯ гуфтанд, ки «ту қатли Бехбудиро медонӣ, боз ни савол барои чӣ?» Заки Валидӣ узр пурсид ва илова намуд, фаромӯш кардааст. Ба саволи устод ӯ онди худаш ҷавоб дод, ки синнаш ба

PDF Compressor Free Version

Баъди саволу ҷавобҳои тарафайн таомхӯрӣ низ ба охир расид ва ба хурдани мева (банан, афлесун) гузаштем. Нохост Заки Валидӣ ба Рустам Алиев нигоҳ карда аз Б. Гафуров пурсид, ки «ӯ кист»? Б. Гафуров гуфтанд, ки ӯ Рустам Алиев, адабиётшинос аз Озарбойҷон аст. Дар навбати худ устод аз Алиев суол карданд, ки ин шахсро мешиносед ё на! Рустам гуфт, ки агар хато накунам, ҷаноб Заки Валидӣ, шахсе, ки аз китобхонаи Машҳад таърихи Улҷайгуро пайдо кардааст. Б. Гафуров ин тахминро тасдиқ карданд. Заки Валидӣ ба тарафи ман ишора карда, ки будани маро пурсид. Б. Гафуров гуфтанд, ки «ин мард Аҳрор Мухторов, муаррих аз Уротеппа».

Баробари шундани номи Уротеппа З. Валидӣ гуё хушёр шуд. Чунки ӯ роҷеъ ба таърихи ин шаҳр порчаи асари Муҳаммад Вафои Карминағӣ «Тухфан хони» ё «Таърихи Раҳимхонӣ»-ро ба забони русӣ тарҷума ва нашр карда буд. Бояд тазаққур дод, ки ин аввалин сарчашмаи таърихи роҷеъ ба таърихи Уротеппа махсус мешуд ва аз забони асл — тоҷикӣ, тарҷима шуда, дастраси тадқиқотчиён ва хонандагони русзабон гардида буд. Дар асари муаллифи асри XVIII сухан аз ҳамлаи лашкари хонҳои Бухоро, Хӯқанд ва қипчоқҳо ба мулки Уротеппа мерафт. Дар ин задухӯрд, ки соли 1754 сурат гирифт, беки Хисор Муҳаммад Амин ба ёрии ҳокими Уротеппа Фозилбой мешитобад. Онҳо душманонро мағлуб мекунанд ва ин мулк ним асри дигар, яъне то охири асри XVIII, мустақилияти худро нигоҳ медорад.

Заки Валидӣ азбаски ба таърихи Уротеппа мароқ дошт, хост, ки якҷанд лаҳзан ин таърихро ба ман хотирнишон созад: Ӯ гуфт, ки дар Уротеппа сулолаи хонадони Минғҳо ҳоким буд ва дар асри XVIII Абдурахим ном шахе ҳукуматдорӣ мекрӯд... Аз гуфтаҳои эшон чунин бермеомад, ки ӯ таърихи омӯхташро фаромӯш кардааст. Бинобар ин ман ба вай гуфтам, ки «мачбурам шуморо ислоҳ кунам». Минғҳо дар хониғарии Хӯқанд ҳукмронӣ мекарданд. Дар Уротеппа ва Хисор сулолаи хонадони юзҳо ҳукм мерӯнд. Номӣ ҳокими Уротеппа на Абдурахим, балки Муҳаммад номгӯи сарчашмаҳои таърихию чоп кардед, ки аз водии шали асри XIX ҳукмронӣ кардааст.

Дар ҷавоб Заки Валидӣ ба туркӣ гуфт, ки «эсимдан чикибту». Ман ба ӯ чунин савол додам: Ханӯз соли 1915 шумо як ситтисла номгӯи сарчашмаҳои таърихию чоп кардед, ки аз водии

Фаргона ва Тошканд, аз китобхонаи шахсии мардумӣ пайдо карда будед. Заки Валидӣ бо ишоран сар тасдиқ кард.

Дар ин мақола асари Қорин Қундузӣ мутахаллис ба Қомӣ «Таърихи ҷаҳон»-ро қисман барӯмбар шудааст. Нусхаи ягонан ин асар, ки шумо онро дида навиштаед, ҳоло дар Душанбе мебошад. Вале маводи нашркардаи шумо ба мазмуни асар мувофиқат надорад. Заки Валидӣ ин навбат ҳам «эсимда ёқ» гуфт.

Сӯхбати Заки Валидӣ бо Б. Гафуров ҷандон намечасид. Чунин ба назар мерасид, ки дар сари ин миз ду шахси гуногуни, шахсоне, ки як вақт бо ҳам ҷанги буданду акцун забони ҳамдигарро фаҳмидан мехостанд, нишастаанд. Тарафайн аз ваъъаи якдигар пай мебурданд. Б. Гафуров олами сергап набуданд ва аз Заки Валидӣ ҷизе дархост надоштанд. Ба мо маълум набуд, ки Заки Валидӣ ҷӣ мақсад дошт.

Оқибат ӯ гуфт: «Ба ман китобҳои шумо даркоранд. Ман номгӯи онҳоро ба забони русӣ навишта диҳам, шумо ба суроғаам равон мекунед?» Ин суол ва илтимос ба забони русӣ баён гардид. Рӯи Б. Гафуров ба тарафи ман буд. Баъд, як тарафа ба З. Валидӣ рӯй оварда, ба забони русӣ чунин гуфтанд: «В области науки мы еще можем с Вами сотрудничать!» Дар ҷавоб Заки Валидӣ гуфт: «А в области политики?»

Б. Гафуров ҷавоб нагардонданд. Ҳаман мо як муддат хомӯш мондем. Ин хомӯширо З. Валидӣ бо чунин суханон халалдор кард: «В области политики я ярый враг Советского Союза!» Ӯ андаке нафасашро рост карда, хашмигона илова намуд: «Так пишут обо мне Ваши газеты!» Ман аз ҷой хеста ба ӯ гуфтам, ки «Так Вы говорите о себе!»

З. Валидӣ табақча ва нонашро бардошта зуд аз пеша мо рафт. Ҳамин вақт мутарҷими устод аз кучое пайдо шуда омад. Б. Гафуров дар бораи З. Валидӣ ва сӯхбати мо ба ӯ мухтасар вақл карданд.

Миллати З. Валидӣ бошқир бошад ҳам, як авлодаш аз тоҷикон будааст. Баъди Инқилоби Октябр З. Валидӣ ба В. И. Ленин писанд меояд ва ӯ раиси Шӯрои Вазирони Бошқиристон таъин мешавад. Соли 1923 ӯ ба Осен Миена омада, аз ҳамин ҷо ба хориҷа фирор мекунад.

Дар хориҷа ба амалиёти андишӯравӣ машғул шуда, ба рутбахон гуногуни ҳукумати хориҷии Туркистон сазовор мегардад. Ӯ дар илми шарқшиносӣ сахми хоёе дорад.

Баъди ин мочаро ману Р. Алиев ба Б. Гафуров гуфтем, ки ба иелмондонан «Ашшоқ», ба назди мушовири шоҳи Эрон Забехуллоҳ Сафо равем. Устод розӣ шуданд.

Мо се нафарро Хусайн Саҷод то сари роҳ, ки мошинҳо саф

ҷашида менестоданд, туселонид. У ба ману Рустам гуфт, ки ин мошини барои шумо, инанш барои ҷаноби Гафуров. Устод гуфтанд, ки «ман ба мошини эҳтиёҷ надорам, Касри илмҳо аз ин ҷо ҷандон дур нест, пилда меравам». Ба тарафи мо ишора карда илова намуданд: «Ба инҳо мошини диҳед, қорашонро иҷро қуwand».

Мо бо устод ҳайрухуш кардем. Ин дар ҳоки Хиндустон охири дилдорбинии мо буд. Чунки турухи мо, ки бо роҳи «туризми илм» ба ин мамлакат омада буд, мебоист ба сафар, ба тамошон шаҳрҳо равад...

Мошини дар назди меҳмонхонаи олии Дехлӣ — «Ашшока» интизорӣ мо буд. Р. Алиев ва ман ба утоқи Забехудлоҳ Сафо баромадем. Эшон набуд. Ба ситӯнаи аввал фаромада аз навбатдор сӯал кардем. У посух дод, ки қалиди хонаи меҳмон дар ҷояш нест. Дар назди навбатдори меҳмонхона бо ҷашии ҳайрону дидан интизор истода будем, ки аз кучоҳ Сайид Нафисӣ хозир шуда, ворида лифт гардиданд. Вале ҷашмашон ба мо афтоду ҳамон аз лифт берун омада, сабаби интизориамонро пурсиданд. Баъди фаҳмидани мақсад эшон ба ҷустуҷӯи Забехудлоҳ Сафо рафтанд. Маълум шуд, ки ӯ дар тарабхона хурок меҳурдааст. З. Сафо зуд омада, китобхона ваъдакардаашро ба Р. Алиев дод ва мо бо мошини худ ба меҳмонхона баргаштем.

Баъди таомни инфирудӣ ҳамаи онҳое, ки мисли мо ҳукуки туристӣ доштанд, савори автобусе сӯи шаҳри Агра рахшидор гаштем. Дар бобати ин шаҳри афсонавӣ ва осори беҳамтои он Тоҷимаҳал китобу мақолаҳои зиёде ҷой шудаанд, ки ҳоҷат ба шарҳу тафсири он нест. Рузи дигар ба пойтахти вилояти Роҷистон шаҳри Чайнур рафтем. Баъд шаҳрҳои Мадрас ва Бомбайро тамошо карда, ба Москва баргаштем.

ВОХУРИҲОИ МУФИД

Дар Москва, дар хонаи котиби Б. Гафуров, дар шаҳрҳои дигари Иттиҳоди Шуравӣ бо ин марди фозилу пурдон борҳо ҳамсӯхбат шудаам. Устод гаштаю баргашта таъинид мекарданд, ки ҳар вақте бо ягон сабаб ба Москва оям, бо он кас вохӯрам. Ман ин таъиниди муаллимро ҳамеша дар ёд доштим. Ҳар вақте ки назди Б. Гафуров меомидам, баъди ахволпурсӣ он кас аз сӯзати ҷумҳурӣ, зиндагии мардуми он суоал мекарданд.

Аз ин вохӯриҳо яқинан дар хотирам саҳт нақш баствааст. Соли 1961 дар ҷумҳурӣ каме ноороми руҳ дод. Котиби аввалии Ҳизб Турсун Улҷабоев аз қор сабуқлаш карда шуд. Барои ба омадан ҳамак фаҳмонидани сабабҳои он Кумитани Марказӣ ба по-

ҳияхо намоянда фиристод. Ман ҳамроҳи Ориф Шукуров ва як нафар мухбири рӯзномаи «Коммунисти Тоҷикистон» ба ноҳияи Файзобод рафтем. Котиби аввали ҳизби ин ноҳия Ҳомидов ном шахс буд (ҳамшаҳрии О. Шукуров — аз Кониқобод). Сафари мо яқинд рӯз идона дошт. Ба колхозу деҳаҳо рафта, ҳамроҳи колхозчиён суҳбатҳо мегузаронидем. Дар навбати худ онҳо аз рӯзгори мушкилу бенавоияшон, худсарии раисони колхоз ё дигар мансабдорон арзи ҳол мекарданд.

Одамоне низ буданд, ки аз ташрифи намояндагони Кумитаи марказии ҳизб истифода бурда, ба роҳбарони худ, ба касоне, ки рақиби худ мешумурданд, дағалию дурушти карда, мехостанд онҳоро беобрӯ созанд. Маълум буд, ки интизоми «оханини» замони сталинӣ мавқеи ҷандон устувор надошт. Одамон ошкоро ва озодона сухан мегуфтанд. Вале дере нагузашта роҳи ин «кушодагӯй» баста шуд.

Баъди бозгашт ба Душанбе аз дидаву шунидан худ ба Кумитаи марказии ҳизб ахбори хаттӣ навиштем. Даре нагузашта бо қорҳои худ ба Москва рафта, дар қабули Б. Ғафуров шудам. Он кас аз вазъи ҷумҳурии суол карданд. Дидаву шунидан хешро дар Душанбе ва ноҳияи Файзобод ба устод арз кардам. Эшон каме фикр карда, мухтасар чунин гуфтанд: «Шиками деҳқон аз нон сер нашаванд боз хомӯш ҳам нестед-ми?»

Накшаҳои пешакӣ Б. Ғафуров калон бошанд ҳам, на ба ҳама ошқоро баён карда мешуданд. Зеро ки ин шахс соҳибхитӣ набуданд. Ҳар як масъаларо мебоист бо кормандони маъсули ҳизб дар Москва ё маҳалҳо маслиҳат намуда, иҷозат мегирифтанд. Хатто сафарҳои ӯ соҳибхитӣро набул. Ба саволи «муаллим кай ба Душанбе меоед?», ҷавоб медоданд, ки «калонҳо зиёданд! Аз онҳо мебоияд руҳсат гирифт». Дар ин ҷавоб «калонҳои» ҳизб, Академияи улуми Иттиҳоди Шӯравӣ, президиум ва шӯъбаи таърихи он дар назар дошта мешуд.

Конгресси XXVII байналхалқии ховаршиносон, аз рӯи қарорҳои Деҳай, мебоист дар Йёлотӣ Муттаҳидан Амрико баргузош гардад. Аз Душанбе академик А. Мирзоев ва номзадни ман ба сифати маърузачиён пешниҳод шуда буд. Барои сафар тайёри ҳам медидем. Вале вазъи байналхалқӣ, алалхусус, воқеаҳои соли 1967 дар Шарқи Наздик баҳона шуду Академияи улуми Иттиҳоди Шӯравӣ ихлорат дод, ки намояндагони онҳо барои иштирок дар ин конгрессе худдорӣ мекуванд. Ин навъ қарори кӯтоҳандешона, албатта, ба манфиати таърихи мамлакатҳои Шарқ набуд. Мо аз навиғариҳои илми шарқшиносӣ, аз кашфиётҳои охири бенасиб мондем. Б. Ғафуров ин қарорро хомӯшона қабул ва пурсабронӣ рӯия карданд.

Мессазад бигуем, ки он қас бар ивази Конгресси XXVII ховаршиносони ҷаҳон, дар Душанбе гузарондани конференсияи байналхалқии кушоншиносиро ба миён гузоштад ва кушиш кардад, ки ин ҷараёни илмӣ аз дигар конгрессҳои ховаршиносӣ кам набошад.

Ба Душанбе қорамандони масъули Институти ховаршиносии Москва бо сунориши Б. Ғафуров борҳо омада, баъзеасанон муддати дуру дароз ба конференсия тайёри мелиданд. Б. Ғафуров бо роҳбарияти ҷумҳурии Тоҷикистон ва Академия тамос гирифта, тамоми имконияти онҳоро истифода мекард. Толори Академияи улуми Тоҷикистон аз нав серодам буд. Ҳар як курсӣ бо радиои шахсӣ таъмин гарид. Намоиниҳои махсус бо рафу ҷавобҳои ялми нишакорӣ оро ёфт. Ҳарчи ҳамин ин қорҳо, ҷопи программа ва куччатҳо, мазмуни кӯтоҳи маърузаи олимони (телексҳо) ба забонҳои русӣ, инглизӣ ва ғайра аз ҳисоби Институти ховаршиносии Москва анҷом ёфт.

Аз рӯи ихтисос ман кушоншинос нестам. Вале соли 1966 аз ҳудуди деҳаи Навободи ноҳияи Шахринав ду сарсуғуни неҳоят ялми он давраро пайдо карда будам. Хангоми воҳурии навбатӣ акси онҳоро ба Б. Ғафуров нишон дода, маслиҳат пурсидам. Он қас бо хушиудӣ аксҳоро аз назар гузаронида, таъкид кардад, ки доир ба ин бозёфтҳои нодир дар конференсияи кушоншиносони ҷаҳон маъруза тайёр кунам. Ҳамин ҳел ҳам шуд.

Соли 1967 дар саҳифаи рӯзномаи «Гулистон» Алихон Соғунӣ ном шахс дар Тошканд роҷеъ ба «Тузуқоти Темурӣ» ном асарӣ муаллифи гумном мақолае ҷоп кард, ки ғайриилмӣ буд. Ман ба ин худсарӣ дар илм, ҷавоб навишта, ба назди шоири номвари мо М. Турсунзода омадам. Он солҳо дафтари Иттифоқи нависандагон дар бинои яқошёнӣи кӯҳна, ки дар паҳлуи вазорати маданият аст, ҷойгир буд. Мирзо маро ҳеле хуб назирӣ кардад. Дар хузури он қас А. Шукӯҳӣ, Р. Ҳошим ва муҳаррири маҷаллаи «Садон Шарк» Убайд Раҷаб меинишастанд.

Мирзо ба хондани ҷавобе, ки дар даст доштам, ишора кардад. Баъди қироат он қас ҷуви гуфтанд: ҳеле хуб, ки дар байни ҷавобон белорини миллӣ пайдо шулаяст. Ин ҷавобро бояд ҷоп кард. Убайд Раҷаб он қасро дастгирӣ намуда гуфт, ки «хатман бояд ҷоп кунем». Р. Ҳошим аз Убайд суол кард, ки «натарсида ҷоп мекунии?». Убайд қаме ломуш монд. Дар ҳамин лаҳза Мирзо гуфтанд, ки аз ҷӣ метарсед? Ун мақоларо ба ду забон — аз тоҷикӣ ва русӣ бояд ҷоп кард. Раҳим Ҳошим гуфт, ки ман худӣ ҳамин дафта мақоларо аз русӣ ба тоҷикӣ баргардонда меоям.

Мақола бо ишрон ману Раҳим Ҳошим зери сарлавҳаи «жур»

нали «Гулистон», Алихон Соғунӣ ва Темури Ланг» дар маҷаллаи «Садои Шарқ» (№ 10, 1967) ҷоп шуд. Аҳли илму адаби ҷумҳурии мо, хонандагони сершумор оиро бо мароқ ва хурсандии том қабул кардаанд. Вале дар Ҷумҳурии Ўзбекистон акси садо ҳис карда шуд. Мухаррири маҷаллаи «Гулистон» доду фарёд бардошт, ки мо органи хизб ҳастем, «Садои Шарқ» бошад маҷаллаи Иттифоқи нависандагон буда, ҳақ надорад моро танқид кунад. Алихон Соғунӣ ба номи котиби якуми хизби Тоҷикистон Ҷ. Расулов мактуб ирсол намуда, муаллифиро дашном ҳам дода буд.

Сухан аз муносибати байни ду ҷумҳурӣ — Тоҷикистону Ўзбекистон ба миён гузошта шуд. Котиби хизби Тоҷикистон И. Раҳимова ба шоирон Бокӣ Раҳимзода ва Мирсаид Миршакар гуфтааст, ки «А. Мухторов кори беҳуда карда, муносибати моро бо ўзбекҳо кохонидааст». Дар ҷавоб Бокӣ гуфтааст, ки «қорд ба устухон расидааст, то ба кай мо хомӯш мегардем!» Раиси Девони Вазирон Абдулаҳад Қаҳҳоров Раҳим Ҳошимро ба назди худ хоста чунин изҳор кардаанд: «ман дар ду ҳолат хоб карда наметавонам. Вақте ки аз чизе хурсанд шавам ё коре маро ҳафа кунад. Баъд аз хондани мақолаи А. Мухторов ва шумо ман чунин хурсанд шудам, ки шаб хоб карда натавонистам».

Ин навъ баҳо гирифтани мақола аз тарафи А. Қаҳҳоров суҳанони Б. Гафуровро ба хотир меоварад. Он кас ба Ҳамид Гадоев — мудири шӯъбаи Кумитаи Марказии хизби Тоҷикистон гуфтаанд; «Абдуҷаббор (яъне котиби якуми хизб — Расулов) ҳиссиёти миллӣ надорад. Агар дар ҷои ӯ Абдулаҳад Қаҳҳоров мебуд, бехтар мешуд». Ҳақ ба ҷониби устод аст!

Ҷ. Расулов ва котиби дуввуми хизб Коваль аз ман ҷавоб талаб карданд, ки барои ҷӣ ни мақоларо навиштаам. Онҳо аз У. Раҷаб низ талаб карда буданд, ки барои ҷӣ ни мақоларо ҷоп кардааст. Ман ба номи Кумитаи хизб баёния навиштам. Ҷавоби дигари худро ба номи муҳаррири маҷаллаи «Гулистон» равон кардам. У. Раҷаб ба назди Мирзо Турсунзода рафта, аз талаботи Кумитаи хизб он касро огоҳ мекунад. Мирзо дар шифоҳона буданд. Он кас ба Убайд мегӯянд, ки «Расулов ва Коваль барои аёдати ман омада буданд ва ман фикри худро гуфтам. Агар фикри ман қобили қабул нашуда бошад ба Мухторов, ҳамчун ба аъзои хизб, ҷазо диҳанд, ман ба Москва рафта арз мекунам».

Баробари огоҳ кардани Мирзо натиҷаи ҷавоби аз Тошканд омадаро ман ба маълумоти Б. Гафуров расонидам. Он кас бо роҳбарияти ҷумҳурӣ ба воситаи телефон тамос гирифтаанд. Шахсонии мавсуф — Б. Гафуров, М. Турсунзода ва А. Қаҳҳоров са-

Месазад бигуем, ки он кас бар ивази Конгресси XXVII ховаршиносони ҷаҳон, дар Душанбе гузарондани конференсияи байналхалқии кушониносонро ба миён гузоштад ва кушиш карданд, ки дараҷаи ин ҷамъомади илмӣ аз дигар конгрессҳои ховаршиносӣ кам набояд.

PDF Compressor Free Version

Ба Душанбе қормандони масъули Институти ховаршиносии Москва бо сулорини Б. Гафуров борҳо омада, баъзасанон муддати дуру дароз ба конференсия тайёри меиданд. Б. Гафуров бо роҳбарияти ҷумҳурии Тоҷикистон ва Академия тамос гирифта, тамоми имконияти онҳоро истифода мекард. Толори Академияи улуми Тоҷикистон аз нав серодам буд. Хар як курсӣ бо радиои шахсӣ таъмин гардид. Намошигоҳи махсус бо рафу ҷевоҳон одни шишақорӣ оро ёфт. Харчи хамаи ин қорҳо, ҷопи ҷроғрамаи ва ҳуҷҷатҳо, мазмуни кӯтоҳи маърузаи олимони (тезисҳо) ба забонҳои русӣ, инглизӣ ва ғайра аз ҳисоби Институти ховаршиносии Москва анҷом ёфт.

Аз рӯи ихтисос ман қушониносо нестам. Вале соли 1966 аз ҳудуди деҳаи Навободи ноҳияи Шаҳринав ду сарсутии ниҳоят одни он давраро пайдо карда будам. Хангоми вохӯрии навбатӣ акси онҳоро ба Б. Гафуров нишон дода, маслиҳат нурендам. Он кас бо хушнудӣ аксҳоро аз назар гузаронид, таъкид карданд, ки доир ба ин бозёфтҳои подир дар конференсияи қушониносоии ҷаҳон маъруза тайёр қунам. Ҳамин ҳел ҳам шуд.

Соли 1967 дар саҳифаи рӯзномаи «Гулистон» Алиҳои Соғуҷий ном шахс дар Тошқанд роҷеъ ба «Тузуқоти Темурӣ» ном асарии муаллифи гумном мақолае ҷоп кард, ки ғайриилмӣ буд. Ман ба ин худсарӣ дар илм, ҷавоб навишта, ба назди шоири номвари мо М. Турсунозода омадам. Он солҳо дафтари Иттифоқи нависандагон дар бинои яқошёнани кӯҳна, ки дар паҳлуи вазорати маданият аст, ҷойгир буд. Мирзо маро ҳеле хуб пазироӣ карданд. Дар ҳузурӣ он кас А. Шукӯҳӣ, Р. Ҳошим ва муҳаррири маҷаллаи «Садон Шарқ» Убайд Раҷаб менишастанд.

Мирзо ба ҳондани ҷавобе, ки дар даст доштам, ишора карданд. Баъди қироат он кас ҷунин гуфтанд: ҳеле хуб, ки дар байни ҷавонон белорини милли пайдо шудааст. Ин ҷавобро бояд ҷоп кард. Убайд Раҷаб он касро дастгирӣ намула гуфт, ки «хатман бояд ҷоп қунам». Р. Ҳошим аз Убайд суол кард, ки «натарсида ҷоп меқуний?», Убайд қаме хомӯш монд. Дар ҳамин лаҳза Мирзо гуфтанд, ки аз ҷӣ метарсед? Уи мақоларо ба ду забон — ба тоҷикӣ ва русӣ бояд ҷоп кард. Раҳим Ҳошим гуфт, ки ман худ ҳамин дафта мақоларо аз русӣ ба тоҷикӣ барқардониди меоям.

Мақола бо имзон ману Раҳим Ҳошим зерӣ сарлаҳан «жур-

нали «Гулистон», Алихон Соғунӣ ва Темури Ланг» дар маҷаллаи «Садон Шарк» (№ 10, 1967) ҷои шуд. Ахли илму адаби ҷумҳурии мо, хонандагони сершумор онро бо мароқ ва хурсандии тоҷибӯз қабул карданд. Вале дар Ҷумҳурии Ўзбекистон акси садо ҳис карда шуд. Мухаррири маҷаллаи «Гулистон» доду фарёд бардошт, ки мо органи хизб ҳастем, «Садон Шарк» бошад маҷаллаи Иттифоқи нависандагон буда, ҳақ надорад моро танқид кунад. Алихон Соғунӣ ба номи котиби якуми хизби Тоҷикистон Ҷ. Расулов мактуб ирсол намуда, муаллифиро дашномлаш дода буд.

Суҳан аз муносибати байни ду ҷумҳури — Тоҷикистону Ўзбекистон ба миён гузошта шуд. Котиби хизби Тоҷикистон И. Раҳимова ба шоирон Боқӣ Раҳимзода ва Мирсид Миршакр гуфтааст, ки «А. Мухторов кори беҳуда карда, муносибати моро бо ўзбекҳо коҳонндааст». Дар ҷавоб Боқӣ гуфтааст, ки «қорд ба устухон расидааст, то ба кай мо хомӯш мегардем!» Раиси Девони Вазирон Абдулаҳад Қаҳҳоров Раҳим Хошимро ба назди худ хоста чунин изҳор кардаанд: «ман дар ду ҳрлат хоб карда наметавонам. Вақте ки аз ҷизе хурсанд шавам ё қоре маро ҳафа кунад. Баъд аз хондани мақолаи А. Мухторов ва шумо ман чунин хурсанд шудам, ки шаб хоб карда натавонистам».

Ин навъ баҳо гирифтани мақола аз тарафи А. Қаҳҳоров суҳанони Б. Гафуровро ба хотир меоварад. Он кас ба Ҳамид Галоев — мудири шӯъбаи Кумитан Марказии хизби Тоҷикистон гуфтаанд: «Абдучаббор (яъне котиби якуми хизб — Расулов) ҳиссиёти миллӣ надорад. Агар дар ҷои ӯ Абдулаҳад Қаҳҳоров мебуд, беҳтар мешуд». Ҳақ ба ҷониби устод аст!

Ҷ. Расулов ва котиби дуввуми хизб Коваль аз ман ҷавоб талаб карданд, ки барои ҷи ин мақоларо навиштаам. Онҳо аз У. Раҷаб низ талаб карда буданд, ки барои ҷи ин мақоларо ҷои кардааст. Ман ба номи Кумитан хизб баёнӣ навиштам. Ҷавоби дигари худро ба номи муҳаррири маҷаллаи «Гулистон» равон кардам. У. Раҷаб ба назди Мирзо Турсунзода рафта, аз талаботи Кумитан хизб он касро огоҳ мекунад. Мирзо дар шифоҳона буданд. Он кас ба Убайд мегӯянд, ки «Расулов ва Коваль барои аёдати ман омада буданд ва ман фикри худро гуфтам. Агар фикри ман қобили қабул нашуда бошад ба Мухторов, ҳамчун ба аъзон хизб, ҷазо диҳанд, ман ба Москва рафта арз мекунам».

Баробари огоҳ кардани Мирзо натиҷаи ҷавоби аз Тошканд омадаро ман ба маълумоти Б. Гафуров расонидам. Он кас бо роҳбарияти ҷумҳури ба воситаи телефон тамос гирифтанд. Шахсонӣ мавсуф — Б. Гафуров, М. Турсунзода ва А. Қаҳҳоров са-

баб шуданду «ман бечазо» мондам. Даре нагузашта дар Тошканд китобчани ноинби президенти Академияи улуми Ӯзбекистон И. Муминов бо номи «Роль и место эмира Тимура в истории народов Средней Азии» ҷоп шуд. Ман ба ин китоби аз илми шарқшиносӣ дур ва идеализатсияшудаи шахси ҷаллод, бо номи «Тимур — национальный герой» тақриз навиштам. Аз ин кор академик З. Раҷабов хабар ёфта, рафиконаширо дар Академияи улуми Ӯзбекистон огоҳ мекунад, ки А. Муҳторов бо ҳам шуморо, алаҳхусус И. Муминовро, зери тозиёнаи таъкид гирифтааст. И. Муминов на танҳо шахси мансабдор ва обруманди ҷумҳури ба шумор мерафт, балки бо котиби аввали хизби Ӯзбекистон Ш. Рашидов кудогӣ дошт. Бинобар ин аз Тошканд бо ба Кумитан Марказии хизби Тоҷикистон занг зада хоҳиш мекунаид, ки ба ҷопи тақризи А. Муҳторов роҳ надиханд.

Маро президенти Академияи улуми Тоҷикистон М. Осимӣ ба хузури худ хонда аз тақризи навиштаам пурсон шуданд. Маълум гардид, ки аз боло супориш гирифтаанд. Эшон ҳатто суол карданд, ки мати чанд нусха ҷоп шудааст. Ҷавоб гуфтам, ки се нусха. Холо ду нусха дар даст дорам. Нусхаи саваум дар дасти кист? — пурсиданд Осимӣ. Дар дасти Б. Ғафуров. М. Осимӣ каме хашмигона гуфтанд, ки барои ҷи ба он кас равон кардед? Чунки он кас, — гуфтам ман, — муаллими ман хастанд ва бисёр корхоро ман бо маслиҳати эшон мекунам. М. Осимӣ амр карданд, ки тақризо набояд ҷоп кунам. Мувофиқи ин амр тақризи ман холо ҳам ҷоп нашудааст. Вале бидуни ҷоп «кори худро» кардааст.

Даре нагузашта ба Москва омада, дар хузури устод шудам. Воқеан аз сар гузаронидани худ ва ҳукми М. Осимиро ба он кас расонидам. Эшон табассуми ширини саволomezе карда, ҷунин гуфтанд: «Матни равонкардаатонро ба Кумитан Марказии хизби Иттиҳоди Шӯравӣ бурда нишон додам. Онҳо хонда маслиҳат доданд, ки ин тақриро ба Ш. Рашидов пешкаш намоям. Агар ӯ чорае бинад хуб. Агар чора нагирӣ худӣ мо коре мекунем. Ман Ш. Рашидовро ёфта, ба ӯ тақриро нишон додам. Ӯ оро хонду рағаш канд. Дар охир гуфт, ки «ман мундари хабарим йук» (яъне Ш. Рашидов гуё аз ҷопи китоби Муминов хабар надоштааст)». Б. Ғафуров илова намуданд, ки ин нави тақризу маводхоро мибояд ба ман фиристед. Он кас мелонистанд, ки дар ҷумҳурии Тоҷикистон, шахсе ки дар таъкиди ҷойбазии ғайриилмӣ соҳан таърих бо ман ҳамро шавад, нест.

Ин воқеа соли 1968 ба вуқӯъ найваст. Соли 1969 дар Самарканд конгресси байналхалқии ЮНЕСКО бахшида ба маълумоти замони ҳукмронии тежуриёи пешбинӣ гардид. Ташаббуско-

ри чамъомади навбатии олимони ховаршиноси ҷаҳон Б. Гафуров буданд.

Ман ба кофтуковии ҳарсолан худ, ба водии Фарғона рафта будам. Вале Б. Гафуров ҳоҳиш карданд, ки ман ба Самарқанд омада, дар қори конференсия ширкат варзам. Аз водии Фарғона ба Самарқанд баргаштам. Устод дар яке аз утоқҳои духонагии меҳмонхонаи душӯнаи «Зарафшон» истиқомат мекарданд. Харду воҳӯрдем, Муаллим хурсандӣ изҳор карданд, ки ман дар вақташ расида омадам. «Мақсади даъвати шумо ҳамин аст: Агар касе дар бораи Темури Ланг баромад, қарда ёро идеализатсия намояд, шумо бояд ҷавоб гӯед». Хушбахтона, касе ба ӯн қор чуръат накард.

Боре, ҳангоми танаффус, аз маҷлисоҳ берун мешудем. Б. Гафуров қаме аз ман пештар мерафтанду ман аз ақибашон. Дар баромадгоҳ бо қадом як сабаб қаме истода мондем. Дар вучуди ман як ҳиссиёти ғайритабиёе пайдо шуд. Ба ақибам гашта нигоҳ қардам, ки 7—8 қадам дуртар аз мо И. Муминов бо ду шахси ҷавон меистод. Яке аз онҳо сӯи ман даст дароз қарда бо ангушташ ба устодаш нишон меод. Шояд И. Муминов, А. Мухторовро шинохтан меҳост!!

Б. Гафуров доир ба мавқеи Темури Ланг дар таърих шахсан суҳан роида, муаллифонеро, ки шахсияти ёро идеализатсия мекарданд, ба зери тозиёнаи танқид гирифта буданд. Ин фикр дар Шӯроӣ илмий пажӯҳишгоҳи ховаршиносони Москва, ҳангоми дифои рисолаи доктории директори пажӯҳишгоҳи ховаршиносони Тошқанд Сабоҳат Азимҷонова, соли 1968 изҳор гардида буд. Он қас гуфта буданд, ки Бобур Мирзо ба таъриф меарад, вале Темур не!

Баъди ду-се рӯзи қори конференсияи Самарқанд Б. Гафуров гуфтанд, ки «аз афти қор қаме чуръат накард ва Темур «дар амон» монд. Агар қори зарур дошта бошед метавонед аз пайиш шавед». Ҳангоми суҳбат суҳан аз Самарқанди бостонӣ ва меваҳои шахлбори он рафт. Аз устод суол қардам, ки аз ни меваҳи хӯрдан меҳохед? Ҷавоби мусбӣ гирифта, ба бозор рафтам. Яқҷанд намуд ангуру мева қарида ба меҳмонхона баргаштам. Устод аз ҳамроҳашон Иван Антонович Скляр илтимос қарданд, ки меваҳоро ба табакҷаҳо гирифта, шуфта орад. У анҷирро ҳам ба табакҷа гирифт. Ман ба устод гуфтам, ки одатан анҷирро намешӯянд, беазаза мешавад. Он қас табассуме қарданду гуфтанд, ки «бигузореда шуяд». Бо устод дар Самарқанд мусоҳиб шудан, аз як табак мева хӯрдан, ҳар вақт муяссар намегашт. Ин гуна лаҳзаҳо дар Москва шуда наметавонистанд.

Аз рӯи эродҳои ман ба китобҷаи И. Муминов ба Кумитан

Марказии ҳизб ва ба Рашидов мурочиат кардани Б. Ғафуров, ба Самарқанд (аз рӯи эҳтиёҷи илмӣ) даъват шуданам, маънои онро дошт, ки устод маро ҳамчун олим эътироф мекарданд. Инро дар мисолҳои зиёди дигар низ мушоҳида кардан мумкин аст.

Масалан, таърихи бозёфт ва чопи ҷӯбҳои кандакории болооби Зарафшонро гирем. Соли 1962 ман бо кормандони худ дар ноҳияи Айнӣ маскан гирифта, дар деҳаҳои атроф кофтуков мегузаронидам.

Деҳаи Сангистон аз маркази ноҳия дур нест. Байни ин деҳа ва деҳаи Зосун, дар канори роҳи мошингард, бинои гилии назарногири кӯҳнае намудор мегардад. Роҳгузарон онро намебинанд. Чунки роҳ аз пасти мегузарад ва бинои мазор бошад бо мурури замон зерӣ хок монда, танҳо ними айвон аз замин болотар аст. Дар айвони мазор, ки Мавлоно Муҳаммад Алӣ ӯ Мардонӣ Ғайб ном дорад, се намунаи санъати гачкорӣ қадимаи бо хатти кӯфӣ ороёфта боқӣ мондааст. Дар дохили мазор, аз ду гӯша ду сарсутуни кандакорӣ сутунҳоро зеб медиҳанд. Ҳар кадоми он ба сари гӯсфанди кӯҳӣ шабоҳат дорад. Дар қисми беруни боми иморат як тахтаҷӯби кандакорӣ қадима вазифаи вассаро адо мекунад. Пираҳои гач ва ҷӯбҳои кандакорӣ ба як давра тааллуқ доранд ва намунаи хунари устоҳои гумноми асрҳои X—XI мебошанд. Маълум мешавад, ки дар замони Сомониён ӯ каме баъдтар дар ин ҷо масҷид ӯ мазори ниҳоят зебӯ сохта буданд. Агар аз паи ин бозёфтҳо намешудем, дере нагузашта намунаҳои санъати нодири асри миёна аз даст мерафт ва мо як умр аз мероси худ маҳрум мегаштем. Хулласи калом, мебоист осорҳои нодирро аз ин гӯшаи дурдаст берун оварем.

Барои маслиҳат ба роҳбари бостоншиносони Панҷакент, дӯстам, доктори илми таърих, бостоншиноси маъруф Александр Маркович Белиницкий занг задам. Он кас аз бозёфти ман хурсанд шуда гуфтанд, ки худашон ҳамроҳи таъмиргарони Эрмитаж Костров ва Винокурова ба Айнӣ меоянд.

Рӯзи дигар меҳмонон омаданд. Мутахассисон маслиҳат доданд, ки бозёфтҳоро на ба Душанбе, балки ба Ленинград бурда, дар шароити лабораторӣ мустаҳкам кардан зарур.

Баъди аксбардорӣ ва ҷораҳои пешакии ниғаҳдорӣ бозёфтҳоро ба сандуқҳои ҷӯбӣ ҷой карда, ба Панҷакент ва баъд ба Ленинград бурданд.

Баъди ин корҳо ман ба Москва рафта, аксҳои бардоштаамро ба Б. Ғафуров нишон додам. Он кас беҳад хурсанд шуданд ва ба директори нашриёти «Адабиёти Шарқ» супориш доданд, ки ин расмҳоро чоп кунанд.

PDF Compressor Free Version

Бобочон Гафуров. Акси солхон 40.

Марказии ҳизб ва ба Рашидов муроҷиат кардани Б. Ғафуров, ба Самарқанд (аз руи эҳтиёҷи илмӣ) даъват шуданиам, маънои онро дошт, ки устод маро ҳамчун олим эътироф мекарданд. Инро дар **PDF Compressor Free Version** иниз мушоҳида кардан мумкин аст.

Масалан, таърихи бозёфт ва чопи ҷубҳон қандакории болооби Зарафшонро гирем. Соли 1962 ман бо кормандони худ дар ноҳияи Айни маскан гирифта, дар дехаҳои атроф кофтуков мегузаронидам.

Деҳаи Саигистон аз маркази ноҳия дур нест. Байни ин деҳа ва деҳаи Зосун, дар қанори роҳи мошингард, бинои гилӣ назарногири кӯҳнае намудор мегардад. Рохгузарон онро намебинанд. Чунки роҳ аз пасти мегузарад ва бинои мазор бошад бо мурури замон зерин ҳок монда, танҳо нима айвон аз замин болотар аст. Дар айвони мазор, ки Мавлоно Муҳаммад Алӣ ӯ Мардонӣ Ғайб ном дорад, се намунаи санъати гачкорӣ қадима бо хатти қуфӣ ороёфта боқӣ мондааст. Дар дохили мазор, аз ду гӯша ду сарсутуни қандакорӣ сутунҳоро зеб медиҳанд. Ҳар қадоми он ба сари гусфанди кӯҳи шабоҳат дорад. Дар қисми беруни бони иморат як тахтаҷуби қандакорӣ қадима вазифаи вассаро адо мекунад. Пораҳои гач ва ҷубҳон қандакорӣ ба як давра тааллуқ доранд ва намунаи хунари устоҳои гумноии асрҳои X—XI мебошанд. Маълум мешавад, ки дар замони Сомониён ӯ каме баъдтар дар ин ҷо масҷид ӯ мазори ниҳоят зебо сохта буданд. Агар аз пан ин бозёфтҳо намешудем, даре нагузашта намунаҳои санъати нодирӣ асри миёна аз даст мерафт ва мо як умр аз мероси худ маҳрум мегаштем. Хулласи қалом, мебоист осорҳои нодиро аз ин гӯшаи дурдаст берун оварем.

Барои маслиҳат ба роҳбари бостоншиносони Панҷакент, дӯстам, доктори илми таърих, бостоншиноси маъруф Александр Маркович Белинцкнй занг задам. Он кас аз бозёфти ман хурсанд шуда гуфтанд, ки худашон ҳамроҳи таъмиргарони Эрмитаж Костров ва Винокурова ба Айни меоянд.

Рузи дигар меҳмонони омаданд. Мутахассисони маслиҳат доданд, ки бозёфтҳоро ба Душанбе, балки ба Ленинград бурда, дар шароити лабораторӣ мустақкам кардан зарур.

Баъди ақсбардорӣ ва чораҳои пешакӣ нигоҳдорӣ бозёфтҳоро ба сандуқҳои ҷубӣ ҷой карда, ба Панҷакент ва баъд ба Ленинград бурданд.

Баъди ин қорҳо ман ба Москва рафта, ақсҳои бардоштаамро ба Б. Ғафуров нишон додам. Он кас беҳал хурсанд шуданд ва ба директори нашриёти «Адабиёти Шарқ» супорини доданд, ки ин расмҳоро ҷоп кунанд.

PDF Compressor Free Version

Бобоқоқ Гафуров аёл-либоси доктори ифтихорини Донингтожи мусулмонани и. Олиқарх (Хилдаустон), 28 марси соли 1970.
Аз чап юсуи (ашистаасти), Нурул Касан.

PDF Compressor Free Version

Боклунот Фахрулло дун каттаи оммавийи қосабуничи вахон дун қортечи ХХV
қабристонига хосабуничи, Мочна, 1960.

Аз чан 62 рости:

Асадулла Абдураши Мирзои, Директор

Бобоқов Фарғон дэр кэдкэн дэушмэнкөн Дэушкөн мураскөн Олларк.

Ал чал савуу Сайид Нурдн Хасан.

PDF Compressor Free Version

Ақсау кырықтан Ахпаз Мұхтардан 60 нөмір
«Ақарыстан» Бодуғын Фарыпов»

Бодуғын Фарыпов. Ақсау кырықтан 60

Додоюн Фахруов дар халқин донишжандони Донкишотга мусулмонин Омехарх.

Аз чап савбга Сайид Нурид Хасан.

Баласан Ганзуров

Тоҷикон

Ҷаннаби Ҷаҳоннама

Ақса муқолаи китоби «Тоҷикон»
(Ҷаннаби Ҷаҳоннама)

Б. Ғ. ҒАФУРОВ

ТОҶИКОН

ОХИРИҶОН АСРИ МИЁН
ВА АДАБИЯТИ НАВ

Ақса муқолаи китоби ашӯрӣ «Тоҷикон»
(Ҷаннаби Душанбе)

PDF Compressor Free Version

Бобонон Фафуров дар ҷаласаи Шӯрои Олимп СССР, соли 1968.

Конференция ЮНЕСКО в г. Ашхабад, июль 1979.

Дар катори аввал аз чап ба рост: А. Муқттаров, Бадрӣ Олабӣ (Зан),

А. Мирзоев, М. Қомилзо, М. Шукӯров.

Дар кашод назода, ман албом (мураққаъ) тартиб дода, бо сарсухан ба нашриёт хозир кардам. Ин албом соли 1966 дар Москва аз ҷои баромад. Дар Италия аз тарафи олимони маъруфи муосир (Л. Массон ва дигарон) албом баҳои арзанда гирифт. Дар ҳақиқат Б. Гафуров дар соҳаи илм зарринҷос буданд.

Холо ин бозёфтҳо дар осорхонаи ба номи Бехзоди Душанбе маҳфузанд.

БОБОЧОН ГАФУРОВ ВА УНВОНИ ДОКТОРИИ МАН

Мохи феврالی соли 1956 дар Душанбе, дар шӯрои илми до-нишгоҳ, бо иштироки роҳбари илми худ А. А. Семёнов рисо-лаи номзадӣ дифоъ кардам. Ин рисола зери номи «Очерк исто-рии Ура-Тюбинского владения в XIX в» бо баъзе иловаҳо соли 1964 аз ҷои баромад. Роҳбари ман соли 1958 вафот кард. Аз ин пештар соли 1956, Б. Гафуров ба Москва рафтанд. Қаси дигаре набуд, ки маро ба химояи рисолаи докторӣ хидоят на-мояд. Худи ман ин иқдому ошкоро баён карда наметавонис-там. Шарм медоштам. Гумон мекардам, ки барои доктор шудан, олимони комил будан, дар соҳаи илм тадқиқотҳои ҷиддие ба сомони расонидан лозим буд. Илова бар ин чунин нақли оли-ми маъруфи соҳаи адабиёт И. С. Брагинский ба хотирам ме-омад. Боре ӯ таъҷубкунон ва масхараомезона гуфта буд: Ча-воне дар Пажӯҳишгоҳи ховаршиносии Москва рисолаи номза-дӣ химоя кард. Муҳокимаи қори ӯ анҷом ёфта ва аъзоёни ко-миссияи интихоботӣ овозҳоро ҳисоб мекарданд. Мо дар роҳрав интизори ин натиҷа, саргарми сӯҳбат будем. Соҳиби рисола на-зи ман омада суол кард, ки «барои қори докторнам қадом мав-зӯро интихоб намоям?». И. С. Брагинский дар таҳайюри мон-дааст, ки ба ин ҷавон чӣ ҷавоб бидиҳад.

Қашфиётҳои ман пештар аз дифои рисолаи номзадӣ ба ву-қуъ пайваستا буданд. Инҳо пайдо кардани қатбаи Бобур Мир-зо аз Мастҷоҳ, сарчашмаҳои хаттии қарни XIX, ки баъзеашон барои тадқиқотчиён то ҳол маълум набуданд, қатбаҳои қари-ҳои муҳталиф, асноди қариҳои XVII—XIX аз Уротеппа, аз шаҳ-ру ноҳияҳои дигар ва амсоли инҳо махсус мегаштад. Баъди химояи рисолаи номзадӣ яқинан асарҳои ман дар Москва ва Душанбе ба таъби расиданд. Масалан, соли 1963 нашриёти «Ада-биёти Шарқ» китоби маро бо номи «материалҳо доир ба таъ-рихи Уротеппа (маъмури асноди қариҳои XVII—XIX) аз ҷои баровард. Солҳои 1969—70 як силсила мақола ва ду китобам

бахшида ба ҳаёт ва афкори сиёсии шоираи номаълуми асри XIX Дилшоди Барно нашр гардид. Б. Гафуров аз ин кашфиёт хурсанд шуда, ҳангоми вохури бо олимони Москва ба онҳо ме-
гуфтанд, ки ҳамаи шахс шоираи номаълумро кашф кардааст.

Рузе устод маро ба назди худ даъват намуда, каме хашми-
ғиона гуфтанд, ки «шумо ҳеч маҳал Фирдавсей намешавед,
«Шохнома» навишта наметавонед. Аз ин дифои рисолаи док-
торӣ бояд шуд. Фардо фалон соат ба ин ҷо хозир шавед». Ман
сарӣ итоат ҳам карда, ба вақти муайян хозир шудам. Ин соли
1969 буд. Дар хонаи кории Б. Гафуров якҷанд олимони гирд
омада буданд. Қадом як масъала мебоист муҳокима шавад.
Вале пеш аз он Б. Гафуров маро ба хозирин муаррифӣ намуда
гуфтанд, ки ин шахс кайҳо метавонист рисолаи докторӣ дифоъ
намояд. Вале кашолкори мекунад. Дар Душанбе ба қадри кор-
ҳои ӯ намерасанд, ӯ корҳои зиёде анҷом дода, кашфиётҳои бис-
ёре дорад. Аз навоварихояш дар якҷанд конгрессҳои байнал-
халқии ховаршиносони ҷаҳон, ки дар Москва, Тошқанд, Дехлӣ
ва Душанбе баргузор гардидаанд, баромадҳои ҷолиб намудааст.
Ӯ метавонад ҷамъбасти корҳои ба анҷом расонидаашро ба хи-
моя гузорад. Дигар мавзӯе, ки барои рисолаи докторӣ меварзад,
китобҳои ӯ доир ба Дилшод мебошанд.

Саавумин мавзӯе, ки метавонад ба химоя гузорад, катиба-
ҳои сершумори кашфкардаи ӯ аз болооби Зарафшон ва Самар-
қанданд. Ман доир ба ҳар як аз ин мавзӯёҳо фикри хозирин-
ро доништан мелоҳам.

Ҳамаи олимоне, ки дар утоқи кории Б. Гафуров гирд ома-
да буданд, ба ман шикоятҳои надоштанд. И. С. Брагинский гуфт,
ки китоби ба Дилшод бахшидаи А. Мухторов бештар ба таъ-
рихи адабиёти тоҷик майл дорад. Худи ӯ бошад муаррих аст
ва бояд доктори илми таърих унвон гирад. А. С. Тверитинова
гуфт, ки аксар мақолаву китобҳои А. Мухторов дар Душанбе
нашр шудаанд. На ҳамаи аъзоёни шӯрои илми мо бо маҳсули
кори ӯ шиносанд ва ба химоя гузоштани ҷамъбасти корҳои ил-
мии ӯ шояд як андоза баҳсталаб гардад. Ӯ ҳамчунин илова
намуд, ки дар мавзӯи катибаҳои шарқ касе то ҳол рисолае ди-
фоъ накардааст. Хуб мешуд, ки А. Мухторов ҳамин мавзӯро
ба химоя гузоранд. Дигар рафиқони хозир низ тақрибан ба ҳа-
мин мазмун маслиҳатҳо доданд.

Б. Гафуров ба андешаҳои хозирин гӯш дода, фикри маро
пурсидаанд. Барои ман мавзӯи катибаҳо ҳело ҷолиб буд. Бах-
ри гирд овардани ҳар як ҳаҷ, ҳонда ба ҷои хозир кардани онҳо
меҳнати пурмашаққати зиёде сарф шудааст. Ман гуфтам, ки
ҳамаи мавзӯро ба шумо пешкаш хоҳам кард. Ба суоли устод

«Қай ин кор амалӣ мегардад?», гуфтам, ки «баъди як сол». Хозирин розӣ шуданд. Б. Гафуров нимшӯхиву нимҷиддӣ гуфтанд, баъди як сол бе рисолаи докторӣ ба ин ҳонд ворид нашавед! **PDF Compressor Free Version**

Ман ба Душанбе баргашта, ба директори худ Б. И. Искандаров аз сӯҳбати ғайрирасмие, ки дар ҳузури Б. Гафуров баргузор гардида буд, маълумот додам. Инчунин гуфтам, ки барон ба анҷом расонидани рисолаи худ панҷмоҳа рухсатии илмӣ мехоҳам. Директор розӣ шуда маъъларо дар шӯрон илмӣ навбатӣ гузошт ва қарор ҳам қабул гардид.

Дар муддати панҷ моҳи рухсатӣ корро ба охир расонидам. Дар Москва мебонист конгресси XIII муаррихони ҷаҳон баргузор гардад. Ман ҳам аз ҷумлаи маърузачиён будам. Моҳи августи соли 1970 ба ҳузури Б. Гафуров шудам. Аз дар даромадан замон, баъди салому алайк, устод як нигоҳи саволomez карда, гуфтанд, ки «қор кай?» Маълум буд, ки суҳан аз рисолаи докторӣ меравад. Дар ҷавоб гуфтам, ки корро ҳамроҳ овардам. Он кас феврал ба наздашон мудирн шӯъба А. С. Тверитиноваро талабиданд. Хонум ҳозир нашуд. Ба ҷои ӯ муовинаш омад. Б. Гафуров ба ӯ гуфтанд, ки «А. Мухторов принес свою работу. Вы назначте время и обсудите ее. Конечно будут замечания. Он их исправит».

Воқеан, худн ҳамон рӯз дар донишгоҳи ба номи М. В. Ломоносови Москва, ки конгресси муаррихони ҷаҳон дар он ҷо баргузор мегашт, бо А. С. Тверитинова вохӯрда, аз муовинаш пештар воқеаро ба ӯ нақл кардам. Хонум посух доданд, ки баъди 2—3 рӯз ба ман гуфта мегарзанд, ки рисола кадом рӯз ба муҳокима гузошта мешавад. (Ин сӯҳбат 13 августи соли 1970 сурат гирифта буд).

15 август А. С. Тверитинова гуфтанд, ки муҳокимаи рисола рӯзи 3 сентябр муайян шуд. Пеш аз огози ҷаласаи илмӣ хонум ба ман баъзе маслиҳатҳо доданд. Аз ҷумла гуфтанд, ки яке аз аъзаёни донишманди шӯъбаашон Ю. Э. Брегель мебошад. Хуб мешуд, ки бо ин шахс баҳс накунам.

Ман Брегельро аз соли 1962 медонистам. Ӯ ба китобе, ки дар Москва ба таъб расондам («Материалы по истории Ура-Тюбе»), тақризи беҳад хубе навишта буд. Инчунин аз қорҳои илмӣ ин шахс дар соҳаи илми ховаршиносӣ огоҳӣ доштам. Вале, бидуни маслиҳати мудирн шӯъба, бо Ю. Э. Брегель дар як мавзӯ баҳс кардем. Дар рисолаи ман суҳан аз Шайх Хусайни Хоразмӣ ва асари ба ӯ бахшида «Ҷодат-ул-ошиқин» мерафт. Ю. Э. Брегель он вақт дар бораи Шайх Камолн Хоразмӣ суҳан ронда, ба фарқиати ин ду шахс сарфаҳм нарафта буд (соли 1988

дар шаҳри Медисони ИМА бо Ю. Э. Брегель вохӯрда, дар ҳамин бобат суҳан рондам. У иштибоҳи худро инкор накард).

Баъди муҳокима ман ба Душанбе баргашта, аз пай ислоҳи эродҳои муаллими декабри соли 1970 оиро ба Москва, ба номи А. С. Тверитинова ирсол кардам. Аз байн чанд моҳ гузашт. Хонум хомӯш буданд. Охири феврал ба он кас занг задам. Маълум шуд, ки макутби ирсол кардаашон ба ман нарасидааст. А. С. Тверитинова хабар доданд, ки рисола бе иштироки ман ба муҳокима гузошта, шӯъба оиро ба химоя таъин намуд.

Моҳи март ё апрели соли 1971 Хабибулло Саидмуродов ба Москва рафтанд. Аз эшон хоҳиш намудам, ки бо саркотиби илмӣ Пажӯҳишгоҳи ховаршиносӣ вохӯрда, фаҳмад, ки химояи рисолаи ман ба кадом моҳу рӯз таъин шудааст. Он кас хабар оварданд, ки рисолаи зиёд дар навбат будаасту химояи рисолаи маро ба соли 1972 мегузаронанд.

Аз ин хабари нохуш огоҳ шуда, ба Б. Гафуров занг задам. Он кас посух доданд, ки аз муҳокимаи дуввуми рисола хабар надоранд. «Рӯзи чумъа ба ман занг занед», — гуфтанд устод.

Рӯзи чумъа муаллим гуфтанд, ки химояи рисолаи ман рӯзи 3-юми муқаррар шудааст ва ман бояд тайёри бинам.

Баъди гуфтугӯи дуввум боре бо кадом як масъалае ба устод занг задам. Вале эшонро пайдо карда натавонистам. Аз қорمانди шӯъбаи худ, рафиқи деринаам Шарки Юсуфов хоҳиш намудам, ки бо воситаи телефони хонагаш (ман телефони хонагӣ надоштам) ба Б. Гафуров занг зада, хоҳиши маро расонад. Ш. Юсуфов низ муаллимиро ёфта натавониста аз Иван Антонович хоҳиш кардааст, ки илтимоси маро ба устод расонад.

Моҳи апрели соли 1971 Б. Гафуров, мисли ҳарсола, барои ширкат дар маҷлиси солони Академияи улум ба Душанбе омаданд. Хангоми вохӯришамон ба ман таъкид намуданд, ки бояд барвақттар ба Москва оям. Дар сӯҳбаташон бо директори мо Б. Исқандаров низ ин таъкидро такрор карданд.

Рӯзи маҷлиси солони рафикаи зиёде аз дунболи Бобоҷон Гафуров мегаштанд. Ин бори аввал набуд. Бисёр касон мехостанд, ки бо ин шахс арзи ҳол карда, эҳтиёҷи худро бароранд. Ҳатто бо чуқини масъала ҳам ба он кас муроҷиат кардаанд. Муаллим каме норизоёна ба ман изҳор карданд, ки фалонӣ пешин роҳамро гирифта гуфт, ки «муаллим дар Душанбе ба кадрӣ ман намерасанд! Хона намедиханд. Мехоҳам назди шумо оям. Оё маро ба қор қабул мекунед?» Устод ба ин ҳавон гуфтанд, ки ҳаргиз ин қорро накунад! Ба назди ман метавонед барои химояи рисолаатон, чопи китобу мақолаҳо ё маслиҳати намай бибед. Ё

барои гирифтани хона! Барои хонагирӣ назди А. Қаҳҳоров ра-
вед!»

Маҷлиси солони Академияи ӯлуми Тоҷикистон шуруъ шуд,
толор **PDF Compressor Free Version** дар ҳайати раёсат менишастанд.
Директори китобхонаи Академия З. Шевченко ҳар вақт назди
муаллим китобҳо оварда мегузашт. Қасе намедонист, ки китоб-
ҳо дар ин маҷлисоҳо барои ҷе ба он кас даркор бошанд?

Баъди маърузаҳои расмӣ ва шундиани ҳисоботи солони су-
ҳан ба Б. Гафуров дода шуд. Он кас ба минбар бо китобҳои дар
даст доштаашон баромаданд. Мисли ҳарвақта ниҳоят ботам-
кинона, боодобона ва аз назари илми замонавӣ суҳан мерон-
данд. Устод эродҳо гирифтанд ва маслиҳатҳои муфид доданд.
Оқибат, Б. Гафуров ба масъалаи ба мукофотҳои ба номи Рӯда-
кӣ ва Ибни Сино сазовор гардонидани олимони ва арбобони ма-
даният дахл карданд. Устод гуфтанд, ки «ман хурд будам, мурғ
доштем. Баъди тухм карда аз каток баромадан, мурғ дод ме-
зад. Модарам мегуфтанд: «Бобочон! Мурғ тухм кард, рафта
гир!» Тухми мурғро гирифта хайрон мемондам. Мурғи қалон
тухми майдаҳақ мекард. Вале доди ӯ «фалакро кар» карда буд.
Аммо мурғоне буданд, ки тухми тиллоӣ мекарданду аз каток
хомӯш баромада мерафтанд».

Б. Гафуров лаҳзае хомӯш монда, ба ақибашон нимгардише
карданду ба академик Зариф Раҷабов рӯй оварда гуфтанд:
«Шумо сазовори мукофоти Ибни Сино гаштаед, табрик меку-
нам!». Баъд устод китобҳои дар наздашон гарамкардиро бар-
дошта хитоб карданд: «мана инҳо тухми тиллоӣ!» ва панҷ ҷил-
ди «Шанмаком»-ро нишон доданд. Ду китоби дигар — ду ҷилд
асарҳои профессор М. С. Андреев «Таджики долини Хуфза»-ро
бардошта боз хитоб карданд: «Ана инҳо тухми тиллоӣ! Бори
саввум устод ду китобро бардошта суҳанашонро такрор кар-
данд. Онҳо ҷилдҳои фарҳанги забони тоҷикӣ буданд. Баъд пло-
ва намуданд: Мегӯянд, ки «фарҳанг» камбудихо дорид. Ба ман
гӯед, ки қадом китоб камбудӣ надорад?! Агар дар ҳақиқат кам-
будӣ дошта бошад, онро бояд ислоҳ намуд ва ба ҳуруфоти ара-
бӣ гардонида аз нав барои Тоҷикистон ва Эрон ҷоп кард!

Ҳазирин хомӯшона ва бо мароки зиёд Гафуровро гӯш карда,
суҳанони устодро бо ҳафқубихон бардавом истиқбол намуданд.

Танаффуси нимирузӣ шуд. Ҳамроҳи устод берун омадем. Он
пас ба ман ишора карданд, ки ба монин шинам. Ш. Юсуфов
ҳам бо мо ҳамроҳ буд. Ҳар сеямон ба хонаи ӯ омадем. Юсу-
фов дар болон маркази гуфтугӯи телефонҳои байнишаҳрӣ, дар
қабати чаҳорум зиндагӣ мекард. Гафуров бо машаққат зинаҳои
чорқабатаро қадам зада баромаданд. Ба ғайр аз соҳибхона —

падари Юсуфов — Турдинамак рафиқи бачағии Ғафуров низ, хозир буд. Устод аз Турдинамак пурсиданд, ки ин касро мешиносед? Мӯйсафед табассум карда саросемавор гуфтанд, ки албатта. Ин кас рафиқи Мухторов, бо писари ман содхост, ки дӯсти доранд. Ғафуров гуфтанд: «Бале! Ин кас Мухторов. Вале ба ҷои ин кас дигарон телефон мекунанд».

Ман фаҳмидам, ки устод ҷиро дар назар доранд. Хеле шарм карда (шояд сурх ҳам шуда бошам), аз муаллим узр пурсидам. Ва сабаби аз номи ман ба устод телефон кардани Шарқӣ Юсуфовро низ гуфта додам. Албатта, узри ман «дорун баъди марг» буд. Аммо кинояи устод аҳамияти калони тарбиявӣ дошт, ки як умр аз ҷониби ман нисбати шахси аз худ калон такрор на-лоҳад шуд.

Сӯхбати секасан мо мавзӯҳои гуногун дошт. Б. Ғафуров ба дӯсти бачағинашон аз рӯзгори худ, аз мушкилиҳои қор, аз он мамониатҳое, ки аз тарафи калонҳо содир мегардиданд, нақд мекарданд...

26 моҳи май бо мақсади дифои рисолаи докторӣ ба Москва омада, дар меҳмонхонаи Тоҷикистон ҷой гирифтаам. Худи ҳамон рӯз ба ҳузори Б. Ғафуров омадам. Баъди салому алайк ва аҳволпурсӣ, устод суол кардаанд, ки ҷи эҳтиёҷ доред? Ман гуфтаам: «Муаллим! Шумо ҷунин мақоли халқиро хуб медонед: «Е зангир девона аст ё аспир». Ман ҳам дар ҳамин ҳолат ҳастам. Намедонам, ки ҷи қор кунам. Он кас гуфтанд, ки ман ба хориҷа рафта истодаам ва дар химояи шумо иштирок карда наметавонам. Ҳар эҳтиёҷе дошта бошед, хозир гӯед. Ман гуфтаам: аз як оппоненти расмӣ худ, ки Зариф Раҷабов мебошанд хавф дорам. Он кас ба ду кас ваъдаи оппонентӣ дода дар рӯзи муайяншуда наомадаанд. Ин дафъа ҳам шояд одати он кас «такрор» шавад. Устод ҷизе ногуфта гушаки телефонро бардошта ба Душанбе занг заданд. Раҷабов дар хона ва ҷои қораш ёфт нашуд. Ба шахси дигар занг зада бо забони русӣ гуфтанд, ки «Раҷабова живым или мертвым доставите в Москву!» Бо ин таъинот каноатманд нашуда си кас муовини худро даъват кардаанд. Ба ӯ маро муаррифи намуда, ҷунин гуфтанд: «Он 3 июня должен защищать докторскую диссертацию. Если кто-либо из оппонентов не придет, возьми любого доктора наук и поставишь оппонентом, чтобы срыва не было!»

Бо ҳамин Ғафуров рафтаанд ва ман баъд фаҳмидам, барои ҷи он кас ба ман ва Б. Искандаров таъкид карда буданд, ки барвақтар ба Москва оем. Яъне устод мехостанд, ки ҳар як порасони пешомадаро то сафари худ ба хориҷа хал намоянд.

Химоя дар рӯзи муайян бо иштироки оппонентон тахти раё-

сати академик Коростовцев гузашт. Як рӯз пеш аз ҳимоя Б. Фафуров аз хориҷа телефон карда, маро ёфта натавонистаанд. Муовинашонро даъват намуда аз омадан ва наомадани оппонентҳо маълумот гирифта, ба ӯ таъин кардаанд, ки маро ёфта гӯяд, ки ҳамаи корҳо ҳуб инҷом меёбанд ва ӯ набояд бехуда асабӣ шавад. Ҳамин ҳел ҳам шуд. Ғамхорию падаронаи устод абазудобод дар хотир мемонад ва насли оянда бояд аз ин кирдору рафтор ибрат гирифта, онро дастурамали ҳаёти худ кунанд.

Боз як шахси ғамхори дигар он солҳо дар вазифаи масъул буд, ки дар одаму одамгарӣ, одамшиносӣ олимшиносӣ ва ташкилотчиӣ аз устод Фафуров камӣ налониш. Ӯ ба ҳеҷ гуна унвони илмӣ соҳиб набуд. Ин марди шариф Ҳотам Ҳакимбоевич Солибоев — ноёнбӣ сарвазиро ва намонидани ҷумҳурии Тоҷикистон дар назди девони Вазирони Иттиҳоди Шӯравӣ буд...

27 моҳи мав соли 1957, баъди сӯхбати диҳӯза бо Б. Фафуров, ба ҳузури Х. Солибоев омадам. Эшон аз ман пурсидаанд, ки магар ба хориҷа меравед? Вақте ки мақсади омаданамро доvistанд, дар чехрашон хурсандӣ хувайдо шуду мисли Б. Фафуров суол кардаанд, ки чӣ эҳтиёҷ дорам? Ман гуфтам, ки «барои оппонентҳо ва ҳешу табори ба Москва меомада ҷои истиқомати даркор. Намедонам, ки дар меҳмонхонаи шумо ҳамаҷон чойгир шуда метавонанд ё на?»

Солибоев ба меҳмонхона телефон карда директори он рафик Мирзоевро пайдо намуданд. Ба ӯ гуфтанд, ки мошини сабукрави эшон дар ҳамон ҷой истодаасту онро савор шуда, зуд наздашон ояд. Мирзоев омад. Ман бо ин шахс шиносӣ доштаму баъзе масъалаҳоро пешакӣ маслиҳат карда будам. Бо вуҷуди ин Х. Солибоев маро муаррифи намуда, маҳсуе таъкид кардаанд, ки ман «барои дифои рисолаи докторӣ омадам». Ба Мирзоев когазу калам дода, амр кардаанд, ки зависад: 1. Ҳамаи оппонентҳо ва меҳмонҳои Мухторов бояд дар меҳмонхона чойгир шаванд. 2. Дар давоми ду рӯз бояд барои зиёфат ресторани пайдо кард. Агар пайдо карда натавонанд, зуд хабар диҳед» (чунки ман намешавам, барои ширкат варзидан ба сессияи Шӯрои Олии Ҷумҳурии меравам). Ман имконият дорам, ки бо рафиқони арманӣ гуфтугӯй карда, ресторани «Арағви»-ро ҷиро кунам.

3. Рӯзи ҳимояи Мухторов мошини «Волга»-и савор шуда омадагон ва мошини «Рафик» ба ихтиёри ҳамин одам.

Х. Солибоев боз аз ман савол кардаанд, ки чӣ эҳтиёҷи дигар дорам. Ман миннатдорӣ изҳор намуда, гуфтам, ки «ин қадар илтифоти шуморо ҳеҷ вақт интизор набудам». Мирзоев аз таъиноти Солибоев ҳам зиёдтар хизмат кард. Ӯ барои зиёфа-

ти аъзоёни Шӯрон илмӣ ва меҳмонони ба Москва аз Душанбе-ву Ҷӯтеппа омада, ресторани «Пекин»-ро киро кард (ошёнаи 13). Барои хурсандона гузаштани ин шабишӯи сарояндаи хушовози ҷавон Даврон Алиматовро овард, ки он вақт дар Москва таҳсил мекард.

Муносибати ду шахси номдори ҷумҳурии мо — Гафуров ва Солибоев, ки дар пойтахти Иттиҳоди Шӯравӣ вазифаҳои маъсулро дар уҳда доштанд, касро ба ҳайрат меғузошт. Онҳо пой аз Тоҷикистон нақанда, дар ташвиши пешрави он ва тайёр кардани мутахассисони варзидаи соҳан илм буданд, оламу одамгарии аҷодидро пас медоштанд, ғам миқлатро меҳурданд.

Сухан аз саҳми Б. Гафуров барои тазонидани унвони доктории ман оғоз ёфт. Устод то тасдиқи ин рисола аз тарафи ВАК ғамхорӣ кардаанд. Химояи рисола моҳи июн сурат гирифта буд. Қарордони Институти ховаршиносӣ ва ВАК мебоист ба руҳсатӣ раваид. Бо вучуди он кор кашол ёфт. А. С. Тверитинова низ дар ташвиш буд. Боре дар қабулгоҳи Гафуров ҳамроҳи хонум нишаста будем, ки академик Коростовцев пайдо шуд. Ӯ ва тавҳо раиси Шӯрон илмӣ Институти ховаршиносии Москва, бидки аъзои ВАК ҳам буд.

А. С. Тверитинова ба ӯ арз кард, ки як сол боз рисолаи А. Мухторовро ВАК надидаст ва бисёрҳо меҳонад, ки эшон ба кори дида баромадани ин рисола, ҳамчун аъзои ВАК, саҳме гузоранд. Хонум илова намуд, ки кори Мухторов аз он рисолаҳое нест, ки барои «унвон гирифтани» навишта шуда бошад. Ин асар аз ҳамаи корҳое, ки аз Осӣи Миёна тавассути шӯъбаи мо пешниҳод шудаанд, фарқи кулӣ дорад. Аз ҳамин нуқтаи назар меояд ба ин рисола муносибат намуд ва бо ВАК муомила кард. Коростовцев ваъда дод, ки ба ин кор дахл мекунад.

Б. Гафуров ба илтимоси А. С. Тверитинова бодикқат гуш дод, илова намуданд, ки худӣ он кас дар таъҷуб хостанд. Албатта, вақт пайдо карда бо ВАК тамос мегиранд. Баъди гузаштани якҷанд рӯз устод чунин хабар доданд. ВАК аз рӯи қондани мавҷуда-рисоларо барои тақриз ба қадом як олим ховаршинос равон кардааст. Ин олим бенисоф зиёда аз шаш моҳ корро нигоҳ дошта, баъд варақ звезда фаҳмидааст, ки ӯ мутахассиси соҳан катибашиносӣ нест (рисола чунин ном дошт: «Эпиграфические памятники Кухистана как источник по истории народов Средней Азии XI—XIX вв.»).

Рисола ба ВАК боз мегардад. Ин ташкилоти ин қандон ғамхор муҳлати дуру дароз фикр карда мекобад, ки дар соҳан катибашиносӣ қадом олим Иттиҳоди Шӯравӣ кор мекунад, ки рисолаҳо ба ӯ супоранд? Хулласи қалом, кашолкорин беларвоё-

на моҳхо идома ёфта, оқибат маҷбур мешаванд (ё касе тавсия мекунад), ки рисоларо тасдиқ кунанд.

Барои Б. Гафуров бидуни тасдиқи ВАК ман доктор ва хатто профессор буудан Ҳаққи Ҷамоли зерин тасдиқ мекунад.

КИССАИ «ТОЧИКОН»

Соли 1972 дар шаҳри Ашқобод дар мавзӯи «Тараққиёти иҷтимоию фарҳангии кишварҳои Осиёи Марказӣ дар асрҳои XIX—XX» конференсияи байналхалқӣ баргузор гашт. Б. Гафуров ташкилотчӣ ва сарвари он буданд. Ҳукумати Туркманистон хост, ки муаллимиро дар меҳмонхонаи ифтихорӣ (ё ҳукуматӣ), ки «Хонаи Нехру» ном дошт, ҷойгир кунанд. Он кас мисли одати ҳарвақтан худ, дар қатори дигарон, меҳмонхонаи «Интурист»-ро ихтиёр карданд.

Донр ба қори конференсияи сеюмини ЮНЕСКО, аз рӯи лондаи «Омузиши тамаддуни Осиёи Марказӣ», мақолаву китобҳо навишта шудаанд. Аз ин рӯ, мо ба қори он дахл накарда, ба баъзе лаҳзаҳои зобаста ба рӯзгори Гафуров дар рӯзҳои қори ин ҷамъомад таваккуф менамоем.

Ба иштирокчиёни қори конференсия раиси Президиуми Шӯрои Олии ИЧШС, президенти Покистон ва шоҳаншоҳи Эрон бо номаҳои махсус муроҷиат карда буданд. Вале намоияндани ЮНЕСКО аз Париж дер монда, дар оғози он ширкат варзида натавонист. Барои он ки обрӯи ин ташкилот паस्त нашавад, конференсия аҳамияти илмӣю сиёсӣ худро аз даст надиҳад. Б. Гафуров як «ҳиллаи шаръӣ» ба қор бурданд, ки онро на ҳамаи иштирокчиён пайҳас карданд. Намоияндани доими давлати мо дар ЮНЕСКО Л. И. Мирошников буд. Бо супориши Гафуров ӯ ҳамчун меҳмони аз Париж, аз тарафи ин ташкилот ба сифати расмӣ, ба иштирокчиёни муаррифӣ шуд. Л. И. Мирошников табриқномаи ЮНЕСКО-ро дар ҳузури тақрибан 300 нафар дошиҷандони 23 кишвари ҷаҳон ба забони англисӣ қироат менамуду шахси дигар, ки инчӣ рус буд, матни ӯро бадеҳатан ба забони русӣ тарҷума мекард. Гоҳо худӣ Мирошников аз табасум худдорӣ карда наметавонисту мо ҳам, Вале хориҷиён аз ин «ҳиллаи шаръӣ» Б. Гафуров беҳабар буданд.

Иштирокчиёни конференсияи Ашқобод аз ҷумлаи нахустин шахсоне буданд, ки бо асарӣ Б. Гафуров «Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна» ошно шуданд. Дар даромадгоҳи толори конференсия ин китобро ба фуруш гузошта буданд. Устод ба бисёр шахсони даъватшуда, дустону ҳамкорои

худ, китобро бо соядасташон тухфа харданд. Аз ҷумла ба рӯи нусхаи ба мэн тухфакардаашон ҷуни навиштаанд: «Моему большому другу профессору Мухтарову от Гафурова Б. Г. 27 сентября 1972 г.». Ин нусхаи барои ман табаррук дар ҷои намоёни китобхонаам нигоҳ дошта мешавад. Он вақт ман хануз унвони профессорӣ надоштам, ВАК хануз рисолаамро тасдиқ накарда буд. Вале аз нуқтаи назари устод, ман ин унвонро соҳиб будам!

Дар кори конференсия олимони Ўзбекистон бо сарварии президенти Академияи улум О. Содиков ширкат варзиданд. Ез дорам, ки директори институти ховаршиносии Ўзбекистон С. Азимҷонова як нусхаи «Тоҷикон»-и Гафуровро дар рӯи курсии паҳлуи тулошта, ба тарафи О. Содиков, ки дар президиуми маҷлис менишаст, ишораҳо мекард. Ҷ гуфтани буд, ки «бинед Гафуров боз чӣ кор кардааст?! Ин китоб «Тоҷикон» номиде шудааст?»

Умуман асарии Б. Гафуров аз тарафи аҳли нам якхела қабул нашуда буд. Якҷанд нафари олимони, ки ақаллиятро ташкил меоданд, доду фарёд бардоштанд. Хатто ба муаллиф тухмат намуда, дар саҳифаҳои матбуот баромад кардани шуданд. Яке аз ин гуна олимони бостоншиносии ленинградӣ Вадим Массон буд. Гафуров ба ин қабил олимони ҷавоби сазовор дода, асарашро муҳофизат карда тавонистанд. Устод ба ман гуфта буданд, ки боре бо В. Массон дар роҳрани Институт рубарӯӣ шудам. Ҷ аз наздикшавӣ ба ман ҷуръат накарда, ба қадом як хонаи қорӣ сар халонда рафт.

Соли 1977 ноибии президенти АҶ Ўзбекистон Нурмухаммадов дар Душанбе бо Б. Гафуров вохӯрда, гуфтааст, ки «Домӯлао! Мо инсбати китоби шумо «Тоҷикон» ягон эроде надорем. Фақат мехоҳем, ки шумо номи онро дигар қунед». Дар ҷавоб устод ба ӯ гуфтаанд, ки «сизлар ҳам «ӯзбеклар» деб битта китоб чиқаринглар». Ин сӯҳбати дукасари Б. Гафуров шахсан ба ман гуфта буданд. Агар олимони ҳамсоя аз рӯи ин маслиҳат қор мекарданд, худуди ҳозираи Ўзбекистон барои ўзбекиони «индотӣ» мекара!

Ба ақсарияти олимони шарқшинос, махсусан тоҷикони, ин асар таассуроти бой бахшид. Тоҷиконро ба худаш шиносонид. Ин асар бо теъдоди 10 ҳазор дар Москва нашр шуд ва миқдори камаш ба Тоҷикистон расид. Дукониҳои китобфурушии ин китобро «зерн оетин» фуруштанд. Баъзеҳо ба он китобҳои дигари касмаҳарро ҳамроҳ карда, бо нархи дучанду сеҷанд ба харидорони пешкаш намуданд. Нархи китоб 4 ҷуму 17 тин буд. Абдуллобек Муродов, бародари ҳофизи маъруфи тоҷик Ҷура-

бек Муродов, ба ман гуфта буд, ки «китоби Ғафуровро ман, албатта, хонда намебароям. Вале ин асар бояд дар хонаи ман бошад. Онро кофтам. Танҳо як адад пайдо карда 30 сӯм дода харидам».

Ин навъ хабарҳо ба ман бисёр расидаанд. Рузе бо устод нишаста сӯхбат мекардем. Ба он кас арз кардам, ки асарашон мухлиси зиёде дорад, вале дар фуруш нест. Бисёр касон онро аз нархаш боло гирифта истодаанд.

Б. Ғафуров ба суханони ман гӯш дода, як фикр ҳам кардаанд. Вале тааҷҷуб накарда, саволмезона гуфтанд: «Ахрорчон! Нишбат ба он ки китоб дар рафҳои дӯкон ҷанг зер карда хобад, ҳамин ҳел тала шавад бехтар неми?»!

Барои баъзеҳо «Тоҷикон» доруви дармон шуда буд. Рафиқи ман Гулрӯз Наврузов ба ватанаш — Ишқошим рафта, барои аёлати ҳамсояаш, мӯйсафеди 82-сола меравад. Бемор бистарӣ буд. Вале дар даст «Тоҷикон»-и Ғафуровро нигоҳ медошт. Г. Наврузов тааҷҷуб намуда, сабаби китобдорӣ беморро мепурсад. Мӯйсафед посух додааст, ки «агар ҳамин китобро аз худ дур гузорам, дарди ман боло мегирад». Вале, «Тоҷикон» давои дарди чандинасраи тоҷикон гардидааст.

Баъди ҷоли «Тоҷикон» ба забони русӣ Б. Ғафуров қаноатманд нагардида, ба китоби худ иловаҳо дароварда онро барои нашри тоҷикӣ таъйир мекарданд. Илова бар ин дар нашри тоҷикӣ муаллиф манбаъ ва тадқиқотҳои то аввали соли 1977 ба даст омадаро ҳамроҳ кардааст.

Дар ёд дарам, соли 1975 буд. Дар Москва, дар хонаи кории Бобочон Ғафуров нишаста мисли ҳарвақта сӯхбат мекардем. Ногаҳон чеҳраи устод каме тағйир ёфт, суханашон ҷиддӣ гашт ва ба ман муроҷиат намуда гуфтанд:

— Ахрорчон, як илтимос.

Якчанд сония ба худ наомада андеша рондам, ки ин шахси бузург чӣ илтимосе аз ман дорад?

— Китоби ман «Тоҷикон» холо ба забони тоҷикӣ аз тарафи Абдуқолир Маниёзов тарҷума шуда истодааст. Ман мехоҳам, ки шумо муҳарририни онро ба зимман худ гиред.

Росташ, ки ин гуна илтимосро ман ҷашмдошт набудам. Танҳо ҳамин суханон ба забонам омаданд:

— Муаллим! Магар ман аз ӯҳдан ин кор баромада метавонам?

— Вале! Шумо метавонед. Вазифаатонро омӯхта, пеш аз бозгашт ба Душанбе маро дила равед,— гуфтанд устод.

Баъди як ҳафта сӯхбати мо дар атрофи «Тоҷикон» давом

кард. Ман тақлифҳои худро пешниҳод намудам. Тақрибан ҳаман онро устод қабул кардаанд.

Масъалагузори ва проблемаҳои ҷони «Тоҷикон» ба забони тоҷикӣ **PDF Compressor Free Version** имам муаллифу муҳаррир буданд.

Масъалагузориҳои ман, маслиҳатҳои икҷояи мо зъғимоди Гафуровро нисбат ба ман боз ҳам кавитар гардонид. Масалан, директори нашриёти «Ирфон» С. Ҳоҷаев ҷунин супориш гирифта буд: «Хар масъала ё эҳтиёҷе, ки нисбат ба ҷони «Тоҷикон» ба забони тоҷикӣ пеш ояд, гуфтаанд ба ӯ Гафуров, маро ташвиш надода, аз Мухторов пурсед». Ин таъкидро он кас шахсан ба Ҳоҷаев дар ҳузури ман ва ба воситаи телефон низ кардаанд. Боре дар нашриёти «Ирфон» мудирӣ шубҳа ба кори ман шубҳае пеш гузошт. Он вақт С. Ҳоҷаев аз вазифаи директори «Ирфон» озод шуда, ба сифати директори нашриёти «Маориф» кор мекард. Ман уро ба назди мудирӣ шубҳа даъват карда интимос намудам, ки дар ҳузури ин шахс таъйиноти Гафуровро хотиррасон кунад. Шохидни Ҳоҷаев масъалаи баҳсталабро аз миён бурд.

Ба забони тоҷикӣ ба ҷои тайёр кардани «Тоҷикон» кори сахт набуд. Барои равшанӣ андохтан ба ин масъала баъзе мушкилиҳои паси сар шударо барои хотири насли оянда мебоҷад ба рӯи қоғаз овард.

Матни русии китоб таърихи халқи тоҷикро аз давраҳои қадимтарин то миёнаи асри XVIII, яъне то оғози ҳукмронии сулолаи манғит, дарбар қардааст. Матни тоҷикии он то солҳои талабаи Инқилоби Октябр расидааст. Ҳаҷми китоб, ба ин васила, тақрибан блст ҷузъи ҷонӣ афзудааст. Илова бар ин, ба матни пешнина асар, ҳар ҷо-ҳар ҷо порча-порча иловаҳо, ба ҳаҷми ду ҷузъи ҷонӣ мебоист дохил кард. Ҳамаи иловаҳо дар як китоб ҷой додан имконнопазир буд. Чунки ҳаҷми китоб аз 80 ҷузъи ҷонӣ афзуда, нашри он душвор ва нарҳаш дандоншикан мешуд. Инчунин он қоғазӣ маҳину сифатиноки тунуки истеҳсоли Финляндия, ки нашриёти Москва истифода карда буд, дар Душанбе пайдо наменшуд. Бо ҳамин сабаб ман дар назди Б. Гафуров масъала гузоштам, ки «Тоҷикон» иборат аз ду китоб ба ҷои тайёр шавад. Барои иҷрои ин кор фасли панҷум бо ду ҷобаш (аз асри XVI то нимии аввали асри XVIII) бояд ба китоби дуюм дохил гардад. Дар он сурат китоби якум ба ҷои панҷ фасл иборат аз чаҳор фасл мешуд. Б. Гафуров розӣ шуданд. Ҳоло китоби якум аз 50 ва китоби дуюм аз 30 ҷузъи ҷонӣ иборат мебошад. Таълиқот ва рӯйхати сарчашмаву адабиётҳои истифодашуда бо иловаҳои ҷузъӣ дар охири китоби дуюм ҷой дода шуд.

Ман инчунин дар назди устод доир ба зикри номи муаллифоне, ки асарҳои он дар мати истифода шуда буданд, таклиф ба миён гузоштам. Зимнан номи баъзеи онҳо зидтар ва номи муаллифони дигар танҳо ва баъзан дар поварақ зикр ёфта буданд. Устод ба ин фикр ҳам розӣ шуданд. Вале ин корро ба таври зарурӣ ислоҳ намудан кори сахл набуд. Чунки дар баъзе мавридҳо мазмун кохида душворфаҳм мегашт.

Иловаҳои муаллиф, ки мебоист дар ҷойҳои мувофиқ гузошта шаванд, кори бо тезӣ ба ҷои ҳозир кардани китобро мушкил гардонид. Яъне рақамҳои дар поварақ ва охири китоб гузоштаго мебоист фаёл ба фаёл иваз кард. Калонтарин иловаи устод «Оид ба масъалаи пайдоиш ва инкишофи забони адабиёти классикии тоҷикӣ форс» ном дошт ва ҳаҷми қариб як ҷузъи ҷойӣ буд.

Масъалаи ҷузъи дигар ин ба таври сахт аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума кардани порчаҳо аз асарҳои К. Маркс, Ф. Энгелс ва В. И. Ленин буд. Ман ба тарҷумани асарҳои ҷойӣ шудаи муаллифони мазкур чандон боварӣ надоштам. Аз ин рӯ, барои содир нагардидани иштибоҳе мутарҷимони филиали Институту марксизм-ленинизми назди Кумитаи Марказии ҳизби коммунисти Тоҷикистон И. Дибров, И. Келдиев ва М. Усмоновро ба хонаи худ даъват намуда, бо онҳо маслиҳат кардам. Як рӯзи том мо ҷер нафар ҳаман иқтибосҳои дар «Тоҷикон» зикр ёфтаго дида баромада, ислоҳҳо дохил намудем. Ҷое ки ислоҳи ҷузъӣ талаб мекард, ба Б. Гафуров нишон дода, розигии эшонро гирифтам.

Мушкилии дигаре, ки мутарҷимону муҳаррирро пеш омад, тарҷумани номи ашхос ва номҳои ҷуғрофӣ аз русӣ ба забони тоҷикӣ буд.

Масъалаи дар матни русӣ номи ҳокими Суғд Диваштич омадааст. Дар Эрон ӯро Диваштак номиданд. Мебоист бо олимони суғдшинос, доктори илми филологӣ В. А. Лившиц, ки дар Ленинград зиндагӣ дорад, маслиҳат шавад. Холо дар матни тоҷикӣ номи ҳокими Суғд Диваштак хонда мешавад. Умуман муродифи номҳои суғдиро пайдо кардан кори сахл набуд.

Дар матни русӣ қабилҳои кучманҷӣ — скифҳо номбар шудаанд. Маслиҳат шуд, ки ба забони тоҷикӣ онҳоро сақои номем. Дар матни русӣ мақоми ҳафриёти давраи санг дар ноҳияи Дангара Куй Булён омадааст. Пурсуҷӯи аҳолии маҳалли равшани андохт, ки ин ҷойро Булёнӣ Поён ҳам меномиданд.

Дар матни русӣ бо айби матбуот иштибоҳҳо низ ба ҷашм мерасиданд. Барои ислоҳи онҳо мебоист матни асарҳои иқтибосшударо муоина карда, бо муаллифи асар Б. Гафуров ва

муҳаррири матни русии китоб (Б. Литвинский) вохӯрда, ба маъбала равшанӣ андозам. А. Маниёзов бо сабаби серкорнаш корро қашол дод. Мебоист чорае андешид. Бо розигии Б. Гафуров, қисми китобро ба дигар мутарҷим — Нусур Холмуҳаммадов супоридам. Ақнуи вазифаи ман байни ин ду мутарҷим «тарозу» шудан буд. Хар ному истилоҳҳои ҷуғрофӣ ё иҷтимоие, ки муродифи он қобили қабули як мутарҷим мегашт, мебоист (баъди маслиҳат бо муаллиф) ба назари мутарҷими дигар расонид, ки истилоҳҳо аз ҳам фарқ накунад. Масалан, ба русӣ олоғи мардуми давран ибтидоӣ — «ручная рубила», «зерна терка» ба забони тоҷикӣ «дастколаҳои сангӣ» ва «ҳовани ос» тарҷума шудааст, ки қобили қабули ҳардун мутарҷимон гаштааст. Бо мақсади тезонидани кори тарҷума якҷанд рӯз ҳамроҳи Н. Холмуҳаммадов дар истироҳатгоҳи Академияи илмҳо (дар даран Ромнт) ҳам кор кардам.

Кори мушқиле, ки ба зимма доштам, пайдо кардани матни тоҷикии шеърҳои классикони форсу тоҷик ва аз назари адабиётшиносон гузаронидани онҳо буд. Яъне мутарҷимон шеърҳои дар матни русӣ овардари тарҷума намекарданд. Баъзе порчаҳои шеър аз забони арабӣ ба русӣ тарҷума шуда буданд. Гирехро мебоист қушод. Ин ҳам ба хотири тезонидани ҷои бар зимма ман буд.

Ба ҳама маълум, ки Б. Гафуров асари худро дар зоси сарчашмаҳои таърихӣ муаррихони давраҳои гуногун навиштаанд. Як қисми асарҳо ба забони русӣ ва дигар забонҳои ҷаҳон тарҷума шудаанд. Б. Гафуров аз ин тарҷумаҳо истифода кардаанд. Ақнуи мебоист матнҳои иқтибосшударо аз нусхаҳои асл пайдо намуд. Хол он ки на ҳамаи асарҳои дар «Тоҷикон» иқтибосшуда дар китобхонаҳои Душанбе мавҷуд буданд. Бо мақсади пайдо кардани нусхаи асл ва қадимаи матн мебоист ба Тошканду Ленинград ва Санкт-Петербург сафар кард. Инчунин аз рафикани шиноси дурдасти худ, иисли В. А. Лившич аз Ленинград, А. Урӯнбоев аз Тошканд, М. Абрамов аз Самарканд ва дигарон ба воситаи мактуб кӯмак талаб карда будам.

Барои пурра гардонидани матн мебоист асарҳои истифода намуд, ки онҳо байни солҳои 1971—1977, яъне баъди ҷояи русии китоб нашр шуданд. Асари Саодибӣ дар Тошканд, «Таърихи Табарӣ» дар Эрон, мақолаҳои алоҳида дар маҷаллаҳо ва монанди инҳо. Пайдо кардани матнҳои зарурӣ аз нусхаи асл кори сахл набуд. Чунки саҳифаҳои матни русӣ бо дастнависҳо ё асарҳои ҷояӣ, ба асарҳои бо ҳуруфоти арабӣ иштиборашта, мувофиқат намекарданд.

Матни русии китоб инчунин камбудҳои дошт: иқтибос аз

сарчашман адабӣ ва таърихӣ бе нишондоди ҷои ҷопу саҳифаи он омада буд (масалан, аз Балъамӣ, Давлатшоҳи Самарқандӣ ва дигарон).

Баъд аз баъзе муаррихон асримиёнагӣ мутарҷимон аз русӣ ба тоҷикӣ гардонда буданд ва сифати тарҷума ҳам хуб буд. Масалан, аз асарҳои Яздӣ, Хондамир, тазкираи «Мират ул-халёл» ва ғайра. Вале ба қондаи қабулшуда риоя на-муда, ман зарур донишам, ки нусхаи асли матнхоро аз сарчаш-маҳо пайдо намоям.

Тарҷуман асар барои мутарҷимон ҳам кори сахл набуд. Ба забони тоҷикӣ тарҷума кардани номҳои қадиман юнонӣ, бох-тарӣ, суғдӣ, истилоҳҳо аз забонҳои арабӣ, туркӣ ва дигар за-бонҳо маҳорату малякаи зиёдеро талаб менамуд.

Баъди марги Б. Ғафуров шахсоне пайдо шуданд, ки сохта-корона худро ҳамнишастӣ он кас ё ҳатто муаллимаш эълон кар-да, ҳар навъ хотираҳои подарҳаворо пешкаши мардум гардо-ниданӣ шуданд.

Баъзе дигар рафиқон ба «ҷану рост» баёнот дода, аз номи Ғафуров суҳбатҳои ногуфтаи ӯро эълон карда таштанд.

Ба маълумоти ҳовандагон мерасонам, ки ҳар як боби кито-би дуҷуми «Тоҷикон» байни ману Ғафуров борҳо мавзӯи гуф-тугӯӣ қарор гирифтааст. Бори охир дар ин бора мо 16 рӯз пеш аз марги устод мулоқот доштем. Агар ягон эроде ё шубҳае пайдо мешуд, Ғафуров ба ман мегуфтанд. Он кас ҳеҷ маҳал дар бистари марг бо қасони бегона сӯхбат орофта аз асари худ ври хол намекарданд! Ҳатто аз ман хоҳиш карда буданд, ки муҳаррир таъин шудани худро ба ҳар кас ошкор навамоям.

Сӯхбати охиринаи ману Б. Ғафуров 26 июни соли 1977 дар шифохонани ҳукумати сураи гирифт. Онро алоҳида хотира кар-даам. Баъди вафоти устод кори мушкили ба ҷои ҳозир кардани «Тоҷикон» ба зимман ман афтод. Ман ҳам муҳаррир бу-даму ҳам вазифан муаллифро адо мекардам (хондаи коррек-тура, ёфта ҷо ба ҷо гузоштани ақсо, харитаҳо ва ҳоказо).

ДАР ҚОБУЛ

Дар оғози соли 1972 маълум шуд, ки ман, бо мақсади ши-нос шудан ва ҷамъ кардани маълумотҳо аз китобҳои каламӣ ба мuddати ду моҳ ба Афғонистон меравам. Аз рӯи қондаи мав-ҷуда шӯъбаи ҳоричии Академияи улуми Иттиҳоди Шӯравӣ бояд ба ман аз Москва то Қобул билет (тикети) меҳарид ва ҳоказо.

Дар Москва пеш аз сафари худ бо Б. Ғафуров ҳамсӯхбат шудам. Он кас суҳанро аз соли 1971 сар карданд. Дар ин сол

ду нафар кормандони институти ховаршиносии Москва, ҳангоми бозгашт аз Эрон, қоидаи сарҳадиро риоя накарда, сазовори таъна ва ҷазо гашта аз қор ронда мешаванд. Устод қори ношоими **PDF Compressor Free Version**, ба ман маслиҳатҳои муфид доданд ва якҷанд маротиба таъкид намуданд, ки «шумо фаромӯш накунед, ки аз номи халқи тоҷик меравед». Эшон дар хотима илова намуданд, ки ба ҳар афғоне, ки аз он кас савол мекунад, салом расонед.

Дар ҳар кучое, ки номи Б. Ғафуров гирифта мешуд, олимони ин кишвар бо эҳтироми хос онро талаффуз мекарданд. На танҳо олимони ховаршиносии афғон, ки бо устод дар конгрессҳои ховаршиносони ҷаҳон ё дигар ҷамъомадҳои илмӣ ошной пайдо карда буданд, балки онҳое, ки аз илм дур, вале дар қорҳои масъули давлатӣ буданд, ба Ғафуров эҳтироми хос доштанд. Масалан, кормандони вазорати иттилоот ва култур Шарифӣ ва Насимӣ вақти ба забон овардани номи Ғафуров аз курсии қорнашон нимхез шуда ду даст ба сар бурда, баъд онро бусиданд. Бо ин ҳаракати ғайриоддӣ онҳо арзи эҳтиром ба ҷо оварда, чунон вонамуд мекарданд, ки гӯё аз ҷеҳраҳои Ғафуров мебӯсида бошанд!

Дар Академияи илмҳои Афғонистон — «Пашту Тулона», дар ҷамъияти илмӣ «Анҷумани таърих», дар нашрияи маҷаллаи «Орбено» ва ҷойҳои дигар суҳан ҳатман аз Ғафуров ва ҳамкории илмӣ бо олимони шӯравӣ мерафт. Баъзеҳо (Риштин, Моли Хиравӣ, Мир Хусайн Шох, Ҳабибӣ ва дигарон) аз суҳбатҳои худ бо Ғафуров нақлҳо мекарданд...

Дар конференсияи байналхалқии дар боло зикр шуда, ки дар Ишқобод баргузор гардида буд, аз Афғонистон якҷанд олимони ширкат доштанд. Ман ҷавд моҳ қабл аз ин кишвар баргашта, бо онҳо борҳо ҳамсуҳбат шуда, барои ёри ба қори илмӣ омодагии онҳоро эҳсос карда будам. Байни ману олимони ин кишвар як навъ наздикии ва дӯстии бародарона ҳис карда мешуд. Онҳо низ маро одами «худӣ» пиндошта арзи ҳол мекарданд. Масалан, Риштин чунин суҳанонро ба худ доик дид: «Б. Ғафуров бештар ба олимони Эрон ҳусни тавачҷӯх зоҳир намуда, ба олимони Афғонистон камтар эътибор медиҳад». Ман ки гуфтаҳои беасосро рад карда бошам ҳам, ба устод расонидам. Б. Ғафуров худ ҳамон рӯз бо олимони Афғонистон суҳбати хоса орошанд, ки дар он ҷанд нафар олимони шӯравӣ (аз ҷумла қамина) ҳузур доштанд.

Академияи улуми Иттиҳоди Шӯравӣ бо Афғонистон созишномаи илмӣ имзо карда буд. Дар асоси он дар қисмати шимолии ин давлат бостоншиносони Русия бо иштироки се нафар бостон-

шинос аз Ӯзбекистон ва Туркменистон ҳафрийёт мегузарониданд. Сарвари ин даста, ки бадали се моҳи тирамоҳ тақрибан 12 ҳазор доллар америкониро ҳарч мекард, хонум И. Т. Кругликова буд. Ҳамакунини ба ман хабар надошт. Вале рус буд! Бостоншиносон дар ҳудуде кор мекарданд, ки аз давраҳои қадимтарин то алҳол бо таърихи халқи тоҷик пайванди ҷудонашаванда дошт. Аммо аз Тоҷикистон ҳеч кас дар ҳайати бостоншиносони шӯравӣ набуд. Ман ба назди президенти Академияи улуми Тоҷикистон борҳо масъала гузошта будам, ки дар ин ҳайат на танҳо бостоншиносон, балки муаррихон низ ширкат варзанд.

Академияи Тоҷикистон ба Москва мактубҳои расмӣ расол намуд. Оқибат барои ду нафар ҷой доданд. Соли 1974 ба ҳайати бостоншиносон ман ва бостоншинос Ҷ. Пулотов дохил шудем.

Тирамоҳи соли 1974 дастаи бостоншиносон аз бандари Хайратони Тирмиз ворида мулки афғон гашта, ба шаҳри Мазори Шариф омадем. Ман дар Тафавусот ном сарой истиқомат ихтиёр намудам. Дар ин ҷой дастаи мутахассису мутарҷимони шӯравӣ ва Тоҷикистони Шӯравӣ истиқомат мекарданд. Мувофиқи нақшаи пешакӣ ман мебоист ба омӯхтани ҷуғрофияи таърихии Балх машғул шавам. Зуд-зуд ба назди бостоншиносон рафта меомадам, ки тақрибан 80 км. дуртар аз Мазори Шариф, дар деҳаи Ниҷка иқомат доштанд. Боре зарур шуд, ки вобаста ба кори дастаи (отряди) бостоншиносон ба Кобул сафар кунам.

Маро дар меҳмонхонаи бехтарини онвақта — «Кобул» ҷой карданд. Аз рӯи маълумоти радио ва рӯзномаҳои Кобул ман ханӯз дар Мазори Шариф огоҳ шуда будам, ки Б. Ғафуров ворида Кобул гаштаанд. Хушбахтона, дар меҳмонхона маълум шуд, ки устод дар ҳамин ҷой, дар ошонаи дуввум, дар хучраи рӯбарӯи ман истиқомат доранд.

Хурсандии мо аз ин вохӯрӣ ҳаду қанор налошт. Он кас медронистанд, ки ман дар ҳайати бостоншиносон ба Афғонистон омалаам. Вале Ғафуров ва ман ҳам умед надоштем, ки бо якдигар вохӯрда, чанд рӯз мусоҳиб мешавем (Пеш аз сафар он кас барои пешрафти кори илмӣ ман дар Афғонистон якҷанд маслиҳатҳои муфид дода буданд).

Муаллим мошини шахсӣ доштанд ва як олимӣ афғон меҳмондорашон буд. Б. Ғафуров гирифтори бемории гураа буданд. Бинобар ин аз менаҳо бештар азор ва аз подезӣ — тербуз истеъмоал мекарданд.

Хонаи истиқоматии он кас «люкс» буд. Яъне ду хона, ташииб ва хочатхона дошт. Дар як гӯшаи хона куттии қоғазии пур аз

ду нафар кормандони институти ховаршиносии Москва, ҳангоми бозгашт аз Эрон, кондаи сарҳадиро рӯи накарда, сазовори таъна ва ҷало гашта аз қор ронда мешаванд. Устод қори ношоями онҳоро инқилоб оварда, ба ман маслиҳатҳои муфид доданд ва якчанд маротиба таъкид намуданд, ки «шумо фаромӯш накунед, ки аз номи халқи тоҷик меравед». Эшон дар хотима илова намуданд, ки ба ҳар афғоне, ки аз он кас савол мекунад, салом расонед.

Дар ҳар кучое, ки номи Б. Фафуров гирифта мешуд, олимони ин кишвар бо эҳтироми хос онро талаффуз мекарданд. Натанҳо олимони ховаршиносии афғон, ки бо устод дар конгрессҳои ховаршиносии ҷаҳон ё дигар ҷамъомадҳои илмӣ ошноӣ пайдо карда буданд, балки онҳое, ки аз илм дур, вале дар қорҳои маъсули давлатӣ буданд, ба Фафуров эҳтироми хос доштанд. Масалан, кормандони вазорати иттилоот ва култур Шарифӣ ва Насимӣ вақти ба забон овардани номи Фафуров аз курсии қорнашон нимхез шуда ду даст ба сар бурда, баъд онро бӯсиданд. Бо ин ҳаракати ғайриоддӣ онҳо арзи эҳтиром ба ҷо оварда, ҷунони вонамуд мекарданд, ки гуё аз ҷеҳраҳои Фафуров мебӯсида бошанд!

Дар Академияи илмҳои Афғонистон — «Пашту Тулона», дар ҷамъияти илмӣ «Анҷумани таърих», дар шаҳрияти маҷаллаи «Орбӯно» ва ҷойҳои дигар суҳан ҳатман аз Фафуров ва ҳамкории илмӣ бо олимони шӯравӣ мерафт. Баъзеҳо (Ришти, Моғли Хирравӣ, Мир Хусайн Шох, Хабибӣ ва дигарон) аз суҳбатҳои худ бо Фафуров нақлҳо мекарданд.

Дар конференсияи байналхалқии дар боло зикр шуда, ки дар Ишқобод баргузор гардида буд, аз Афғонистон якчанд олимони ширкат доштанд. Ман ҷава моҳ қабл аз ин кишвар баргашта, бо онҳо борҳо ҳамсуҳбат шуда, барои ёри ба қори илмӣ омодагии онҳоро эҳсос карда будам. Байни ману олимони ин кишвар як навъ наздиқӣ ва дӯстӣ бародарона ҳис карда мешуд. Онҳо низ маро одами «худӣ» пиндошта арзи ҳол мекарданд. Масалан, Ришти ҷуний суҳанонро ба худ лонқ дида буд: «Б. Фафуров бештар ба олимони Эрон ҳусни тавачҷӯҳ зоҳир намуда, ба олимони Афғонистон камтар эътибор медиҳад». Ман ин гуфтаҳои беасосро рад карда бошам ҳам, ба устод расонидам. Б. Фафуров худ ҳамон рӯз бо олимони Афғонистон суҳбати хоса ороستانд, ки дар он ҷава нафар олимони шӯравӣ (аз ҷумла каминя) ҳузур доштанд.

Академияи улуми Иттиҳоди Шӯравӣ бо Афғонистон созишномаи илмӣ имзо карда буд. Дар асоси он дар қисмати шимолии ин давлат бостоншиносии Русия бо иштироки се нафар бостон-

шинос аз Ӯзбекистон ва Туркменистон ҳафриёт мегузарониданд. Сарвари ин даста, ки бадалл се мохи тирамоҳ тақрибан 12 ҳазор доллари америкониро ҳарч мекард, хонум И. Т. Кругликова буд. Ӯ Ҷ. Шарифи Шарифиандон хабар надошт. Вале рус буд! Бостоншиносон дар худуде қор мекарданд, ки аз давраҳои қадимтарин то аҳол бо таърихи ҳаяки тоҷик пайванди ҷудонашаванда дошт. Аммо аз Тоҷикистон ҳеч кас дар ҳаёти бостоншиносони шӯравӣ набуд. Ман ба назди президенти Академияи улуми Тоҷикистон борҳо масъала гузошта будам, ки дар ин ҳаёт на танҳо бостоншиносон, балки муаррихон низ ширкат варзанд.

Академияи Тоҷикистон ба Москва мактубҳои расмӣ ирсол намуд. Оқибат барои ду нафар ҷой доданд. Соли 1974 ба ҳаёти бостоншиносон ман ва бостоншинос Ҷ. Пулотов дохил шудем.

Тирамоҳи соли 1974 дастаи бостоншиносон аз бандари Хайратони Тирмиз вориди мулки афғон гашта, ба шаҳри Мазори Шариф омадем. Ман дар Тафовусот ном сарой истикомат иҷтӣёр намудам. Дар ин ҷой дастаи мутахассису мутарҷимони шӯравӣ ва Тоҷикистони Шӯравӣ истикомат мекарданд. Мувофиқи нақшаи пешакӣ ман мебоист ба омӯхтани ҷуғрофияи таърихӣ Балх машғул шавам. Зуд-зуд ба назди бостоншиносон рафта меомадам, ки тақрибан 80 км. дуртар аз Мазори Шариф, дар деҳаи Ничка иқомат доштанд. Боре зарур шуд, ки вобаста ба қори дастаи (отряди) бостоншиносон ба Қобул сафар кунам.

Маро дар меҳмонхонаи бехтарини онвақта — «Қобул» ҷой карданд. Аз рӯи маълумоти радио ва рӯзномаҳои Қобул ман ҳанӯз дар Мазори Шариф оғох шуда будам, ки Б. Ғафуров вориди Қобул гаштаанд. Хушбахтона, дар меҳмонхона маълум шуд, ки устод дар ҳамин ҷой, дар ошӯнаи дуввум, дар хучраи рӯбарӯи ман истикомат доранд.

Хурсандии мо аз ин вохӯрӣ ҳадду қанор надошт. Он кас медрӯистанд, ки ман дар ҳаёти бостоншиносон ба Афғонистон омадам. Вале Ғафуров ва ман ҳам умед надоштем, ки бо якдигар вохӯрда, чанд рӯз мусоҳиб мешавем (Пеш аз сафар он кас барои пешрафти қори илми ман дар Афғонистон якҷанд маслиҳатҳои муфид дода буданд).

Муаллим мошини шахсӣ доштанд ва як олим афғон меҳмондорашон буд. Б. Ғафуров гирифтори бемории гурда буданд. Бинобар ин аз мешаҳо бештар анор ва аз полезӣ — тарбуз истеъмол мекарданд.

Хонаи истикоматии он кас «люкс» буд. Яъне ду хона, ташноб ва ҳоҷатхона дошт. Дар як гӯнаи хона қуттии қоғазии пур аз

анор менстод. Боре ба назди он кас даромадам, ки тарбуз ме-хӯрданд. Вақташон хуш буд. Маро ба тарбузхурӣ муроот карданд. Тарбуз суп-сурх ва хушлаззат буд. Тарбузро сифат карда пурсид: **PDF Compressor Free Version** «Б кардааст? Муаллим як табассум карда гуфтанд, ки ба мехмондор пул дода барои харидани тарбуз фиристодам. Тарбузи овардааш сафед баромад. Бори дигар ба бозор фиристодам. Ин навабат ҳам тарбуз сафед баромад. Бори савлум худам рафта, ҳамин тарбузро интиҳоб карда, харидам.

Рӯзе Ғафуров дар мехмонхона мовданду ман ба сафорат рафтам. Баъди анҷоми корҳо корманди сафорат гуфт, ки шумо ба Б. Ғафуров телефон кунед. Ба мехмонхона занг задам. Устод савол карданд, ки кай бармегардам ва Парвонто ном афгонро мешиносам ё на? Ман ҷавоб гуфтам, ки Мухаммад Солеҳ Парвонторо хуб медонам. Соли 1972 дар хонааш мехмон шуда, китобхонаашро аз назар гузаронида будам. Баъди як соат дар мехмонхона мешавам. Устод гӯшаки телефонро монданд.

Дере нагузашта ба назди Б. Ғафуров омадам. Он кас хушҳол менамуданд. Шӯхномез гуфтам: «Муаллим! Парвонто шахси серған аст. Гӯшу майназтонро гаранг карда бошад даркор?»

«Хеч напурсед!».— ҷавоб гуфтанд Ғафуров. Ман ба он кас гуфтам, ки Парвонто аз шумо ду илтимос кардааст, ки дар вақташ аз ман карда буд. Дар китобхонаи ӯ китобҳои нодини каламие махфузанд, ки ба асрҳои XII—XVI мансубанд. Ӯ мехоҳад, ки яке аз ин китобҳоро, ки ба таърихи Петри якум бахшида шуда, аз забони русӣ ба забони форсӣ тарҷума гардидааст, ба ҷои ҳозир намояд ва шумо ин корро ба ӯхдан худ гиред.

Ғафуров сари тасдиқ ҷунбониданд. Вале бояд ба инобат гирифт, ки давом додам ман, аксари китобҳои каламие Парвонто аз китобхонаи шоҳи Афғонистон баромадааст. Чунки падараш дар хизмати дарбор буд. Ғайр аз ин Парвонто шуморо ба хонааш мехмон кардан мехоҳад.

Ғафуров ин суҳбро низ тасдиқ карданд. Он кас таклифи Парвонторо қабул накарданд. Таҳмин мекунам, ки сабаби қабул накардан низоҳат нозук буд. Дар замони ҳуқуқронии Довуд мехмон шудан дар хонаи хизматчи дарбори шоҳ ҷандон ҷонз набуд. Ғафуров дипломат буданд, ин-масъаларо ҳело хуб эҳсос карда метавонистанд.

Рӯзе устод ба ман гуфтанд, ки ба тамошон музей Кобул меравем. Ин музей бо маслиҳат ва саҳми бостовшиносони Италия обод шудааст. Маҳсули, сиккаи асрҳои мухталиф, асрҳои замони яқинӣ, боёфтҳои аз Сурх-Кутал ва Халда, ҳайкалҳои ҷу-

бӣ аз Нуристон (собик Қофаристон) ва бисёр дигар асбобу олот-хон тиллову нуқрагӣ, ки маъруфи ҷаҳон гаштаанд.

Дар даромадгоҳи музей маро директори он истиқбол ва ва-зифан роҳозгарию шахсан ба уҳда гирифт. Ба устод аксари бозёфтҳои музей аз рӯи ҷопи олимони Шӯравӣ, Франса, Ита-лиё ва Афғонистон маълум буданд. Як қисми онҳоро муаллим ба ман алоҳида шарҳ дода, баъзан нақли директори музейро ислоҳ мекарданд.

Тамошои музейи Қобул ҳамроҳи ҷунин шахси донишманд як ҷаҳон ҳузуру ҳаловат дошт. Ҷунин эҳсос пайдо шуд, ки Ғафуров ҷаҳонбинии маро дар соҳаи таърих бойтар гардонидан мехос-танд.

Умуман, рӯзҳои дар Қобул ҳамроҳ будан устод пайваста фикр мекарданд, ки бо кадом роҳҳо ба ман кумак расонанд. Боре ман гуфтам, ки муаллим шояд ба чизе шумо эҳтиёҷ дош-та бошед, ман ба бозор рафта овро биёрам?

Устод каме ҷиддӣ шуда гуфтанд: «Аҳрорҷон! Ин фикрро на-кунед. Ман ҳеҷ эҳтиёҷ надорам. Ман бояд ба Шумо ёрӣ расо-нам, на шумо ба ман!»

Баъди истиқомати якҷандруза боре Б. Ғафуров ба ман му-рочиат намуда гуфтанд: «Аҳрорҷон! Шумо барои истиқомати якшаба дар ин меҳмонхона аз ҳисоби худатон 500 афғонӣ ме-дихед. Ин хеле гарон аст. Ман бошам, барои як шабонарӯз 1100 афғонӣ медиҳам. Вале пули маро афғонҳо медиҳанд. Бинобар ин агар розӣ бошед ман бо сафорат гуфтугӯй карда шуморо ба ягон меҳмонхонаи арзонтар гузаронам». Ман ба муаллим гуфтам: «То дар Қобул шудани шумо ҳарду дар ҳамин меҳмонхона исти-қомат мекунем. Баъди рафтани шумо ман ба ҷои дигар мегу-зарам».

Аз Қобул Б. Ғафуров мебоист ба Дехлӣ раванду ман ба Мазори Шариф баргардам. Як рӯз пеш аз тарк кардани Қобул, ҳамроҳи муаллим ба сафорат омадем. Он кас аз қабули са-фир баромада, ба кормандони сафорат, ки устодро гусел ме-карданд, мурочиат намуда гуфтанд, ки «Мухторов бояд ба Ма-зори Шариф баргардад. Ман ба Дехлӣ парвоз мекунам. Вале ман бояд донам, ки шумо барои Мухторов мошини дода мета-вонед ё на?»

Ду нафар баробар ҷавоб доданд, ки «албатта». Шумо хаво-тир нашавед, мо Мухторовро бо мошини сафорат меғуселонем. Б. Ғафуров гӯё аз дурут будани ин ваъда пай бурда бошанд, саволашонро такрор карда, илова намуданд, ки агар шумо ба Мухторов мошини дода натавонед, ман ба Титов телефон мекунам. Ӯ мошини пайдо карда метавонад. (Титов мушовири соҳаи иқ-

тисодиёти сафорати Шурвай, «экономсоветник» буд). Кормандони сафорат боз ваъда карданд, ки барои Муҳторон мошин пайдо мекунанд ва ҳолати телефон ба Титов нест. Вале онҳо бағали Б. Гафуровро бо ҷармағзи пуч пур карда буданд.

Баъди бозгашт ба Мазори Шариф (бо таксиси кироии афғонҳо) сарвари бостоншиносон Кругликова пай бурд, ки ман дар Кобул ҳамроҳи Б. Гафуров будам. *У* ба шӯр омада, ба ман кирдори набударо побанд намуд. Чунки ӯ дастниҳоди академик Б. Рыбаков, директори институти бостоншиносии Москва, яке аз бадхоҳони Б. Гафуров буд ва Гафуровро, мисли устодаш, ҷашми дидан надошт. Бинобар ин ман пеш аз муҳлат ба Душанбе баргаштам. Аз болон ман Кругликова ба унвони Осимӣ мактуби «сиёҳ» равон кард. Ман маҷбур шудам ба сафорат ариза фиридам. Аз Кобул ба унвони М. Осимӣ ҷавоб омад, ки Муҳторов борҳо дар Афғонистон шудааст. Аз тарафи мо нисбати қорҳои ӯ ягон эроде нест. Он чизе ки Кругликова навиштааст, аз ҳақиқат дур ва бидуни расму русуми дипломатӣ аст. Мо бо ҳонум дар ин бора суҳбат хоҳем кард.

Соли 1975 ба Москва омада Б. Гафуровро аз мактуби тӯҳматомези Кругликова ва ҷавоби сафорат огоҳ кардам. Он кас ниҳоят таъҷҷуб карда ба ман маслиҳат доданд, ки ин вожевӣ гайринодаӣ аст ва бояд ба хузури академик Ю. Жуков, ки академик-секретари шуъбаи таърихи Академияи улуми Иттиҳоди Шӯравӣ буд, рафта, воқеаро баён намоям. Хамин ҳел ҳам шуд.

Натиҷаи сафари думоҳи ман тирамоҳи соли 1974 дар шимолӣ Афғонистон бесамар намонд. Китобро бо номи «Поздне-средневековый Балх (к исторической топографии города в XVI—XVII вв.)» навишта чоп кардам (Душанбе, 1980). Ин асар диққати шаркиносоҷро ба худ ҷалб намуд. Олимони афғон онро ба забони дарӣ тарҷума карда, соли 1985 дар Кобул ба таъб расониданд.

Ин китоб ба забони инглизӣ тарҷума ва бо ташаббуси олим Амрико Матчезни соли 1993 дар шаҳри Нью-Йорк нашр шуд. Маҷаллаи «Ошно» низ дар Техрон ин китобро чоп кард (соли 1992).

МУДОҚОТИ ОХИРИН

Баъди бозгашт аз истироҳатгоҳи Академияи улуми Тоҷикистон мебараст бо устод Б. Гафуров вохӯрда, аз қорҳои бо муторҷим Н. Холмухаммадов личомдода, ҳисобот диҳам ва маслиҳатҳо гирам. Вале он кас дар беморхонаи ҳукумати буданд, назашино касеро рафтаи намегузаштанд. Дар фикри он будам.

ки бо кадом роҳ устодро бинам. Дидан на танҳо аз барои ҳисоботи кори иҷрокарда, балки аз саломатии муаллим огоҳ шудан мехостам. Чунки аз меҳмонсарон ҳукумати ба беморхона гузаронидани телефонро хавотир нокарда наметавонист.

Ҳануз дар ҷустуҷӯи роҳи воридшавӣ ба беморхона будам, ки занги телефон шуд. Овози ботамкини ҷида-ҷида суҳанкунии ба устод хос ба гушам мерасид. Занги ногаҳонии телефон маро дар гафлат гузошт. Вале саломатии устодро фаҳмида шод шудам. Он кас савол кардаанд, ки барои ҷӣ ман наздашон намеоям? Ҷавоб додам, ки назди шумо даромадан наметавонанд.

Б. Гафуров:

— Не, шуморо мемонанд.

— Не, муаллим, наметавонанд.

— Кай назди ман омада метавонед?

— Ҳар вақте ки шумо фармоед.

— Рӯзи якшанбе, яъне пасфардо, кучо мешавед?

— Дар хона.

— Мабодо аз шаҳр берун намеравед?

— Не, муаллим, ин ҳел одат надорам.

— Набошад, рӯзи якшанбе, соати 6 бегоҳ ман шуморо интизор.

26 июни соли 1977, рӯзи якшанбе соати 5⁴⁵ бегоҳ аз дарвозаи беморхона гузаштани шудам, ки навбатдор як марди ришу муйлабдори рус, пеш роҳамро гирифт. Ҳарчанд фаҳмондам, даъвати шахсии Б. Гафуровро далел овзрам, вале рухсат нашуд. Маҷбур шудам, ки ба устод телефон кунам ва арзи ҳол намоям. Он кас фармуданд, ки гушаки телефонро ба навбатдор диҳам.

Суҳбати навбатдор бо Б. Гафуров ба воситаи телефон:

— Дядя Саша!

— Я не дядя Саша, а дядя Ваня.

— Это не имеет значения, прошу пропустить Мухтарова.

— «Бабаджан Гафурович! Вы знаете, что тов. Расулов — первый секретарь ЦК партии, запретил к Вам кого-либо пропускать?»

— Его надо пропустить. Он мне нужен.

— Под Вашу личную ответственность?

— Хорошо.

Гафуров дар ошёнани дуввуми бинои нави (нулевоӣ) беморхона меҳобиданд. Вақте ки ман даромадам, он кас дар хонаи дарун, дар курсии назди кроват менишастанд. Соати 6 бегоҳ бошад ҳам хаво гарм буд. Аз ҳар тори мӯи устод арақ меҷахид. Баъди салому алайк ман савол кардам, ки муаллим барои ҷӣ

кондиционерро қўш накардед? Он кас ҷавоб гуфтанд, ки духтурхо рухсат намедиханд.

Ғафуров аз ҷой хеста маро ба хонаи аввал даъват карданд. Ҳарду баъди он вақт Вале сулфа он касро гулуғир шуда сухаи кардан намегузошт. Ман ҳамширани шафқатро даъват карда овардам. У ба бемор дору дод. Сулфа камтар шуд.

Б. Ғафуров гилаомезона гуфтанд, ки барои ҷӣ камизмо шуда, чанд вақт боз ба назди ман намеоед? Ҷавоб гуфтам, ки назди шумо омадан намемонанд. Дигар, ҳамин ки дар истироҳатгоҳ будам.

— Дар он ҷо ҷӣ кор мекардед?

— Кори шумо фармударо ҳамроҳи мутарҷим иҷро мекардам.

— Барои ҷӣ дар хона кор накардед?

— Барои он ки дар хона шаронти кор надорам.

— Чанд хона доред ва ахли онда чанд нафаранд?

— Бо фарзандон, келину набераҳо ёздаҳ нафарем. 4 хона дорем, ки андозааш 47 м².

— Ахрорҷон! — хитоб карданд устод, шумо шаронти зиндагӣ надоштаеду барои ҷӣ то ҳол ба ман ҷизе нагуфтед?

— Муаллим, шумо ранҷур хастед, сихат шавед баъд дар ин мавзӯ маслиҳат мекунем.

Ғафуров ором нашуда хитоб карданд:

— Шумо медонед, ки ба ғайр аз ман дар ин ҷо дигар шахси дилсӯз надоред? Р. Набиев, раиси Девони Вазирон, ҳоло дар Хоруг аст. У ки омад, ман мегӯям, ба шумо хона диҳад. Шумо аз ҷои ҳозиратон кучед. Хавлиро ба набераҳо монед! Масъалан ҷои қоратонро низ бояд фикр кард. Ҷои шумо Институти ховаршиносӣ. Вале ҷӣ илоч, ки ҳоло ҳуди президент Осимӣ директории ин институтро ба ўҳдааш гирифтааст.

Сўхбати асосии мо дар атрофи тарҷуман «Тоҷикон» ва роҳон талтар ба ҷои ҳозир кардани он буд.

Дар поёни сўхбат ба устод гуфтам, ки ман пасфардо, яъне 28 июн ба Франция сафар дорам. Барои як ҳафта. Баъзе масъалаҳои маслиҳат кардамонро баъди болтавг ба анҷом мерасонам. Дар ҷавоб Ғафуров гуфтанд, ки дар Франция масъалаи нақлиёт душвор аст. Дар Париж се нафар кормандони ман хастанд. Ба онҳо ман телефон мекунам, ки ба шумо кумак расонанд. Банда ба ин гуна меҳрубонии устод миниатлорӣ изҳор намудам.

Ҳангоми сўхбати дукасан мо ҳамсари он кас Каинтолина Александровна ва хоҳари хурдашон Зеби даромада омаданд. Устод одат доштанд, ки дар назди ҳамсари худ сўхбати илмӣ намекарданд ва суҳанҷояшон бо ҳам намеписанд (ба ман ҳамин

хел вонамуд мешуд). Хамсарашон баъзе суханҳои бемаврид ме-
гуфт. Масалан, дар ҳамин нишастӣ чорнафаран мо, ӯ гуфт, ки
чанд моҳ мешавад, ки дар Душанбе беҳуда мондем. Моҳи июл
Бобочои беттар ва саломат мешаваду мо ба Москва бармегар-
дем. Алоқатта, ҳолати ҳозираи бемор ба ин суханони бемаврид
мувофиқат намекард.

Зеби бо чехран шод ба Гафуров чунин хабар расонид.

— Аҳо! Собир университетро хатм намуда, бомуваффақият
диплом химоя кард.

Устод гӯё ин хабарро нашунавнда бошанд. Хатто хоҳара-
шонро табрик ҳам накарданд. Ман гумон кардам, ки аз омада-
ну сӯхбати моро халалдор кардани ин ду зан муаллим каме-
ранчида буданд. Ман се маротиба аз Гафуров рухсати рафтаи
пурсидам. Бори саввум бо дили нохоҳам маро ҷавоб доданд.
Шояд он кас аз иҷурии саломатии худ пай бурда бошанд, ки
ин сӯхбати охирии, сӯхбати ҷашм ба ҷашми мо гардид. Агар
ман ҳам инро медонистам, рухсати аз назди устод рафтаи ро на-
менурсидам.

Рӯзи дигар — 28 июн хабар доданд, ки сафари ман ба Фран-
сия дертар сурат мегирад. Фавран ба Б. Гафуров хабар расо-
нидан даркор буд, ки ба Париж занг назананд!

Гӯшаки телефонро ҳамсари устод бардошт ва хабари мав-
куф гулоштани сафарро ба он кас расонид. Дар ҷавоб хонум ба
ман гуфт, ки «оказывається Бабаджан Гафуровичу известно, что
Ваш отъезд атложен».

4 июл мебинист ман ба Москва парвоз кунам. Азбаски устод
бемори сахт буданд, нахостам, ки он касро бори дигар ташвиш
диҳам. Баъд маълум гашт, ки то бевақтии шаб он кас ба те-
лефони ман интизори кашида, мачбур мешаванд, ки худашон
занг зананд.

Тобистон, дар рӯи хавлӣ бо аҳли онла ва хешу таборе, ки
барои гусел омада буданд, менишастем. Соати 10⁰⁰ дақиқа зан-
ги телефон шуд. Духтарам Саодат гӯшаки онро бардошта гуфт,
ки «Дада! Шуморо ё Гафуров ё Турсунода менурсанд».

Саволи аввалини Гафуров: Ба Франция фардо меравед-мӣ?
Пеш аз он ки ҷавоб гӯям аз ҳолу аҳволи он кас пурсон шудам.
Ба ҳамин саволҳои ҷавоби мусбӣ медоданд. Ягон шикоят аз
бемории худ набуд.

Ҷавоби маро фаҳмида устод гуфтаанд, ки ман ба Париж занг
задам. Шуморо пешвоз гирифта, ёрӣ мерасонанд. Ман аз теле-
фон накардани худ хичил шуда бошам ҳам, аз гамҳорӣ ва мех-
рубонии ин шахси начиб чунон шод гардида будам, ки онро
наметавонам ба калам оварам. Устод 8 рӯз пеш аз марги худ

(12 июл) ба ваъдаашон вафо карда, гами маро хӯрданд, ва бемории вазнини худро! Ин гуна одам, ин хел инсоли шариф, инхоят кам аст. Хусусан дар рӯзҳои мо!

4 июл дар мехмонхонаи «Ленинградская»-и Москва сокин шудам. Рӯзи дигар дар станицияи метро бо муовини директори мехмонхонаи «Тоҷикистон» дар Москва, ҳамшахриямон Содиқов вохӯрдм. 5 гуфт, ки ду рӯз иҷтимоӣ мо интизори шумоем. Сабабашро пурсидам. Содиқов посух дод, ки Бобочои Ғафуров телефон карда аз мо лоҳиш намуданд, ки барои Муҳторов як номер ҷудо карда монем. Холо домери мехмонхонаи мо интизори шумост. Ман ба рафиқ Содиқов миннатдори нэхор намуда, гуфтам, ки эҳтиёҷ барои истикомат дар Москва надорам.

Ин хабар гамхори устодро инсбат ба ман бори дигар исбат менард, ки фаромӯшнашаванда аст.

Аз Франция 14 июл ба Москва баргашта, дар мехмонхонаи «Москва» ҷойгир шудам. Соат 10 шаб буд. Фавран аз мехмонхона берун шуда, ба бинои телеграфи марказӣ омадам. Хостам ба беморхона занг занам. Вале дер шуда буд, дар Душанбе соати яки шаб буд.

Бинобар ин ба хона занг зада аввал аз Ғафуров савол кардам. Ҳамсарам Саломат суҳан гуфта наметавонисту гирия мекард. Оқибат бо овози гирилолуд хабар дод, ки «имрӯз рӯзи дафнашон».

Дунё ба назарам торик гашт. Хатто фаромӯш кардам, ки дар кучо ҳастам. Факат гуфтам, ки «дар дафни устод хурду калон ҳозир бошед!» Гушаки телефон аз дастам раҳо хӯрд. Худи ман рафта расида наметавонистам. Чунки паспорти хориҷиро мебоист супорид. Аз писарам Аброрҷон, ки дар Дубна буд, пул гирифта билет харидан дархор буд.

Вақте ки ба Душанбе расидам, ҳасад устодро ба ҳок супорида буданд. Дар назди хирмани чанбаргулҳои тару тоза ҳамсари устод танҳо менишаст. Дукаса оби дила мерехтем. Ҳеч бонариам намеомад, ки чуни марди бузург, марде, ки инсбат ба ман гамхори падарона дошт, абади чашм пушида бошад!

Ба худ аҳд кардам, ки барои абади гардонидани хотираи ӯ сахм гузорам. Ин сахм ба забони тоҷикӣ ҳозир кардани асарҳои устод «Тоҷикон», китобҳои дар хақи Ғафуров ҷон кардаам ва ин хотираҳонд, ки барои ҷамоати ояндаи тоҷик навишта шудаанду набонд аз маъфият холи бошанд.

Муносибати падарона ва самими Б. Гафуровро инсбат ба ман, «нишасту хези» моро бисёр касон медонистанд. Илова бар ин, ман ба омӯхтаи ҳафт ва фаъолияти устод машғул шудам. Аз хамин сабаб, хангоми сӯхбатҳо касоне пайдо мешуданд, ки аз фаъолияти Б. Гафуров донишманди шуда, саволҳо медоданд ё худ онҳо худашон ҳамроҳи ӯ кор кардаанд ё корафтада шудаанд. Ин гуна одамонро ман саволборон мекардам. Холо баъзе аз хотироти онҳоро, ки ба назарам хеле ҷолиби диққатанд, мазҳабдор хонандагон мебаронам.

Юсуфов Мирзо солҳои 50 котиби аввали ҳизби ноҳияи Евои буд. Аз рӯи вазифа бо Б. Гафуров, ки он солҳо котиби аввали ҳизби ҷумҳурии Тоҷикистон буданд, сӯхбат ва вохӯриҳо дошт. Боре, гуфта буд ӯ, дар бюрои Кумитаи Марказӣ ҳисоботи котибҳои якҷанд ноҳияро доир ба рафти киштукори саҳроӣ шундадан мехостанд. Навбат ба котиби якуми ноҳияи Норақ расид. Вақте ки ӯ аз ҷой хест, саволи аввали Б. Гафуров хамин шуд: «Барои ҷӣ риши шумо нотарошида?» Ӯ ҷавоб гуфт, ки «вақт танг буд, саросема роҳи Сталинобро пеш гирифтам, ҳоло рафта метарошонам».

Б. Гафуров овоз баланд накарда, оромона ба ҳозирин гуфтанд, ки «сирӯз ин рафиқро намешунавем. Ҳисоботи ӯ баъди тарошидани ришаш дар бюрои КМ гузошта мешавад». Ин наъв муомила, ҳарчанд ки барои баъзе аз ҳозирин хандаовар буд, вале аҳамияти тарбиявӣ дошт ва одоби роҳбариро тарғиб мекард.

Бо ташаббуси мудирин маорифи ноҳияи Фарҳор 80-солагии Б. Гафуров дар он ҷо бо тайёрии зиёд ва хеле пурдабдаба қайд карда шуд. Дар ҷамъомади умумии ноҳия баъди баромадҳои расмӣ, ки ба ҳаёт ва фаъолияти устод бахшида шуда буданд, ман аз хотираҳои хеш нақл карда ба саволҳои ҳозирин ҷавоб гуфтам. Дар навбати худ, баъзе аз фаълони калонсоли ноҳия хотираҳои худро дар бораи Гафуров нақл карданд.

Яке аз онҳо, ки Шарифов ном дошт, чунин гуфт: Солҳое, ки Б. Гафуров котиби аввали ҳизб буданд, мо дар ноҳияи Ленин истиқомат доштему дар колхоз кор мекардем. Бригадирин мо одами аҳли савод набуд, ӯ бо колхозчиён дағал муомила мекард, баъзан дар ҳаққи онҳо ҷабр мекард. Боре кор ба ҷое расид, ки як колхозчи ба сари бригадир даст боло кард. Гунаҳгорро ҳаёс карданд. Вале аҳли деҳа, ки аз бригадир варазон буданду қору кирдори ӯро медонистанд, ба тарафи ҷабрланда истодаанд. Дар ҳуди ноҳия ҳеҷ кас арзи онҳоро напурсид ва ба

(12 июл) ба ваъдаашон вафо карда, гами маро хӯрданд, ва бемории вазирии хӯдро! Ин гуна одам, ин хел инсонии шариф, ниҳоят кам аст, Хуеусан дар рузҳои мо!

4 июл дар меҳмонхонаи «Ленинградская»-и Москва сокин шудам. Дар ин дигар таъддиси метро бо муовини директори меҳмонхонаи «Тоҷикистон» дар Москва, ҳамшахриамон Содиков вохӯрдм. 5 гуфт, ки ду рӯз иҷтимоӣ бо интизори шумоём. Саббаширо пурсидам, Содиков посух дод, ки Бобочон Гафуров телефон карда аз мо хоҳиш намуданд, ки барои Мухторов як номер ҷудо карда монем. Ҳоло номери меҳмонхонаи мо интизори шумост. Ман ба рафик Содиков миннатдорӣ илҳор намуда, гуфтам, ки эҳтиёҷ барои истиқомат дар Москва надорам.

Ин элбар гамхориин устодро нисбат ба ман бори дигар исбот накард, ки фаромӯшнашаванда аст.

Аз Франция 13 июл ба Москва баргашта, дар меҳмонхонаи «Москва» ҷойгир шудам. Соат 10 шаб буд. Фавран аз меҳмонхона берун шуда, ба бинои телеграфи марказӣ омадам. Ҳостам ба беморхона занг занам. Вале дер шуда буд, дар Душанбе соати яки шаб буд.

Бинобар ин ба хона занг зада аввал аз Гафуров савол кардам. Ҳамсарам Саломат сухан гуфта наметавонисту гири мекард. Оқибат бо овози гиряолуд хабар дод, ки «имрӯз рӯзи дафнашон».

Дуни ба назарам торик гашт. Хатто фаромӯш кардам, ки дар кучо ҳастам. Фақат гуфтам, ки «дар дафни устод хурду калон ҳозир бошед!» Гушаҳои телефони аз дастам раҳо хурд. Худи ман рафта расида наметавонистам. Чунки паспорти хориҷиро мебоист супорид. Аз писарам Абборҷон, ки дар Дубна буд, пул гирифта билет харидан даркор буд.

Вақте ки ба Душанбе расидам, ҳасали устодро ба хок супорида буданд. Дар назди хирмани чанбаргулҳои тару тоза ҳамсари устод танҳо менишаст. Дукаса оби дида мерехтем. Ҳеҷ бовариам намеомад, ки чунин марди бузург, марде, ки нисбат ба ман гамхориин падарона дошт, абадӣ ҷашм пӯшида бошад!

Ба худ аҳд кардам, ки барои абадӣ гардонидани хотиран ӯ сахм гузорам. Ин сахм ба забони тоҷикӣ ҳозир қарлани асарии устод «Тоҷикон», китобхона дар ҳаққи Гафуров ҷол кардаам ва ин хотираҳованд, ки барои ҷавонони онндаи тоҷик навишта шудаанду набояд аз манфиат холи бошанд.

Муносибати падарона ва самимии Б. Ғафуровро нисбат ба ман, «нишаста ҳази» моҳи бисёр қасон медонистанд. Илова бар ин, ман ба омӯхтани ҳаёт ва фаъолияти устод машғул шудам. Аз ҳамин сабаб, ҳангоми сӯхбатҳо қасоне пайдо мешуданд, ки аз фаъолияти Б. Ғафуров доништанӣ шуда, саволҳо медоданд ё худ онҳо худашон ҳамроҳи ӯ қор кардаанд ё қорафта шудаанд. Ин гуна одамонро ман саволборон мекардам. Холо баъзе аз хотироти онҳоро, ки ба назарам хеле ҷолиби диққатанд, манзури хонандагон мекардонам.

Юсуфов Мирзо солҳои 50 қотиби аввали ҳизби ноҳияи Ёвон буд. Аз рӯи вазифа бо Б. Ғафуров, ки он солҳо қотиби аввали ҳизби ҷумҳурии Тоҷикистон буданд, сӯхбат ва вохӯриҳо дошт. Боре, гуфта буд ӯ, дар бюрои Кумитаи Марказӣ ҳисоботи қотибҳои якҷанд ноҳияро доир ба рафти киштукори саҳроӣ шунавидан мехостанд. Навбат ба қотиби якуми ноҳияи Норақ расид. Вақте ки ӯ аз ҷой хест, саволи аввали Б. Ғафуров ҳамин шуд: «Барои чӣ риши шумо нотарошида?» Ӯ ҷавоб гуфт, ки «вақт танг буд, саросема роҳи Сталинобро пеш гирифтаам, холо рафта метарошонам».

Б. Ғафуров овоз баланд накарда, оромона ба ҳозирин гуфтанд, ки «нимрӯз ин рафиқро намешунавем. Ҳисоботи ӯ баъди тарошидани ришаш дар бюрои КМ гузошта мешавад». Ин наваъ муомила, ҳарчанд ки барои баъзе аз ҳозирин хандаовар буд, вале аҳамияти тарбиявӣ дошт ва одоби роҳбариро тарғиб мекард.

Бо ташаббуси мудирӣ маорифи ноҳияи Фарҳор 80-солагии Б. Ғафуров дар он ҷо бо тайёрии зиёд ва хеле пурдабдаба қайд карда шуд. Дар ҷамъомади умумии ноҳия баъди баромалҳои расмӣ, ки ба ҳаёт ва фаъолияти устод бахшида шуда буданд, ман аз хотираҳои хеш нақл карда ба саволҳои ҳозирин ҷавоб гуфтаам. Дар навбати худ, баъзе аз фаълони калонсоли ноҳия хотираҳои худро дар бораи Ғафуров нақл карданд.

Яке аз онҳо, ки Шарифов ном дошт, чунин гуфт: Солҳое, ки Б. Ғафуров қотиби аввали ҳизб буданд, мо дар ноҳияи Ленин истиқомат доштему дар қолхоз қор мекардем. Бригадирӣ мо одами аҳли савод набуд, ӯ бо қолхозчиён дағал муомила мекард, баъзан дар ҳаққи онҳо ҷабр мекард. Боре қор ба ҷое расид, ки як қолхозчӣ ба сари бригадир даст боло кард. Гунҷ-горро ҳаёе карданд. Вале аҳли деҳа, ки аз бригадир норозӣ буданду қору қирдорӣ ӯро медонистанд, ба тарафи ҷабрдида истодаанд. Дар ҳуди ноҳия ҳеч қас арзи онҳоро напурсид ва ба

додашон нарасид. Дар он сурат мардум ба қароре омаданд, ки маро ҳамчун намоянда ба назди Б. Гафуров равои кунанд.

Он вақт Кумитаи Марказӣ дар бинои кӯхнаи дуошёна (ҳоло бинои Президиуми Академияи улуми Тоҷикистон) ҷойгир буд. Дар даромадгоҳ бо Б. Гафуров рӯбарӯ задем. Ман ба он кас гуфтам, ки аз номи колхозчиён арздорам. Дар ҳамин асно, ҷавоне ҳозир гардиду ӯ ҳам дарди дил кардани шуд.

Гафуров аз роҳ баргашта моро ба хонде дароварданд ва ба ҷавон рӯ оварда ҳол пурсиданд. Ҷавон аз Ғарм (ё Қӯлоб) омада, мехостааст ба факултети таърихи донишқадан ба номи Т. Ғ. Шевченко дохил шавад. Вале аз имтиҳон нагузаштааст. Б. Гафуров аз ӯ савол карданд: «Ҷанги якуми ҷаҳон қадом сол сар шуда буд?». Ҷавон саросемавор фикр накарда ҷавоб гуфт, ки соли 1812. Б. Гафуров захрӯндаас карданду сӯшаки телефониро бардошта ба ректори донишқада занг заданд, ки ин ҷавонро ба институт қабул кунед. Шояд устод онро ба назар дошта бошанд, ки ҷавони то котиби Кумитаи Марказӣ ба арз омада, бояд дар оянда хонад. Баъди руҳсат додани ҷавон, устод ба ман рӯ оварда, арзамро пурсиданд. Ман воқеаро ботафсил баён кардам. Он кас гуфтанд, ки «қорро ҳатман тафтиш карда мебинем».

Баъди ду ё се рӯз ба колхозии мо намояндаи Кумитаи Марказии хизб А. Имомов омада, қорро санҷид ва маҳбӯсро аз ҳабс озод карданд.

Умуман Б. Гафуров ба қорро хоҷагии қишлоқ, неқӯаҳолии мардум диққати ҷидди меоданд. Ба вилояту ноҳияҳои дурдаст сафар карда, шунидаву доништашонро бо ҷашми худ меиданд ва февран ягон қарори муфид қабул менамуданд. Инро дар мисоли сафари он кас ба ноҳияи Айӣ (Фалғар) киёс карда будем.

Боре Б. Гафуров ба вилоти Бодахшони Кӯҳӣ сафар мекунанд. Роҳҳои ноободи кӯҳӣ барои одами пойш маслуқ қорри сабуқ набуд. Сабаби сафар бо ҷашми худ дидани зиндагии пурмашаққати бодахшонӣён буд. Он вақт вазифи котиби якуми хизби вилоятро ҳамшаҳрини ман, шодравон Бурҳонӣ аздо мекард. Баъди гузаштани ҷанд муддат эшон ба ман нақл карданд, ки шароити зиндагии мардум ниҳоят мушқил буд. Оянда ҳаман андохсон давлатиро месупориданд. Нақлиёт барои борқашонӣ намерасид. Роҳҳои кӯҳӣ нообод ва хатарнок буданд. Хангоми сафари Б. Гафуров қор ба дараҷае расид, ки котиби аввали хизби ноҳияи Мурғоб аз мо рӯй панаҳ кард, ҷуръати рӯбарӯӣ шудан дар ӯ пайдо нашуд. Б. Гафуров амр карданд, ки ин гуна одам бояд аз вазифа озод карда шавад. Баъди бозгашт ба Сталинобод Б. Гафуров масъалии Помирро махсус дида ба-

ромада, мардуми вилоятро аз андозҳои давлатӣ озод карданд.

Нақли дигаре, ки тасдиқи онро аз Б. Гафуров гирифта будам. Боре он кас ба ноҳияҳои Қонибодом ва Исфара сафар мекунад. Дар Қонибодом замини пахтаи колхозро, ки раисаш Қахрамони Меҳнати Сотсиалистӣ ва депутати Шурои Олии Ҷумҳурӣ буд, дуданӣ мешаванд. Як қитъаи замини калони пахтазорро алафи бегона пахш карда буд. Сабаби онро Б. Гафуров мефурсанд. Раис далелҳои зиёд меоварад ва ваъда медиҳад, ки худӣ қамии рӯз ба тоза кардани пахтазор аз алаф шурӯъ мекунад.

Б. Гафуров ба ин ваъда бовар карда, ба Исфара гузашта мераванд. Баъди 2—3 рӯз, хангоми бозгашт, боз ба ҳамон колхозии ноҳияи Қонибодом омада раисро мебинанд. Раис Гафуровро ба замини дигар бурданӣ мешавад. Он кас мефармоянд, ки ба ҳамон замини алаф пахшкарда баранд. Маълум мешавад, ки алафи пахтазор тоза нашудааст. Устод меранҷанд ва ба котиби хизби Қонибодом амр мекунад, ки раисро аз ҳайати хизби коммунистӣ бароранд. Баъди бозгашт ба Душанбе ба ҳамон котиб тавассути телефони маслиҳат медиҳанд, ки кори шахсии раисро холо ба бюрои кумитаяи вилоятӣ хизб набароварда то тирамоҳ сабр кунад. Мақсади сабр кардан маънии санҷидани оқибати кори раиси ваъдадиҳанда дошт. Дар ҳақиқат, ин шахс плаии пахташӯроӣ ва дигар маҳсулотҳои хоҷагии кишрокро чанд маротиба изофа супорида буд. Бо амри Б. Гафуров ӯро аз нав ба ҳайати хизб барқарор мекунад.

Ин гуна муносибат ба раиси номдор дар тамоми шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ овоза шуда буд. Боре хангоми сӯҳбат аз Б. Гафуров ҳамин масъаларо савол кардам. Мақсади ман донишҷӯи ҳақиқати ҳол, бидуни овозаҳо буд. Устод тасдиқ ва илова намуданд, ки раиси худнасанд таъиноти котиби аввали хизби ҷумҳуриро иҷро накунад, аз ин дигаронро низ паси сар карда ваъдадиҳӣ кардан мегирад.

Мисоли дигар аз муносибати Б. Гафуров бо роҳбарони ноҳияҳо ва раисони колхоз.

Рӯзе дар хонаи нависандаи маъруфи тоҷик Сотим Улугзода бо як марди миснақадӣ хушандомӣ соҳхӯрда похурдам. Он кас Ваҳхобҳои Имомов, собиқ раиси кумитаяи иҷроияи ноҳияи Сталинобод, Қахрамони Меҳнати Сотсиалистӣ, ҳамдигери нависанда буданд. Мо дар мавзӯҳои гуногун, аз ҷумла дар бораи Б. Гафуров, сӯҳбат мекардем. Дар ҳаққи ин шахс аз забони ҳозирини суҳбатчиҳои нек мешунидам.

Як воқеа аз ин сӯҳбат дар ёдам мондааст. Раиси кумитаяи иҷроия нақл кард, ки боре ваъдани чид ба давлат супорида-

ни пахта ниҳоят душвор буд. Хаво наест омад, барфу борон кори дехқониро мушкил гардонид. Техникан ҳоҷагини қишлоқ намерасид. Дар чунин шароити вазнин роҳбарони ноҳияи мо каме осуда буланд, ки дар ин давлатии пахтасупориро иҷро карданд. Рузе ману котиби хизби ноҳияро ба бюрои Кумитан Марказӣ даъват намуданд.

Б. Ғафуров дар баромади худ аъзоёни бюро ва даъватшудагонро аз вазъияти кори сахро огоҳ сохта, ба онҳое дахл намуданд, ки дар натиҷаи фориғболӣ кори пахтачиниро сует карданд. Таклиф гардид, ки ду нафар раиси колхозе, ки дар бюро ҳозир буданд, аз аъзогони хизб бароварда шаванд. Баъди қабули чунин қарор Б. Ғафуров ба мудирӣ шӯъба амр карданд, ки Сидети партиязии он ду нафарро аз дасташон бигиранд. Яке аз раисон билеташро супорид, дигараш гуфт, ки билеташро ҳамроҳ наовардааст.

Бо вучуди он ки мо плани пахтасупориро иҷро карда будем, ба қатори дигарон мавзӯи муҳокима гашта, ҷазо (выговор) гирифтём. Қарори бюро саҳт буд. Баъди чунин таклон роҳбарони ноҳияи мо як ҳафта аз пахтазор беруи нашуда, ҳаман хурду калонро ба пахтачинӣ сафарбар карданд. Баъди гузаштани ин ҳафтаи мушкил Б. Ғафуров маро аз даруни пахтазор пайдо карда, оромона суҳбатони хуби падарона гуфта, дилбардорӣ намуданд. Оқибат қор ба дараҷае расид, ки ман сазовори уивонин Қахрамони Меҳнати Сотсиалистӣ гаштам. Ман, гуфт қахрамон, ду ҷизро фаҳмидам. Аввал он ки агар ҳамон навъ қарори савтсиронен бюрои Кумитан Марказӣ намешуд, ҳамон сол чумхурӣ плони пахтасупориро иҷро намекард.

Хулосан дигари ман, нисбати шахсияти Б. Ғафуров аст. Он кас дар вақти ноилоҷӣ ба гунаҳкор ҷазо дода, аз ҷазогирифтагон наранҷида, домангир нашуда, боз ба қадри онҳо расида, ба таъри сазовор қадриносии қарда метавоинстанд.

Соли 1961, моҳи май, дар шаҳри Кӯрғонтеппа, дар хонаи рафиқу бародари ҳамяроқи худ Хайдархӯда Усмонов бо котиби аввали хизби шаҳр П. Парамонов ҳамсуҳбат шудам. Он вақт котиби аввали хизби чумхурӣ Т. Улчабоев аз вазифа сабуқдӯш гардида, дар ҳар кучо, ин воқеа мавзӯи муҳокима қарор гирифта буд. Баъди каме саргарм шудан П. Парамонов нақл кард, ки ӯ дар замони се котиби аввали хизби чумхурӣ (Протопопов, Ғафуров ва Улчабоев) ифои вазифа кардааст. Ғафуров омада ба сари замин меафтад. Дар дасташон як ҷубча буд. Бо он чуқуриин шудгори тракторро месанҷиданд. Кори замингардӣ, санҷидани натиҷаи меҳнати ҷуфтгарон то нимирӯзӣ идома меёфт. Баъд моро ҷавоб дода худашон ба меҳмонхона рафта ис-

тироҳат мекарданд. Соати 5 бегоҳ Фафуров боз ба сахро баромада қорашонро давом медоданд. Вақтхое мешуд, ки Фафуров хомӯшона маро то ду соат гӯш дода, баъд ба ягон худосан муфта меомаланд. Вале чунин хислатхоро ман дар давоми кори панҷсолаи Улчабоев дида натавонистам. Ягон бор нашудааст, ки ӯ маро акалан 10 дақиқа гӯш дода бошад. Сухани касро бурида мегуфт, ки «А.. все это ЦК известно!» Дар иҳтило Улчабоев бештар вақти худро ба маинат сарф мекард.

Ба назар чунин мерасид, ки Парамонов на танҳо вазифаи ду мансабдор, балки инсонигарии онҳоро ба тарозу гузошта, муқонса кардааст.

Нависанда Иноят Насриддин зери сарлавҳаи «Эҳтиром ба гузашта» аз рӯзгори табиби халқи Гулаҳмади Ҳасанзод дар ҳафтаномаи «Адабиёт ва санъат» (20 августи с. 1992) мақолае ҷой карда, аз давраи ҷавонии табиб нақли ҷолибе овардааст. Гулаҳмади Ҳасанзод ханӯз дар ҷавонӣ (13-солагӣ) намозхон буд. Боре бригадирӣ колхоз ӯро барои намозхонӣ зада гирён мекунад. Хамин лаҳза Фафуров дар пахтазор ҳозир шуда мепурсанд, ки барои чӣ гиря мекуни, писарам? Шаҳси ӯро задагӣ дурӯғ мегӯяд, ки отаи ин бачаро ба ҷанг бурдаанд. Чанд рӯз аст, худаш нони серӣ нахурдааст.

— Ҳеч гап не, писар. Ин рӯзҳо ҳам мегузаранд.— дасти навозиш ба сари Гулаҳмад мебарад, марди ношинос ва ба шахси задагӣ рӯ оварда, таъкид менамояд.— «Ба бригад гӯед, ки ба ин бача 10 кило галла нависонад».

Ба Гулаҳмад боз гиря мекунад. Барои даҳ кило галла не, барои мисли падар ба сараш дасти навозиш дароз кардани як марди ношинос. Табиби оянда он рӯз намедонист, ки ин марди ношинос Бобоҷон Фафуров аст. Солҳо гузаштанд.

Китобхон барои табибиаш гирд овардан Гулаҳмадро китобхон динӣ ва худашро тарғибгари дини ислом шумурда, ҳабе мекунанд. Ӯ се сол дар маҳбаси Душанбе бо қотилону дуздон зиндонӣ буд. Дар хамин солҳои душвор овозе ба гӯши ӯ мерасид, ки мегуфт: ҳеч гап не, писар, ин рӯзҳо ҳам мегузаранд. Ба ҳаёли Гулаҳмад ин овози падари миллат Бобоҷон Фафуров буд.

Нақлҳои зиёде, ки ман дар ҳаққи Б. Фафуров шунидаам, ба кулли мусбанд. Онҳо аз ақлу зақоват, одамшиносӣ, кордонӣ, ӯҳдабарӣ ва ғамхорию дилсӯзии устод раишан шаҳодат медиҳанд.

Соли 1982, моҳи январ, дар меҳмонхонаи «Ҷонпат»-и Дехлай бо ҷормандаи Институти ховаршиносии Москва, доктори фанни таърих Н. А. Халфин вохӯрдм. Дар маркази фарҳанги шӯ-

равии хамин шаҳр як зани солхӯрда дучор шуд, ки ӯ ҳам дар хамин институт кор мекарду барои кори муваққати ба Дехли омада буд. Боре харсеямон дар хонаи хамин зан нишаста суҳбат мекарданд. Бори институту номбурда ва хислатҳои неки Гафуров мерафт. Ду накли онҳо дар хотирам мондааст.

Боре ба хонаи кории Б. Гафуров бо кадом як кор, коргари одаш, зани солхӯрда даромада, коғазеро имзо мекунонад. Баъди имзо Б. Гафуров ба ин зан рӯ оварда гуфтаанд: «Вы сегодня очень хорошо выглядите. Наверное хорошо спали?» Зан аз ин суханон хушхол гашта, миннатдорӣ изҳор намуда, берун меравад. Устод ба Н. А. Халфин рӯ оварда мегӯянд, ки ба одам чизи бисёр даркор нест, сухани хуш аз ҳар чиз эътибар таъсир мебахшад. Ман бовари дорам, ки як рузи том хамин хонум бо рӯи хуш кор мекунад».

Зани дигар, ки чандон хусну ҷамолӣ дилфиреб нашофт, пушокашро мувофиқи синну соли худ наменӯшид ва завқи худнигаҳдоринаш паст буд, боре як кеши нашини зебои истеҳсоли хоричиро пушида, худнамой кардааст. Вале либос ба ин зан намезебид, вучуди ӯро баднамо карда буд. Барои гирифтани фикри ҳамкоронаш ин хонум ба хонаи кории ҳар кадоме онҳо даромада баромадааст. Барои ин зан фикри Б. Гафуров инсбат ба пушоки ӯ ниҳоят кимат буд, то ки фикри роҳбари худро ба дигар кормандон эълон кунад. Аз хамин сабаб ӯ бо ҳар бахона се маротиба ба назди устод мебарояд. Б. Гафуров ба пушоки ӯ эътибор намедихад. Бори чаҳорум ин зан назди он кас хоҳир шуда, оқибат савол мекунад: «Бабаджан Гафурович! Вам нравится моя кофта?»

Гафуров мегӯянд: «У вас очень красивая кофта. Наверное заграничного производства?»

— Да-я, Бабаджан Гафурович!

— Тогда, она должна быть очень дорогая?

— Да, очень дорогая!

— Тогда, Вы поменьше её носите (Агар он кас ин пушок ба шумо намезебад напӯшед, негуфтанд, зан меранҷид).

Ду нафар ҳамсуҳбати ман бош чунин нақл кардаанд: боре аз Тоҷикистон гурӯҳи донишҷӯён бо сарварии муаллими худ ба тамошон Москва рафта буданд. Онҳо дар қабули Б. Гафуров шуда аз ӯ илтимос менамоянд, ки ҳамроҳ аксардорӣ кунанд. Устод розӣ мешавад. Хангоми суҳбат ба Б. Гафуров маълум мешавад, ки донишҷӯён аз муҳлат пеш бояд ба ватан баргарданд, чунки вузлашон тамом шуда буд. Б. Гафуров аз сандуки ғӯлодики худ ду ҳазор сӯм бароварда, ба донишҷӯён медиҳад.

ки сӯҳрату тамошон худро идома диҳанд. Донишҷӯён икониҳт пайдо мекунанд, ки боэ як ҳафтаи дигар дар Москва монанд.

Ин нақдро баъдтар ман аз як донишҷӯи дар қабули Гафуров ҳузуртошта низ шунда будам. Акси Б. Гафуров бо донишҷӯён, ки дар қабулгоҳи устод аккоси шудааст, дар рӯзномаҳои чумхурӣ нашр шуда буд.

Албатта, чунин ғамхорни падарона як умр дар хотири ҷавони тоҷик нақш хоҳад баст.

Б. ГАФУРОВ ВА ЗУФАРХОН ЧАВҲАРИ

Аз хотираҳои дар ин китоб ғирдоварда, аз нақли олиму шоиру нависандагон маълум, ки як соҳан кори ташкили Б. Гафуров алоқамандии ӯ бо эҷиёни тоҷик, ёри ҳарчониба ба онҳо, дастгирии ҳар як ҷорабинӣ ва хабардорин домини эшон аз ҳолу аҳволи онон буд. Як мисоли равшани ин гуна муносибати Б. Гафуров бо шоирон дар шахсияти Зуфархон Чавҳарӣ мушоҳида мешавад.

Чавҳарӣ (1860—1945) дар шаҳри УроҶенна ба дунё омада, аз ҷавонӣ дар шеърғуй зеҳин тез дошт. Дар онлан шоир ба камол расида, дар адабиёт макоми баландро ишғол кардааст. Чавҳарӣ назар ба бедашнисосони замонаш пешсаф буд. Бинобар ин С. Айни, Ҷашмат, Муҳтарам ва дигарон ба эҷодиёти шоир баҳои баланд додаанд.

Вале солҳои 30-юм Чавҳарӣ, мисли даҳҳо шоиру олим, ҳамчун «сунсури хавфинок» таъкиб карда мешавад. Эшон маҷбуран яқчан сол дар деҳаҳои дурдасти кӯхистон панох меёбанд. Гурезагӣ ба кори эҷодии он кас таъсири манфӣ расонид. Азбаски шеърҳои ӯро ҷоп намекарданд, яъне намекоиданд, шеърнависиро тақрибан тарқ карда буд. Б. Гафуров аз зумран ононс буданд, ки истеъдоди Чавҳарӣ, ақлу заковат ва дониши ӯро хело хуб дарк мекарданд. Ба қавли худ он кас, хангоми сафарҳои корӣ ба УроҶенна ҳатман бо Чавҳарӣ вохӯрда, ҳамсуҳбат мешудаанд ва аз ӯ маслиҳатҳо мегирифтаанд.

Ҳатто, аз Душанбе Б. Гафуров ба назди Чавҳарӣ қосидонро равои карда, маслиҳат менурсидаанд. Ин гуна одами боэътимода Б. Гафуров, шахси хоксори кордида, мутахассиси соҳан маорифи халқ Ҳабибулло Неъматуллоев буданд. Он кас ба ман нақл карда буданд, ки боре Б. Гафуров роҷеъ ба эҷодиёти Мирзо Абдулқодирӣ Бедил суҳан роида, маро ба назди Зуфархон Чавҳарӣ фиристоданд. Мақсад аз ин кор он буд, ки Б. Гафуров мехостаид фикри шоирро доир ба эҷодиёти Бедил фаҳмида гираид.

Дар Уротеппа Чавҳарӣ мақсадро фаҳмида, аз иқдоми Ғафуров огоҳ гашта гуфтанд, ки Бедил шоири забардаст, вале диндор буд. Бо ҳамин мазмун он кас иборат аз чор варақ нома хат ба барои Б. Ғафуров навишта ба Нейматуллоев доданд.

Баъди шиносӣ бо ин нома Б. Ғафуров ба Нейматуллоев бо як калима ҷавоб гуфтаанд: «намешавад!». Вале мақсади Б. Ғафуров онди Бедил то ҳол ошкор нашудааст, ки барои чӣ «намешудааст». Номан Чавҳарӣ бошад, ба гуфти Нейматуллоев, дар дасти он кас мондааст. Яъне ин нома то ҳол дар бойгонии эшон махфӯз аст.

Хангоми яке аз сӯхбатҳои мо Б. Ғафуров аз Зуфархон Чавҳарӣ сухан огоҳ намуда, гуфта буданд, ки аз солҳои дароз «ҳомӯш» истодани шоир огоҳ гашта, Чавҳариро ба хузури худ, ба Душанбе даъват карда овардам. Баъди салому алайку иттиҳолпураи ва сӯхбати рафиконо, ба сари мақсад омадем.

Ман аз Чавҳарӣ савол кардам:

— Таксир, ҳамин «тӯрагӣ» бис не мӣ?

Чавҳарӣ ҷавоб гуфтанд:

— Э...! Ҳамин «тӯрагӣ» ба дили худам ҳам задааст.

Б. Ғафуров:

— Агар «тӯрагӣ» ба дилатон зада бошад, шумо шеър гӯед. Шеъри шумо барои мо даркор аст. Намозатонро хондан гиред, вале шеър гӯед!

Дар он солҳои маҳлудияти эҷодӣ, аз забони корманди маҷсули хизбӣ-сиёсӣ, шунҷидани чунин суханон («намозатонро хондан гиред, вале шеър гӯед!») барои Чавҳарӣ ғайриҷашмдошт буд. Вале ӯ ба Б. Ғафуров боварии кулли дошт. Баъди чунин маслиҳати ошкоро ва қадриносии шоир дostonҳои таърихӣ ва қаҳрамонӣ навро эҷод кардааст (dostonҳои «Зафар», «Мухаммадҷон», «Офтобхон» ва ғайра).

Б. Ғафуров дар муомилаи оқилонане худ инсбат ба Зуфархон Чавҳарӣ боз як «шоҳан шикастан» назми тоҷикро эҷод кардааст.

Б. ҒАФУРОВ ВА «ШАШМАКОМ»

Истеъдоди ташкилотчиӣ ва роҳбарии Б. Ғафуров тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷумҳуриро дарбар карда буд. Дар солҳои мушкили баъди ҷанг, солҳое, ки танҳо бо маслиҳати Москва корро огоҳ намуда анҷом додан имконпазир буд, ӯ тавонистааст мустиқлони ба соҳаҳои даст занад, ки дар таърихи тамаддуни ҳалки тоҷик, дар ҳаёти оянда ӯ мақоми хос бозидаанд ва мебошанд. Ин ҳам бошад, аз нав анҷод гардонидани сӯғати воҷо.

санъати нотакрори маҳони суруду мусиқӣ — санъати «Шашмаком» буд. Барои иҷрои ин кор Б. Ғафуров қонунишканӣ намуда, чораҳои андешидааст, ки акли қонил очилӣ мекунад.

Ҷ. меликет, ки барои рӯи об баровардани санъати мусиқии «Шашмаком» PDF Compressor Free Version дар ҳофизу мусиқиишнинг зарур аст. Он вақт дар Душанбе танҳо Ғазлиддин Шаҳобов зиндагӣ мекард. Аз рӯи нақли Ғафуров, ки ба мун қарда бузанд, хабар мерасад, ки як ҳофиз шашмақомдон — Бобоқул Ғайзуллоев дар Бухоро зиндагӣ мекунад. Вале ӯ дар солҳои 1941—1945 аз батальони қорӣ (рабочий батальон) гурехта, сар панҷ қарда гаштааст. Барои пайдо қардани ӯ Ғафуров Ғазлиддин Шаҳобовро ба Бухоро мефиристанд. Ин шахс ба мушкилиҳои зиндӣ қор сарпанҷи гурезаро пайдо намуда, он қаро бо сунориши Ғафуров ба Сталинобод овардани мешавад. Дар назди Шаҳобов ду вазиған мушқил менстод. Аввалан ризиғантӣ Б. Ғайзуллоевро гирифта, сониян, шахси бе паспортро ба Душанбе расонидан (Дар он соҳа бе паспорт сафар қардан хавфнок буд). Шаҳобов аз ӯҳдан қардуи мушқилӣ баромаданд.

Дар Сталинобод Ғафуров, баъди мулоқот бо Ғайзуллоев, назари қорҳои дохилро даъват намуда, амр мекунанд, ки ба ӯ паспорт навишта диҳад, ки ин қонунишканӣ буд. Ба Б. Ғайзуллоев қонз дода, маош таъин қарда, Ғафуров меқунд, ки «қор шумо батальони қорӣ набува, навиштани «Шашмаком» аст.

(Баъди вафоти Б. Ғафуров ман нақли зиндӣ дар қоран аз Бухоро ба Сталинобод овардани Бобоқул Ғайзуллоев, ба писари зиндӣ, ҳофизӣ мумтоз, ҳамқони ман, Аҳмад Бобоқулов гуфта будам. Зиндӣ гуфтаҳои маро тасдиқ намуда, илова қарданд, ки ман ва ақли ондан мо як умр аз Ғафуров, қоран нағзиған он қар, зиндӣдоо қартем).

Ғафуров бо мефаҳманд, ки дар Тошқанд Шохназар Соҳибов — ҳофизӣ қонӣ ва хатмқундан қонсерваториян шаҳри Москва зиндагӣ мекунанд. Он қаро қорди 1947 ин ба Сталинобод меқунанд.

Ба таъри аз он, ки қар сен онҳо ҳофизони соҳибистеъдод буданду овози нотакрор доштанд, явқонданған мумтоз қар ба шумо меқарданд. Аз рӯи нақли Халим Соҳибов — писари Ш. Соҳибов дар навиштани нота қар қардон қунин вазиғанқорро ба ӯҳда гирифта буданд.

Бобоқул Ғайзуллоев мақомқорро аз ӯ меликетанд ва ба хотири дигарон меқарданд. Ғазлиддин Шаҳобов ба ин мақомқор меқар интиқоб меқарданд. Шохназар Соҳибов (вафот с. 1973) нота тартиб меликетанд, қунқи зиндӣ ба рӯи қордон овардани мақомқор дар қонсерваториян Москва омӯхта буданд. Баъди ба

анҷом расидани ин кори мушкили абадзинда, бо маслиҳати Ғафуров, мусиқишиноси рус Беллев вазифиан муҳаррири асарро бар ӯҳда мегирад.

Солҳо гузаштанд. Ба ғайр аз устод Айбӣ касе хизмати ин се нафарро ба ҳаҷри худ натавонист (аз роҳбарони ҷумҳурӣ). Боз ҳамон Ғафуров буданд, ки дар маҷлиси солони Академияи Илмҳо (соли 1971) ба устодони «Шашмаком» сазовор гардонидани ҷоизаи ба номи Рӯдакиро талаб карданд (нигаред ба саҳифаҳои боло). Хамин хел ҳам шуд.

Дар Душанбе дастан бомаҳорати хофизони шашмакомҳои Барно Исмоилова, Нуриддин Аминов, Аҳмад Бобоқулов, Боймуҳаммад Ниёзов, Ҷўрабек Муродов ба майдон омаданд. Ҷавонони зиёде ба туфайли асарҳои бо ташаббуси Ғафуров ба дунё омада, санъати ин макомхоро пас мебаранд ва пас хоҳанд дошт.

Б. ҒАФУРОВ ВА САНЪАТИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Дар ҳаёти худ ман шоҳиди «ҳукмронии» якҷанд роҳбарони хизб ва сарварони давлат гаштам. Имконияти муқоисаи амалиёти онҳоро дорам. Вале ин наваъ мақсадро пеш нагирифтаам ва зарурате ба он нест. Дар сарварии хизби марказӣ шахсоне вазифиан масъуло бар ӯҳда доштаанд, ки ба ғайр аз кори ҳаҷвӣ кинилок, алаҳхусус вахта, кори дигарро фаҳмидан намеخواستанд. Ин наваъ одамон ва танҳо худашон даргоҳи театрро намедиданд, баъзи коргарони масъули атрофи худ ва назиронро сарзаниш мекарданд, ки онҳо вақти худро беҳуда дар тамошон концерту пьесаҳо сарф мекунанд.

Б. Ғафуров «аз ҳоки» дигар буданд. Он кас аз ҳамин соҳаҳои ҳаёти халқ огоҳ буда, мехостанд, ки дигарҳо ҳам ҳамин наваъ рафтору кирдор дошта бошанд. Дар иттифоқи бастакорон дар ҳузури Муъмин Қаноат, Лоик, Гулназар ва Кутбӣ Киrom нақл карданд, ки Б. Ғафуров аз кори Филармонияи тоҷик доимо бохабар буд. Дар солҳои котиби якуми хизб будани он кас, филармония дар ошёнани ҷаҳоруми театри опера ва балети ба номи Айбӣ амал мекард. Вақте ки концерти тайёркардаи артистони барон намоиши умум омода мегафт, Б. Ғафуров ба понмаълоби худ нигоҳ пакарда, бо азоб ба ошёнани ҷаҳорум мебароманд. Баъди намоиши концерт иштирокчиён — хунариешаҳо ҷамъ карда, сӯҳбат мегузарониданд, ҳолу аҳволурси мебароманд ва эроду таклифҳои худро паҳор мекарданд.

Боре ба Ханифа Мавлонова гуфтаанд: Ханифаҳои Ария хондан кори бад нест. Вале ҳуб мешуд, ки шумо сурудаҳои Солид-

хон Хофиз, яъне «Шаймаком»-ро бештар иҷро намоед, овозатон ба ин сурудҳо мувофиқ аст.

Умуман, муносибати Б. Ғафуровро ба театри тоҷик ва артистони он аз рӯи иҷодӣ эҷодӣ ва хотираҳои артисти халқии Тоҷикистон Шамси Қиёмов, артисти халқии ИЧШС Асли Бурҳонов тасаввур кардан мумкин аст.

Артисти халқии Ҷумҳурии Тоҷикистон Шамси Қиёмов муносибати Б. Ғафуровро ба театри тоҷик ва артистони он ин тавр ёдовар мешавад:

Бобоҷон Ғафуров... Ӯ на танҳо ходими бузурги давлатӣ, олимӣ забардаст, балки инсоне буд дорон фаросату маданияти беҳамто. Ӯ дӯсти ғамхору меҳрубони кормандони адабиёт ва санъати тоҷик буду ҳар якро ном ба ном мелодист. Бо вучуди серкорӣ, вай меҳмони ҳамешагии театрҳои мо буд. Чун худ эҷодкори хушзавқ буд, истеъдоди асилро мешинохт ва қалр ҳам карда метавонист.

Ҷанги Бузурги Ватанӣ анҷом ёфт. Аз нахустин рӯзҳои андағии осоништа ӯ дар ғами санъати мо, инкишофи он афтод. Ӯ барои санъат вақту қувват, гармии дилширо дарег намедошт.

Пас аз як соли хотимаи Ҷанги Бузурги Ватанӣ ба сари ҳукумати ҷумҳурӣ ташвиши нав омад: ба хотири тарбияи мутахассисони худӣ — бастакорону овозхонон, коргарону балетмейстерҳо як гурӯҳ санъаткорони умедбахш бояд ба Маскав фириёта мешуданд. Сарфи назар аз мушкилоти замон, ҳатто қосатани қони театрҳо, дар ин роҳ иқдоми аввал гузошта шуд.

Инак, моҳи августи соли 1946 Ханифа Мавлонова, Ҳоҷӣ Аҳмадов, Анвар Муллоқандов, Мулук Баҳор — ба шӯъбаи воқалӣ, Зиёдулло Шаҳидӣ, Фозил Солнев, Шарифҷон Бобоқалонов, Насимҷон Пӯлодов ба шӯъбаи бастакорӣ, Ғаффор Валаматзода, Азиза Азимова ба шӯъбаи балетмейстерии Консерваторияи давлатии ба номи Чайковский, муаллифи ин сатрҳо бошад — ба шӯъбаи режиссёрии Институти давлатии санъати театрии ба номи А. В. Луначарский фириётада шуданд.

Таҳсилӣ мо дар Маскав оғоз ёфт.

Зимистони ҳамон сол Бобоҷон Ғафуров ҳамроҳи дигар вақилони халқ ба сессияи Шӯрои Олии ИЧШС омаданд. Соате пайдо карда ӯ ҳаман моро ба утоқи худ дар меҳмонхонаи «Москва» даъват намуд. Мо ҳамма фириётадагони ӯ бо хушнудӣ дар вақти таъиншуда ба наздаи омадем. Раиси намоишдағии ҷумҳурӣ ҳам он ҷо хузур дошт. Бобоҷон Ғафуров аз қору бор, қолу ахволи мо пурсон шуд, ба рафти таҳсил, муносибати мо бо муаллимон ва ғайра мароҳ тохир намуд. Ҳар кас дар боран худаш нақл кард. Ӯ суҳанони моро бодикқат шунида, ба либо-

самон таваҷҷӯҳ зоҳир кард. Баъд ба раиси намояндагии ҷумху-
рӣ рӯ оварда гуфт: «Либоси инҳо ба ин боду ҳаво намешавад.
Хоҳишмандам барои ҳар кадомашон пальтои гарми зимистона
харида шуд, ки дар ин ҳуноқиҳо шамол хӯрда бемор наша-
ванд. Ғайр аз ин ба ҳар кадом ҳазор сӯмӣ (бо пули кӯҳна)
дихед, то ки мӯҳтоҷӣ нақашанду танҳо аз паи хондан бошанд».
Сипас Бобочон Ғафуров ба мо муроҷиат намуд: «Хонед, ҳар чи-
зеро, ки тавонед аз муаллимону устодонатон омӯzed. Мутахас-
сисони асили касби худ шаведу ба ҷумхури баргардед. Дар пеш
барои шумо кори зиёдест. Халқ интизори шумост».

Тобистони соли 1949 ман дар Душанбе дар таътил будам.
Устод Чалол Икромӣ аз ман хоҳиш кард, ба ӯ дар эҷоди маз-
хакаи замонавие бо номи «Ситора» кӯмак намоям. Ман хоҳиши
устодро бо мамнуният қабул кардам. Бо дархости сардори Уп-
равленияи санъат Ҳикмат Раҳматуллоев ба мо аз боғи Шӯрои
Вазирон як хона ҷудо карданду кори мо оғоз ёфт. Мо тарҳи
асосии намоишномаро маслиҳат кардему Ҷ. Икромӣ бо саъйи
том аз паи кор шуд. Мундариҷаи ин пьеса дар мавзӯи рӯзмар-
ра буд. Раиси колхоз бисёр меҳоҳад, ки духтараш Қаҳрамони
Меҳнати Сотсиалистӣ шавад ва барои ба мақсад расидан ба
чашми давлат хок пошида, изофанависӣ мекунад, Мазҳака ба-
рои Асли Бурхонов (раис), Тӯҳфа Фозилова (духтари раис),
Шамсӣ Ҷураев (парторги колхоз) барин ҳунарпешагон эҷод кар-
да мешуд. Иштироки Тӯҳфа Фозилова ва Шамсӣ Ҷураев, ки
хофизони ҳушовоз буданд, андешаеро тавлид кард, ки ба пьеса
суруд бадеҳаҳо дохил карда шаванд. Ба ин кор бастакор Фо-
зил Солиевро ҷалб намудем. Баъди муддате нусхаи аввали пье-
са тайёр шуд ва ба он мусиқӣ ҳам баста шуд.

Рӯзе устод Икромӣ омада бо ҳаяҷони зиёд гуфт, ки моро
котиби КМ Партияи Коммунистии Тоҷикистон Бобочон Ғафу-
ров даъват кардааст. Маълум шуд, ки ӯ оиди ҳаёти колхоз
пьесанависии Ҷ. Икромиро хабар ёфта, хостааст донад, ки кор
дар кадом хол аст. Мо хурсанд шуда ба КМ равон шудем. Бо-
бочон Ғафуров моро хеле меҳрубона қабул кард. Ҷ. Икро-
мӣ моҳияту мундариҷаи пьесаро нақл кард ва гуфт, ки мусав-
вадан намоиши аввал бо мусиқиаи тайёр аст. «Чизи навишта-
атонро хонда намедихед?» — бо тавозӯӣ рӯ овард ба ӯ Бобочон
Ғафуров. Баъд котибро даъват карда фармуд, ки ҷой биёранд
ва бастакор Ф. Солиевро ёфта даъват намоянд. Ҷ. Икромӣ даст-
хати пьесаро меҳонду Бобочон Ғафуров бо диққати том гӯш
мекард. Киноат тамом нашуда Ф. Солиев ҳам омад. Пьеса ба
Бобочон Ғафуров маъкул шуд. Ӯ якҷанд эроди ҷузъӣ гирифта
чанд лаҳзаро аз рӯзгори колхозҳо нақл намуд. Дар охири сӯх-

бат ӯ аз Ф. Солиев хошиш кард, ки ягон оҳанг ба намоиши аввали пьеса навозад. Ф. Солиев гуфт, ки асбоб надорад. Бобочон Гафуров аз ҷо хеста гуфт: «Биёед ба маҷлисгоҳ меравем, он ҷо фортепјано ҳаст». Дар як кунҷи маҷлисгоҳ фортепјано кӯҳна, вале қормад меҷост. Ф. Солиев бо он оҳанги ҷанд сурудро навохт. Бобочон Гафуров мувофиқи оҳанг сар ҷунбонда бо мамнуният гӯш мекард. Сипас ӯ ба ҳамаи мо миннатдорӣ баён карда гуфт, ки ҳарчанд дар хоҷагии халқ комёбиҳо зиёданд, вале порасонҳо ҳам ҷой доранд ва фаш кардани онҳо тавассути жанрҳои гуногун вазифаи ҳодимони санъат мебошад.

Пьесаи «Ситора» соли 1954 рӯи сахна баромад ва коргардонии он режиссёри театри ба номи Лохутӣ Ҳочикул Раҳматуллоев буд.

Тобистони соли 1952 бо ташаббуси Управленини санъати Тоҷикистон ва шахсан Бобочон Гафуров дар шаҳри Душанбе озмуни ҳаваскорони санъати ҷумҳурӣ баргузор гардид ва дар он зиёда аз ҳазор нафар машшоқону сарояндагон, кироаткунандагону ҳофизони халқӣ, гуяндагону масҳарабозон аз тамоми ноҳияҳои ҷумҳурӣ ҷамъ омаданд. Озmun якҷанд рӯз дар Театри тобистона давом кард. Роҳбари бадени он Гаффор Валаматзола, саркоргардон муаллифи ин сатрҳо, роҳбари мусиқӣ Аъзам Камолов, сарҳормейстер — ҳофизии халқӣ Шохназар Соҳибов буданд. Озmun ба иди ҳақиқии эҷодиёти халқ мубаддал гардид. Дар ҳамаи барномаҳо Бобочон Гафуров беистисно ҳузур дошт. Ҳузурӣ ӯ ҳам иштирокчиён ва ҳам мо роҳбарони озмувро рӯх мебахшид.

Рӯзи дуюми озmun яке аз иштирокчиён, ки ба назарам аз Хисор буд, сурудеро бар шеърӣ М. Турсунзола «Хонаи мо он қадар ҳам дур нест» иҷро кард. Оҳанги ин суруд Бобочон Гафуровро таҳрир намуд ва ӯ аз раиси Управленини санъат Х. Раҳматуллоев пурсид, ки оё Зиёдулло Шаҳидӣ, ки ӯ ҳам ба ин шеър оҳанг бастааст, дар толор бошад? Маълум шуд, ки на танҳо З. Шаҳидӣ, балки аз театри опера ва балет аслан ягон нафар, на бастакору на овозхон дар толор ҳузур надоранд. Ин Бобочон Гафуровро хеле озурда кард. Ҷ аз Х. Раҳматуллоев хошиш кард, ки ҳуди пагоҳ тамоми бастакорону солистони театри Опера ва балетро пеш аз оғози озmun ба театри тобистона даъват намояд. Рӯзи сеюми озmun ҳамаи номбардагон таҳти сарвари З. Шаҳидӣ ва А. Муллоқандов ҷамъ омаданд. Бобочон Гафуров бо чеҳраи гирифта ба онҳо гуфт: «Се рӯз боз озmun меравад. Дар он намоияндагони эҷодиёти халқ ҷамъ омаданд. Охир ин бояд сарчашмаи илҳами шумо бошад. Шумо бояд ба ҳаёти мардум наздиктар бошед, вале ягон нафаратон то имрӯз

дар озмун хатто хузур надоштед». Пас, ба 3. Шахиди ру оварда илова намуд: «Афеус ки дируз Шумо ни чо набудед, Шумо бояд мешунидед, ки халқ, ба шеърӣ М. Туреуилода чӣ оҳанги дилчаспиро эҷод кардааст. Фарқи оҳанги худатонро аз он хис мекардед». Руздон дигарӣ озмун ҳаман «гунаҳгори» чуи як тан хузур доштан.

Тирамоҳи соли 1968 вазири маданияти Тоҷикистон Мехрубон Назаров маро ба назди худ хонда бо марди хушкӯмаи муяш мошу биринҷ шинос кард. Ӯ нависандаи муҳочирӣ эронӣ, ходими Пажӯҳишгоҳи ховаршиносӣ ИҶШС Ҳамза Фатҳи Хушгӯнобӣ буд, ки бо тавсияи Бобочон Гафуров барои театри Лоҳутӣ пьесаро аз рӯи «Шоҳнома»-и белаволи Фирдавси бо номи «Бежан ва Манижа» оварда буд. Пьеса эсосан тайёр буд, вале аз ҷиҳати драматургӣ кор талаб мекард. М. Назаров хоҳиш кард, ки дар ҳамаи масъала ба меҳмон кӯмак намоем. Мо 24 рӯз дар меҳмонхонаи «Душанбе» нишаста нусхаи хотимавии пьесаро омода сохтем. Азбаски ман мушовирӣ муаллиф будам, коргардонии он низ ба ӯҳдаи ман афтод. «Бежан ва Манижа» дар сахнаи театри Лоҳутӣ бо иштироки ҳунарпешагони соҳибистеъдод Маҳмуд Воҳидов (Бежан), Хайрӣ Назарова, Мукаррама Қамолова (Манижа), Асли Бурҳонов, Ҳошим Галоев (Афросиёб), Гурмиҷ Завкибеков (Рустам) хеле бомуваффақият гузошта шуд.

Вақте хабари иҷроиши бомуваффақияти пьеса ба Бобочон Гафуров расид, ӯ дарҳол ба унвони коллективи театр дар рӯзномаи «Тоҷикистони советӣ» мактуби қушодае ба ҷои дод. Дар нома хушнудно ифтихорӣ муаллиф аз комёбии театр, аз самаран хамкорӣ баён гардида, он бо орзуҳои нек онди дастовардҳои минбаъдан эҷодӣ анҷом меёфт.

Дар ёди онҳое, ки бо Бобочон Гафуров дар соҳаи санъати маданият робитаи қарӣ доштанд, ӯ чуни мондаву чуни ҳаққе монд.

28 июни соли 1995 Асли Бурҳонов бо воситаи телевизиони тоҷик баромад карда, онди Б. Гафуров чуни гуфтанд:

«Дар боран Бобочон Гафуров сухан нагуям илҳом нест!

Ман дар сахна роли Лениро мазиқ мекардам. Вале намендоштам, ки ҳангоми репетицияи мо дар талар Б. Гафуров нишастаанд. Баъди азон мазиқ он кас маро ба хузурати хоста, чуни гуфтанд: «Домудон азия! Мо шуморо ба Москва мефиристем. Шумо дар мавзӯеи Лениро бинед, чойҳои ӯ гаштагиро тамошо кунед, Музеи Лениро бинед, бо артистони нақши Лениро базира, хамсӯҳбат шавед, боъни онҳоро дар сахна,

тамошо кунед, овози Лениро шунавед, филмҳои бадеӣ ва мустанадро одди ин шахс тамошо кунед».

Хатто маро Б. Гафуров ба Институти марксизм-ленинизм вобаста карданд, ки бо дастнависҳои шахсии Ленин бевосита ошно ш

PDF Compressor Free Version

Баъди болгашт аз Москва ман нақши Лениро дар сахна бо як маҳорат ва завқи калон иҷро намудам».

Аъзон вобастаи АУ Тоҷикистон Хуршеда Отахонова чуқун нақл кард: Б. Гафуров тез-тез ба театр мерафтанд. Агар намоиши нав гузошта шавад, онро на танҳо худашон меиданд, балки ба кормандони масъули хизби, давлатӣ ва вазирҳо таъкид мекарданд, ки ба тамошон намоиши нав раванд. Рӯзи дигар аз баъзе рафиқони дар театр дучор омада, Гафуров савол мекарданд, ки «хело хуб, ки ба театр омадед. Вале ҳамсариатонро ҳамроҳатон назидам. Магар он кас ҷотоб буланд? Ин навиъ эрон барои дигарон ҳам дарс буд. Дар он соҳа театр пьесаҳои драматургии тоҷик, рус ва дигар халқҳоро бо санъати зеде баланд ба намоиш мегузошт («Шуриши Восеъ», «Рустам ва Сӯҳроб», «Отелло» ва ҳоказо). Бинобар ин толори театро доимо пур аз тамошобин буд.

Б. ГАФУРОВ ВА ОЛИМОНИ ЭРОН

Б. Гафуров нисбат ба Эрон тавачҷуҳи махсус дошт. Дар ҳамин ҳамҷомадҳои илмие, ки бо ташаббуси ӯ ё бо сарварии ӯ мегузаштанд, аз Эрон хатман олимону шуарои номӣ иштирок мекарданд. Дар Москва, Душанбе, Ишқобод, Самарканду Тошканд, ки конференсияҳои илмӣ баргузӯр шуда буданд, аз ин мамлакат Сайид Нафисӣ, Хочларӣ, Фурузонфир, З. Сафо, Нодирӣ Нодирпур ва бисёр дигарон ширкат варзидаанд.

Дар навбати худ Эрон ва эронӣён Б. Гафуровро эҳтиром мекарданд, ба кадри ӯ мерасиданд. Ӯ аъзон комиссияи ҷоъзан байналхалқии Фирдавсӣ буд.

Устод ба банда гуфта буданд, ки ду маротиба олимони Эрон аз ман хоҳиш карданд, ки «Тоҷикон»-ро дар ватанашон ба алифбои арабиасос нашр намоянд. Ҳар дафъа ман розӣ намешудам. Сабаб он ки эронӣён мехостанд, ки ман масъалан такомули халқии тоҷикро аз нав нависам. Ба ин тақлиф розӣ шудан мумкин набуд. Ман ба онҳо гуфтам, ки чи хеле, ки ман навиштаам, ҳамин навиъ ҷои кунед. Бо ҳамин мо, ҳарду тараф, лабон як карда натавонистем.

Дар яке аз сафарҳои худ ба Эрон Б. Гафуров ба унвони иф-

тихорин доктори донишгоҳи Техрон кадр шуд. Таърихи сазовор гуфтавро ба ин унвон устод ба ман чунин нақл карда буданд:

«Дар Техрон ба ман гуфтанд, ки шоҳи Эрон мехоҳад ба шумо мошини сабукрав тӯфа кунад. Олимони Эрон мехоҳанд, ки шуморо ба унвони ҷағҳори доктори донишгоҳи Техрон сазовор гардонанд. Қадомавро шумо интиҳоб мекунед: мошин ё унвони доктор?»

Б. Ғафуров каме ҷиддӣ инуда гуфтанд, ки ҳамон даҳда феълам омад. Зеро ки чунин пешниҳодҳо бароям носоҳонӣ ва ғайри ҷашмдошт буданд. Илова бар ин, сафорати Шуравӣ хабардор набуд ва ман ҳам бо онҳо маслиҳат накарда будам. Мебоист фавран ба қароре омада, интиҳобамро ба эронӣён гӯям. Ба шахси суолкарда гуфтам, ки ман ба мошини ғоҳ эҳтиёҷ надорам. Агар олимони Эрон маро ба унвони доктори донишгоҳи Техрон сазовор шуморанд, ман розиям, ки онро қабул кунам.

Ҳамин тавр, хоҳиши Ғафуровро ба инбат гирифта, ба ӯ дипломи ифтихорини донишгоҳи Техронро супорида буданд.

И. СТАЛИН ВА ҒАҒУРОВ

(Начоти мизлат)

Дар ниман дуюми солҳои 30-юм, баъди аз ҳаёти сиёсӣ дур кардан ва ҳатто ҷисман нобуд сохтани баъзе роҳбарон, раванди аз мановитики дигари Иттиҳоди Шуравӣ ба водихон аз лиҳози мелiorативӣ кор карда нашудан Тоҷикистон кӯчонида овардани деҳқонон ва табақаҳои дигари аҳоли зиёд гардид. Масалан, дар солҳои 1935—1936 ба ҳудуди Тоҷикистон 4250 муҳоҷир оварда шуд, ки 90 ғисади он муқимии водии зарҳези Вахш гардиданд. Соли 1936 ба ин водӣ боз 2000 хочагӣ кӯчонида шуд.

Баъд аз Ҷанги Бузурге Ватанӣ масъалаи муҳоҷиркунии деҳқонон ба водихо барон ба кор андохтани заминҳои бекорҳои ба яке аз масъалаҳои мубрамотарини кишоварзӣ махсус мегардид. Барои Тоҷикистон захираҳои қувваи кории худаш кофӣ буд. Лекин қиссе чурҷат карда, ба И. В. Сталин ин амалро иброз дошта наметаронист. Ба бахти мизлати тоҷик соли 1946 Б. Ғафуров мушину зивали КМ Ҳизби Коммунисти Тоҷикистон интиҳоб шуд. Агар ин шахси бузург наменшуд, сиёсати муҳоҷиргардонӣ чун дар замони пешин сурат мегарифт.

Ҷасорат, тавонӣ, ақлу ғирад ба Б. Ғафуров даст дод ва ӯ тавонист И. В. Сталино дар бораи ниҳоят фаровон ва барзиёд будани қувваҳои корӣ дар Тоҷикистон бовар қунонад.

Хулласи калом, Б. Ғафуров дар барқамзадани харобихон

чинг, барқарор кардани ҳоҷагини халқ ва дар мудадти кӯтоҳ ба дараҷан пеш аз ҷанги расидани ҳоҷагини ҷумҳури сахми босазо гузоштааст.

Боз тасвадан барои Б. Ғафуров ва миллати мо ниҳоят душвору хавфнок он буд, ки солҳои 50-ум таъжибу ҳабскуниҳои солҳои 30-ум аз нав сар зад. Аз рӯи баъзе маълумотҳо ҳукумати марказӣ барои тамоми ҷамоҳири Иттиҳоди Шӯравӣ нақшаи ба ҳабе гирифтани микдори муайяни одамонро ба маҳалло фиристода буд.

Воқеаҳои марбут ба ин фармонро Б. Ғафуров ба яке аз дӯстони ва ҳамкорони худ аз Пажӯҳишигоҳи ховаршиносии Москва, аъзон АУ ИЧШС Бонгард — Левин, хангоми сафарашон ба Франса чунин иброз доштааст:

Аз рӯи нақшаи Москва мебоист дар ҳудуди Тоҷикистон 120 ҳазор одамро ҳабе ва бадарга намоем. Ин кори душвор ва иҷронашаванда буд. Ман аз кучо дар ҳудуди хурди Тоҷикистон 120 ҳазор «душмани ҳукумат» пайдо карда метавонистам?

Азбаски план иҷро нашуда буд, маро ҳамроҳи раиси Кумитани бехатарӣ ба Москва даъват намуданд. Он вақт аз Душанбе то Москва бо поезд сафар мекарданд. Мо дар меҳмонхонаи «Москва соқии шудем. Он солҳо роҳбарият ва мо ҳам шабҳо кор мекардем. Ба раиси КБД гуфтам, ки дар меҳмонхона бошад ва ман танҳо ба назди Л. П. Берия меравам. Агар то соати 4 шаб барнагардам ту бояд гурезӣ, чунки ҳабе мекунад.

Л. П. Берия маро бо каҳру сарзаниш қабул намуда, суол дод, ки барои чӣ мо дар Тоҷикистон планиро иҷро намекунем? Ғафуров ҷавоб мегуянд: «Лаврентий Павлович Ҷумҳурии мо майда, одамаш кам аст. Агар 120 ҳазор одам ҳабе шавад, мо бо кӣ кор мекунем?»

Дар ҷавоб Берия мегуянд, ки ба назди шеф (яъне И. В. Сталин) рафта ҳисобот деҳ!

Дар қабулгоҳи И. В. Сталин Поскребищев менишаст. Ӯ бо Ғафуров муносибати муътадил доштааст. Вале ин навбат Поскребищев рӯяшро ба тарафи тиреза гардонида чунин вонамуд кардааст, ки гӯё Ғафуровро бори аввал мебинад. Ӯ ба И. В. Сталин аз омодани Ғафуров хабар медиҳад.

Саволи Сталин ҳам ҳамон суоли Берия буд. Ҷавоби Ғафуров тақрор мешавад. Сталин савол мекунад, ки барои чӣ раиси КБД ҳамроҳ наомад? Ғафуров ҷавоб мегуянд, ки ӯ бемор шудааст. И. В. Сталин бовар накарда гуфтааст, ки «не, ӯ тарсида назди ман наомад!» Сталин ҳам мисли Берия дашиноии кабеҳ дода, ба Ғафуров мегуянд: «Рав! Агар дар Тоҷикистон шӯрише сар занад, аввал ман туро мебаронам!»

Гафуров ба меҳмонхона бармегардад. Раиси КБД чанд шиша конякро ҳолӣ карда, маст менишаст ва интизори омадани Гафуров буд. Эшон аз ӯ вақтро мепурсанд. Соат сеи шаб будааст. Ба раиси КБД Гафуров мефармоянд, ки ба вокзал занг зада, аз вақти ба Душанбе ҳаракат кардани поезд маълумот гирад. Маълум мешавад, ки поезди Москва-Душанбе соати 3 рӯз ҳаракат мекунад. Гафуров ба раиси КБД мегӯянд, ки бояд ба вокзал рафта, дар ҳамон ҷо поездро интизор шавем. Агар дар меҳмонхона монем, моро ҳаёс мекунанд. Ин ду тан дар вокзал 12 соат интизор мекстанд! Он солҳо начот ёфтани ҷони ҳазорҳо тоҷикро на ҳамаи мардуми ҷумҳурии медонистанд. Гафуров ҷон дар каф гирифта, бо ду ҷаллоди онвақта — Берия ва Сталин, рӯбарӯ шуда, ҷони дигаронро харида буд...

Баъди котиби аввали ҳизби интиҳоб гардидаи Б. Гафуров дар нияти таъсис додани донишгоҳи давлатӣ ва Академияи улум мешавад. Барои инчони ин корҳо ӯ як зумра олиморо аз шаҳри вилоятҳои ҷумҳурии ҳамсоя ва Русия даъват намуд.

Аввалин ректори донишгоҳи давлатии Тоҷикистон Зариф Раҷабов соли 1948 аз ӯ. Тошканд омад.

Барои таъсис додани Академияи улум кор мураккабтар буд. Чунки олимони вазидани соҳаҳои гуногунро ба Душанбе мебоист даъват намуд. Ғайр аз ин, на ҳаман ононе, ки лоики академия шуда метавонистанд, хоҳиши ба Душанбеи дурдаст омаданиро доштанд.

Яке аз олимони шарқшиносии маъруф, шахсе ки аз солҳои ҷавонӣ Осейн Миёнаро ватан интиҳоб намуда, тамоми ҳаёту эҷодиёташро ба ин мулк бахшида буд, профессор Александр Александрович Семёнов (1873—1958) ном дошт.

Соли 1950 дар Иттиҳоди Шӯравӣ як равияи маҳкум намудани шахсе бо номи «космополитизм» авҷ гирифт. Шахсони зиёд — олимони ва муаллимони мактабҳои миёнаву олӣ, ба космополитизм (бепарво будан ба ватани худ) маҳкум ва аз кор ронда шуданд.

Дар Тошканд А. А. Семёновро ба ин ному занг айбдор намуда, аз кор гирифтанд. Ӯро дар Тоҷикистон ҳеле хуб мешинохтанд. А. А. Семёнов борҳо ба Сталинобод сафар карда, ноҳияҳои шимолро низ хуб медонист, паҳлуҳои гуногуни таърихи халқи тоҷикро таҳқиқ карда буд. Ба ин «котир ханӯз соли 1946 ӯро бо унвони олӣ, «Ходими хизматнишондодаи илми Тоҷикистон», қадр карда буданд.

Б. Гафуров инсбати маҳкум кардани ин олими номӣ дар Тошканд бетараф истода наметавонист. Боре ӯ бо корҳои ҷумҳурии дар қабули И. В. Сталин мешавад.

Дар охири сӯҳбат ба ӯ муҷриҳат намуда, Б. Фафуров гуфта аст:

— Иосиф Виссарионович! По стране идет «космополитическая» волна. Многие попали учёные. Учёные, которые принесли большую пользу науке и еще могут принести пользу. Как быть с такими учёными! И. В. Сталин чунин посух мидиҳад:

— Такие дураки у нас и в Грузии появились!

Чунин ҷавоб барои Б. Фафуров киёя буд. Ҷ А. А. Семёновро аз Тошканд ба Душанбе даъват намуд. Барои ӯ шаронти мусонди эҷодӣ муҳайё гардонид. А. А. Семёнов директори Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ таъин шуд. Ҷро академики Академияи улуми Тоҷикистон интихоб намуданд. Дар наздикии бинои Институти номбурда ба А. А. Семёнов хона доданд. Дар он соҳро ба сокинони шаҳри Сталинобод қувваи барқ намерасид. Б. Фафуров фармуданд, ки дар хонаи ин олим барқ набояд хомӯш шавад. Аз рӯи ин фармон аз хатти барқи кӯча ба хонаи А. А. Семёнов хатти алоҳидан равшандиҳӣ кашида шуд.

Илова бар ин ғамхориҳо, директори институти навбунёд бо мошини сабукрав таъмин гашт, то ки А. А. Семёнови 79-сола бе ҳеҷ маъмоният зиндагӣ ба сар барад. Ҷро ба дуқони маҳсуси ҳукумати вобаста карданд, то ки ҳамагӯна озӯка бо нархи нисбатан арзон дастраси ӯ бошад.

Ба замми ҳамаи ин, А. А. Семёнов депутати Шӯрои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб шуд. Ин пири кордону кордида, одаму олимӣ номӣ, аз ӯҳдаи ҳамаи корҳо мебаромад, ҳам институтро идора менамуду ҳам шоғирдҳо таибёр мекард, ки банда яке аз онҳо ҳастам.

Б. Фафуров то охири ҳаёти А. А. Семёнов, ҳатто баъди ба Москва рафтаниаш ҳам, дар ҳаққи ӯ ғамхорӣ мекард. Масалан, соли 1958 А. А. Семёнов дар шифохонаи Тошканд биетарӣ буд. Ман ба аёдати ӯ рафта, чанд рӯз дар ҳузӯри бемор шудам. Духтурҳо барои пайдо кардани баъзе доруҳои табобати бемор очисӣ кашиданд. Ман ба Москва, ба Б. Фафуров тавассути телефон номи доруҳои ноёфро расонидам. Эшон дере нагузашта, ҳамаи доруҳои бо дастӣ як лётчик ба Тошканд фиристоданд.

16 ноябри соли 1958, дар сини 86 А. А. Семёнов вафот кард.

Ҷасади олимро дар Душанбе ба хок супориданд.

Соли 1982, — накл менамояд Шарифи Ҳамдамур, — вақте ки дар М. **PDF Compressor Free Version** филмномаи мустанади «Академик Ғафуров» дар бойгонии Бобочон Ғафуров қор мекардам, дар миёни дигар аснод матни сӯхбати эшонро ҳамроҳи Сталин дарёфтам. Азбаски ҳуччатҳо таҳти грифи «комилаи махфӣ» қарор доштанд, он вақтҳо натавонистам ба дасти нашрашон биспорам. Ақун, ки фурсати муносиб фароҳам омадааст, матни сӯхбатро пешкаши хонадағони гиромӣ мегардонам.

Сӯхбат 23-юми январӣ соли 1948 сурат гирифта, бештар аз 50 дақиқа давом ёфтааст.

Сталин: — Созмони ҳизбии Тоҷикистон чӣ ҳол дорад? Вазъи кадрҳо чӣ гуна аст?

Ғафуров: — Кадрҳо ҳастанд. Кадрҳо месабзанд. Созмони ҳизбӣ муваффақ гардид, ки ҷумҳуриро дар соҳаи ҳоҷагӣ боло бардорад. Плони пахтасувори соли 1946 125 ғонз, соли 1947 113 ғонз иҷро шуд.

Сталин: — Медонам. Бисёр хуб.

Ғафуров: — Колхозҳо аз нигоҳи ташкилӣ устувор шуданд, бисёрии колхозчиён аз ҷиҳати моддаӣ хуб зиндагӣ доранд. Рафиқ Сталин, мо ният дорем, соли 1948 250 ҳазор тонна, соли 1949 300 ҳазор тонна пахта супорем.

Сталин: — Офарин.

Ғафуров: — Агар мушкилии «Ваҳши қалон»-ро ҳал кунем, метавонем ҳосилро ба 500 ҳазор расонем.

Сталин: — (дар ҳарита ба тарҳи «Ваҳши қалон» менигарад): — Хуб, мебинем. Ҳоло дар водии Ваҳш чанд гектор аз худ шудааст!

Расулов: — 80 ҳазор гектор.

Сталин: — Шумо кадом як навъи маҳсули пахта мерӯндаед?

Расулов: — Дарознаҳ, ки «мисрӣ» номида мешавад.

Ғафуров: — Рафиқ Сталин, хоҳиш дорем, ки ба мо дар амалдошти ҷорабиниҳоямон барои рушди пахтакорӣ кӯмак расонда шавад. Хоҳиш мекунем нури дода шавад.

Сталин: — Чӣ қадар?

Ғафуров: — 75 ҳазор тонна.

Сталин: — Ба ҷимеғарон машварат бояд кард. Ҳуччатҳоро монед дида мебароем.

Ғафуров: — Соли гузашта Шӯрон Вазирон барои колхозҳои мо 200 автомашина ҷудо карда буд, аммо 45-то гирифтему бас. Хоҳишмандем соли 1948 боқимондааш ҷуброн карда шавад.

Сталин: — Мебинем. Ба фикрам, рӯйхати дарёфтҳо барои

хама кам карданд: аз манотики дурдаст галларо интикол бояд дод. Чӣ будани манотики дурдастро медонед?

Расулов: — Мелонем, мо ҳам дорем.

Гафуров: — Сталин, мо як масъалани хеле муҳим дорем — роҳи оҳани нави Самарқанд — Такфон — Сталинобод (дар бораи роҳ нақл мекунад).

Сталин: — (ба ҳарита нигоҳ мекунад): — Шумо, ба назарам, ин масъаларо пештар ҳам ба миён гузошта будед?

Гафуров: — Ин роҳ аҳамияти бузурги ҳарбию иқтисодӣ хоҳад дошт. Масофаро се маротиба кӯтоҳ мекунад, аз ноҳиле убур мекунад, ки аз лиҳози қанданиҳои фонданок ғанист.

Сталин: — Ин масъаларо ҳозир ҳал карда наметавонем, соли 1949 баррасӣ мекунем. Албатта, ин иқдом арзандаю муҳим аст, вале ҳануз на ҳамаи роҳҳои манотики тахти муҳосара қарордошта барқарор шудаанд, на ҳамаи кӯпрукҳо барқарор шудаанд.

Гафуров: — Боз як савол: мо аз навоҳии кӯҳистони колхозчиёро ба водии Вахш кӯчонида истодаем. Барои онҳо имтиёз металабем.

Сталин: — Ин масъаларо ҳал карда наметавонем, дар асарии вислохоти пулу лағви чекҳо (карточкаҳо) давлат 57 миллиард сӯм хисорат дид.

Гафуров: — Боз як саволи дигар дорам. Соли 1947 кормандони вилояти ҷумҳурӣ ва мутахассисони соҳаи кишоварзӣ хуб кор карданд. Хоҳишмандем иҷозат дода шаванд, ки 200 нафарашонро дар катори колхозчиёни пешқадам, коргарони МТС ва кормандони ноҳияҳо барои мукофотидаи пешниҳод кунем.

Сталин: — Мумкин, пешниҳод кунед.

Гафуров: — Мо Айни ном нависанда дорем, ки кӯҳансолтарин насарнависи тоҷик аст. Ба қариб 70-сола мешавад. Иҷозат диҳед ӯро ба ордени Ленин мукофотонем.

Сталин: — Ин қорро қардан мумкин.

Гафуров: — Дар ҳудуди ҷумҳурии мо ўзбекҳо истоҳи барки «Фарҳод»-ро сохтаанд.

Сталин: — Чаро дар ҳудуди шумо? Чӣ хел шудааст?

Расулов: — Қарори ҳукумати иттифок барои мо буд. Мо маҷбур розӣ шудем. Дар натиҷа 2 ҳазор ҳоҷагӣ аз заминии назди ҳавай, боғу роғ маҳрум шуданд. Хоҳиш мекунем аз ҳисоби барки «Фарҳод» барои мо обқашни зарури сохта шавад.

Сталин: — Обро аз кучо меғиред?

Гафуров: — Илоче ёфта, аз Сирдарё.

Сталин: — Пас заминии шумо аз сатҳи дарё болотар аст? Арзиши он чӣ қадар хоҳад буд?

Расулов: — 15 миллион сӯм, аз ҳисоби бучет. Қолхозчиён ҳам бо меҳнаташон ҳиссагузори мекунад.

Сталин: — Мебинем, ҳуччатҳоро бигзоред.

Ғафуров: — Рафиқ Раҳимов, суҳанронии шуморо дар расми қабули иштирокдорони Даҳаи санъати тоҷик мардум медонанд. Хоҳишмандем иҷозат дода шавад, ки онро барои қорамон истифода барем.

Сталин (нутқро аз аввал то анҷом меҳонад): — Хуб, бошад, пагоҳ ин нутқро ба шумо медиҳам.

Ғафуров: — Ман дигар савол надорам, акнун рафиқ Расулов гап мезанад.

Расулов: — Соли 1949 ҷумҳурии мо бистсола мешавад. Хоҳишмандем иҷозат дода шавад, ки ҷашн гирем.

Сталин (ба Жданов): — 20-солагии ҷашн гирифта мешавад?

Жданов: — Бале.

Расулов: — Ба ин муносибат хоҳиш мекунем барои истифодаи як миқдор маблағ иҷозат дода шавад, то пайтахти ҷумҳуриамонро ба тартиб дарорем.

Сталин: — Ба гумонам, Душанбе, ном деҳае буд-а?

Расулов: — Бале, лекин ҳозир шахри қалонест. 130 ҳазор аҳоли дорад.

Сталин: — Ҳуччатҳоро монед, мебинем.

Расулов: — Барои навоҳии зироаткори қуҳистон дода шудани тракторро талаб дорем.

Сталин: — Чанд адад?

Расулов: — Хамагӣ сад адад.

Жданов: — У-хӯ-ӯ-ӯ!

Сталин: — Мебинем.

Жданов (ба Сталин нигариста): — Рафиқ Ғафуров таърихшинос аст, перомунӣ таърихи халқи тоҷик тадқиқот мебарад. (Ба Ғафуров нигариста). Шумо, ба гумонам, ин корро тамоми қардел?

Ғафуров: — Бале Андрей Александрович, ҷилди якумашро ба анҷом расонидам. Аммо, Иосиф Виссарионович, аз ин бобат дар миён ихтилофи назар ҳаст.

Сталин: — Чӣ хел ихтилоф?

Ғафуров: — Дар илми таърихшиносӣ ду нуқтаи назар роҷ ҳаст: яке таърихи туркии Осман Миднаро аз ҳад мегузаронад, дигаре тасдиқ мекунад, ки халқҳое, ки дар гузашта дар Осман Мидна суқунат доштанд, эронинаҷод буданд. Мо маҳз, ин ҳамин нуқтаи назарро тарафдори мекунем ва барои ҳамин моро ба сифати таҳвилгарони ваҷодпарастӣ гунаҳкор меҳисобанд. (Сталин ва Жданов баланд-баланд меҳанданд).

Сталин: — Агар аз дидгоҳи илмӣ дуруст бошад, эгар воқеан чунин бошад, чӣ бадӣ дорад? Нуктан назари худро дайн кунед.

Гафуров: — Бале, рафиқ Сталин, ин хама дуруст аст. Бо вучуди ин, иддае маро танкид мекунанд. Чунин касон ҳатто дар садорати тарғибот ҳам пайдо шуданд.

Расулов: — Дар ин мавзӯ махсусан бо ўзбекистон иштилофи назари бузург чо дорад.

Сталин: — Бале, дар онҳо ҳамин гуна майли хамаро аз худ кардан вучуд дорад.

Гафуров: — Иосиф Виссарионович, халки тоҷик медонад, ки таъсиси ҷумҳурияти мо ба туфайли исрору пофизоҳии шумо, бо фармони КМ ХКУ (6) сурат гирифт. Он вақт ҳатто дар миёни худи тоҷикон ҳам касоне буданд, ки исбот мекарданд, ки дар Осиеи Миёна тоҷикон вучуд надоранд ва дар ин хусус ба шумо телеграммаҳо ҳам фиристоданд.

Сталин: — Бале, дар ин қабил Раҳимбоев гуфтани касе буд, ки исбот мекард, ки дар Осиеи Миёна тоҷикон вучуд надоранд. Аммо, чунон ки мебинед, на танҳо вучуд доранд, балки афзоини меёбанд. Ва ин халқ халки махсусест, ки аз ўзбекҳо, қазокҳо, қирғизҳо, туркманҳо фарқи қалон дорад. Туркҳо дар Осиеи Миёна дар қарниҳои XI—XII ҳазорсолаи мо пайдо шудаанд, аммо эронинажодон дар он чо аз аери панҷуми то ҳазорсолаи мо сукунат доранд.

Гафуров: — Ҳатто аз қарни шашум, рафиқ Сталин. Ман мехостам аз шумо бипурсам; оё мумкин аст дараҷаи худотоҳии миллии халқро баланд бардорем?

Сталин: — Мумкин ва ҳатмист. Аммо ба ғавқулоддагии миллии роҳ додан лозим нест.

Гафуров: — Дар машварати КМ ХКУ (6) бо оҳангсозон Андрей Александрович гуфтанд, ки бояд хама чизро дўст дошт ва хама ҷизи хуберо, ки дигар халқҳо доранд, набояд фаромўш кард. Мо ибро дар ёд дорем.

Сталин: — Дуруст.

Гафуров: — Зимнан, тамаддуни эронӣ на дар худуди Эрон ҳозира, балки дар қаламрави Осиеи Миёна ба вучуд омадааст. Фирдавсро мо ҳамчун бародари ҳамзабони худ мефаҳмем, лекин эронииён бо дўғат мехонанд.

Сталин: — Ибро бояд исбот намуд, ибро бояд тарғиб кард.

Гафуров: — Рафиқ Сталин, хоҳиш мекардем, ки масоили таърих дар КМ ХКУ (6) мавриди муҳокима қарор дода шаванд.

Сталин: — Ана, ба рафиқ Жданов супориш медиҳем, ин

масъаларо баррасӣ мекунад. (Жданов дар дафтарчааш сабт мекунад).

Сталин: — Марҳамат карда гӯед, ки чаро ӯзбекҳо имсол дар ҷа PDF Compressor Free Version монданд? Оё рост аст, ки дар тараққӣ додани пахтакорӣ ба онҳо сохтмонҳои умумихалқӣ халал расондаанд?

Ғафуров: — Рафиқ Расулов — агроном, ин масъаларо хубтар мефаҳмонанд. (Сталин саволро ба Расулов такрор мекунад).

Расулов: — Не, сабаби асосӣ дар он аст, ки кишти дубора-ро саривақт, баъди сармо нагузаронданд.

Жданов: — Онҳо бо халқ қор карда наметавонанд, Юсуповро худнамоӣ аз ҳад зиёд ҳос аст.

Сталин: — Бале, Юсулов майли хӯҷани тамоми Осиёи Миёна шуданро дорад..

Ғафуров: — (хайрухушқунон): — Бибахшед, Иосиф Виссарионович, мо вақти қимататиро гирифтём.

Жданов (бо Сталин хайрухушқунон): — Таҳсину офаринашон, инҳо муттафиқона қор мекунад.

НАСИХАТ ВА ЕРӢ

Б. Ғафуров марди фозил ва одамшинос буданд. Бо ҳар касе, ки мусоҳиб мешуданд, ба ӯ баҳои ҳаққонӣ ва дуруст дода метавонистанд. Ҳатто бо одамони гуногунмиллат муносибат ва ҳамкорӣ карда, роҷеъ ба мардуми ватани эшон, ҳулосаи дақиқ мебароварданд.

Ҳангоми ба хориҷа сафар кардан, чуноне ки ишора шуд, хатман ба ман насихат карда, маслиҳатҳои муфид меоданд ва роҷеъ ба мардуми он мамлакат мушоҳидаҳои кешро нақл менамуданд.

Боре Б. Ғафуров ба ман гуфтанд, ки шумо ба Афғонистон меравед. Бояд донед, ки халқи ин мамлакат камбағалтар аст, аз ин рӯ кӯшиш мекунад, ки аз шумо бо роҳҳои гуногун чизе ситонад. Албатта, ҳамаи онҳо ин гуна одамон нестанд. Самимият бештар мушоҳида мешавад. Халқи Ҳиндустон зигартар аст. Онҳо самимона мекушанд, ки бо ҳар роҳ ба шумо кӯмак расонда эътиботиро бэроранд. Устод таъкид мекарданд, ки бо олимони Ҳинд алоқа намоед. Ба Нурул Ҳасан ва Мансура Хайдар китоб равон карда истед. Ман аз рӯи маслиҳати муаллим амал мекардам. Ҳулосаҳои Б. Ғафуровро нисбати ҳиндуҳо дар сини Нурул Ҳасан шахсан мушоҳида намулам. Ӯ борҳо таъкид кардааст, ки дар Ҳиндустон китобҳои каламӣ ба забони

форсӣ доир ба соҳаҳои гуногуни илм зиёданд. Онҳоро бояд шумо, тоҷикон аз худ намоед. Чунки дар Ҳиндустон забони форсӣ аз байн рафтааст ва шахророн ин китобҳоро меомӯхтагӣ низ кам мондаанд. Вақте ки бо даъвати Нурул Ҳасан ман соли 1986 ба Ҳиндустон думоҳа сафар кардам, ӯ ба ҳаман муассисаҳои илмӣ тамос гирифта, хоҳиш намуд, ки барои бо самара анҷом ёфтани кори кофтукови илмӣ ман кӯмаки худро дарёф надоранд.

Дар шахсияти Ғафуров олимони ҷумҳуриҳои Осӣи Мисра, Қазоқистон ва Қарғоз сарпарастӣ худро меҷаҳанд. Қасе набуд, ки аз кӯмаки Ғафуров бенасиб монда бошад. Ба яке дар тезонидани ҷопи асар ё автореферат, ба дигаре дар ҳимояи рисолаи номзадӣ ё докторӣ ёри мерасонид.

Муҳаммадҷон Шукӯров, академики Академияи улуми Тоҷикистон, адабиётшиноси маъруфи тоҷик, баъди хатми бомуваффақияти донишқадан педагогии шаҳри Сталинобод, ба сифати мудири кафедра дар донишқадан шаҳри Кӯлоб ба кор таъин мешавад. Вале ӯ мехост, ки донишу истеъдоди худро ба корҳои тадқиқотӣ бахшад. Ба ин мақсад танҳо дар шаҳри Душанбе ноил гаштан мумкин буд. Эшон ба мансабдорони гуногун, то вазири маориф ва рэиси Девони Вазири мурочиат мекунад. Қасе ба доди ӯ намерасад ва ҳатто Шукӯровро ба ҷавобгарии судӣ мекашанд. Шукӯров маҷбур мешавад, ки ба Ғафуров мурочиат намӯда, мақсади ба Кӯлоб нарафтани худро фаҳмонад. Ғафуров ба доди ӯ расида, аз Кӯлоб Шукӯровро ба филиали Академияи улум, ба шаҳри Душанбе мегузаронад. Шукӯров аз ёди Б. Ғафуров нарафта буд. Вақте ки рисолаи номзадӣ худро навишта, ба охир мерасонд, Ғафуров котиби зваали ҳизб буданд, онро шахсан хонда, баҳои арзанда медиҳанд...

ҒАФУРОВ ВА БОЗОРИ КОЛХОЗИ

Дар солҳои котиби зваали ҳизб будани Б. Ғафуров нуфузи шаҳри Душанбе ҷандон калон набуд. Мисли ҳозира бозор аз маҳсулоти ноҳияҳои дурдаст «обод» нагардида, бо масолеҳи колхозу совхозҳои атроф таъмин карда мешуд.

Азбаски колхозҳои онвақта хурд ва аз ҷиҳати техникаӣ ҷандон пурқувват набуданд, Б. Ғафуров ҷораҳои меандешиданд, ки аҳолии Душанбе аз ҳаман маҳсулоти зарурӣ бо нархи нисбатан арзон таъмин бошад.

Рӯзҳои дар ҷаҳорбоғи ҳукумати бемор хобидани Б. Ғафуров ман зуд-зуд аз аҳволҳои хабар мегирифтам ва дар маърузҳои гуногун сӯҳбат меоростам. Устод баъзан аз саргузашти хеш нақлҳо мекарданд. Боре он кас гуфтанд, ки сари ҷанд вақт

сахари барвақт ба бозори колхозӣ рафта аз нарху наво, будану набудани маҳсулоти деҳқонӣ хабар мегирифтам, бо колхозчиёни ба бозор омада сӯхбат мекардам, сабабҳои мушкилии қорӣ онҳоро дар ҳаҷатиашон докиста мегирифтам.

Агар нарху навои бозор баланд шуда бошад, ба хузури худ котибони ҳисоби ноҳияҳо ё раисони кумитан иҷроияи атрофи шаҳро даъват карда мегуфтам, ки дар бозор нархи фалон маҳсулот баланд шудааст. Ба шумо як ҳафта ё 10 рӯз муҳлат. Нархи маҳсулот дар бозор бояд паст шавад. Баъди муҳлати муайян боя ба бозор рафта аз нарху наво огоҳ мегаштам. Агар нархҳо нисбат ба пештара фаромада бошанд, қор сахл буд. Дар акси ҳол, мебоист чораҳои фавқулодда андешид.

Бозоргардин Б. Гафуров дар хотири баъзе деҳқонон монда буд. Дар ҳамон моҳҳои бемории пеш аз марг, М. Осимӣ барои аёлати устод омада, савол мекунад, ки «тарбуз меҳурдед-ми?» Аввали моҳи июн ҳанӯз тарбуз ба фурӯш набаромада буд. Инро Гафуров медонистанд. Бинобар ин он қас мегӯянд, ки «агар пайдо шавад, меҳӯрам». Гафуров тарбузро дӯст медонистид, чунки ба гурдақасалашон даъво буд.

Осимӣ ки ваъда дода буданд, аз ҷан пайдо кардани тарбуз мешаванд. Дар бозори «Баракат» тарбуз пайдо намешавад.

Хушбахтона, дар бозори «Шоҳмансур» як деҳқон танҳо дар як лангача чанд тарбузи навҳосилро барои фурӯш оварда буд. Осимӣ мецоҳанд, ки тарбузи хуб интихоб карда гиранд. Деҳқон ба тарбузҳои аз лангача берун овардааш ишора карда, ҳаман маҳсулотро нишон додан намехоҳад. Осимӣ мачбур мешаванд гӯянд, ки тарбузи бехтаринро барои як бемори муътабар интихоб кардан мехоҳанд. Деҳқон савол мекунад, ки он бемор кист? Осимӣ номи Гафуровро гирифта, шарҳ додан мехоҳанд. Вале деҳқон баробари шунидани номи устод «шуд-шуд», гӯи тарбузи лангача ба замин рехта, худаш ду тарбузи бехтаринро интихоб намуда, ба даст Осимӣ медиҳад.

Дар яке аз сӯхбатҳои мо дар ҷаҳорбоғи ҳукумати, як қоридани масъули кумитан ҳисб доир ба хоҷагии кишлоқ ба хузури Гафуров омад. Саволу ҷавоб чунон сурат гирифт, ки гӯё устод аз ӯ ҳисобот мегирифта бошанд.

Қорғари масъул шикоят кард, ки барои ғунҷини маҳсули деҳқонӣ ва равон кардани он ба ҷойҳои дурдаст, ишк намерасад ва ҳаққо.

Б. Гафуров ба ӯ гуфтаанд, ки шумо тартиби қорро аз деҳқонони Булғория ёд гиред. Медонед, ки онҳо ҳеҷ вақт помидорро ба ишкҳои қалон ҷой намекунанд. Яшакҳои онҳо майла-майла буда, қор поя доранд аз икки дигарашро пазш илмуда номи-

дор ё ангурро мачак намекунад. Шумо бошед меваро ба яппи-ки калон меандозед. То расидани он ба бозор ё чои дигар ни-ми махсулот небуд мешавад.

Ман ~~PDF Compressor Free Version~~ мушоҳидаҳои Гафуровро роҷеъ ба идора кардани соҳаҳои мухталифи ҳоҷагии кишлоқ шундидаву эҳсос карда, аз қардонии он кас дар хайрат мондаам.

МАШЪАЛИ ДОИМ ФУРУЗОН

Шаҳри Гафуров, Кучаи ба номи академик Гафуров, Мулен Гафуров, Мактаби ба номи Бобочон Гафуров, Стипендияи ба номи Гафуров, Колхозии ба номи Бобочон Гафуров, Ҷумҳурии олимӣ Қаҳрамони Тоҷикистон. Ин ҳама қардонихо аз он сабаб аст, ки олимӣ маъруф, шарқшиносии машҳур, арбоби давлатӣ ва сиёсӣ, академик Бобочон Гафуров бо донишу фазилат ва ҳислатҳои неку наҷибӣ худ дар диди халқ маскан гирифтааст. Номии марди асил, ба мисли номи аҷдодону саромадони бузургии халқ, қаҳрамонии миллат дар авроқи таърих абадӣ нақш хоҳад баст.

Дар Самарқанду Боку, дар Еревану Тифлис, дар Москваю Ленинград, беруи аз хоки собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ — дар Афғонистону Ҳиндустон, дар Польшаю Чехияю Словакия, дар Юнону Франса, ҳатто дар Японияи дурдаст, вақте ки аз Тоҷикистон будани шуморо мефаҳманд, яке аз мавзӯҳои суҳбати онҳо Бобочон Гафуров мегардад. Ҳамсуҳбатон марғи бемаҳали ин фарзанди фарзонаи миллатро ба ёд оварда, ба шумо ҳамдардӣ изҳор менамоянд (гуё ки устод ба ҳамин наздикӣ аз дунё ҷаҳм пушида бошанд). Вале, ин шахси одаму оламдида қувваи ҷазибав ба худ ҳосе дошт ва бо суҳабони пурмаънию муомилаи нарми нисонӣ, бо донишу биниши худ, ҳамсуҳбаташро моту мафтун мегардонид.

Марғи устод барои ҳамаи мо, махсусан барои ман, мусибати гарои буд. Ба ман лозим буд, ки маслиҳатҳои Бобочон Гафуровро ба хотир оварда аз ҷанҷи онҳо шавам. Ин қарзи шогирдӣ буд. Аввалин қорӣ, ки мебоист ба анҷом расонам ҷопи «Тоҷикон» ба забони тоҷикӣ буд. Дар ин ҷода мебоист ҳам вазифаи муаллиф ва ҳам вазифаи муҳарриро ба зима гирам.

Қарзи дигари ман таълифи китобе буд, ки муҳтасар ҳаёт, фаъолияти илмӣ ва ҷамъиятии Бобочон Гафуровро дарбар гирад. Ин китобча ба ташаббуси Муҳаммад Осимӣ бо як навъ шитобқорӣ ба муносибати 70-содагии устод соли 1970 ба ду забон — тоҷикӣ ва русӣ, аз ҷои баромад, Вале ин китобча маро

пурра конё наметардонд. Бинобар ин соли 1983 ҳаҷми ин китобчаро ду баробар зиёд намуда, аз нав ба ҷон ҳозир қардам. Вале ин ҳам кори охири набуд.

Зинара китобчани Ҳайрохи Шавкат Шарифов аз ҷол баровардан мо диққати хонадағони сершуморро ба худ ҷалб кард ва боиси он гардид, ки онҳо инсбати фарзанди алии халқи тоҷик бори дигар изҳори ақида намоянд. Муаллифони мақбӯхо ва шахру деҳаҳои ватанамон, берун аз он ва шахсон ихтисосиҳои гуногун мебошанд. Инак, эҷанда порча аз ин номаҳо: Этнографи маъруф, доктори фанни таърих Қармышева Б. Х. (ш. Москва).

«Дорогой Ахрор Мухтарович! Вам удалось обрисовать очень живой образ незабвенного Бободжана Гафуровича, к которому я, как и все его знающие относилась с глубочайшим уважением.

Перед вами, авторами, стояла конечно, очень трудная и ответственная задача-доступным широкому кругу читателей языком охарактеризовать многогранную деятельность этого удивительного человека. Сделать это Вам, несомненно, удалось».

Мухаррири журнали «Билим жане енбек», аъзон Иттифоқи навиҷандағони собиқ ИҶШС Акселеу Сейдимбеков (ш. Олма-ато):

«Глубокоуважаемый Ахрор-ака! Успел прочесть книгу. Мне кажется весьма необходимым и полезным труд получился. Великие люди со своими необычайными талантами и трудом всегда способствовали продвижению от тьмы к свету. Это ясно. Но в то же время со всеми этими необычайностями и трудоспособностью они восхищают нас, и обращают на себя внимание. Мы не всегда осознаем, что этот момент не менее полезен потомкам для духовного совершенства. Вот почему Ваша книга необходима и полезна».

Я более глубоко узнал великого Гафурова, прочитав Вашу книгу. Насыщенность биографической информацией, особенно глубоко научные оценочные резюме работ Гафурова получились весьма удачными. Поздравляю Вас!»

Муаллими Доиншохи давлатии ш. Самарқанд Набиев Абдухалил: «Китоби «Академик Бобочон Гафуров» барои ман ҳаҷмҷун дастурамалли илмӣ-педагогӣ мебошад. Ба ман манзур ташт, ки домӯлло ро се маротиба бинам. Ростӣ суҳан ҳаҷми ки (он кас) моро ба худ ром қарда буданд. Бинобар ин китоби шуморо ҳаҷмҷун таштнан об ҳонза баромадам ва эътиқоди ман ба ин оскии забардасти халқи тоҷик бо ҳаҷм бӯландтар шуд».

Муаллими физикаи мактаби деҳаи Доробии райони Ховалонги вилояти Қўлоб Самлов Амирхон:

«Ман рӯзи 18 октябри соли 1983 дар катори дигар мақбӯ-

хо лифофаеро гирифтам ва то кушодану дарёфтани асрори он ба дарён андеша фуру рафтам. Пас аз кушодан бидидам, ки андару **PDF Compressor Free Version** ме будааст роҷеъ ба дарён илму маърифат, машъали хамешафурузон, фарзанди сарсупурдаи миллат ва устои бузурги мо Бобочон Гафурович Гафуров. Уро бо-эҳтиром гирифта аз рӯи эътиқод ва ҷавонмардию ватандӯстӣ буса карда, ба дидаҳоям молидам. Устод, бовар кунед, ман худро дар ин лаҳзаҳо хушбахтарин одами дунё ҳисоб мекардам. Чӣ гуфтани чӣ навиштани худро аз хурсандӣ намедонидам..»

Бале, Амирхон! Дигарҳо низ ин устои бузургро ҳамчун машъали доимо фурузон эҳтиром мекунанд ва Бобочон Гафуров дар хотири насли ҳозира ва оянда ҳамин тавр абадӣ нақш ҳоҳад баст.

МУНДАРИЧА

Пешгуртор	5
Мардалаҳон ҳаёт ва фаъолият	7
Шарҳиносии маъруф ва таъхилотиҷи соҳибистеъдоди нам	30
«Тоҷикон» — асари барҷастан таърихшинос	64
Искандари Мақдунӣ ва Шарк	82
Эътироф ва шӯхрати ҷаҳони Бобоҷон Гафуров	88

ХОТИРАҲО

Мулоқоти аввалин	109
Ширкат дар конгресси байнаҳалқӣ	112
Воҳӯриҳои муфид	122
Бобоҷон Гафуров ва зивони доктории ман	129
Китсан «Тоҷикон»	137
Дар Кобул	143
Мулоқоти охирии	148
Б. Гафуров аз назари занарон	153
Б. Гафуров ва Зуфарзон Чавҳарӣ	159
Б. Гафуров ва «Шашмақом»	160
Б. Гафуров ва санъати ҳалқи тоҷик	162
Б. Гафуров ва олимони Эрон	167
И. Сталин ва Б. Гафуров (Начоти миллат)	168
Сталин: «Тоҷикон ҳалқи...»	171
Насихат ва ёри	176
Гафуров ва бозори китҳои	177
Миллати дони фӯрузон	179

МУХТОРОВ АХРОР

АКАДЕМИК БОБОЧОН ҒАФУРОВ

(на таджикском языке)

Муҳаррири ороиш *А. Исоев*
Муҳаррири техника *Я. Бекмизорова*.

БИ № 2850

Ба матбаа 30.03.98 суғурда шуд. Бо чопаш 14.07.98 имзо шуд. Андозан $60 \times 84 \frac{1}{16}$. Қоғози матбаавии № 233. Хуруфи адабӣ. Чопи барҷаста. Ҷузъи чопии шартӣ 10,7. Ҷузъи ранган шартӣ 10,70. Ҷузъи нашрию ҳисобӣ 10,33. Адади нашр 2000. Суворашн 233.

Нашриёти «Ирфон»-и Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Н. Каробоев, 17.

Комбинати полиграфӣи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Айни, 126.